

UNIWERSYTET KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ
W KRAKOWIE

mgr Michał Pierzchała

Transmisja wartości w rodzinie

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem naukowym
dr hab. prof. UKEN Norberta G. Pikuły – promotora
w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika

Kraków 2025

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
ROZDZIAŁ I: Rodzina jako podmiot transmisji wartości w dynamice zmian społecznych współczesnego świata	10
1.1 Oddziaływanie zmian społecznych na rodzinę.....	10
1.2. Współczesna rodzina w perspektywie reinterpretacji ról, funkcji i zadań społecznych	22
1.3 Rodzina jako środowisko wychowawcze i socjalizacyjne.....	28
1.4. Więzy i relacje w rodzinie jako wyznacznik budowania norm i zasad społecznego funkcjonowania oraz świata wartości dzieci i młodzieży.....	37
ROZDZIAŁ II: Wartości dzieci i młodzieży w kontekście procesu wychowania.....	47
2.1. Świat wartości współczesnych dzieci i młodzieży.	47
2.2. Kryteria oceny wartości, ich hierarchia i system.....	59
2.3. Współczesna rodzina w aspekcie aktualnych przemian cywilizacyjnych.....	67
2.4. Modele i kierunki pracy wychowawczej w kształtowaniu wartości dzieci i młodzieży	83
ROZDZIAŁ III. Założenia metodologiczne badań własnych.....	92
3.1. Orientacja badawcza	92
3.2. Przedmiot i cele badań.....	95
3.3. Problemy i hipotezy badawcze.....	99
3.4. Metody, techniki i narzędzia badawcze	104
3.5. Dobór próby badawczej.....	111
3.6. Organizacja i przebieg badań.....	112
3.7. Charakterystyka badanych i miejsca badań.....	115
ROZDZIAŁ IV. Transmisja wartości w rodzinach w świetle wyników badań własnych	128
4.1. Wartości preferowane przez studentów w zależności od zmiennych socjodemograficznych.....	128

4.2. Podmioty odpowiedzialne za transmisję wartości w rodzinach i ich oddziaływanie na kształtowanie wartości badanych.....	172
4.3. Spójność codziennych działań i aktywności życiowych studentów w odniesieniu do deklarowanych wartości.....	185
 ROZDZIAŁ V: Dyskusja i wnioski końcowe.....	199
 ZAKOŃCZENIE	209
 BIBLIOGRAFIA	215
 SPIS TABEL.....	238
 SPIS ILUSTRACJI I WYKRESÓW.....	239
 ANEKS.....	241
Formularz ankiety.....	241
Scenariusz wywiadu pogłębianego.....	247

WSTĘP

Współczesny system wartości, przekonań i preferencji człowieka XXI wieku kształtowany jest przez liczne relacje, grupy i instytucje. W obecnych czasach kultura nieustannie poszerza ofertę dóbr i usług, zapewnia coraz więcej możliwości rozwoju i rozrywki, a wszechobecny Internet oraz jego niemal nieograniczone możliwości komunikacyjne i eksploracyjne sprawiają, że świat przypomina globalną wioskę. Mimo zarysowanych przemian cywilizacyjnych niezmiennie pierwotną a przez to uprzywilejowaną grupą i przestrzenią doświadczania świata oraz jego realiów pozostaje rodzina pochodzenia. To w niej człowiek wzrasta, uczy się wzorców komunikacyjnych i relacyjnych, przeżywa pierwsze trudności, rozczarowania, jak i radości czy osiągnięcia. Rodzina stanowi niepowtarzalną i najsilniej oddziałującą wspólnotę w kontekście socjalizacyjnym i adaptacyjnym. Pamięć emocjonalna odtwarza w dorosłym życiu reakcje na bodźce i sytuacje, odnosząc się do doświadczeń zgromadzonych w dzieciństwie i młodości. Wyjątkowość rodziny wiąże się z więzami krwi, czasem spędzonym wspólnie oraz niepowtarzalną specyfiką przywiązania, jaką dzieci i rodzice wytwarzają wobec siebie.

W rodzinie człowiek uczy się doświadczać świata zewnętrznego, adaptacji do wyzwań jakie niesie ze sobą życie i pokonywania własnych ograniczeń. Rodzice i krewni wskazują, co jest ważne lub nieważne, dozwolone lub zabronione. Jeśli rodzina spełnia swoją funkcję prawidłowo, wówczas uczy dziecko norm oraz zasad moralnych i społecznych, dzięki czemu potrafi ono tworzyć więzi i budować relacje, wie co wybierać, a co odrzucać. Zadanie to jest niezwykle trudne, ponieważ wymaga, by rodzice i opiekunowie byli uważni, empatyczni i gotowi do sprawowania adekwatnej do potrzeb opieki nad małym człowiekiem. Ważna jest także autentyczność i spójność w kontekście wskazywanych wzorców. Rodzina pochodzenia przekazuje wartości, niezależnie od tego, czy rodzice są tego świadomi czy nie, ponieważ znaczną rolę odgrywa modelowanie wychowawcze i sposób budowania kontaktu z dzieckiem, co przekłada się na wytwarzany styl przywiązania do rodziców lub opiekunów.

W kontekście współczesnego kryzysu wartości, spadku znaczenia autorytetów oraz rosnącego wpływu mediów na życie dzieci i młodzieży, szczególnego znaczenia nabiera podjęcie badań nad mechanizmami transmisji wartości. Niniejsza rozprawa doktorska będzie dążyła do opisu i eksploracji transmisji wartości w rodzinach pochodzenia z perspektywy studentów i studentek w wieku 19-26 lat. Z uwagi na złożoność badanego procesu oraz jego

wielowymiarowość, zdecydowano się na zastosowanie triangulacji łączącej przegląd badań nt. transmisji wartości oraz własnych badań ilościowo-jakościowych. Zasadniczym celem badań będzie poznanie i określenie, które wartości przekazane w rodzinach są uznawane za najważniejsze dla studentów. Kolejno analizy będą zmierzały do określenia hierarchii wartości badanych na poziomie ogólnych orientacji w badanej próbie, z uwzględnieniem wpływu wychowawczego rodziny pochodzenia na ich kształtowanie. W wyniku podjętych badań zostanie dokonana także ocena częstotliwości realizacji deklarowanych wartości w codziennym życiu respondentów. Następnym celem będzie identyfikacja kluczowych podmiotów, które odegrały istotną rolę w procesie wychowania i kształtowania systemu wartości osób studiujących.

Wykonanie badań będzie służyło pogłębieniu wiedzy teoretycznej na temat wpływu wychowania rodzinnego na kształtowanie systemów wartości studentów w kontekście współczesnych wyzwań społeczno-kulturowych. Co może przyczynić się do aktualizacji modeli teoretycznych dotyczących mechanizmów przekazywania wartości w ramach socjalizacji pierwotnej i pogłębienia rozumienia procesów refleksji aksjologicznej, które mogą pojawiać się u badanych po przeprowadzeniu badań ilościowych. W wymiarze praktycznym podejmowane zadania mogą posłużyć opracowaniu rekomendacji i wytycznych dla rodziców i wychowawców, które pomogą im lepiej rozumieć zmieniające się preferencje aksjologiczne młodszych pokoleń i skutecznie wspierać ich rozwój, dostosowując przekaz wartości do aktualnych realiów. Końcowym celem praktycznym będzie zaproponowanie wskazań dla instytucji edukacyjnych w zakresie wspierania młodzieży w kształtowaniu systemu wartości oraz ich realizowaniu w życiu codziennym. Główne pytanie badawcze niniejszej dysertacji opiera się o wartości, jakie preferują osoby studiujące w wieku 19-26 lat oraz o to, które podmioty były kluczowe dla transmisji wartości w ich rodzinach? Hipoteza główna zakłada, że badani preferują głównie wartości poznawcze, hedonistyczne i witalne, a kluczowymi podmiotami dla transmisji wartości byli rodzice i osoby z najbliższego otoczenia badanych.

W celu realizacji przedstawionych zamierzeń i weryfikacji hipotezy zostanie podjętych szereg działań badawczych. Zadania te będą obejmować przegląd literatury w zakresie transmisji wartości w rodzinach pochodzenia, przemian cywilizacyjnych oddziałujących na dzisiejsze rodziny oraz rozwoju teorii wyjaśniających procesy internalizacyjne lub dyskontynuację preferencji wartości transmitowanych w rodzinie pochodzenia. Następnie zostaną podjęte własne badania ilościowo-jakościowe. W pierwszym etapie zostaną

zrealizowane badania ilościowe z wykorzystaniem Kwestionariusza Wartości Schelerowskich (SWS-60) umożliwiającego określenie hierarchii wartości studentów oraz wpływu zmiennych takich jak m.in. płeć, miejsce zamieszkania, wybór kierunku studiów czy częstotliwość praktyk religijnych. Podstawą teoretyczną dla badań będzie aksjologia Maxa Schelera, która dostarcza kompleksowych narzędzi do analizy wartości w ich hierarchicznej strukturze. Wartości będą badane w podziale na hedonistyczne, witalne, estetyczne, prawdy, moralne i święte: religijne i świeckie, co pozwoli na uchwycenie różnorodności preferencyjnych oraz określenie dominujących trendów wśród badanych. Schelerowska koncepcja hierarchii wartości, która zakłada, że wyższe wartości nie mogą być zredukowane do niższych, stworzy ramy teoretyczne dla analizy zarówno rodzinnych wzorców aksjologicznych, jak i współczesnych wyzwań związanych z ich reinterpretacją przez młode pokolenie.

Ponadto badania jakościowe pozwolą na pogłębioną refleksję nad tym, w jaki sposób studenci rozumieją i reinterpretują wartości rodzinne oraz jakie plany dotyczące transmisji aksjologicznej formułują wobec przyszłych pokoleń. Wywiady pogłębione będą zmierzały do poznania motywów preferencji poszczególnych grup wartości przez respondentów, charakterystyki procesu przekazu wartości, metod wychowawczych i klimatu rodziny pochodzenia oraz opinii nt. stosunku do transmisji wartości kolejnym pokoleniom. Badania jakościowe zostaną przeprowadzone w oparciu o semistrukturyzowany wywiad pogłębiony (IDI) umożliwiający uzyskanie szerokiej wiedzy na temat badanego przedmiotu.

Rozprawa doktorska składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów oraz zakończenia. Struktura dysertacji zmierza do możliwie integralnego ujęcia podejmowanego problemu badawczego. Pierwsze dwa rozdziały stanowią teoretyczne podstawy badanego procesu, zawierają przegląd kluczowych publikacji i badań w obrębie transmisji wartości w rodzinach na przestrzeni ostatnich kilku dekad. Trzeci rozdział przedstawia założenia metodologiczne badań własnych, a rozdział czwarty zawiera ich prezentację, opis i analizę w odniesieniu do zastosowanej metodologii mieszanej. Rozdział piąty prezentuje wyniki i wnioski końcowe płynące z zaprezentowanej teorii badawczej i analizy badań własnych. Praca doktorska została zwieńczona podsumowaniem zawierającym rekomendacje dla praktyki edukacyjnej.

Pierwszy rozdział skupia się na rodzinie jako podmiocie transmisji wartości oraz opisuje wskazywane przez wiodących badaczy przemiany społeczne i kulturowe, które oddziałują na rodzinę. Podjęto także temat reinterpretacji ról, funkcji i zadań społecznych w obrębie rodzin pochodzenia, jakie dokonały się na przestrzeni ostatnich dekad. Szczególnie zwrócono uwagę na akcelerację tempa życia, globalizację i europeizację, które silnie oddziałują

na polskie rodziny przez procesy takie jak rozluźnienie więzi intergeneracyjnych, migracje, reorganizację rynku pracy, przemiany definicji rodziny i jej kluczowych zadań. Przedstawiono także najnowsze badania na temat rodziny jako środowiska socjalizacji pierwotnej, przekazu norm społecznych i przygotowania do życia w społeczeństwie.

Drugi rozdział prezentuje problematykę interdyscyplinarnego podejścia do wartości. Omówione zostały kluczowe koncepcje wartości w naukach humanistycznych i społecznych, a także systemy hierarchizacji i ich walutacji. Skupiono się zwłaszcza na przedstawieniu teorii wartości Maxa Schelera, jego rozumienia i podziału na grupy, które zostały użyte do konstrukcji koncepcji i narzędzi badań ilościowych. Podjęto także problematykę znaczenia tradycyjnych środowisk wychowawczych oraz mediów we współczesnym świecie w procesie kształtowania wartości. Zaprezentowano opisywane w literaturze modele i kierunki pracy wychowawczej w rozwijaniu świata wartości dzieci i młodzieży.

W trzecim rozdziale zgodnie z zasadami metodologii badań nauk społecznych przedstawiono orientację badawczą i koncepcję metodologii mieszanej w odniesieniu do przedmiotu badań. Sformułowano cele badawcze, problemy i hipotezy, do których dostosowano metody, techniki i narzędzia badawcze w celu uzyskania szerokiej wiedzy na podejmowany temat. Przedłożono charakterystykę badanej próby oraz uzasadnienie doboru respondentów zarówno do badań ilościowych jak i jakościowych. Przedstawiono założenia organizacji i przebiegu badań oraz charakterystykę badanych, miejsca prowadzenia badań, ich zbierania i analizowania.

Kolejny czwarty rozdział stanowi prezentację wyników badań własnych w odniesieniu do transmisji wartości w rodzinach badanych. Pierwsza część zawiera prezentację hierarchii wartości badanych w odniesieniu do podziału schelerowskiego oraz tego jak wybrane zmienne socjodemograficzne wpływają na oceny w próbie badawczej. Przedstawiono również obraz wartości przekazywanych przez rodziny pochodzenia badanych. Wyniki analiz ilościowych zostały pogłębione o wyniki z badań jakościowych, co umożliwiło nie tylko poznanie ogólnych tendencji dotyczących preferencji aksjologicznych, ale także motywów wyboru czy internalizacji danych grup wartości. Następnie przedstawiono wyniki zastosowanej triangulacji wskazującej ważność poszczególnych podmiotów oraz powody, dla których badani ocenili dane osoby jako istotne lub mało znaczące. W ostatniej części tego rozdziału zmierzano do określenia spójności lub jej braku pomiędzy preferencjami poszczególnych grup wartości, a praktykami, których realizacja wskazuje istotność preferowanych kwestii dla badanych.

Piąty rozdział zawiera dyskusję dotyczącą wyników badań i weryfikację postawionych hipotez. Przedstawione i omówione wyniki badań dostarczają nowego spojrzenia na problematykę transmisji wartości w rodzinach oraz umożliwiają wskazanie kilku istotnych czynników wpływających na ten proces. Całość pracy została zwieńczona podsumowaniem zawierającym propozycje praktycznych implementacji wniosków płynących z przeprowadzonych badań, które mogą stać się pomocą dla rodziców, członków rodzin, nauczycieli i podmiotów współodpowiedzialnych za wychowanie i edukację kolejnych pokoleń.

Rozdział I

Rodzina jako podmiot transmisji wartości w dynamice zmian społecznych współczesnego świata

1.1. Oddziaływanie zmian społecznych na rodzinę

W dynamikę rozwoju wpisane są przemiany, bez nich dochodzi do stagnacji i z czasem to, co było użyteczne w danym czasie i kontekście, przestaje być funkcjonalne w nowych realiach. Warto jednak podkreślić, że jeszcze nigdy zmiany społeczne nie miały tak szybkiego tempa, a ludzie dotychczas nie komunikowali się przy pomocy tak rozbudowanych sieci informacyjno-komunikacyjnych jak ma to miejsce obecnie. P. Sztompka wskazuje kluczowe obszary zmian społecznych jak m.in. przemiana składu systemu, zmiana struktury, przemiana zadań pełnionych przez poszczególne elementy społeczeństwa, przemiana granicy systemu, oraz przemiana w jego otoczeniu¹. Dokonujące się w ostatnich stuleciach rewolucje industrialne i informacyjne przyczyniły się do akceleracji licznych procesów technologicznych, co wpłynęło na ułatwienie i przemianę rozmaitych przestrzeni życia ludzkiego takich jak praca, transport, edukacja, ochrona zdrowia, rekreacja, rozwój osobisty i wiele innych. Tempo świata Zachodu i zachodzące w nim zmiany są zdecydowanie szybsze, co sprawia, że łatwo można wypaść z kulturowej gry. Jak zauważa A. Giddens, obecna zmiana propagująca nowoczesność radykalnie przekształca charakter życia codziennego i zmienia najbardziej osobiste doświadczenia człowieka².

Współczesne społeczeństwa krajów wysoko rozwiniętych można określić jako globalne, które cechuje silne oddziaływanie mass mediów, zmiana obecnych jeszcze do XX wieku ról społecznych i wymiarów funkcjonowania socjalnego oraz ujednolicanie wielu sektorów rynku, usług, a także przestrzeni codziennej³. Rozwój społeczeństw jest związany ze wzrostem gospodarczym, ilością i jakością oferowanych i świadczonych usług, co generuje konieczność specjalizacji pracowników poszczególnych obszarów rynkowych. Właśnie w takich realiach egzystują współczesne rodziny, co sprawia, że są one zmuszone do

¹ Por. P. Sztompka, *Socjologia: analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 437–438.

² Por. A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość: „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2007, s. 3.

³ Por. H. Kretek, J. Dworak, *Zmiany społeczne ku społeczeństwu popandemicznemu*, „Eunomia – Rozwój Zrównoważony – Sustainable Development” 2021, nr 1(100), s. 70–73.

reorientacji w obrębie swojego funkcjonowania, a struktury rodzinne obecnego czasu różnią się znacznie od tych w poprzednich stuleciach.

Wraz z rozwojem cywilizacyjnym i globalizacją można zaobserwować silne tendencje do indywidualizacji, która nie ogranicza się jedynie do przestrzeni pracy czy biznesu, ale przenika mentalność rodzinną i wspólnotową w wymiarze lokalnym, regionalnym jak i szerszym. Jak zauważa G. Maté, funkcjonowanie we współczesnym społeczeństwie definiuje nie tylko role i zadania, jakie są podejmowane, ale wpływa w dużej mierze na stan zdrowia lub choroby, czego ceną są często zerwane więzi, uzależnienia i choroby psychosomatyczne⁴. Zawrotne tempo pozwala osiągać więcej i szybciej, lepiej zarabiać i żyć intensywniej, jednak to co przynosi korzyści na polu biznesowym i ekonomicznym, nierzadko wpływa na uszczerbek lub rozpad więzi małżeńskich i rodzinnych. Rodziny we współczesnym świecie czerpią korzyści płynące z rozwoju cywilizacyjnego, ale równocześnie doświadczają konsekwencji wynikających z ceny, jaką trzeba ponieść, by utrzymać i rozwijać społeczeństwo dobrobytu⁵.

Kultura postmodernistyczna, w jakiej egzystują dzisiejsze rodziny, nacechowana jest zatarciem dotychczasowych granic kulturowych, moralnych, zwyczajowych i dużym relatywizmem, co doskonale ujął Z. Bauman, określając obecne czasy mianem płynnej nowoczesności⁶. Z kolei psycholog S. Brinkman zauważył, że jedną ze stałych opisujących współczesne realia jest zmienność⁷. Trudno zdefiniować i opisać współczesność dzisiejszych rodzin mianem jednej kategorii, ponieważ są one zanurzone w rzeczywistość wielowersyjną i wielowymiarową⁸. Jednakże można wskazać pewne elementy konstytutywne zmiany społecznej, które wyciskają piętno na współczesnych rodzinach, uruchamiając w nich transformacje intra i interpersonalne. W dalszej części zostanie podjęta próba opisu rodziny w dobie zmienności oraz ukazania wpływu wybranych czynników społecznych na rzeczywistość, w której dorastają dziś dzieci i młodzież.

Według J. Rembowskiego rodzina stanowi wspólnotę opartą o małżonków, którzy są ze sobą w bliskim kontakcie⁹. W ujęciu Z. Tyszki została ona przedstawiona jako instytucja i grupa społeczna zarazem oparta na więziach małżeńskich, więzi pokrewieństwa, powinowactwa lub

⁴ Por. G. Maté, D. Maté, *Mit normalności. Trauma, choroba i zdrowienie w toksycznej kulturze*, Warszawa 2023, s. 209–218.

⁵ Por. *Koszty rozpadu rodzin i małżeństw w Polsce*, K. Szwarz i in., Warszawa 2021, s. 22–25.

⁶ Por. Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, Kraków 2006, s. 7–10.

⁷ Por. S. Brinkmann, *Poczuj grunt pod nogami. Jak uciec z pułapki samorozwoju?*, Kraków 2019, s. 11–27.

⁸ K. Suwada, *Jak nazwać współczesność?: problem konceptualizacji płynnej nowoczesności Zygmunta Baumana, drugiej nowoczesności Ulricha Becka i późnej nowoczesności Anthony'ego Giddensa*, „Kultura i Edukacja” 2007, nr 3, s. 39–43.

⁹ Por. J. Rembowski, *Więzi uczuciowe w rodzinie: studium psychologiczne*, Warszawa 1972, s. 10.

adopcji¹⁰. Do tej definicji I. Namysłowska dodała, że grupa ta odznacza się także intymnością oraz trwałością więzi¹¹. Warto podkreślić, że przełom XX i XXI wieku to okres reorganizacji wielu obszarów świata. Zmianie uległa definicja rodziny oraz nastąpiło odejście od modelu wielopokoleniowego czy nuklearnego na rzecz nowych form. Rodzina to dziś nie tylko grupa oparta na małżeństwie, ale także wspólnota z czasową nieobecnością jednego z rodziców oraz grupy zrekonstruowane, patchworki i rodziny alternatywne¹².

„Z uwagi na kryterium osób można wyróżnić następujące typy rodzin:

- Rodziny pełne – nuklearne, tworzą je rodzice i dziecko/dzieci.
- Rodziny monoparentalne – niepełne – w których obecny jest jeden rodzic sprawujący opiekę, np. rodziny samotnych matek¹³
- Rodziny wielopokoleniowe
- Alternatywne formy rodziny
- Rodziny rekonstruowane i wielorodzinne
- Quasi – rodziny, w tym quasi – rodziny seniorów”¹⁴.

Należy dostrzec zależność pomiędzy redefinicją rodziny i ról w jej odrąbie, a oddziaływaniem czynników cywilizacyjnych, ponieważ to one wyznaczają tempo, kierunki i charakter jednostek współtworzących organizm społeczeństwa, jak określił je Spencer¹⁵. Więzy rodzinne zwłaszcza w ujęciu międzypokoleniowym uległy znacznej transformacji w wyniku oddziaływania szerokiego spektrum czynników. Nie można ograniczyć ich jedynie do przyczyn związanych z industrializacją, urbanizacją czy nowym porządkiem prawnym, ale należy dostrzec także czynniki makrospołeczne, które E. Budzyńska sklasyfikowała w „kilka grup:

- typ społeczeństwa
- typ regionalnego kręgu kulturowego
- czynniki historyczne
- polityka państwa wobec rodziny
- typ gospodarki
- procesy globalizacji ekonomicznej i kulturowej

¹⁰ Z. Tyszka, *Socjologia rodziny w Polsce*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1990, t. 52, nr 3–4, s. 234.

¹¹ I. Namysłowska, *Terapia rodzin*, Warszawa 2000, s. 13.

¹² E. Budzyńska, *Rodzina jako wartość? Dylematy socjologa*, w: *Rodzina jako wartość: wzory, modele, redefinicje*, Toruń 2015, s. 21–33.

¹³ T. Szlendak, *Socjologia rodziny: ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2015, s. 113.

¹⁴ Tamże., s. 474.

¹⁵ H.A. Kretek, J. Dworak, *Zmiany społeczne ku społeczeństwu popandemicznemu*, dz. cyt., s. 71–72.

- procesy społeczno-kulturowe”¹⁶.

Nie sposób odnieść się do każdej grupy ww. czynników, jednak istotne wydaje się odwołanie do kwestii historycznych i procesów społeczno-kulturowych związanych z traumatycznymi doświadczeniami Polaków w XX wieku. Warto zwrócić uwagę na szczególny kontekst historii Polski na tle krajów Europy, co ma związek z okupacją w czasie II wojny światowej, „żelazną kurtyną” i okresem komunizmu. Wówczas można było zaobserwować duże znaczenie społeczne wartości patriotycznych, religijnych, wolnościowych i demokratycznych jako idei jednoczących ludzi. Okres ten wzmocnił rolę i znaczenie religii, Kościoła, związków zawodowych, oddolnych inicjatyw, ruchów takich jak „Solidarność”. Okres wojny i komunizmu przyniósł nieoszacowane straty w rodzinach, społecznościach, międzyludzkich więziach i relacjach.

Społeczeństwo polskie w inny sposób doświadczało rewolucji kulturowej 1968 roku, przemian i wyzwań kulturowych związanych z ponowoczesnością niż kraje zza żelaznej kurtyny. Wyzwalającym, aczkolwiek także trudnym, okazał się okres transformacji ustrojowej od roku 1989, wówczas wiele rodzin zmieniło swoje miejsca zamieszkania, pracę, wielu pozostawiło wszystko i wyemigrowało na Zachód. Wpłynęło to na reorganizację i osłabienie więzi, a czasem także na izolację międzypokoleniową oraz spadek zainteresowania sprawami rodzinnymi, lokalnymi oraz religijnością¹⁷. Przemianom uległy modele i wzorce funkcjonowania na rynku pracy, w rodzinach i lokalnych społecznościach. Zerwanie z tym, co tradycyjne i lokalne ma swoje reperkusje m.in. w postaci tendencji do indywidualizmu, samowystarczalności, co skutkuje osamotnieniem wielu ludzi sukcesu, a także w obrębie rodzin. Problematyka osamotnienia dotyczy zwłaszcza seniorów¹⁸ oraz w inny sposób dzieci i młodzież, gdyż nie w obrębie fizycznej bliskości czy codziennego funkcjonowania, lecz w obszarze więzi emocjonalnych¹⁹.

Obserwuje się coraz więcej interwencji na polu psychiatrii i psychoterapii w społeczeństwach europejskich w tym również w Polsce. Swoistą „normą” przypisaną

¹⁶ Por. E. Budzyńska, *Międzypokoleniowe więzi w rodzinie: studium socjologiczne rodzin polskich i słowackich*, Katowice 2018, s. 119–122.

¹⁷ Tamże., s. 123–125.

¹⁸ Por. N. Piłkuła, *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*, Kraków 2016, s. 148–167.

¹⁹ Por. M. Jakuta, *Zagubieni w tłumie – poczucie osamotnienia u współczesnej młodzieży*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3, s. 400–408; J. Stańdo i in., *Suicide and Attempted Suicide in Poland before and during the COVID-19 Pandemic between 2019 and 2021*, „International Journal of Environmental Research and Public Health” 2022, t. 19, nr 15; S.C. Tiwari, *Loneliness: A disease?*, „Indian Journal of Psychiatry” 2013, t. 55, nr 4, s. 400–409.

do funkcjonowania w dzisiejszym świecie zaczynają być zaburzenia lękowe, depresje i uzależnienia. Mimo wzrostu psychoedukacji i ulepszenia wielu regulacji prawnych na rzecz zwalczania tego typu problemów i przemocy domowej wciąż zjawiska te są obecne w rodzinach. Jak wskazują dane ze statystyk policyjnych, przemoc domowa w polskich domach w latach 2015-2019 była zgłaszana średnio ponad 75 tysięcy razy, a w dobie pandemicznej ponad 62 tysiące razy²⁰. Jednakże niższa liczba zgłoszeń po interwencję służb w dobie covidowej nie świadczyła o spadku przestępstw, lecz przeciwnie o ich przyroście, jednak często z lęku przed zemstą sprawcy, izolacji oraz braku wiary w otrzymanie pomocy lub bagatelizowanie własnych krzywd dużo zła zostało przemilczane²¹. Dane ilustrują te sytuacje, które są zgłoszone, więc można domyślać się, że realna skala jest większa.

Należy wspomnieć także o kondycji psychicznej polskich dzieci i młodzieży, która stanowi coraz poważniejsze wyzwanie dla rodziców, pedagogów i psychologów. W ostatnich latach w szkołach wzrasta problem przemocy rówieśniczej oraz problem na polu edukacyjnym, relacyjnym, społecznym²². Wyzwaniem w młodym pokoleniu są m.in. nadużywanie alkoholu, marihuany i innych substancji²³. Często spożywanie alkoholu przez młodzież, a nawet upijanie się przez licealistów, które bywa bagatelizowane przez 21% rodziców²⁴. Do trudności z jakimi zmagają się dzieci i młodzież doszły także wyzwania czasu pandemii Covid-19, którego efektami był wzrost kryzysów suicydologicznych i prób samobójczych²⁵. Także w okresie postpandemicznym notuje się zwiększoną liczbę zgłoszeń po pomoc psychoterapeutyczną przez dzieci i młodzież, co i tak nie oddaje całości i złożoności problemu²⁶. Jak wskazują psychiatrzy i psychologowie potrzeba szerszego spojrzenia na rodziny w kluczu systemowym, ponieważ problemy dzieci i młodzieży nie biorą się z przypadku. Wypalenie, brak poczucia sensu życia i zaburzenia wśród młodych są znakiem zapytania o kierunki rozwoju cywilizacyjnego i wartości, którymi należy się kierować.

²⁰ Por. Komenda Główna Policji, *Przemoc w rodzinie - dane od 2012 roku*, <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/201373,Przemoc-w-rodzinie-dane-od-2012-roku.html> [10 marzec 2024 r.].

²¹ Por. D. Bek, O. Sitarz, A. Jaworska-Wieloch, *Gdy azyl staje się więzieniem – przeciwdziałanie przemocy domowej w warunkach kwarantanny i izolacji*, „Forum Polityki Kryminalnej” 2021, nr 1, s. 10–11.

²² Por. M. Sajkowska, R. Szredzińska, *Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, Warszawa 2022, s. 256–272.

²³ A. Fał, *Alkohol w Polsce. Kontekst społeczny, rynkowy i legislacyjny*, Warszawa 2020; K. Sipowicz, T. Pietras, *Rozpad tradycyjnych wartości w rodzinie a problem uzależnienia od alkoholu wśród młodzieży*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2017, t. 31, nr 3, s. 50–60.

²⁴ M. Herrmann, *CBOS: dorośli lekceważą picie alkoholu przez niepełnoletnich*, <https://pap-mediroom.pl/inne/cbos-dorosli-lekcewaza-picie-alkoholu-przez-niepelnoletnich> [24 marzec 2023 r.].

²⁵ A. Rogalska, M. Syrkiewicz-Światała, *COVID-19 and Mortality, Depression, and Suicide in the Polish Population*, „Frontiers in Public Health” 2022, t. 10, nr 854028.

²⁶ MEiN, *Rekordowe wsparcie psychologiczno-pedagogiczne w 2022/2023*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/rekordowe-wsparcie-psychologiczno-pedagogiczne-w-20222023> [7 listopad 2023 r.].

Wysokie tempo życia wpływa na konieczność rezygnacji z różnych potencjalności i priorytetyzowania zadań, ponieważ nie ma czasu na doświadczanie wszystkich możliwości, jakie daje dzisiejszy świat. Trzeba wybrać dziedzinę, w której chce się specjalizować, zawód, sport, który chce się uprawiać, rodzaje więzi itd. Dzisiejszy człowiek stoi przed niezliczoną możliwością wyborów, a jednak nie może doświadczyć wszystkiego, gdyż praca, rozwój zawodowy i inne realia codzienności pochłaniają czas, energię i środki materialne. Potrzeba niezależności, a lęk przed utratą szans rozwoju oraz nieudanym życiem wpływa na odkładanie decyzji o formalizacji związku na coraz późniejsze lata, co często skutkuje wchodzeniem w wiele związków na przestrzeni życia²⁷. Pośpiech i pragnienie doświadczania coraz więcej spychają decyzję o zawarciu małżeństwa i ustatkowaniu się na dalsze tory.

Akceleracja i zmienność warunków życia znajduje swoje przełożenie w obrębie przemian konfiguracji w relacjach międzyludzkich, co sprawia, że małżeństwo jako instytucja traci na znaczeniu, wzrasta liczba rozwodów, związków nieformalnych, związków typu LAT lub DINKS²⁸. Rozwód czy rozpad związku choć jest doświadczeniem trudnym, a czasem traumatycznym, nie jest postrzegany jako coś nadzwyczajnego w dzisiejszym świecie. W 2020 roku stwierdzono w Polsce 51 164 rozwodów z czego 57,6% to związki posiadające dzieci, zaś w roku 2022 stwierdzono 60 162 rozwody²⁹. Wśród przyczyn takiego stanu podaje się niezgodność charakterów małżonków, a także trudności wynikające z uzależnień behawioralnych lub nadużywania substancji psychoaktywnych³⁰. W dużej mierze zjawiska te pokazują, że coraz mniej ludzi jest dojrzałych emocjonalnie i zdolnych do budowania trwałych więzi³¹, w które wpisana jest także konieczność do ponoszenia trudów i rozwiązywania problemów życia.

Choć życie rodzinne w badaniach socjologicznych ukazywane jest na szczycie aksjologicznej piramidy Polaków, to jednak coraz większe znaczenie mają wartości związane z indywidualnym sposobem życia, samorozwojem i komfortem³². Zmienia się perspektywa

²⁷ R. Boguszewski, *Alternatywne modele życia rodzinnego w ocenie społecznej*, Komunikat z badań CBOS, 42/2019, Warszawa 2019, s. 1-8.

²⁸ Por. O. Smalej, *Związki współczesne - kim są LAT i DINKs?*, w: *Małżeństwo, rodzina, rodzicielstwo: przemiany we współczesnej Polsce*, D. Gizicka (red.), Lublin 2016, s. 142-48; Wang Hairong, *A Wavering DINK Family*, „Beijing Review” 2009, t. 52, nr 8, s. 19.

²⁹ R. Boguszewski, *Stosunek Polaków do rozwodów*, Komunikat z badań CBOS, 7/2019, Warszawa 2019, s. 2-7; Komitet Redakcyjny Głównego Urzędu Statystycznego, *Rocznik Demograficzny*, Rocznik Demograficzny, Warszawa 2023.

³⁰ R. Boguszewski, *Stosunek Polaków do rozwodów*, dz. cyt., s. 5-11.

³¹ Por. E. Moskal, *Przyczyny rozwodów: statystyki i najczęstsze powody rozpadu małżeństwa*, <https://akademiarozstania.pl/przyczyny-rozwodow-statystyki-i-najczestsze-powody-rozpadu-malzenstwa/> [20 grudnia 2023 r.].

³² Por. J. Mariański, *Rodzina - co się z nią dzieje? Opinie i poglądy polskiej młodzieży. Studium socjologiczne*, Lublin 2024, s. 23-26.

priorytetów w dynamice życiowej zwłaszcza wśród młodych osób, co sprawia, że kariera zawodowa i głód doświadczeń świata wyrażony m.in. w emigracjach zarobkowych, podróżowaniu, częstej zmianie miejsca zamieszkania i pracy także spychają na dalszy plan małżeństwo, rodzicielstwo i redukują potrzebę związku z lokalną społecznością³³. Życie w dużych aglomeracjach cechuje się coraz większą anonimowością i zobojętnieniem. Wartości prospołeczne przestają się liczyć już od wielu lat, jak zauważył na podstawie analizy długoletnich badań J. Mariański. „W świadomości moralnej Polaków, zarówno na poziomie ogólnych orientacji moralnych, jak i szczegółowych norm moralnych, dokonuje się wyraźny proces indywidualizacji”³⁴. Indywidualizacja ta prowadzi do zamykania się w tzw. własnej bańce informacyjnej i relacyjnej, przez co trudniej przełamywać dystans i zrozumieć innych. Coraz więcej sklepów i firm proponuje swoje usługi za pomocą aplikacji z dostawą do punktów odbioru czy domu, co z pewnością zwiększa wygodę, ale powoduje selektywność w relacjach, a w skrajnej postaci sprzyja izolacji społecznej.

Innym znamiennym cechującym rozwój społeczeństw w krajach europejskich są dążenia do jedności w wymiarze geopolitycznym, którą można nazwać europeizacją. Proces ów jest niełatwy do jednoznacznego zdefiniowania, jednakże jednym z jego fundamentalnych wymiarów jest integracja państw Unii Europejskiej i dążenie do jedności w różnorodności³⁵. Z jednej strony europeizacja może być postrzegana pozytywnie jako dążenie do wspólnoty, jednomyślnej polityki obronnej i działań na rzecz rozwiązywania problemu nierówności społecznych. Z drugiej strony może być zagrożeniem dla niektórych obszarów kultury oraz gospodarki poszczególnych państw zwłaszcza w wymiarze regionalnym lub lokalnym. Istotny wydaje się w tym zakresie powrót do myśli Schumana i pozostałych myślicieli stojących u podstaw wspólnoty krajów europejskich mówiących o realnej solidarności, na której można budować prawdziwą wspólnotę³⁶. W wymiarze życia rodzinnego europeizacja otworzyła drogę do polepszenia standardów życia i pracy zwłaszcza w słabiej rozwiniętych krajach Unii Europejskiej, jednak równocześnie otwarcie nowych perspektyw staje się jedną z przyczyn rozłuki i nierzadko fragmentaryzacji rodzin. Wciąż powracającym i aktualnym w tym kontekście jest pytanie o hierarchię wartości i życiowe cele, które streszcza pytanie E. Fromma

³³ Por. Bartocha-Galik, *Współczesna rodzina - kryzys czy przemiana?*, w: *Współczesna rodzina - kryzys czy przemiana?*, J. Stala (red.), Kraków 2019, s. 13–19.

³⁴ J. Mariański, *Wartości prospołeczne w świadomości Polaków*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa” 2014, t. 12, nr 5, s. 115.

³⁵ Por. K. Wach, *Wymiary europeizacji i jej kontekst*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2011, nr 852, s. 28–37.

³⁶ Por. L. Bekemans, V. Martin de la Torre, *Robert Schuman's Concept of "European Community": What Lessons for Europe's Future?*, „On-line journal modelling the new Europe” 2018, nr 28, s. 52.

„mieć czy być?”. Autor ten wskazuje, że prawdziwe bogactwo to postawa hojności i umiejętność bycia dla drugiego i z drugim³⁷.

Realia życia w krajach euroatlantyckich z jednej strony dają szansę zaspokajania szerokiej gamy potrzeb, szczególnie tych wyższych, a z drugiej generują poczucie niepewności ekonomicznej wynikającej z dużej konkurencji rynkowej i permanentnego wzrostu cen dóbr i usług. Jak pokazują dane, stopa bezrobocia w Polsce od 2016 roku stale wynosi mniej niż 10%, a w 2022 roku stanowiła około 5%³⁸. Jednakże liczba godzin i trud wkładany w pracę Polaków oraz wysokość pensji w stosunku do stale wzrastających kosztów utrzymania i funkcjonowania w społeczeństwie sprawiają, że mimo wzrostu płacy minimalnej trudno mówić o rozwiązaniu problemów ekonomicznych polskich rodzin. Jak ilustrują dane, niemal o pół miliona spadła liczba dzieci żyjących w skrajnej biedzie w latach 2014-2017, jednakże w niedostatku wciąż wzrastało ich wówczas jeszcze ponad milion³⁹. Małżonkowie i rodzice stają często przed szeregiem wyborów wpływających na jakość życia, jakimi są np. decyzja o podjęciu dodatkowej pracy lub konieczności zdobywania nowych kompetencji, aby zmienić dotychczasowe pole zawodowe. Koszty związane z funkcjonowaniem gospodarstwa domowego, koszty leczenia czy edukacji dzieci wzrastają i choć spada skala skrajnego ubóstwa rodzin, to jednak coraz mniej osób ze spokojem patrzy w przyszłość. Jak pokazują dane, wciąż ponad połowa Polaków nie ma oszczędności lub są to zbyt małe rezerwy, dużą popularnością cieszą się kredyty i pożyczki, co wskazuje, że zarządzanie finansami osobistymi ciągle stanowi wyzwanie edukacyjne i rozwojowe. Wciąż gros przestrzeni związanych z kulturą, odpoczynkiem, rekreacją, spędzaniem wolnego czasu czy rozwojem zainteresowań dzieci i rodziców wymaga znaczących nakładów finansowych z budżetów domowych, konieczności rezygnowania z mniejszych przyjemności lub odkładania swoich pasji przez rodziców i dzieci na późniejsze lata⁴⁰.

Niepewność ekonomiczna, zawodowa oraz czynniki kulturowe mają swoje odbicie także w kontekście prokreacyjnym i permanentnym spadku liczby urodzeń dzieci na przestrzeni ostatnich dekad. Warto przywołać jedną z opinii na temat polityki prorodzinnej rządu polskiego. „Faktem jest, że w ostatnich latach dostrzega się działania państwowe, które odpowiadają na społeczne oczekiwania, np. wydłużenie urlopów rodzicielskich, Karta Dużej

³⁷ Por. E. Fromm, *Mieć czy być?*, Poznań 1995, s. 66.

³⁸ Por. GUS- Departament Rynku Pracy, *Stopa bezrobocia rejestrowanego*, Warszawa 2022.

³⁹ Por. R. Szarfenberg, *Dwa lata programu 500 plus a ubóstwo rodzin i dzieci*, w: *Rodzina w społeczeństwie - relacje i wyzwania*, E. Osewska, J. Stala (red.), Kraków 2019, s. 82.

⁴⁰ Por. M. Omyła-Rudzka, *Oceny sytuacji finansowej gospodarstw domowych*, Komunikat z badań CBOS, 49/2023, Warszawa 2023, s.1-8.

Rodziny czy darmowy podręcznik, niemniej jednak w obliczu współczesnych przemian potrzebne są działania wspierające dzietność. Dzisiejsza polityka rodzinna jest bardziej polityką z pogranicza pomocy społecznej, a nie strategią przemyślanych działań stwarzających warunki do powstawania nowych rodzin i wspomagania posiadania potomstwa”⁴¹.

Wiele krajów europejskich dążyło lub nadal dąży do bycia ang. welfare state, przez co świadczy pomoc socjalną i próbuje zaradzić problemom rodzin w tym także dysfunkcyjnych. „Idzie jednak o to, aby dążyć do takiego modelu państwa, które nie musi zajmować się rozwiązywaniem problemów, ponieważ ruguje ich przyczyny”⁴². Zadaniem Państwa jest prowadzenie polityki prorodzinnej, która nie może zawęzać się do pomocy socjalnej, ale musi stwarzać nowe perspektywy dla kolejnych pokoleń i umożliwiać przez to budowanie dobra wspólnego.

Problematyka permanentnego spadku dzietności w ostatnich dekadach stanowi duże wyzwanie społeczne. „Od lat 80 XX wieku do 2003 roku liczba urodzeń w Polsce zmalała o połowę, później lekko wzrosła w latach 2004-2009 i następnie znów zaczęła maleć”⁴³. „Do najważniejszych bezpośrednich determinant spadku urodzeń w Polsce po 1989 roku należały zatem zmiana kalendarza (odraczanie), spadek rozrodczości oraz spadek intensywności tworzenia związków małżeńskich”⁴⁴. Kolejno w roku 2017 nastąpił wzrost liczby urodzeń, a potem głównie na skutek pandemii Covid-19 znów zaczął spadać⁴⁵. Nie sposób nie zauważyć także problemów inflacyjnych związanych z pandemią i wojną w Ukrainie. Z pewnością to nie jedyne przyczyny, które wpływają na kryzys demograficzny, jednak warto dostrzec, że bardzo duże znaczenie mają kwestie związane z bezpieczeństwem w polskiej strefie geopolitycznej, a także trudności ekonomiczne i nietrwałość związków międzyludzkich, co z pewnością nie ułatwia podjęcia decyzji o posiadaniu potomstwa.

Mówi się także w ostatnich latach wiele nt. medykalizacji wielu sfer życia, a także o problematyce trudności okołoporodowej, dlatego jak wskazuje dr Maté, warto przemyśleć także tę kwestię w dyskursie nad prokreacją⁴⁶. Człowiek ma niezbywalną potrzebę więzi i bliskości, która owocuje zdolnością do przywiązywania się do innych, co daje poczucie

⁴¹ A. Zaborowska, *Współczesne wyzwania dla prorodzinnej polityki rodzinnej w Polsce*, w: J. Osiński, M. Nawrot, M. Ostrowska, M. Pachocka (red.), Warszawa 2016, s. 37.

⁴² Por. M. Grewiński, *Transformation of social policy in Poland in the background of europeization of social solutions*, „Social Policy Issues” 2020, t. 19, s. 28–30.

⁴³ A. Fihel, M. Kielkowska, A. Radziwinowiczówna, A. Rosińska, *Determinanty spadku płodności w Polsce – próba syntezy*, „Studia Demograficzne” 2017, nr 2(172), s. 35–37.

⁴⁴ Tamże., s. 39.

⁴⁵ Por. M. Omyła-Rudzka, *Postawy prokreacyjne kobiet*, Komunikat z badań CBOS, 3/2023, Warszawa 2023, s. 2-9.

⁴⁶ Por. G. Maté, D. Maté, *Mit normalności. Trauma, choroba i zdrowienie w toksycznej kulturze*, dz. cyt., s. 161–173.

bezpieczeństwa i pozwala przeżywać życie w kategoriach wspólnotowych. Było to charakterystyczne dla ludzkości na każdym etapie historycznym, obecnie wydaje się, że ostatnimi czasy paradygmat indywidualistyczny bierze górę, a wraz z nim wzrasta liczba osób cierpiących na depresję, stany lękowe i uzależnionych od substancji i zachowań⁴⁷, czego skutki w postaci m.in. przemocy i kryzysów suicydologicznych były wyraźnie dostrzegane w dobie pandemii oraz po niej⁴⁸.

Kolejnym polem przemian społecznych mających duży wpływ na rodziny jest upadek autorytetów religijnych oraz przemiana znaczenia roli religii, która w silny sposób była przez stulecia jednym z elementów narodotwórczych w Rzeczypospolitej Polskiej. O ile w okresie zaborów, wojen światowych i komunizmu Kościół Katolicki był ikoną walki o prawdę i wolność, o tyle w dobie po transformacji ustrojowej stracił na znaczeniu, a wraz z tym przemianom ulegają systemy aksjonormatywne Polaków⁴⁹. Już w dobie przedpandemicznej można było obserwować sukcesywny spadek pozytywnych ocen Kościoła w Polsce, jednak okres covidowy zmienił i przyspieszył dekonwersję wielu uczestniczących w praktykach religijnych⁵⁰. Z pewnością wpływ na ten fakt miały utrata autorytetu hierarchów kościelnych z uwagi na brak działania na rzecz skrzywdzonych i ofiar pedofilii oraz zbytne zaangażowanie w sprawy polityczne. Odciska to swoje piętno na postawach i wyborach moralnych, które świadczą o pogłębianiu się rozdźwięku pomiędzy deklarowaną wiarą, a moralnością i codziennymi wyborami. Mimo wzrastających trendów sekularyzacyjnych dane z 2022 roku wskazują, że ponad połowa z ankietowanych młodych Polaków określa się jako wierzący (44,6%) lub głęboko wierzący (5,6%), zaś jedna piąta (20,8%) uważa się za związanych z tradycją katolicką⁵¹. Wiara i wartości katolickie stanowią część dziedzictwa kulturowego, ale z pewnością wymagają readaptacji i przemyślenia formy przeżywania religijności przez kolejne pokolenia.

Należy jednak dostrzec, że w miejsce katolicyzmu wśród Polaków zaczynają wchodzić nowe formy duchowości, które są innym sposobem przeżywania sfery wewnętrznej

⁴⁷ Por. M. Michalski, *Rozkład rodziny a upadek cywilizacji zachodniej*, w: *Małżeństwo, rodzina, rodzicielstwo: przemiany we współczesnej Polsce*, D. Gizicka (red.), Lublin 2016, s. 32–39.

⁴⁸ Por. A. Rogalska, M. Syrkiewicz-Świtła, *COVID-19 and Mortality, Depression, and Suicide in the Polish Population*, dz. cyt., s. 1-5.

⁴⁹ Por. R. Boguszewski, *Stosunek Polaków do wybranych zjawisk i zachowań kontrowersyjnych moralnie*, Komunikat z badań CBOS, 165/2021, Warszawa 2021, s. 1-8.

⁵⁰ Por. M. Bożewicz, *Zmiany religijności Polaków po pandemii*, Komunikat z badań CBOS, 85/2022, Warszawa 2022, s. 2-8.

⁵¹ Por. W. Szymczak, T. Adamczyk, *Młodzież w kontekstach współczesnych: rodzina, czas, szkoła, Kościół i katecheza*, Lublin 2022, s. 50–56.

w ludziach⁵². Pociąga to za sobą nowe formy spędzania czasu, działania proekologiczne czy tworzenie grup i stowarzyszeń o rozmaitych kręgach zainteresowań. Człowiek poszukuje idei, wartości lub bytu, dzięki którym będzie mógł interpretować swoje życie i działania jako sensowne i wartościowe. „Nowa duchowość to jeden z megatrendów początku XXI w., to doświadczenie sacrum, niekiedy bezimiennego, rozumianego w kategoriach czegoś osobistego, intymnego, czegoś, co odnosi się do mocy tkwiącej we wnętrzu człowieka. Duchowość ta podkreśla rolę doznań i duchowych ćwiczeń, traktuje ludzkie ciało jako wypełnione wewnętrznym, duchowym sensem oraz jako manifestację kreatywnej siły Ducha; odnosi się z szacunkiem do natury i propaguje zdrowe odżywianie; przywiązuje dużą wagę do więzi międzyludzkich opartych na wierności i miłości; do etyki wyrażającej się w poszanowaniu uznawanych przez siebie wartości moralnych; jest wrażliwa na sztukę, podkreśla też równość płci. Duchowość ta jest holistyczna, demokratyczna, łatwo dostępna i niehierarchiczna; stawiana jest ona w opozycji do zinstytucjonalizowanej religii, czyli jest pozakościelna”⁵³.

Mimo postępującej sekularyzacji i odchodzenia od instytucjonalnie przeżywanego wiary nowe formy szeroko rozumianej duchowości i religijności pozwalają na wypełnianie potrzeby związku z transcendencją, jakkolwiek nie byłaby ona zdefiniowana. Zmienia się więc przedmiot wierzeń, ale nie potrzeba doświadczenia tego, co niematerialne. W kontekście rodzinnym generuje to różnice oraz zerwanie ze swego rodzaju pokoleniową ciągłością w kontekście religijnym. Trudno jest jednak określić definitywnie, czy zmiany te będą skutkować ateizmem w kolejnych pokoleniach.

Inną zmianą, która być może oddziałuje w sposób najszybszy i najbardziej efektywny na życie i funkcjonowanie dzisiejszych rodzin, jest cyfryzacja świata, w którym żyje człowiek XXI wieku. Media społecznościowe stały się współczesnymi areopagami, przestrzeniami publicznymi, gdzie ludzie komunikują się, wyrażają opinię, zarabiają lub tracą pieniądze, są likeowani lub hejtowani. O ile pokolenia X i starsze pamiętają świat bez komputerów, internetu czy smartfonów, o tyle każde kolejne pokolenie Y, Z i najnowszej generacji iGen stają się coraz bardziej dwuwymiarowe, to znaczy, że nie tylko umieją poruszać się w przestrzeni cyfrowej i medialnej, ale zwłaszcza dla pokolenia iGen jest to wymiar równoważny z rzeczywistością⁵⁴.

⁵² Por. J. Mariański, *Sekularyzacja, Desekularyzacja, Nowa duchowość. Studium socjologiczne.*, Kraków 2013, s. 148.

⁵³ Por. J. Mariański, S. Wargacki, *Nowa duchowość jako megatrend społeczny i kulturowy*, „Przegląd Religioznawczy” 2011, t. 4, nr 1, s. 138.

⁵⁴ Por. J. Jarczyńska, *Dzieci w świecie mediów elektronicznych – wybrane dane z badań „Zero to eight”*, <https://pierwszekroki.net/dzieci-w-swiecie-mediow-elektronicznych-wybrane-dane-z-badan/> [31 sierpień 2023 r.].

Świat cyfrowy nie tylko jest postrzegany jako realny przez dzieci i młodzież, lecz co więcej bardzo często przyczynia się do zaniku umiejętności społecznych, rozwoju uzależnień behawioralnych oraz poczucia derealizacji⁵⁵.

Sygnałem alarmowym są dane ilustrujące zjawiska cyberprzemocy i zagrożeń, z jakimi mogą spotykać się młodzi ludzie w mediach społecznościowych. Potrzeba edukacji medialnej dla dzieci w szkołach, ale i zaangażowania oraz troski ze strony rodziców⁵⁶. Dzieci i młodzież potrafią obsługiwać media i urządzenia elektroniczne szybciej, a czasem lepiej niż rodzice i inni dorośli, jednakże potrzebują obecności i kontroli, a także umiejętnego instruktazu co do selekcji treści i zasady ograniczonego zaufania wobec ofert reklamowych, wiadomości i znajomości internetowych. Zwłaszcza za pomocą aplikacji takich jak TikTok lub facebookowych shortsów, czyli krótkich filmików z urywkami relacji. Za ich pomocą często dochodzi do poddawania różnych pomysłów oraz rzucania wyzwań do wykonania pewnych działań typu ang. prank, czego skutki czasem mogą być zagrażające dla zdrowia i życia dzieci i młodzieży. Przywołane portale i aplikacje są często źródłem wiedzy o świecie i kształtowania opinii wśród młodzieży⁵⁷. Świat social mediów wydaje się realny, jednak nie stwarza bliskich relacji i nie daje ciepła emocjonalnych więzi. Spędzanie ogromnej ilości czasu przez dzieci i młodzież w sferze cyfrowej jak i wzrastający czas przed ekranami nasuwa pytanie o kierunek rozwoju i przyszłość dzisiejszego świata. Warto zauważyć, że równolegle spada poziom czytelnictwa oraz wiedzy dzieci i młodzieży, a także osłabia się ich kondycja psychofizyczna⁵⁸. Przywołane fakty sugerują konieczność troski o bliski kontakt i umiejętne towarzyszenie wychowawcze dzieciom i młodym, aby nie zostali sami wobec wyzwań ani cyfrowego, ani realnego świata.

⁵⁵ Por. S. Thomas, *How Social Media Changes Our Perception of Reality*, <https://www.thechicagoschool.edu/insight/from-the-magazine/a-virtual-life/> [13 marzec 2024 r.].

⁵⁶ Por. W. Pudełko, I. Pulak, *Użytkowanie mediów cyfrowych jako źródło konfliktów w rodzinie*, „Horyzonty Wychowania” 2023, t. 22, nr 64, s. 117–118.

⁵⁷ Por. K. Brejza, *TikTok jako współczesne źródło wiedzy*, „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2022, nr 2(62), s. 53–59.

⁵⁸ Por. A. Wawrzonkiewicz-Słomska, E. Cholewa, *Oddziaływanie mediów na dzieci i młodzież*, „Problemy Współczesnej Pedagogiki” 2017, t. 3, nr 1, s. 27–34.

1.2. Współczesna rodzina w perspektywie ról, funkcji i zadań społecznych

W Polsce podobnie jak w wielu krajach europejskich dostrzega się coraz bardziej zdecydowane rozszerzanie definicji rodziny lub trudności z jednoznacznym opisem, czym jest rodzina⁵⁹. O ile w nadwiślańskim systemie prawnym małżeństwo jest wciąż określane jako związek mężczyzny i kobiety, o tyle w wielu krajach zachodnich zalegalizowane zostały związki osób homoseksualnych lub inne związki partnerskie. Można zauważyć także przemiany w obrębie ról pełnionych przez poszczególnych członków rodzin, co wynika z jednej strony z transformacji statusu społecznego kobiet, konieczności podejmowania przez nie pracy zawodowej, jak również wzrostu rodzin monoparentalnych czy rekonstruowanych.

Rodziny uległy przemianom w percepcji społecznej, odchodząc od swego tradycyjnego wymiaru, kierując się ku strukturom alternatywnym, wśród których można wskazać małżeństwa tymczasowe, rodziny zawodowe, rodziny geriatryczne, rodzinne agregaty lub rodzinne klasztory⁶⁰. Przywołane typy pełnią niektóre funkcje rodzin w zależności od okoliczności oraz kontekstu i tak np. rodziny tymczasowe to związki oparte na życiu partnerów bez zobowiązań, rodziny zawodowe pełnią opiekę nad niepełnoletnimi i często stanowią formę opieki wyznaczonej sądowo. Rodziny geriatryczne opierają się na tworzeniu społeczności dla seniorów i osób osamotnionych w okresie starości. Pozostałe typy to formy rodzinnej egzystencji oparte o ponowne związki jednego z rodziców lub też wspólnoty oparte o komponenty wyznaniowe, które dają namiastkę domu i otaczają opieką powierzonych im ludzi⁶¹.

Wytwarzanie się nowych form życia rodzinnego wydaje się być poniekąd odpowiedzią na problematykę osłabienia więzi międzypokoleniowych i dystansowania się od pokolenia dziadków przez wielu współczesnych rodziców⁶². Warto zauważyć, że na dzisiejsze role i konfiguracje rodzinne wpływają bardzo silnie czynniki cywilizacyjne, z których B. Alexander wyróżnia zwłaszcza problematykę dyslokacji rozumianej jako utratę kontaktu z samym sobą, z bliskimi oraz utratę poczucia sensu i celu życia, co skutkuje brzemieniami konsekwencjami dla ludzkich relacji i poszukiwaniem ulgi nie zawsze pod dobrym adresem lub w pogoni za

⁵⁹ Por. A.M. de Tchorzewski, *O potrzebie redefinicji rodziny oraz jej miejscu w naukach pedagogicznych*, w: *Rodzina i dziecko w zmieniającym się świecie: perspektywa historyczna i pedagogiczna*, K. Jakubiak, R. Grzybowski (red.), Toruń 2020, s. 216–220.

⁶⁰ Por. A. Toffler, *Szok przyszłości*, Przeźmierowo 2007, s. 236–237.

⁶¹ Por. A.M. de Tchorzewski, *Rodzina w czasach współczesnego chaosu aksjonormatywnego*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2019, t. 22, nr 2, s. 52–56.

⁶² Por. K. Slany, *Małżeństwo i rodzina w zglobalizowanym świecie*, „Problemy rodziny” 2001, t. 4-6, nr 49, s. 2–10.

tym, co jest środkiem do osiągnięcia celów życiowych, a nie za tym co rzeczywiście życiodajne⁶³.

Mimo zachodzących w zawrotnym tempie procesów transformacyjnych w kulturze XXI wieku rodzina jako fundamentalna komórka życia społecznego ciągle spełnia określone funkcje, które można podzielić na podstawowe i wtórne. Problematyką i typologią funkcji rodzin zajmowało się wielu badaczy m.in. F. Adamski, Z. Tyszka czy S. Kawula. Ostatni badacz, ujmując złożoność zadań rodzinnych, wskazywał na potrzebę zatrzymania podziałów na funkcje pierwotne i wtórne, aby nie doprowadzać do zmieszania pojęć. Stąd zaproponował podział na funkcje biologiczno-opiekuńczą, kulturalno-towarzyską, ekonomiczną oraz wychowawczą⁶⁴. Funkcje podstawowe mają charakter konieczny i są spełniane zawsze przez każdą rodzinę, a wtórne nie stanowią o przetrwaniu rodziny, ale określają jej akcydentalne przymioty. Do pierwszej grupy zaliczają się zadania takie jak realizacja bliskości seksualnej małżonków lub partnerów, prokreacja, socjalizacja, działania opiekuńczo-zabezpieczające, działania dające zabezpieczenie ekonomiczne i funkcja ekspresyjno-emocjonalna. Wtórne można określić jako funkcje stratyfikacyjną, identyfikacyjną, integracyjno-kontrolną, rekreacyjno-towarzyską⁶⁵. W dobie przemian rodzinnych modeli funkcje te ulegają przemianom polegającym m.in. na wzroście ważności funkcji seksualnej w związku, a spadku funkcji prokreacyjnej, wzroście znaczenia roli funkcji ekspresyjno-emocjonalnej, a spadku znaczenia funkcji stratyfikacyjnej⁶⁶.

Patrząc z innej perspektywy, owe zadania można zebrać w kilka grup m.in. biopsychiczne, ekonomiczne, społeczno-wyznaczające, socjopsychologiczne⁶⁷. Rodzina pełni niewąlgicze role w każdym z ww. wymiarów, ponieważ pierwsze doświadczenia kształtują strukturę wewnętrzną i tożsamość człowieka, a według wielu teorii psychologicznych to właśnie te doświadczenia w kluczowy sposób wpływają na fundamentalne płaszczyzny dorosłego życia⁶⁸. Stąd cieszy, że w ostatnich latach wiele wyników badań naukowych poświęconych tematyce rodzicielstwa i wychowania zostało spopularyzowanych i przenika do coraz szerszego grona odbiorców. Jednakże wciąż dużym obciążeniem w polskim kontekście pozostają wychowawcze skrypty m.in. z okresu poprzedniego ustroju, w których troska o dzieci

⁶³ Por. B. Alexander, *The Globalisation of Addiction*, New York 2008, s. 58.

⁶⁴ Por. S. Kawula, *Rodzina jako grupa i instytucja opiekuńczo-wychowawcza*, w: *Pedagogika rodziny: obszary i panorama problematyki*, J. Brągiel, A. Janke, S. Kawula (red.), Toruń 2006, s. 58–59.

⁶⁵ Por. A.M. Basak, *Zaspokajanie potrzeb i socjalizacja dziecka w rodzinie*, „Pedagogika rodziny” 2011, t. 1, nr 3 i 4, s. 104–105.

⁶⁶ Por. M. Bereźnicka, *Wychowanie dziecka we współczesnej rodzinie*, Kraków 2014, s. 36–41.

⁶⁷ Por. Z. Tyszka, *Rodzina*, dz. cyt., s. 698.

⁶⁸ Por. A. Mróz, *Znaczenie doświadczeń z okresu dzieciństwa i adolescencji dla rozwoju zawodowego w życiu dorosłym*, „Problemy Profesjologii” 2009, nr 2, s. 85–92.

i relacje rodzinne zepchnięto na znacznie dalsze pola, gdyż pierwszym problemem były kwestie walki z opresyjnym systemem oraz konieczność zabiegania o byt materialny.

Istotne w tym kontekście wydaje się także podjęcie problematyki traumy społecznej przekazywanej międzypokoleniowo. Co może być znaczące szczególnie w Polsce, która ucierpiała w ostatnich stuleciach ze strony zaborców, nazizmu i komunizmu⁶⁹. Trauma ta uwidoczniła się w sposób konkretny zwłaszcza w dobie transformacji ustrojowej, powodując niepewność przed przyszłością, obawę przed kapitalizmem, prywatyzacją oraz szeroko rozpowszechnioną społecznie niepewnością bytową⁷⁰. Widmo powoli wyłaniającego się świata powodowało wzrost neurotycznych przeżyć oraz skok stopy bezrobocia związany z restrukturyzacją i modernizacją wielu zakładów oraz otwarciem nowych ścieżek kariery zawodowej, do czego ludzie wychowani w opresyjnym systemie PRL-u nie byli w stanie łatwo się zaadaptować. Znalazło to później konkretne konsekwencje na polu rodzinnym, owocując w kolejnym pokoleniu np. syndromami DDA i DDD⁷¹.

Niepewność, w której wielu rodzicom niełatwo dobrze wypełniać swoje role, związana jest także z egzystowaniem w swoistym „pęknięciu nowoczesności”. Po okresach industrialnie zorientowanych społeczeństw obecnie widać nowe formy życia kwestionujące zarazem dotychczasowe komponenty dające pewność egzystencjalną. Działania ludzkie są coraz mniej odpowiedzialne, a rozwój technologiczny wydaje się jawić jako zagrażający⁷². Niemale trudności nastroją media społecznościowe i łatwy dostęp do treści przemocowych, wulgarnych lub zwyczajnie zagrażających dla dzieci i młodzieży. Kolejnym wyzwaniem w zakresie narzędzi technologicznych jest działanie AI i narzędzi typu Chat GPT, które z jednej strony stwarzają nieporównywalne z czymkolwiek możliwości operacjonalizacji wielu zadań, a z drugiej stanowią realne zagrożenie dla bezpieczeństwa, wolności człowieka i jego wymiaru etycznego.

Współcześnie mimo przemian społecznych i polepszenia standardu życia codzienność wielu ludzi jest określana mianem prekarnej, co wciąż sprawia, że zabieganie o jakość życia i dostępność usług oferowanych przez społeczeństwo spycha na dalsze tory codzienne relacje i ich wartość. Niepewność ekonomiczna dzisiejszej rzeczywistości potęguje lęk społeczny i wpływa na młodych ludzi, napędzając dyslokację zachodzącą m.in. przez procesy migracyjne,

⁶⁹ Por. A. Aarelaid-Tart, *Cultural Trauma and Life Stories*, Helsinki 2006, s. 81–105.

⁷⁰ Por. P. Długosz, *Trauma transformacji w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2019, nr 1, s. 116–119.

⁷¹ Por. J. Flis, *Co ze mną nie tak? O życiu w dysfunkcyjnym domu, środowisku, w Polsce i o tym, jak sobie z tym (nie)radzimy*, Kraków 2023, s. 18–24.

⁷² Por. U. Beck, *Spółczesność ryzyka: w drodze do innej nowoczesności*, Warszawa 2002, s. 30.

konieczności doszkalania i przebranzawiania się. Wskutek czego w wielu ludziach rodzi się lęk przed ustatkowaniem oraz związaniem z jednym miejscem, co utrudnia i zniechęca do zakładania rodzin i prokreacji. Stąd, współczesne rodziny z jednej strony są narażone na wiele trudności, a z drugiej stoją przed zadaniem ukazywania piękna bycia razem.

Wymaga to jednak odnalezienia się w postmodernistycznym krajobrazie, w którym zmianie uległy nie tylko formy bliskości ludzkiej, status małżeństwa i rodziny, ale także role jakie pełnią mężczyzna i kobieta w rodzinie. Ludzie coraz rzadziej decydują się na formalizowanie swoich związków, zazwyczaj łączą się w związki pod kątem wartości, a nie zależności jak miało to niegdyś miejsce w latach uprzednich. Przemianom ulegają macierzyństwo i ojcostwo, coraz częściej podkreśla się odpowiedzialność obojga rodziców oraz konieczność zaspokajania potrzeb dziecka i wzajemnego wspierania się rodziców, a zwłaszcza pomagania matce w okresie prenatalnym i po urodzeniu dziecka. Dla dzieci ważna jest bliskość obojga rodziców i aktywne uczestnictwo w ich wychowaniu i wzrastaniu. Obserwuje się, że relacje między rodzicami i dziećmi przechodzą w ostatnich latach ku modelowi partnerskiemu. Wskazuje się coraz częściej na odchodzenie od autorytarnego modelu sprawowania władzy rodzicielskiej na rzecz autorytatywnego. Relacje tak kształtowane mogą stawać się podwaliną dla budowania odnowionych i długotrwałych więzi międzypokoleniowych.

W dotychczasowych polskich rodzinach dominował tradycyjny model patriarchalny z jasno ustalonym podziałem ról i zadań, obecnie według Z. Tyszki obserwuje się, że „zmiany te zaszły w kierunkach:

1. od rodziny dużej do małej;
2. od rodziny produkcyjnej do nieprodukcyjnej;
3. od rodziny patriarchalnej do egalitarnej;
4. od rodziny otwartej do zamkniętej;
5. od rodziny instytucji do rodziny – związku partnerskiego i przyjacielskiego;
6. od rodziny stabilnej do ruchliwej;
7. od rodziny trwałej do nietrwałej;
8. od rodziny *wspólnoty* do rodziny *zrzeszenia*;
9. od rodziny o przewadze więzi rzeczowych i formalnych do rodziny o więziach osobowych i emocjonalnych”⁷³.

⁷³ Z. Tyszka, *Z metodologii badań socjologicznych nad rodziną*, Poznań 1991, s. 243–245.

Z uwagi na dywersyfikację i specjalizację współczesnego świata, także problematyka wychowania podlega coraz głębszym procesom badawczym, analizom, dyskusjom, co sprawia, że można lepiej zrozumieć fenomen dynamiki rozwojowej dzieci i młodzieży. W naukach opisujących rodziny zyskuje się coraz lepszy ogłód na zasoby i obciążenia rodziców oraz konieczność kwestionowania i sprawdzania tego, co w poprzednich dekadach brano za pewnik m.in. w pedagogice, dietetyce, medycynie czy edukacji. Dzięki permanentnemu procesowi doskonalenia i zmian otaczającego świata rodzice mają szansę przemyśleć swoje działania, aby pomóc swoim dzieciom odkrywać własną tożsamość, sens egzystencjalny i cel, do którego chcą dążyć. Rolą rodziny w dobie tak wielu możliwości jest uczenie krytycznego myślenia, selekcji treści i przystosowanie dzieci do życia w świecie relatywizmu i płynności aksjologicznej. Funkcjonowanie w świecie przenikających się granic wymaga sporej elastyczności i gotowości do permanentnego przechodzenia od utartych schematów do nowych form działania. Wobec tego współczesna rodzina stoi przed wyzwaniem wykształcenia w dzieciach gotowości do radzenia sobie z częstymi zmianami i nielicznymi pewnikami.

Rodzina jako grupa ludzi połączonych ze sobą więzami znajduje swoje punkty wspólne przynajmniej w czterech wymiarach, które można określić jako biologiczne, psychiczne, kulturowe i materialne⁷⁴. Z punktu widzenia antropologicznego istotne są zwłaszcza jakości więzi biologicznych i psychicznych, ponieważ wpływają one na całego człowieka i wszystkie wymiary jego funkcjonowania. Zabezpieczając prawidłowy wzrost i rozwój w tych obszarach, rodzina może wprowadzać dzieci w wymiar kulturowy i materialny, które są ściśle związane z kwestiami funkcjonowania społecznego. Ważne wydaje się, aby rodzice dzięki stałej, empatycznej obecności zabezpieczali swoje dzieci zwłaszcza w kontekście wymiaru emocjonalnego, z czym silnie związane są kwestie biologiczne, zdrowotne, psychologiczne i materialne. Młody człowiek, który czuje się otoczony opieką rodziców i jest zdolny do tworzenia głębokich więzi, ma szansę kreować lepszy świat, w którym szczęście człowieka jest celem, a nie środkiem do jego osiągnięcia⁷⁵.

Podsumowując tematykę ról, funkcji i zadań społecznych współczesnych rodzin, należy podkreślić przemiany, które zaszły w obrębie rodzicielstwa i wychowania. Do pozytywów należy zaliczyć wytworzenie instytucji wspierających rodziców, programy wsparcia w ramach zajęć dodatkowych i pozalekcyjnych w szkole, rozwój ofert rozwoju dla dzieci i młodzieży w sektorze publicznym i prywatnym oraz wsparcie finansowe z budżetu państwa takie jak

⁷⁴ Por. A.M. de Tchorzewski, *O potrzebie redefinicji rodziny oraz jej miejscu w naukach pedagogicznych*, dz. cyt., s. 216–221.

⁷⁵ Por. G. Maté, D. Maté, *Mit normalności. Trauma, choroba i zdrowienie w toksycznej kulturze*, dz. cyt., s. 141–143.

świadczenia 800+, Karda Dużej Rodziny i inne. Trzeba jednak zauważyć, że mimo wsparcia ze strony systemu edukacji oraz podmiotów państwowych widać wciąż wiele trudności w realizacji funkcji i zadań społecznych przez rodziny⁷⁶. Kolejnym znaczącym tematem jest ograniczenie realizacji funkcji prokreacji. Współżycie seksualne par w dużej mierze przestało być łączone z wydawaniem na świat potomstwa, co skutkuje m.in. kryzysem demograficznym. Wskutek przemian dietności zmieniły się także formy realizacji funkcji opiekuńczej rodzin. Cyfryzacja sprawiła, że opieka nad dziećmi nie zawęży się jedynie do troski o to, gdzie się znajdują w wymiarze czasu i miejsca, ale także wymaga kontroli jakości relacji tworzonych za pomocą Internetu i treści wpuszczanych do rozwijających się mózgów. Obecność dzieci w domu nie wyklucza zagrożeń, jakie wchodzą przez ekrany komputerów i smartfonów. Stąd opiekunowie stoją przed wyzwaniem uczenia dzieci umiejętnego i bezpiecznego poruszania się w sieci i w aplikacjach, aby korzystać z ich wartości bez narażania się na zagrożenia oraz niepotrzebny stres. Warto zwrócić uwagę również na znaczenie funkcji kulturalno-emocjonalnej, której istotność wzrosła w ostatnich dekadach. Coraz więcej rodzin dba o wspólne spędzanie czasu i rekreację, choć nie mają go zbyt wiele z uwagi na konieczność pracy rodziców, często realizowanej w nadliczbowym wymiarze, aby zabezpieczyć wymiar materialny funkcjonowania familijnego. Jak wskazują badania nad czasem i jakością spotkań rodziców z dziećmi oprócz sytuacji przebywania w domu są nimi głównie droga do szkoły czy na zakupy, a także czytanie bajek i książek dzieciom⁷⁷. Niemal 60% ankietowanych rodziców przeznacza czas na wspólne spacerowanie, wyjście do kina lub teatru, jednak 34% wciąż nie podejmuje takich działań⁷⁸. Wydaje się więc wartościowe jeszcze większe wsparcie rodzin ze strony państwa i organizacji pozarządowych, aby stworzyć więcej przestrzeni na relacje i bliskość, co może zaowocować poprawą funkcjonowania młodego pokolenia, a co za tym idzie polepszenia jakości funkcjonowania społecznego.

⁷⁶ Por. M. Dubis, *Zmiany pokoleniowe w realizacji funkcji rodzinnych na podstawie badań studentów i ich rodziców*, „Wychowanie w Rodzinie” 2018, t. XVIII, nr 2, s. 428–431.

⁷⁷ Por. M. Bożewicz, *Polacy o wychowaniu dzieci*, Komunikat z badań CBOS, 125/2022, Warszawa 2022, s. 2-7.

⁷⁸ Tamże., s. 11–12.

1.3. Rodzina jako środowisko wychowawcze i socjalizacyjne

Rodzina stanowi dla człowieka pierwowzór relacji i przestrzeń kształtowania poczucia bezpieczeństwa, tożsamości i systemu wartości. Nawet jeśli z różnych przyczyn dziecko nie może dorastać w rodzinie pochodzenia, wówczas osoby dorosłe pełniące funkcje opiekuńcze stają się obiektami wpływającymi na jego styl przywiązania i zaspokojenie potrzeb biologicznych, psychicznych, duchowych ekonomicznych i społecznych lub braki w tym obszarze. R. Doniec zauważyła, że „socjalizacja w rodzinie obejmuje swym zasięgiem całą osobowość człowieka i dotyczy sfery biologiczno-popędowej, psychiczno-uczuciowej, świadomościowo-moralnej oraz społeczno-kulturalnej”⁷⁹.

W każdej z wymienionych sfer dzieci otrzymują za pomocą wychowania pakiet zasobów wyposażających je do życia i działania w świecie. W pierwszym etapie dzieci uczą się rozpoznawać swoje cechy biologiczne, anatomiczne oraz uczą się przeżywania siebie w wymiarze cielesnym i regulacji potrzeb fizjologicznych. Druga sfera socjalizacyjna wskazuje, jak przeżywać życie emocjonalne, regulować stany uczuciowe oraz jak panować nad popędami. Kolejna wiąże się z przekazem norm i zasad etycznych, potrzeby poszanowania granic innych osób oraz wskazania norm życia społecznego. Ostatni wymiar wiąże się z wprowadzaniem dziecka w dziedzictwo kulturowe, tradycje i rytuały, które praktykuje się w grupach społecznych. Oprócz tego idzie także o wykształcanie potrzeby dostosowania się do norm społecznych przy jednoczesnym zachowaniu swojej autonomii⁸⁰. R. Doniec określiła następujące „elementy istotne dla socjalizacji w rodzinie:

1. Transmisja wiedzy z otaczającej rzeczywistości;
2. Przekaz dziedzictwa kulturowego w wymiarze kultury duchowej oraz materialnej;
3. Ustalanie i transmitowanie systemu wartości zaakceptowanych w rodzinie i szerszej społeczności;
4. Określanie i przekazywanie środków, motywacji i celów do działania;
5. Określanie i przekazywanie uznawanych społecznie norm, zasad postępowania oraz wzorów zachowania;

⁷⁹ R. Doniec, *Socjalizacja rodzinna w kontekście przemian współczesnej rodziny w Polsce*, w: *Współczesna rodzina polska – jej stan i perspektywy*, H. Cudak, H. Marzec (red.), Mysłowice 2005, t. 6, s. 236.

⁸⁰ Por. A. Przygoda, *Mechanizmy socjalizacji w rodzinie przygoda*, „Pedagogika Rodziny” 2011, t. 1, nr 1, s. 112–113.

6. Kontrolowaniu i ocenie zachowań członków rodziny pod kątem ich zgodności z normami, zasadami i wzorami postępowania”⁸¹.

Rodzina spośród wielu zadań ma przed sobą także do spełnienia zadanie wychowania i przygotowania dzieci do życia w społeczeństwie. Aby mogła dobrze wypełnić swoją misję, potrzebuje odwołania do integralnej antropologii ujmującej osobę ludzką w sposób holistyczny, wspierając jej rozwój w wymiarach biologicznym, psychicznym, duchowym i socjalnym. Wiele koncepcji osoby ludzkiej istniejących współcześnie w nauce i różnych teoriach antropologicznych cechuje się redukcjonizmem wyłączającym integralność osobową⁸². Wiele proponowanych koncepcji antropologicznych sprowadza człowieka do czysto biologicznego bytu lub jedynie do efektu ewolucyjnych procesów. Wówczas osoba ludzka przestaje być koroną stworzenia, a staje się jedynie trybikiem w maszynie cywilizacyjnej. Jednak w kontekście wzrastającego w ostatnich dekadach poczucia zagubienia i utraty smaku życia coraz śmielej stawia się pytanie o paradygmat antropologiczny w edukacji, rozwoju technicznym, ekonomii, ekologii i innych dziedzinach wpływających na kształt dzisiejszego świata. Pojęcie rozwoju duchowego nie ogranicza się jedynie do sfery emocji lub religii, ale dotyka wymiaru humanistyczno-egzystencjalnego. Idzie w kontekście o kształtowanie w dzieciach i młodzieży nie tylko zdrowych nawyków, postaw moralnych i wykształcanie pożądanych cech charakteru, ale potrzebna jest także troska o wymiar rozwoju osobistego, na który składa się w dużej mierze sfera uczuciowa, intuicyjna, intrapsychiczna. A. Gołębiowski, podkreślił znaczenie właściwej antropologii dla procesów wychowawczych. Wskazuje, iż „podniesienie skuteczności działań wychowawczych, zmierzających do minimalizowania skutków osamotnienia dziecka w rodzinie, będzie możliwe tylko wówczas, gdy opieka, wychowanie i edukacja przyjmie formę działań wspierających rozwój duchowy człowieka umacniającego jego więzi ze społeczeństwem. Wychowanie w perspektywie humanistycznej, przyjmujące integralną i wielowymiarową wizję człowieka i świata, powinno stać się nową koncepcją praktyki edukacyjnej XXI wieku”⁸³.

Problematyka osamotnienia czy dyslokacji stanowi bardzo duże wyzwanie dla rozwoju jednostek i społeczeństw, ponieważ jest to najlepszy wyzwalacz (ang. trigger) psychopatologii i socjopatologii. Czym innym jest samotność, która stanowi konieczną część życia i umożliwia

⁸¹ R. Doniec, *Socjalizacja rodzinna w kontekście przemian współczesnej rodziny w Polsce*, dz. cyt., s. 230.

⁸² Por. M. Pokrywka, *Człowiek i moralność w postmodernistycznym świecie*, „Roczniki teologii moralnej” 2011, nr 3 (58), s. 88–91.

⁸³ A. Gołębiowski, *Problem osamotnienia i opuszczenia dziecka w rodzinie wyzwaniem dla współczesnej praktyki edukacyjnej – perspektywa humanistyczna*, w: *Kultura pedagogiczna współczesnej rodziny*, J. Cichla, J. Herberger, B. Skwarek (red.), Głogów 2010, s. 231.

autonomizację jednostek, a czym innym osamotnienie, poczucie emocjonalnego odcięcia, na które skarży się tak wielu młodych dorosłych w ostatnich latach. Wskazuje to na deficyty zaspokojenia wewnętrznych potrzeb i brak umiejętności tworzenia głębokich więzi interpersonalnych. Badania analizujące opinie młodych ludzi na forach internetowych jasno wskazują, że samotność emocjonalna związana jest z brakiem bliskości drugiego człowieka. K. Wasilewska-Ostrowska na podstawie tychże badań identyfikuje jako przyczyny takiego stanu rzeczy m.in. brak bliskiej osoby (rówieśnika, przyjaciela), brak zrozumienia i wsparcia ze strony dorosłych, przeobrażenia społeczne i nowa „filozofia życia”, w której dominuje zasada „mieć” nad „być” oraz cechy indywidualne nastolatka - nieśmiałość lub niska samoocena⁸⁴. Osamotnienie stało się cechą rozpoznawczą pokolenia iGen, co stanowi paradoks w kontekście łatwości komunikacji i rozwoju technologii umożliwiających łatwiejsze życie i lepszy kontakt.

Rodzina jako pierwsze środowisko wychowawcze i socjalizacyjne, ma za zadanie nauczyć dziecko odnajdywania swojej własnej tożsamości i umiejętności bycia ze sobą samym, po to, aby być z innymi. Zdolność do wewnętrznej integracji jest najlepszym fundamentem do budowy dojrzałych i głębokich relacji z innymi ludźmi. Wychowanie w domu rodzinnym, to przede wszystkim okres uczenia dziecka rozpoznawania swoich potrzeb fizjologicznych, emocjonalnych, duchowych i socjalnych. Adekwatnie do stopnia rozwoju i integralnie do poszczególnych etapów życia dzieci ma miejsce ukazywanie zasad moralnych, obowiązku poszanowania granic drugiego człowieka i wskazanie zasad postępowania w relacjach społecznych. Rozwijanie inteligencji emocjonalnej przez rodziców i wychowawców jest równie ważne, co rozwijanie intelektu i przekazywanie wiedzy. Jak wskazywała E. Sujak, człowiek może panować jedynie nad tym, co uświadomione i nazwane⁸⁵. Z kolei badania wskazują, że ośrodki w mózgu odpowiedzialne za przywiązanie rozwijają się wcześniej i silniej niż te, które odpowiadają za racjonalne myślenie, co pozwala zrozumieć siłę afektów i nieracjonalność niektórych wyborów ludzkich⁸⁶. Z tej przyczyny wychowanie do dojrzałego przeżywania emocji i odpowiedzialnych wyborów rozpoczyna się od pierwszych chwil życia dziecka. Wydaje się, że tematyka rozwoju emocjonalnego i relacyjnego ustępuje miejsca w debacie publicznej przed rozwojem intelektualnym, naukowym. Tymczasem integracja wszystkich wymiarów człowieka i wzmacnianie zasobów osobistych są konieczne, aby mógł on stawąć się w pełni sobą i czerpać radość ze swojego życia.

⁸⁴ Por. K. Wasilewska-Ostrowska, *Samotność emocjonalna – jako jeden z czynników ryzyka uzależnień wśród młodzieży*, „Wychowanie na co Dzień” 2013, nr 10–11, s. 20–21.

⁸⁵ Por. E. Sujak, *Rozważania o ludzkim rozwoju*, Kraków 1998, s. 107.

⁸⁶ G. Maté, D. Maté, *Mit normalności. Trauma, choroba i zdrowienie w toksycznej kulturze*, dz. cyt., s. 140–141.

Rozwijanie i formowanie inteligencji emocjonalnej jako niezbędny element wychowania w rodzinie zakłada zdolność do ekspresji i oceny emocji oraz wpływających z nich umiejętności werbalizowania i komunikowania stanów wewnętrznych, a także odczytywania w empatyczny sposób uczuć drugiego człowieka. Następnie od ekspresji uczy się przechodzenia do regulacji emocji oraz zarządzania ich siłą⁸⁷. „Zdolność do wyrażania doświadczeń emocjonalnych w symbolach umożliwia komunikowanie emocji i rozpracowywanie ich, czyli odnoszenie do kontekstu oraz przeżyć innych ludzi. Ponadto gwarantuje pełniejszą świadomość, to znaczy wyprzedzając nasze działania. Osoba o wysokiej inteligencji emocjonalnej szybciej rozpoznaje swoje emocje i reaguje na nie. Potrafi lepiej je kontrolować oraz wybierać adekwatne do sytuacji zachowania i nie musi uciekać się do irracjonalnych mechanizmów obronnych”⁸⁸.

Istotnym aspektem w realizacji funkcji socjalizacyjnej rodziny jest obecność i uważność dojrzałych emocjonalnie rodziców czy opiekunów, którzy potrafią zaspokajać potrzeby dziecka, regulować jego stany emocjonalne, dostrajać się do jego potrzeb oraz uczyć je wzrastania w relacjach⁸⁹. Braki tego rodzaju uważnej obecności opiekunów lub redukcja opieki rodziców jedynie do fizycznej bliskości bez nauki przeżywania życia emocjonalnego sprawia, że system rodziny będzie sprzyjał wyrastaniu dzieci o stłumionej popędowości lub większych trudnościach w obszarze zdrowia psychicznego, niezdolnych do troski o siebie i innych, nie umiejących stawiać granic w relacjach i życiowych zadaniach. W dużej mierze obecne we współczesnej kulturze wzorce postępowania prowadzą do przeciążeń pracą, pracobolizmu i wypalenia zawodowego, a także osobistego i kryzysów na różnych polach⁹⁰. Właściwe wypełnienie funkcji emocjonalno-ekspresyjnej w rodzinach stanowi więc element konstytutywny wprowadzania dzieci w przestrzeń życia społecznego.

Niezwykłą rolę do odegrania w procesie socjalizacji w rodzinach pełnią matka i ojciec. Matka w wyjątkowy sposób jest związana ze swoim dzieckiem z uwagi na fakt biologicznej łączności oraz wielu unikatowych cech psychiki kobiecej, jej bliskość umożliwia rozwinięcie w dziecku poczucia bezpieczeństwa, więzi i przynależności do rodziny⁹¹. Jak zauważa

⁸⁷ Por. I.B. Przybylska, *Inteligencja emocjonalna a uzdolnienia twórcze i funkcjonowanie szkolne młodzieży*, Katowice 2007, s. 36–37.

⁸⁸ *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna: problemy edukacyjne*, P. Salovey, D.J. Sluyter (red.), seria „Psychologia”, Poznań 1999, s. 96–98.

⁸⁹ Por. K. Żernik, *Rola i znaczenie rodziców w życiu dziecka*, „Nauczyciel i Szkoła” 2018, t. 4, nr 68, s. 22–24.

⁹⁰ Por. P. Kane, *Stress causing psychosomatic illness among nurses*, „Indian Journal of Occupational & Environmental Medicine” 2009, t. 13, nr 1, s. 28–32; D.S. Shin, B.Y. Jeong, *Relationship between Negative Work Situation, Work-Family Conflict, Sleep-Related Problems, and Job Dissatisfaction in the Truck Drivers*, „Sustainability” 2020, t. 12, nr 19, s. 2–9.

⁹¹ Por. A. Więclawska, *Rodzice jako fundament rozwoju i wychowania dziecka ku dojrzałości*, „Przegląd Pedagogiczny” 2018, nr 1, s. 48.

D. Kornas-Biela „Fenomen matczynej miłości do dziecka jest niezwykłym zjawiskiem natury. Matka dla dorastającego człowieka jest domem i współtworzy go. To ona kształtuje fundamenty, na których opiera się rodzina. Matka jest strażniczką najgłębszych cnót i wartości, takich jak miłość, relacje, obecność, jedność. Jej wewnętrzne ciepło tworzy ognisko domowe, które nigdy nie gaśnie, przy którym dzieci zawsze chcą się posilić, ogrzać i spotkać”⁹².

Zadaniem matki jest również akceptacja dziecka takim, jakim ono jest, co przekłada się na jego prawidłowy rozwój wewnętrzny. Akceptacja umożliwia dziecku odkrywanie swojego charakteru, tożsamości i odrębności. Zadaniem miłości matczynej jest afirmacja dziecka w sposób bezwarunkowy, stały i wszechobecny⁹³. Może się to dokonywać za pomocą gestów, pocałunków, dotyku, pochwał słownych lub innych zachowań, przez które dziecko otrzymuje wspierające komunikaty wzmacniające jego poczucie bezpieczeństwa. H. Cudak podkreśla, że „Matka w sposób często intuicyjny, a także przy pomocy rozmowy z dzieckiem odczuwa jego troski. Jej macierzyństwo w sposób naturalny, biologiczny uwarunkowane jest na niesienie pomocy swemu dziecku w trudnych, często kryzysowych sytuacjach życia codziennego. Wspiera go psychicznie dobrym słowem, zachętą, poradą, nagrodą, współdziałaniem, dialogiem, serdecznością i przejawianiem akceptacji i miłości”⁹⁴.

W miarę wzrastania dziecka rola matki staje się coraz mniej opiekuńcza i angażująca, jednakże warto podkreślić, że zdolność do autonomizacji dziecka zależy w znacznym stopniu od jej dojrzałości emocjonalnej i stylu sprawowania opieki zwłaszcza w okresie dzieciństwa, adolescencji. Matka odpowiada nie tylko za opiekę nad dziećmi, ale także organizuje przestrzeń życia rodzinnego, kształtując jego klimat i charakter. Powodzenie przystosowania do życia społecznego zależy także od otwartości matki na stwarzanie sytuacji wychowawczych oraz jej umiejętności zarządzania nimi. Można w tym kontekście wyróżnić pewne zachowania utrudniające socjalizację oraz prawidłowy wzrost i rozwój dzieci, jakimi mogą być m.in. nadopiekuńczość, neurotyczność, brak zaufania do dziecka, parentyfikacja lub też na przeciwnym biegunie można wskazać unieważnianie, dewaluowanie zasobów i sprawczości dziecka, dysfunkcyjność matki, nieodpowiedzialność, porzucenie emocjonalne lub fizyczne, nieobecność fizyczna lub mentalna itp. Rola matki ma niezwykle ważne znaczenie dla przyszłości dziecka i jego orientacji w społeczeństwie.

⁹² D. Kornas-Biela, *Macierzyństwo w nauczaniu Jana Pawła II*, w: *Oblicza macierzyństwa*, D. Kornas-Biela (red.), Lublin 1999, s. 16–19.

⁹³ Por. K. Szymaniak, *Rola matki w integralnym rozwoju i wychowaniu dziecka*, „Paideia” 2021, nr 3, s. 325.

⁹⁴ S. Cudak, *Znaczenie więzi emocjonalnych w rodzinie dla prawidłowego funkcjonowania dzieci*, „Pedagogika Rodziny” 2012, t. 2, nr 4, s. 26.

Obok matki kluczową rolę w procesie socjalizacji i wychowania pełni ojciec, którego obecność i wsparcie w życiu dziecka są nieocenione. Matka ma za zadanie zapewnić dziecku bezpieczeństwo w sytuacjach aktywności systemu przywiązania zaś ojciec systemu eksploracji. Wskazuje się, że o ile matka jest pierwszą opiekunką dziecka, o tyle ojciec jest jego pierwszym towarzyszem dającym bazę do wzrostu i rozwoju w holistycznym ujęciu. W tradycyjnym modelu ojciec był odpowiedzialny za zapewnianie bytu materialnego i pracę na rzecz rodziny, zaś matka za opiekę nad dziećmi. Obecnie model ten ulega przemianom i coraz bardziej widać potrzebę ojca, który buduje fundamenty wewnętrznej konstrukcji dziecka, będąc wzorcem męskości dla chłopców oraz wzorcem komplementarnym wobec matki dla dziewczynek zapewniającym afirmację i kształtującym ich poczucie wartości. Nie tylko matka, ale ojciec także powinien być wrażliwy, empatyczny, zdolny do dostrajania się do potrzeb dziecka i umiejący wspierająco wprowadzać je w wyzwania codzienności. Ojcowie spełniają liczne funkcje w ramach swojej roli wychowawczej. Jak wskazuje M. Czub: „Swoiste zadania jakie przypisuje się ojcom to przekazywanie wiedzy, udzielanie porad, oferowanie dziecku nowych doświadczeń przy zapewnieniu mu wsparcia, stawianie wyzwań wymagających zdobywania nowych kompetencji i doskonalenia już posiadanych, a także włączanie dziecka w doświadczenia wywołujące silne emocje, przy równoczesnym zapewnianiu poczucia bezpieczeństwa przez swoją obecność”⁹⁵.

Relacja ojca z dzieckiem jest ujmowana w literaturze mianem ang. scaffoldingu, a więc tzw. budowaniem rusztowania, które uczy dziecko m.in. regulacji emocjonalnej i samoregulacji⁹⁶. Pełni ono znaczącą rolę w profilaktyce zdrowia psychicznego i uzależnień, ponieważ wystarczająco dobre relacje z matką i ojcem uczą dziecko, że nie potrzebuje ono elementów zewnętrznych, środowiskowych, aby móc ukończyć własne trudne stany emocjonalne, dystres czy neurotyczne reakcje. Ma to duże znaczenie dla późniejszego rozwoju fizycznego, emocjonalnego i duchowego dzieci. Zwłaszcza w okresie szkolnym i okresie dojrzewania dzieci potrzebują obecności ojca, choć specyfika oraz dynamika relacji ulegają zmianom. Z jednej strony nastolatki chcą autonomizacji i wykazują silne tendencje do kontestowania autorytetów w tym także rodzicielskich, a z drugiej boją się odrębności i niezależności. Rolą ojców jest dawanie w tym okresie cierpliwej i zabezpieczającej obecności swoim dzieciom. Obecność ojca w tym okresie może uchronić dziecko przed wejściem w zagrożenia związane

⁹⁵ M. Czub, *Specyfika relacji dziecka z ojcem w pierwszych latach życia z perspektywy teorii przywiązania*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2014, t. 13, nr 3, s. 82.

⁹⁶ Tamże., s. 84–85.

z próbowaniem i nadużywaniem substancji psychoaktywnych, niebezpiecznymi zachowaniami czy związkami z zagrażającymi grupami⁹⁷.

Inną ważną kwestią w kontekście wychowania w rodzinie jest jakość relacji partnerskiej lub małżeńskiej rodziców, sposób ich komunikacji i wzajemnych odniesień. Jakość budowanej w codzienności bliskości oddziałuje na wytwarzanie stylu przywiązania dzieci, ich poziom stresu, umiejętność radzenia sobie z wyzwaniami rozwojowymi, edukacyjnymi i gotowość do tworzenia więzi z rówieśnikami i innych relacji socjalnych. A. Basak podkreśla, iż: „Wzajemne związki emocjonalne rodziców oraz proces niwelowania różnic osobowościowych prowadzą do wytwarzania indywidualnej i niepowtarzalnej organizacji układu stosunków rodzinnych. Decyduje ona o właściwej danej rodzinie atmosferze, która wpływa na rozwój osobowości dzieci i kształtowanie się ich społecznych relacji”⁹⁸.

Dziecko potrzebuje także spójności bądź komplementarności głosu rodziców w kontekście zasad i wartości, jakie są mu przekazywane. Bywa, że występuje tzw. dwugłos wychowawczy, wówczas dzieci mogą czuć się zagubione, nie umiejąc wybrać, za którym z rodziców chcą się opowiedzieć. Wskazuje się jako zasadne, aby rodzice przedyskutowali i ustalili swoje zasady wychowawcze i w toku życia rodzinnego byli otwarci na dialog i zmiany, dając swoim dzieciom przykład spójności i odpowiedzialności, a w ten sposób przekonując, że warto im zaufać. Podkreśla się także ważność podmiotowego traktowania dzieci w budowaniu stylu komunikacji i zdolność do przekonywania ich do postępowania według proponowanych zasad, zamiast ich narzucania i bezwzględnego egzekwowania.

W zależności od dojrzałości rodziców wychowanie i socjalizacja w rodzinie może przebiegać w sposób twórczy i rozwojowy, bądź przeciwnie niedostatecznie dobry lub nawet dysfunkcyjny. Rodzina spełnia swoją rolę należycie, gdy zabezpiecza nie tylko podstawowe potrzeby, ale gdy umożliwia realizację jednostek i odkrywanie sensu życia. Ważne w procesie socjalizacji jest kreowanie ciepłej i przyjaznej atmosfery w domu rodzinnym. Klimat rozmowy, kontrolowanego regulowania emocji, wzajemnej odpowiedzialności i wsparcia rodziców wpływa na dzieci, stwarzając bezpieczną przestrzeń umożliwiającą nie tylko wzrastanie w rozumieniu rozwojowym, ale także na głębszym poziomie. Jak podkreślił S. Kawula: „Wychowanie w rodzinie może mieć charakter celowy, planowy i świadomy ze strony rodziców (refleksyjny), podobnie jak w instytucjach wychowania bezpośredniego (np. w szkole) oraz może odbywać się w sposób przygodny i samorzutny (bezrefleksyjny)”⁹⁹.

⁹⁷ Por. G. Maté, *Bliskie spotkania z uzależnieniem. W świecie głodnych duchów*, Warszawa 2021, s. 234–241.

⁹⁸ A.M. Basak, *Zaspokajanie potrzeb i socjalizacja dziecka w rodzinie*, dz. cyt., s. 107.

⁹⁹ J. Brągiel, A. Janke, S. Kawula, *Pedagogika rodziny: obszary i panorama problematyki*, Toruń 2006, s. 102.

Wychowanie zarówno w wymiarze normatywnym, etycznym jak i emocjonalnym należy postrzegać w kategoriach długoletniego procesu, który poprzez codzienne i cierpliwe towarzyszenie dziecku pomaga mu stawać się samodzielną i samostanowiącą o sobie jednostką. Wychowanie ma za zadanie wskazać granice wolności człowieka, ukształtować zdolność do odpowiedzialnego koegzystowania z innymi oraz dać podwaliny dla odnajdywania sensu i celu życia oraz rozwoju osobistego. Dzieje się to w sposób przeżyciowy, permanentny i doświadczeniowy. Jak zauważyła E. Sujak: „Całe życie rodzinne jest wychowaniem. Bez względu na to, czy jest to wychowanie zamierzone, czy podejmowane z przygotowaniem, czy niepodejmowane w ogóle, czy jest przemyślane, czy spontaniczne, impulsywne czy starannie kontrolowane, czy towarzyszy mu poczucie odpowiedzialności, czy zupełnie tego poczucia jest pozbawione”¹⁰⁰.

Proces wychowawczy, dokonując się pomiędzy podmiotami rodzinnymi, głównie rodzicami, ale także dziadkami, krewnymi, rodzeństwem, a dzieckiem, ma charakter egzystencjalny. Nie sposób oddzielić poszczególnych momentów życia rodzinnego od wychowania. Każde zachowanie, działanie opiekunów, sposób reagowania na potrzeby, czyny i słowa kształtuje dzieci. Można wyróżnić jednak następujące „typy działań wychowawczych

1. Oddziaływania niezamierzone, obojętne z wychowawczego punktu widzenia.
2. Oddziaływania niezamierzone, lecz nieobojętne z wychowawczego punktu widzenia.
3. Zamierzone oddziaływania rodziców, zorientowane na realizację celów samej rodziny jako grupy.
4. Zamierzone oddziaływania wychowawcze, zorientowane na realizację celów wychowawczych obowiązujących w społeczeństwie globalnym”¹⁰¹.

Zwłaszcza w ostatnich latach mówi się o potrzebie łączenia funkcji wychowawczej z partnerskim podejściem rodziców do dzieci, gdyż wychowanie ma charakter propozycji, wobec której dziecko może odnieść się afirmująco, obojętnie lub negująco. Ważne jest, aby rodzice i inne podmioty sprawujące opiekę nad dziećmi miały sprecyzowane cele i jasno komunikowali je dzieciom, słuchając, uzasadniając i przekonując, dlaczego warto podjąć ich wizję i proponowane rozwiązania.

Rodzina jest podmiotem niezbywalnym w kontekście wychowania i socjalizacji człowieka, a z wielu przyczyn bywa trudno zastępowalna. Pierwsze lata życia i rozwoju dzieci kształtują sferę emocjonalną, poznawczą i wolitywną, a także dają podwaliny dla życia

¹⁰⁰ E. Sujak, *Sprawy ludzkie*, Kraków 1972, s. 142.

¹⁰¹ S. Kawula, *Rodzina jako grupa i instytucja opiekuńczo-wychowawcza*, dz. cyt., s. 51–55.

moralnego, wiary, światopoglądu i ogólnie rzecz ujmując wszystkiego, co stanowi osobę ludzką. Wychowanie jako proces wpływający na całość ludzkiej egzystencji musi mieć konkretne cele i zadania, do których będą dążyć rodzice, pozostając jednocześnie otwartymi na potrzeby i głos dzieci. Integralne wychowanie wymaga przedyskutowania wielu kwestii jeszcze przed przyjściem na świat dzieci oraz skutecznej komunikacji i reagowania wobec wyzwań codzienności, z którymi będą się mierzyć dzieci i ich rodzice.

W refleksji nad socjalizacją mówi się o niej jako pierwotnej i wtórnej. Na pierwszą z nich wpływa w największym stopniu rodzina pochodzenia oraz szkoła, a także inne instytucje i grupy, w których dziecko spędza czas na różnych etapach swojego rozwoju. Pierwotna socjalizacja ma pomóc człowiekowi w odkryciu swojej tożsamości i osiągnięciu odrębności i samostanowienia, tylko wówczas będzie zdolny do tworzenia zdrowych interakcji z innymi. Jak wskazuje A. Harbatski powodzenie tego procesu „zależy w dużej mierze od tego, w jaki sposób społeczeństwo, grupy społeczne, instytucje i organizacje socjalizacji w sposób ukierunkowany, celowy i niecelowy wpływają na osobowość. Ustalono, że bilans wpływów instytucjonalnych i pozainstytucjonalnych na osobowość jest warunkiem pomyślnej socjalizacji”¹⁰².

Następnie w okresie dorosłości mówi się o socjalizacji wtórnej, która sprawia, że dorosły człowiek internalizuje nowe treści i zaczyna odnajdywać siebie w kontekście grupowym, kulturowym i społecznym. M. Kokociński dodaje, iż: „całościowe traktowanie socjalizacji pozwala przedstawiać ów proces jako zintegrowany, trwający całe życie przekaz czynników świadomie internalizowanych poprzez jednostki działające w konkretnej historycznie określonej rzeczywistości społeczno-kulturowej”¹⁰³.

Ujęcie socjalizacji jako procesu całościowego wskazuje konieczność gotowości do zmian, przystosowywania się i umiejętności kooperacji w wymiarze rodzinnym i społecznym. Ważne wydaje się w tym kontekście budzenie w dzieciach elastyczności i plastyczności w relacjach rodzinnych, grupowych i społecznych. Sztywność i emocjonalna stagnacja będzie utrudniała socjalizację i przynależność do grup. Wobec wyzwań współczesności oraz trudności osobistych i zawodowych z jakimi mierzą się podmioty w rodzinach, elastyczność może stać się nieocenioną umiejętnością umożliwiającą budowanie codziennych relacji, dialogu i bliskości.

¹⁰² A. Harbatski, *Socjalizacja jako mechanizm kształtowania tożsamości dziecka*, w: *Dziecko w historii - między godnością a zniewoleniem.*, E. Kryńska, Ł. Kalisz, A. Suplicka (red.), Białystok 2022, t. 2, s. 135.

¹⁰³ M. Kokociński, *Rola grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji młodzieży*, Poznań 2011, s. 22.

1.4. Więzi i relacje w rodzinie jako wyznacznik budowania norm i zasad społecznego funkcjonowania oraz świata wartości dzieci i młodzieży

Więzi rodzinne, choć pod wieloma względami są wyjątkowe i nieporównywalne, nie stają się głębokie i najcenniejsze z samego faktu pokrewieństwa. Kształtowanie relacji rodzinnych jest obarczone sporym trudem z uwagi na codzienną dynamikę życia, która stwarza szanse na koegzystencję w emocjonalnej bliskości, ale otwiera także pole trudności komunikacyjnych i konfliktów, które z czasem bywają mimowolnie przenoszone na bazie schematów przez członków rodzinnego układu. Stąd w psychologii postuluje się ujmowanie rodziny w kategoriach systemowych, co chroni przed fragmentarycznym postrzeganiem problemów. Czasami wybiórcze spojrzenie sprawiało, że koncentrowano się na dziecku, które jest agresywne, nieobowiązkowe lub ma złe oceny w szkole jako na problemie tej jednostki bez odniesienia do sytuacji domowej. Spojrzenie na rodzinę jako na system naczyń połączonych daje szansę lepszego zrozumienia człowieka oraz kompleksowej i skutecznej pomocy. Każda rodzina stoi przed trudnym zadaniem troski o siebie nawzajem oraz gotowości do orientowania się w różnych sytuacjach m.in. w dylematach pomiędzy poświęceniem się dla innych, a zachowaniem swoich granic, przekraczaniem, a pozostawianiem we własnej strefie bezpieczeństwa, dystansem pomiędzy bliskością z innymi, a indywidualnością. Dylematy te z czasem mogą przeradzać się w kryzysy, które mają raczej charakter rozwojowy i są konieczne do redefiniowania relacji na nowo w zależności od wielu zmiennych oraz charakteru i działań członków rodziny¹⁰⁴.

Więzi rodzinne mogą być prawidłowe, co ma miejsce, gdy członkowie systemu domowego są połączeni bliskimi, codziennymi relacjami, odznaczającymi się życzliwością, empatią, bliskością, uważnością na drugiego, otwartością i gotowością do pomocy w różnych zadaniach i wyzwaniach. Innym typem są więzi słabe, gdy podmioty rodzinne żyją ze sobą, ale nie potrafią odpowiadać na swoje potrzeby, komunikować się w sposób konstruktywny, empatyzować z innymi i zbudować głębszego kontaktu. Kolejnym sposobem istnienia więzi w rodzinach może być ich brak, co zachodzi wówczas, gdy ludzie żyją ze sobą pod jednym dachem, lecz mijają się fizycznie i emocjonalnie. Ostatnim wymiarem funkcjonowania rodziny mogą być więzi negatywne, co ma miejsce w przypadku rodzin patologicznych, w których występują uzależnienia, przemoc i inne przykre zjawiska, sprawiające, że potrzeby dzieci ulegają deprywacji, ich rozwój zostaje zahamowany lub zniekształcony, a psychika jest

¹⁰⁴ Por. B. Bereza, D. Szymczuk, *Psychologiczne uwarunkowania prawidłowych relacji w rodzinie*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2016, t. 28, nr 4, s. 177–178.

straumatyzowana¹⁰⁵. Jakość więzi wpływa w istotny sposób na kształt i tożsamość dzieci oraz decyduje o dobrostanie lub psychopatologii jego członków.

Troska o prawidłowe więzi rodzinne wydaje się najlepszą inwestycją w dobrostan pojedynczych osób jak i całego społeczeństwa, co może mieć pozytywnie przełożenie na liczne sektory funkcjonowania m.in. gospodarczego, ekonomicznego, kulturowego i lokalnego. Dobrze funkcjonujący system rodzinny stwarza szereg zasobów umożliwiający jego członkom mierzenie się z rozwojowymi i kryzysowymi zdarzeniami życiowymi. A. Margasiński wskazuje istotne elementy, które powinny występować w rodzinie określonej jako harmonijna, czyli oparta o prawidłowe więzi. Rodzinę taką cechuje „wzajemna bliskość emocjonalna poszczególnych członków rodziny, jakość psychologicznych granic pomiędzy nimi, występowanie koalicji, ilość wspólnie spędzanego czasu, wspólnych zainteresowań i form odpoczynku, wielkość wspólnego kręgu przyjaciół, stopień konsultowania z innymi członkami systemu podejmowanych decyzji”¹⁰⁶.

Relacje rodzinne mogą stawać się miejscem integralnego wychowania i przekazu norm i wartości, o ile atmosfera domowa będzie sprzyjać holistycznemu rozwojowi dzieci i młodzieży. Zadanie tworzenia sprzyjającego środowiska opiera się na kreowaniu w dzieciach bezpiecznego stylu przywiązania oraz dawaniu przykładu postępowania rodziców i opiekunów spójnego z wskazywanymi zasadami i wartościami. Wytwarzanie stylu bezpiecznego opiera się w dużej mierze na stabilności obiektów opiekujących się dzieckiem i ich zdolności do kontrolowania swoich stanów wewnętrznych oraz kontenerowania uczuć dziecka. Styl bezpieczny zakłada, że rodzice we właściwy sposób sprawują swoje zadania, zapewniając dziecku bezpieczeństwo, zaspokajając jego potrzeby biologiczne, psychiczne i społeczne. W takim domu dziecko może liczyć na opiekę, wsparcie i pomoc rodziców i opiekunów. Dorastający człowiek doświadcza, że jego zaufanie znajduje odpowiedzialnych adresatów, którzy dostrzegają jego trudności i pomagają radzić sobie z problemami codzienności¹⁰⁷. Według teorii E. Ericsona reakcje rodziców i opiekunów w pierwszym roku życia dziecka wpływają na jego ujmowanie świata w kategoriach ufności lub braku zaufania, bezpiecznego lub zagrażającego¹⁰⁸. Potrzeba więc dużej czujności rodziców wobec potrzeb i komunikatów niewerbalnych dziecka, ponieważ więzi nie wytwarzają się nagle, ich historia, kształt i jakość

¹⁰⁵ Por. A. Matysiak-Błaszczak i in., *Relacje dziecka z rodzicami*, w: *Pedagogika dziecka. Podręcznik akademicki*, H. M. Krauze-Sikorska, M. Klichowski (red.), Poznań 2020, s. 296–297.

¹⁰⁶ Por. A. Margasiński, *Kale Oceny Rodziny (SOR). Polska adaptacja FACES IV - Flexibility and Cohesion Evaluation Scales Davida H. Olsona. Podręcznik*, Warszawa 2009, s. 12.

¹⁰⁷ Por. A. Matysiak-Błaszczak, B. Jankowiak, *Znaczenie relacji przywiązania w cyklu życia człowieka. Analiza wybranych aspektów bliskich relacji*, „Studia Edukacyjne” 2017, nr 44, s. 205.

¹⁰⁸ Por. E.H. Erikson, *Dopełniony cykl życia*, Gliwice 2012, s. 127.

zależą w dużej mierze od podejścia i działań rodziców i to już w okresie prenatalnym¹⁰⁹. Wiele mówi się także o rodzicielstwie bliskości (ang. attachment parenting) jako idei i sposobie bycia rodzicem i budowania kontaktu z dzieckiem od pierwszych chwil jego życia¹¹⁰.

Rola rodzica jest więc niełatwa, jednakże chodzi o to, aby była ona spełniana wystarczająco dobrze, gdyż niemożliwe jest idealne wypełnienie tego zadania. Rodzic wystarczająco dobry (ang. parent good enough) ma swoje słabości i nie zawsze wie, co wybrać, ale jest zdolny do regulacji swoich stanów emocjonalnych, opieki nad dzieckiem, refleksowania i poszukiwania tego, co będzie służyć dobru potomstwa. Duże znaczenie w byciu dostatecznie dobrym rodzicem pełni także elastyczność, gotowość do zmian i spontanicznego reagowania wobec zjawisk i problemów rodzinnych. Jak wskazują badania „istnieje dodatni związek między zrównoważonym wymiarem elastyczności systemu rodzinnego a ogólną inteligencją emocjonalną, a także z jej dwiema składowymi: akceptacją emocji i empatią. Zrównoważona elastyczność oznacza zdolność rodziny do reagowania na zmiany, dostosowania się do nich przez wykształcanie nowych, skuteczniejszych strategii rozwiązywania problemów. W razie konieczności domownicy potrafią wymieniać się rolami bądź wspólnie, w sposób efektywny, je wypełniać”¹¹¹.

Obecność obu rodziców lub opiekunów pozwala im uzupełniać się w sposób komplementarny w zakresie tworzenia więzi i opieki nad dziećmi. Często w rodzinach monoparentalnych elastyczne reagowanie na problemy jest niezwykle trudne, ponieważ jeden rodzic musi zabezpieczać wszystkie potrzeby. Gdy w wychowanie zaangażowani są oboje z rodziców lub są inni opiekunowie, którzy wspomagają rodziców, wówczas łatwiej jest zatroszczyć się o potrzeby emocjonalne, duchowe, o rozwój zainteresowań i pasji czyli o wychowanie integralne, co nie znaczy, że w rodzinach monoparentalnych lub rekonstruowanych nie jest to możliwe.

Dzieci potrzebują przede wszystkim miłości rodziców, aby móc się prawidłowo rozwijać. Miłość wyraża się oprócz zapewniania bezpieczeństwa w zakresie podstawowych potrzeb zwłaszcza w akceptacji dziecka, takim jakim ono jest. Jak wskazuje A. Błasiak: „Bycie kochanym stanowi bezwarunkowy element normalnego rozwoju, wiąże się z doświadczaniem czułości, bliskości, zadowolenia, przyjemności, szczęścia i zainteresowania drugą osobą. Brak lub utrata tych doświadczeń powoduje głód bliskości (emocjonalne

¹⁰⁹ Por. G. Maté, D. Maté, *Mit normalności. Trauma, choroba i zdrowienie w toksycznej kulturze*, dz. cyt., s. 153–160.

¹¹⁰ Por. A. Matysiak-Błaszczak i in., *Relacje dziecka z rodzicami*, dz. cyt., s. 302.

¹¹¹ E. Korol, *Wzorce funkcjonowania rodziny pochodzenia a inteligencja emocjonalna młodych dorosłych*, „Studia Psychologica: Theoria et praxis” 2015, t. 15, nr 1, s. 27.

wygłodzenie), co pociąga za sobą nieustanne poszukiwanie bliskich kontaktów z innymi osobami, które mogą okazać się poniżające i niszczące. Dlatego dzieci i młodzież pozbawione miłości mogą podejmować ryzykowne kontakty seksualne, trafić do sekt, grup subkulturowych czy przestępczych, gdzie będą czuły się akceptowane”¹¹².

Często odpowiedzią na brak akceptacji rodziców i ich bezwarunkowej miłości są ryzykowne lub niebezpieczne zachowania dzieci i młodzieży, które wołają o zauważenie i troskę. Tryb życia w dzisiejszym świecie sprawia, że rodzice pracują długo, nierzadko także w weekendy, dzieci mają wiele zajęć w szkołach i poza nimi, co sprawia, że można łatwo stracić ze sobą kontakt emocjonalny i pozostać na płaszczyźnie mijania się między obowiązkami.

Inną trudnością w budowaniu wartościowych więzi z dziećmi jest nadopiekuńczość rodziców lub nadmierna chęć ochrony dzieci przed wyzwaniem życia i konfrontacji z realiami świata, co sprawia, że mają one trudności w decydowaniu, wybieraniu i podejmowaniu odpowiedzialności za swoje i czyjeś życie. Ma to swoje reperkusje zarówno w perspektywie codziennych prozaicznych wyborów, jak i w kontekście poważnych decyzji życiowych czy zawodowych. Nadopiekuńczość wydaje się pozornie niegroźna, zwłaszcza w dobie osamotnienia i indywidualizacji powszechnej w XXI wieku. Jednakże uniemożliwia ona prawidłowy rozwój dziecka i sprawia, że nie może ono dorosnąć, przejąć odpowiedzialności adekwatnej do swojego wieku i możliwości, co z czasem może skutkować kulturą osób niedojrzałych, pełnoletnich, a jednak niezdolnych do podejmowania aktywnego działania i odpowiedzialności, co zostało określone przez włoskiego autora jako społeczeństwo bez dorosłych (wł. *una società senza adulti*)”¹¹³. W kontekście związków romantycznych i małżeńskich często słychać wiele żalu pod adresem niedojrzałości i nieodpowiedzialności partnera, co jednak ma swoje przyczyny i korzenie w historiach z domu rodzinnego i jakości pierwszych relacji.

Czasem nieprawidłowością w budowaniu więzi w rodzinach i przeszkodą w przekazie norm i wartości jest parentyfikacja polegająca na delegowaniu dziecka do roli partnera, żony, męża czy głowy rodziny lub także obarczaniu dziadków zadaniami rodziców¹¹⁴. Sytuacja ta ma miejsce zazwyczaj w przypadku rodzin dysfunkcyjnych, gdzie występuje uzależnienie rodzica od alkoholu czy innych substancji lub też, gdy ich kondycja psychofizyczna uniemożliwia

¹¹² A. Błasiak, *Oddziaływania wychowawcze w rodzinie: zagadnienia wybrane*, Kraków 2012, s. 56.

¹¹³ Por. A. Matteo, *Riportare i giovani a Messa. La trasmissione della fede in una società senza adulti*, Milano 2022, s. 32–36.

¹¹⁴ Por. B. Bereza, D. Szymczuk, *Psychologiczne uwarunkowania prawidłowych relacji w rodzinie*, dz. cyt., s. 175; B. Harwas-Napierała, L. Bakiera, *Oblicza współczesnej rodziny: wybrane aspekty*, „Seria Psychologia UAM”, 2018, nr 17, s. 23.

należyte wypełnianie swoich obowiązków. Wówczas dzieci muszą szybko dorastać, przejmować obowiązki opiekuna lub rodzica, troszczyć się o ojca czy matkę lub też spełniać zadania, na które nie jest emocjonalnie i rozwojowo przygotowane. Wówczas zdarza się, że dzieci są bardzo dojrzałe jak na swój wiek, jednak często rozwój intelektualny nie idzie w parze z emocjonalnym. Zdarza się także, że w kontekście problemów z uzależnieniami dochodzi do rozgrywania się w domu tzw. trójkąta dramatycznego, w którym dziecko lub dzieci pełnią zazwyczaj rolę ratownika.

Zasygnalizowanie tych trudności wydaje się ważne z dwóch powodów. Po pierwsze problematyka alkoholizmu w Polsce jest ciągle żywa i aktualna, mimo iż w ujęciu statystycznym obserwuje się spadek osób uzależnionych, to jednak ilość spożywanego alkoholu rośnie z roku na rok, podobnie jak sprzedaż produktów wysokoprocentowych. Zgodnie z danymi Światowej Organizacji Zdrowia z 2016 r. wskaźnik spożycia czystego alkoholu na osobę powyżej 15. roku życia wynosił w Polsce 11,6 l, w 2018 zwiększył się do 11,7 l a w 2019 r. wzrósł do 11,89 l, z czego 5,65 l na kobiety i 18,65 l na mężczyznę¹¹⁵. Alkohol jest częstym gościem w polskich rodzinach, pomagającym radzić sobie ze smutkiem, trudnościami życia, rozładowaniem napięć¹¹⁶. Konsumpcja alkoholu zwiększa się sukcesywnie, a dzienna sprzedaż tzw. małych czyli małych butelek wódki przekroczyła w 2020 liczbę 3 mln na dzień¹¹⁷. Wiele przestępstw ma także swoje alkoholowe korzenie. Problem nadużywania tej substancji jest jednym z najpoważniejszych problemów polskiego społeczeństwa mimo przekształceń społecznych¹¹⁸. Często jednak ów problem jest niedostrzegany, a wręcz przeciwnie alkohol można bardzo łatwo kupić i powszechnie się go reklamuje.

Po drugie alkoholowe tło XX i XXI wieku w polskich rodzinach może w pewnym stopniu tłumaczyć jedną z przyczyn dystansowania się od wartości i norm pokolenia rodziców wśród dzieci z domów dotkniętych problematyką nadużywania alkoholu i innymi

¹¹⁵ Por. K.A. Obłąkowska, A. Bartoszewicz, *Alkohol w społeczeństwie polskim i polska polityka publiczna wobec alkoholu na przestrzeni dziejów. Pomiędzy piwnym wolnym rynkiem a spirytusowym monopolem*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2022, nr 4, s. 6–8.

¹¹⁶ Por. S. Postek, *Motywy picia alkoholu i motywy abstynencji*, w: *Wzory konsumpcji alkoholu w Polsce Raport z badań kwestionariuszowych 2020 r.*, Warszawa 2021, s. 26–27.

¹¹⁷ Por. „Monopole” za każdym rogiem. *Jak dostępność alkoholu wpływa na picie Polaków?*, <https://stopuzaleznieniom.pl/artykuly/fakty-o-alkoholu/monopole-za-kazdym-rogiem-jak-dostepnosc-alkoholu-wplywa-na-picie-polakow/> [23 marzec 2023 r.]; K. Zatońska i in., *Patterns of Alcohol Consumption in the PURE Poland Cohort Study and Their Relationship with Health Problems*, „International Journal of Environmental Research and Public Health” 2021, t. 18, nr 8, nr. 1–2.

¹¹⁸ Por. K.A. Obłąkowska, A. Bartoszewicz, *Alkohol w społeczeństwie polskim i polska polityka publiczna wobec alkoholu na przestrzeni dziejów. Pomiędzy piwnym wolnym rynkiem a spirytusowym monopolem*, dz. cyt., s. 6–20; M. Rowicka, S. Postek, M. Zin-Sędek, *Wzory konsumpcji alkoholu w Polsce Raport z badań kwestionariuszowych 2020 r.*, Warszawa 2021, s. 29; W. Zatoński, K. Janik-Konieczny, M. Zatoński, A. Wojtyła, *Alkohol – ojciec polskich chorób*, „Menedżer Zdrowia” 2021, nr 1–2, s. 82–87; W.S. Zgliczyński, *Alkohol w Polsce*, „Infos: zagadnienia społeczno-gospodarcze” 2016, nr 11(215), s. 2.

dysfunkcjami. W młodszych generacjach spożycie alkoholu jest niższe, jednakże konsekwencje obciążeń systemowych z rodzin pochodzenia wciąż pozostają i objawiają się często przez poczucie osamotnienia i unikanie kontaktów społecznych. Młodzi z pokolenia iGen piją mniej alkoholu, ale wykazują trudności z budowaniem silnych więzi, a skrypt radzenia sobie z problemami przez zachowania pozostaje. W ich pokoleniu bardziej popularne są uzależnienia behawioralne takie jak fonoholizm, cyberuzależnienia, kompulsywne zakupy, cyberseks, które ujawniają deficyty wewnętrzne¹¹⁹.

Nie istnieje jedna skuteczna recepta dotycząca dobrego wychowania, jednakże istnieją pewne istotne elementy wpływające wzmacniająco lub osłabiająco na skuteczność wychowawczą w rodzinach. Jedną ze zmiennych mających realny wpływ na jakość życia i wzrastania dzieci, a przez to na ich zdolność do interioryzacji treści wychowawczych jest sprzyjający klimat domu rodzinnego. Zadaniem rodziców jest budowanie harmonijnych rodzin, w których panują określone zasady zapewniające bezpieczne i przyjazne warunki do wzrastania dzieci. Stąd wydaje się konieczne podejmowanie wysiłku, wspierania, uważności i życzliwości wobec młodego pokolenia. Pierwszymi odpowiedzialnymi w tym zakresie są rodzice jako para, która staje się prymarnym punktem odniesienia dla innych diad, grup i relacji społecznych. Dzieci od pierwszych chwil obecności w życiu rodziców chłoną klimat domu rodzinnego, ustosunkowując się do obiektów, co rzutuje na przeżywanie innych relacji w różnych okresach rozwojowych oraz na przeżywanie związków romantycznych i tworzenie trwałych relacji w przyszłości. Harmonijny klimat domu rodzinnego cechuje się plastycznością umożliwiającą miarowe, adekwatne i stałe reagowanie na wyzwania rozwojowe zapewniające jej członkom dobre perspektywy i wsparcie wobec trudności¹²⁰. Kluczowa jest więc gotowość rodziców do interweniowania wychowawczego i wspierania dziecka. W celu lepszego zrozumienia charakterystyki rodziny harmonijnej warto przywołać wskazania psychologów. „Rodzice świadomi silnych i słabszych stron dziecka, pomagają mu w rozwoju. Akcentuje się autentyczność doświadczanych emocji, uczuć, sposobu myślenia i zachowania, a nie przymus, konieczność czy pomysł, jak ono ma wyglądać. Dziecko rośnie wtedy w atmosferze zaufania, wsparcia, bezwarunkowej akceptacji, szacunku dla odrębności własnego ja, a to sprzyja z kolei ukształtowaniu właściwego poczucia własnej wartości, tożsamości, samodzielności,

¹¹⁹ Por. S.D. Breś, „Nowe uzależnienia” – wprowadzenie w tematykę uzależnień behawioralnych, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2023, t. 26, nr 2, s. 20–38; K. Wasilewska-Ostrowska, *Samotność emocjonalna – jako jeden z czynników ryzyka uzależnień wśród młodzieży*, dz. cyt., s. 10-11; P. Zawada, *Uzależnienie od Internetu jako wyraz patologii społecznej*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2020, t. 41, nr 3, s. 91–102.

¹²⁰ B. Bereza, D. Szymczuk, *Psychologiczne uwarunkowania prawidłowych relacji w rodzinie*, dz. cyt., s. 176.

niezależności, umiejętności dbania o siebie, stawiania granic własnego ja, zdolności do własnej ochrony, zadowoleniu z siebie oraz dojrzałości osobowej”¹²¹.

Zdrowy dom umożliwia dzieciom wzrastanie w jasności pomiędzy tym, co jest dobre, a co złe, tym co bezpieczne, a co zagrażające. Istnieją różne metody wychowawcze, jakie są stosowane w rodzinie, jednakże spośród różnych form szczególnie ważną rolę w rodzinie harmonijnej pełni tzw. modelowanie wychowawcze. To co rodzice mówią i na co wskazują słowami jest istotne, jednak ważniejsze są ich własne przykłady postępowania. Ma to swoje odniesienie w wymiarze uczenia się m.in. nawyków żywieniowych, form aktywności fizycznej, przeżywania sfery emocjonalnej, religijnej, kulturowej¹²². Badania wskazują także, że dają potrzebę robienia miejsca dla autonomicznych, wolnych decyzji dzieci w kontekście przejmowania lub odrzucania wartości rodziców¹²³. Stąd wydaje się, że przykład życiowy, dobry kontakt z dzieckiem, podmiotowe traktowanie i poszanowanie jego autonomii, rzecz jasna adekwatnie do wieku i stopnia rozwoju, mogą stanowić ważne komponenty podnoszące stopień recepcji transmitowanych wartości w rodzinach. Szczególnie w okresie adolescencji nadmierny nacisk i próba narzucania za wszelką cenę przekazywanych treści może zakończyć się pedagogicznym fiaskiem. Odrzucenie przekazywanych wartości może mieć miejsce w sposób zawoalowany poprzez deklaratywną identyfikację z wartościami i sprzeczną z nią praktykę postępowania lub w sposób jawny przez otwartą negację i bunt wobec rodziców i innych autorytetów.

Jak wskazuje A. Rumiński: „Wychowanie w rodzinie jest procesem wzajemnego przenikania się wartości. Dziecko w tym środowisku uczy się odkrywać, hierarchizować i odróżniać to, co jest dobre, piękne i prawdziwe od tego, co poniża godność człowieka. Środowisko rodzinne uczy, jakie zachowania są aprobowane przez społeczeństwo, a jakie odrzucane, jakie karane przez sankcje prawne i moralne”¹²⁴. Nie oznacza to jednak, że przekazywane wartości i zasady będą respektowane, ponieważ każdy człowiek jest wolnym i odrębnym bytem stanowiącym o sobie samym. Inaczej rzecz ma się w okresie dzieciństwa, inaczej w fazie adolescencji, a odmiennie w okresie dorosłości. Rodzice z czasem stają się coraz mniej dyrektywni, a raczej partnerscy, zwłaszcza po osiągnięciu przez dzieci pełnoletności.

¹²¹ Tamże.

¹²² Por. A. Gutowska-Wyka, *Niewłaściwe nawyki żywieniowe przekazywane we współczesnej rodzinie*, w: *Rodzina w społeczeństwie konsumpcyjnym*, V. Tanaś, W. Welskop (red.), Łódź 2018, s. 250-257; U. Swadźba, *Wartości - pracy, rodziny i religii - ciągłość i zmiana: socjologiczne studium społeczności śląskich*, Katowice 2012, s. 251-255.

¹²³ Por. D. Barni, I. Zagrean, C. Russo, F. Danioni, *Intergenerational Transmission of Values: From Parent-Child Value Similarity to Parent-Child Value Continuity*, „Journal of family issues” 2024, t. 45, nr 4, s. 986-988.

¹²⁴ A. Rumiński, *Aksjologiczne podobieństwa i różnice rodziców i dzieci*, w: *Edukacja prorodzinna*, M. Chymuk, D. Topa (red.), Kraków 2000, s. 166.

Jednakże wychowanie rodzinne stanowi swoistą matrycę aksjologiczną, wzorzec moralny, do którego człowiek odwołuje się w całym swoim doświadczeniu, bądź to wzmacniając i rozwijając przejęte formy zachowań i działań moralnych, bądź też korygując je i zmieniając.

Współczesne rodziny przeżywają aksjologiczną reorientację, co jest spowodowane zarówno zmianami społecznymi oraz promowaniem w mediach i kulturze przeważnie wartości indywidualistycznych i hedonistycznych, jak również zmianami w obrębie samych rodzin w zakresie struktury, relacji i światopoglądu¹²⁵. A. Błasiak zwraca uwagę na jedno z zadań rodziny, jakim jest wychowanie aksjologiczne, wskazując, że: „Polega ono na kształtowaniu osoby w kierunku dobra, czemu służy przekazywanie i udostępnianie podmiotowi wychowania wartości. Określeniu zaś pożądanych cech charakteru, moralnej osobowości wychowanka służy ideał wychowania, będący nadrzędnym i najwyższym celem wychowania”¹²⁶.

Dobro, które ma osiągać człowiek, może być definiowane w różnoraki sposób, jednakże ważne jest, aby osoba ludzka dążąc do dobra, umiała odnosić je do obiektywnych kryteriów jak m.in. prawo naturalne, obiektywne normy moralne czy dobro wspólne¹²⁷. Dążenie do dobra powinno znajdować swoje odwołanie do prawdy, gdyż bez niej usprawiedliwiane będzie każde zło. W kontekście wychowania w rodzinach ważne jest odnoszenie dzieci do kategorii społecznych, co może znajdować swój wyraz w zwracaniu ich uwagi na potrzeby i zachowania drugiego człowieka, rodzeństwa, grupy rówieśniczej oraz uczeniu odczytywania i poszanowania granic innych. W rodzinie dzieci spotykają się z pierwszymi wskazaniem, co jest dobre, a co złe, co robić, a czego nie, które cechy należy rozwijać i wzmacniać, a które traktować jako wady i je wykorzeniać.

Wartości przekazywane przez rodziców, są przyjmowane przez dzieci zarówno w trakcie bezpośredniego wychowania, przez działanie w oparciu o posiadane wzory i style wychowania, a także gdy rodzice oddziałują spontanicznie na dzieci, stanowiąc wzór, wówczas poprzez naśladownictwo dzieci przyjmują wartości rodziców¹²⁸. Fińskie badania dotyczące dziedziczenia tradycji religijnych wskazują, że największą skutecznością na tym polu cieszą się rodziny, w których oboje rodziców mają te same wierzenia i wartości¹²⁹. Potwierdza to potrzebę spójności i jednomysłności wychowawczej oraz klarowności w kontekście przekazywanych

¹²⁵ Por. S. Ryszawy, *Rola rodziny w przekazywaniu wartości na przykładzie badań przeprowadzonych na terenie powiatu cieszyńskiego*, w: *Szkoła i rodzina w środowisku lokalnym: teoria i praktyka*, B. Chojnacka-Synaszkó, A. Gancarz, A. Szczurek-Boruta (red.), Toruń 2016, s. 232–233.

¹²⁶ Por. A. Błasiak, *Aksjologiczne aspekty procesu wychowania: wybrane zagadnienia*, Kraków 2009, s. 95.

¹²⁷ Por. A. Derdziuk, *Prawda, dobro, sumienie – u podstaw odpowiedzialności społecznej*, Lublin 2011, s. 22–23.

¹²⁸ Por. A. Błasiak, *Aksjologiczne aspekty procesu wychowania*, dz. cyt., s. 134.

¹²⁹ Por. K. Tervo-Niemelä, *Religious upbringing and other religious influences among young adults and changes in faith in the transition to adulthood: a 10-year longitudinal study of young people in Finland*, „British Journal of Religious Education” 2021, t. 43, nr 4, s. 443–457.

treści. Daje to podwaliny dla moralności, orientacji etycznej i światopoglądu. Gdy brakuje jedności wychowawców lub reprezentują oni postawy przeciwne światopoglądowo i wartościują w różny sposób zjawiska czy zachowania, wówczas dziecko stoi przed wyborem, czy stanąć po stronie wartości matki czy ojca. Powoduje to dwugłos wychowawczy i zamęt w świecie dziecka. Prawdą jest, że świat Zachodu jest pluralistyczny światopoglądowo, wobec czego błędem byłoby wychowywanie do uniformizmu, jednakże integralne wychowanie domaga się oparcia na spójnej koncepcji aksjonormatywnej, przejrzystości i jedności stanowiska rodziców i opiekunów przynajmniej co do fundamentalnych kategorii moralnych¹³⁰

W wymiarze budowania wartości społecznych poprzez wychowanie rodzinne istotną rolę odgrywa także rodzeństwo, z którym wytworzone więzi mają charakter prymarny dla innych kontaktów i relacji społecznych. Relacje z rodzeństwem mogą stanowić ważne pole dla rozwijania umiejętności socjalnych, funkcjonowania w odniesieniu do drugiego, zauważania potrzeb i komunikatów wysyłanych przez brata czy siostrę. Relacje z rodzeństwem mogą przyczyniać się do przyspieszenia rozwoju dzieci młodszych przez uczenie się i naśladowanie starszego brata lub siostry oraz sprawiają, że emocje i interakcje rozkładają się na więcej osób. Jednakże dorastanie z rodzeństwem nie gwarantuje lepszego rozwoju w sposób automatyczny, wiele zależy od dojrzałości rodziców, stopnia ich funkcjonalności, spójności i klimatu rodziny, indywidualnych cech i uwarunkowań każdego z członków systemu familijnego. Rolą rodziców jest zabezpieczanie potrzeb każdego dziecka i opiekowanie się nim w stopniu adekwatnym do zasobów i deficytów. Kluczowe w tym temacie jest uważnianie każdego dziecka oraz świadome i wspierające towarzyszenie w jego rozwoju.

Oprócz obecności rodziców i rodzeństwa ważnymi figurami w życiu dziecka są dziadkowie, którzy uczą swoje wnuki zasad moralnych, wskazują wartości i dzielą się życiowym doświadczeniem już z innej perspektywy niż wtedy, gdy byli rodzicami dorastających dzieci. „Wychowanie przez dziadków dokonuje się dzięki wzorom, jakie dostarczają swoim zachowaniem. Dziadkowie zaszczepiają wnukom postawy, zainteresowania, dając im wzór. Kształtują u wnuków ich tożsamość rodzinną, regionalną i narodową. Czytając bajki, budują wrażliwość moralną wnuków, wskazują na właściwe postępowanie. Również babcie przyczyniają się do zachowania różnych obyczajów w rodzinie. Babcie są tymi osobami, które podtrzymują wiarę wnuków. Obecność chorych dziadków w rodzinie też jest wartością”¹³¹.

¹³⁰ Por. L. Szymczyk, *Rola rodziny w rozwijaniu systemu wartości*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2017, t. 26, nr 1, s. 2–16.

¹³¹ L. Szymczyk, *Dziecko w kręgu wartości rodzinnych*, „Nauczyciel i Szkoła” 2009, nr 3, s. 48.

Dziadkowie pełnią wobec wnuków rolę autorytetów moralnych, są strażnikami i przekazicielami rodzinnych tradycji i wierzeń. W badaniach nt. roli dziadków wnuki wskazują, że od nich przejmują najczęściej przekonanie o byciu kochanym, wiarę, zasady moralne, znajomość rodzinnych historii, pracowitość, sumienność czy patriotyzm¹³². Często wnuki mogą doświadczać od seniorów cierpliwości, uważności, wsparcia, zrozumienia, co wpływa kojąco, a często także korektywnie w stosunku do pierwotnych doświadczeń. Największe oddziaływanie na wnuki i potrzebę kontaktu z dziadkami wnuki wykazują w dzieciństwie, a w miarę wchodzenia w okres dojrzewania oraz dorosłości styl kontaktu ulega przemianom, jednakże nawet w dorosłości cenią rozmowy i spojrzenia dziadków na wiele kwestii, wobec których czasem czują się zagubieni¹³³. Osoby starsze często mogą mierzyć się z problematyką trudności w obszarze przeżywania sensu swojego życia, jego reorganizacji i podejmowania nowych ról w starości¹³⁴. W tym kontekście warto podkreślić, że także seniorzy potrzebują zaangażowania w życie rodzinne, kontaktu z wnukami i relacji z nimi, co podnosi ich aktywność intelektualną, emocjonalną, społeczną i daje poczucie sprawczości i wpływa pozytywnie na poczucie sensu życia¹³⁵. Podsumowując, należy podkreślić kluczową rolę więzi z rodzicami, jednakże relacje z rodzeństwem, dziadkami i innymi dorosłymi stanowią również cenne źródło uczenia się dzieci i młodzieży.

¹³² Por. J. Młyński, *Spoleczno-wychowawcza rola seniorów (dziadków) w rodzinie*, „Teologia i Moralność” 2019, t. 14, nr 2(26), s. 107.

¹³³ Por. E. Napora, *Relacje z dziadkami a subiektywna ocena jakości życia ich wnuków w rodzinach o różnej strukturze*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2016, t. 21, nr 1, s. 17–19.

¹³⁴ Por. N. Pikuła, *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*, dz. cyt., s. 43–52.

¹³⁵ Por. M. Pieńkos, *Dziadkowie w wychowaniu wnuków na podstawie opinii osób młodych i starszych*, „Forum Pedagogiczne” 2015, nr 2, s. 281–282.

Rozdział II

Wartości dzieci i młodzieży w kontekście procesu wychowania

2.1. Świat wartości współczesnych dzieci i młodzieży

Wartości stały się dość popularnym tematem zwłaszcza w debacie społecznej ostatnich lat, ale również interesującym kierunkiem badań w naukach społecznych. Łatwo szafują nimi politycy, ludzie biznesu, specjaliści od marketingu, a także społecznicy czy przedstawiciele grup religijnych. O wartościach mówi się wiele, lecz można dostrzec różne ujęcia definicyjne i interpretacyjne zarówno co do samej ich istoty jak i tego, co kto rozumie m.in. przez piękno, szacunek, wolność czy miłość. Wartości odnoszą się do tego, co ważne i mogą być interpretowane w kontekście indywidualnym oraz społecznym. Stanowią one znaczący element wpływający na procesy decyzyjne w wielu obszarach ludzkiego życia. Obserwując codzienne decyzje większości obywateli, daje się zauważyć, że wymiar deklaracyjny wartości różni się od priorytetów, którymi kierują się w praktyce. Można zobaczyć to na przykładzie eskalacji konfliktów interpersonalnych i grupowych. Nierzadko w imię dążenia do poszanowania praw i równości używa się wszystkich chwytów i ostrych słów powodujących, że w celu zabiegania np. o szacunek dla jednych odmawia się go innym. Kolejnym egzemplum mogą być np. troska o zdrowie i środowisko przy jednoczesnym wzroście konsumpcji, co powoduje konieczność większych nakładów produkcyjnych, eksploatacji zasobów środowiskowych i wzmożonej pracy ludzkiej, powodującej zaniedbywanie odpoczynku, wypalenie, utratę radości życia czy uszczerbek na zdrowiu.

Potrzeba zauważenia i podkreślenia swoistych paradoksów i silnych konfliktów związanych z niespójnością pomiędzy wartościami deklarowanymi, a wdrażanymi w życie. Może stają się one mniej widoczne z uwagi na przesunięcie rozumienia wizji świata z teistycznej, w której źródło praw i zasad jest postrzegane zewnętrznie, a same normy etyczne są obiektywne i niezamienialne, na rzecz postmodernistycznej, w której źródło prawodawcze jest częścią świata, a normy są relatywne¹³⁶. Społeczeństwo polskie w okresie po transformacji ustrojowej cechuje się permanentnym zachodzeniem procesów sekularyzacji i modernizacji, z których zwłaszcza ten pierwszy w ostatnich latach nabiera szczególnego znaczenia i szybkiego tempa, a także daje się zauważyć tendencje do odchodzenia od wartości

¹³⁶ Por. M. Marody, *Pojęcie wartości w badaniach i refleksji teoretycznej nauk społecznych*, w: *Wartości w działaniu*, M. Marody (red.), Warszawa 2021, s. 42–44.

tradycyjnych, spadek ksenofobii i wzrost tolerancji czy otwartości wobec tego co nowe i nieznane¹³⁷.

W takim świecie wzrastają współczesne dzieci i młodzież, chłonąc wskazywane im systemy aksjonormatywne, które często nie mają jasnych ram, są relatywne i labilne. Jednak trudno patrzeć na człowieka w oddzieleniu od kontekstu społecznego w jakim egzystuje. Według T. Wilsona: „wartości i normy systemowe są przejmowane przez jednostki na drodze procesów socjalizacji i ukierunkowując indywidualne działania, zwrotnie przyczyniają się do podtrzymywania lub odtwarzania systemu”¹³⁸.

Dzieci i młodzież są więc podmiotami przyjmującymi i odtwarzającymi wartości przejęte, choć nie znaczy to, że ich recepcja i identyfikacja z wartościami rodziców czy innych autorytetów zgadza się całkowicie. W kontekście dzieci i młodzieży wymiar aksjologiczny ulega ciągłemu kształtowaniu, zmienia się wraz z ich wzrostem i rozwojem. Dzieci oglądając na co dzień świat wartości rodziców, mogą się mu podporządkowywać, ustosunkowywać się na bazie selekcji lub buntować się wobec niego. W okresie adolescencji o wiele częściej występuje kontestowanie wartości przekonań rodziców, co zmierza do indywidualizacji jednostek i wyboru przez nie własnych przekonań i ważnych elementów rzeczywistości. Zarówno dynamika rozwojowa jak i szybkie tempo zmian cywilizacyjnych utrudniają przewidywalność tendencji w obszarze świata wartości dzieci i młodzieży, gdyż potrzeba czasu na ukonstytuowanie się ich własnej, stałej hierarchii wartości, gdy staną się dorosłymi, a także i ona w dorosłości fluktuuje. Jak wynika z najnowszych badań wartości młodych Polaków, nie zmieniły się one drastycznie w ostatnich latach, daje się jednak zauważyć znaczące, nowe trendy w obszarze etyki i moralności¹³⁹.

W badaniach wartości młodzieży licealnej zauważono, że oprócz wskazania rodziny i zdrowia jako najważniejszych aksjologicznie elementów, przede wszystkim podkreślane są ważność wolności i niezależności¹⁴⁰. Ankietowani potwierdzają spadek znaczenia małżeństwa i wzrost tendencji do osiągania niezależności. Małżeństwo wydało się istotne jedynie ponad 30% licealistów i takiej samej grupie wydało się mniej istotne lub nieważne, co może wskazywać na chęć pozostawania w związkach nieformalnych w przyszłości¹⁴¹. Rodzina jest

¹³⁷ Por. J. Bartkowski, *Opinia publiczna a zmiana populistyczna w Polsce*, w: *Wartości w działaniu*, M. Marody (red.), Warszawa 2021, s. 54–71.

¹³⁸ M. Marody, *Pojęcie wartości w badaniach i refleksji teoretycznej nauk społecznych*, dz. cyt., s. 23.

¹³⁹ Por. J. Mariański, *Wartości życia codziennego a sens życia – zmienne relacje*, „Zeszyty naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2021, t. 64, nr 1–2, s. 179.

¹⁴⁰ Por. J. Smyła, *Wokół wartości współczesnej młodzieży*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2020, t. 39, nr 2, s. 54–57.

¹⁴¹ Tamże., s. 57.

wskazywana jako naczelný komponent piramidy aksjologicznej, jednakże w rzeczywistości przegrywa ona z pragnieniem samorealizacji i poszukiwaniem spełnienia. Małżeństwo lub podjęcie stałych i wiążących zobowiązań napawa lękiem i bywa zupełnie odrzucane przez młode pokolenia. Zgodnie z wynikami badań P. Szukalskiego „na zjawisko kohabitacji wpływają następujące czynniki

- obniżenie się zaufania budzonego przez instytucję małżeństwa wraz ze zwiększeniem liczby rozwodów;
- zanikanie obaw przed niechcianym dzieckiem wraz z dyfuzją środków antykoncepcyjnych;
- osłabienie poziomu religijności;
- trudna sytuacja ekonomiczna, utrudniającą młodym ludziom usamodzielnienie się;
- wzrost akceptacji dla związków alternatywnych;
- niechęć do tradycyjnego pojmowania ról w małżeństwie;
- łatwość przekształcenia takiego związku w zalegalizowane małżeństwo”¹⁴².

Obecne tempo przechodzenia z jednej relacji romantycznej w inne budzi nierzadko spory niepokój rodziców, dziadków, pedagogów, a w sercach wielu młodych ludzi potęguje lęk przed odrzuceniem i niewystarczalnością. Mechanizmy obchodzenia się z rzeczami na zasadzie wykorzystania i odrzucania przenosi się na relacje międzyludzkie, kwestionując wartość zaangażowanie i troszczenia się o długotrwałe związki. Papież Franciszek zauważył, że młodzi ludzie zdają się rozumieć, że „miłość, tak jak w sieciach społecznościowych, można podłączyć lub odłączyć na żądanie konsumenta i równie szybko zablokować. Często na relacje uczuciowe przenosi się to, co dzieje się z przedmiotami i środowiskiem: wszystko można wyrzucić, każdy używa i wyrzuca, marnotrawi i niszczy, wykorzystuje i wyciska jak długo służy. A potem: żegnaj!”¹⁴³.

Ponadto, doświadczenia wychowania w dysfunkcyjnych rodzinach pochodzenia, przyglądanie się trudnym wzorcom związków rodziców i innych dorosłych oraz promocja kultury tymczasowości i zmienności w kontekście związków międzyludzkich sprawiają, że małżeństwo i rodzina nuklearna czy wielopokoleniowa tracą na znaczeniu i atrakcyjności. Są one postrzegane czasem jako uwiązanie i przykry obowiązek.

Co więcej, w przywołanych badaniach Smyły, można dostrzec także pewną sprzeczność, polegającą na obniżaniu znaczenia małżeństwa przy jednoczesnym wskazywaniu

¹⁴² P. Szukalski, *Kohabitacja w Polsce*, w: *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim*, W. Warzywoda-Kruszyńska, P. Szukalski (red.), Łódź 2004, s. 52–53.

¹⁴³ Franciszek, *Adhortacja apostolska Amoris laetitia*, Rzym 2016, s. 39.

istotności wartości wierności, przyjaźni i miłości, które są cechami konstytutywnymi związków małżeńskich i rodzin. Można domniemywać, że dzisiejszy człowiek jest więc zawieszony w konflikcie pomiędzy dużym pragnieniem autonomii, sprawczości, samowystarczalności, a potrzebą oddania się komuś, bliskości z drugim człowiekiem. „Wyzwaniem dla związków młodych dorosłych staje się także wytrwanie „na dobre i złe”, ponieważ coraz bardziej obce wśród nich są postawy poświęcenia i rezygnacji z samego siebie, a dominują tendencje ku samodoskonaleniu i samorealizacji”¹⁴⁴.

Ludzie potrzebują związku, zobowiązań, zależności od partnera, żony czy męża, które dają bezpieczeństwo, a jednak boją się, gdyż to wymaga rezygnacji ze sporej części własnej wolności i poświęcenia swojego życia. Czasem strach przed zobowiązaniami potęguje się w kontekście trudności z przeżywaniem własnej odrębności lub samotności. Braki w emocjonalnej dojrzałości sprawiają, że jeden z partnerów może czuć się zalany emocjami drugiej strony, zdominowany lub pochłonięty na zasadzie intensywnej fuzji, bywa także, że partnerzy czują się osamotnieni i wówczas poszukują innej relacji romantycznej, nadmiernie angażują się w pracę, hobby czy działania społeczne, bądź przenoszą uczucia na dziecko¹⁴⁵. Z pewnością potrzeba w tym kontekście psychoedukacji, pracy nad sobą, ale także umiejętności cierpliwego czekania na partnera oraz gotowości do korzystania z fachowej pomocy np. psychoterapii par, mediacji, doradztwa rodzinnego.

Obraz zmian zachodzących w relacjach młodych Polaków został ciekawie zaobserwowany przez J. Mariańskiego: „Przekaz wartości i norm w rodzinie nie dokonuje się już w sposób homogeniczny i bezkonfliktowy. Procesy kontynuacji przeplatają się z procesami dyskontynuacji. Młode pokolenie prezentuje w wielu kwestiach odmienne postawy niż pokolenie dorosłych, na podstawie doświadczeń biograficznych i społecznych redefiniuje swój świat rodzinny, czemu towarzyszy proces przekształcania się socjalizacji rodzinnej w samosocjalizację”¹⁴⁶.

Przemiany świata wartości dzieci i młodzieży w porównaniu z poprzednimi pokoleniami okazują się znaczne, na co wpływa modernizacja, sekularyzacja, globalizacja, europeizacja, kultura komfortu i konsumpcjonizmu. To tylko niektóre z istotnych procesów kształtujących światopogląd i wybory, zarówno te wiążące jak i te codzienne, współczesnej

¹⁴⁴ M. Kornaszewska-Polak i in., *Kondycja współczesnej rodziny - ujęcie interdyscyplinarne*, Katowice 2021, s. 239.

¹⁴⁵ Por. O. Kriegerewicz, *Zaburzenia równowagi sił emocjonalnych w rodzinach pochodzenia partnerów a dysfunkcja w ich relacjach partnerskich*, w: *Bliskość w rodzinie: więzi w dzieciństwie a zaburzenia w dorosłości*, S. Chrzastowski, B. Tryjarska (red.), Warszawa 2010, s. 238.

¹⁴⁶ J. Mariański, *Rodzina - co się z nią dzieje?*, dz. cyt., s. 136.

młodzieży. Młodzi doświadczają różnego oblicza dynamicznie zmieniającego się świata, gdzie technologia i szybki dostęp do informacji odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu celów i określaniu priorytetów. Media społecznościowe i aplikacje komunikacyjne umożliwiają im swobodny dostęp do różnorodnych źródeł informacji, perspektyw i ujęć światopoglądowych, co z kolei prowadzi do większej otwartości i akceptacji wobec odmienności.

Zaawansowanym procesem społecznym jest także sekularyzacja, która powoduje odchodzenie od tradycyjnych wartości religijnych na rzecz bardziej liberalnych i indywidualistycznych poglądów¹⁴⁷. Konsumpcjonizm i kultura komfortu sprawiają, że młodzi ludzie coraz częściej kierują się pragmatyzmem i dążeniem do materialnego bezpieczeństwa, dobrobytu, luksusu. W rezultacie młodzi Polacy wyznaczają nowe kierunki i standardy postępowania oraz kształtowania realiów społecznych, które różnią się od tych, które dominowały w przeszłości.

Młode pokolenie charakteryzuje się diametralnie odmiennym podejściem do katolicyzmu i moralności chrześcijańskiej. W ubiegłym stuleciu Polacy przypisywali Kościołowi rolę społeczno-polityczną głównie do roku 1989 i widziano w nim swoistą ikonę walki o prawdę, wolność, uznanie godności i praw człowieka, jednakże po transformacji ustrojowej obywatele chcieli, aby jego rola ograniczyła się do rozwiązywania indywidualnych problemów moralnych, duchowych oraz rodzinnych bez wkraczania w świat polityki¹⁴⁸. Zwłaszcza młodzi Polacy w wieku 18-33 lat postulowali, aby Kościół nie mieszał się w oficjalne dyskursy społeczne i polityczne, ale zajmował się formacją religijną i moralną wierzących¹⁴⁹. Dzisiejsza młodzież dystansuje się od wartości przekazywanych przez Kościół, od moralności proponowanej przez katolicką doktrynę, wskazując jako przyczyny m.in. wkraczania na pole polityczne przez duchownych, narzucanie norm postępowania i próby prawnego ograniczania prawa do wyborów moralnych np. w kontekście aborcji, skandale pedofilskie i inne przyczyny¹⁵⁰. Badania nad przemianami religijności w dużej mierze wskazują na zachodzącą w przyspieszonym tempie sekularyzację polskiego społeczeństwa oddziałującą najsilniej na grupy młodzieżowe i młodych dorosłych. Młodzi Polacy w zestawieniu ze starszymi pokoleniami porzucają praktykowanie wiary niemal 3 razy częściej, a stosunek

¹⁴⁷ Por. J. Mariański, *Sekularyzacja, Desekularyzacja, Nowa duchowość. Studium socjologiczne.*, dz. cyt., s. 148.

¹⁴⁸ Por. S. Mandes, *Religijność i Kościół katolicki w życiu prywatnym i publicznym Polaków*, w: *Wartości w działaniu*, M. Marody (red.), Warszawa 2021, s. 219–221.

¹⁴⁹ Por. M. Marody, *Spółeczeństwo na zakręcie. Zmiany postaw i wartości Polaków w latach 1990-2018*, Warszawa 2019, s. 43–44.

¹⁵⁰ Por. M. Grabowska, *Dlaczego Polacy odchodzą z Kościoła?*, Komunikat z badań CBOS, 105/2022, Warszawa 2022, s. 2-13.

wynosi 38% do 13%¹⁵¹. Powoduje to, że zwłaszcza w ostatnich latach Kościół zanotował rekordowo niski wskaźnik zaufania społecznego niemal równorzędny z politykami, światem reklamy i marketingu. Podkreśla to, jak brzemienne w skutki błędem, były próby zawłaszczenia przestrzeni publicznej i wpływania na wybory społeczno-polityczne wiernych¹⁵². Warto oprócz wymienionych obserwacji zwrócić uwagę na głębszą przyczynę dekonwersji młodych, jaką jest brak odpowiedzi Kościoła na potrzeby religijne ludzi. W badaniach CBOS-u z 2022 roku widać wyraźnie, że przyczyną odchodzenia z Kościoła młodszych pokoleń jest brak potrzeby religijnej, co rodzi pytania o jej uświadomienie i troskę o wymiar duchowy człowieka w działalności ewangelizacyjnej Kościoła¹⁵³. Z dyskursu nt. działalności Kościoła niemal całkowicie zniknęła kwestia badania potrzeb i dostosowywania form duszpasterstwa, tak aby odpowiadały na dylematy i pragnienia młodych ludzi. Choć oferta realizacji form życia religijnego została spluralizowana zwłaszcza na przełomie XX i XXI wieku, to jednak wydaje się, że nie odpowiadała ona na potrzeby wiernych¹⁵⁴. Jak podkreślił J. Mariański: „Faktycznie funkcjonująca religijność jest wewnętrznie zróżnicowana i spluralizowana, aż po formy niejasnej, niezobowiązującej, mobilnej, nieokreślonej, mozaikowej, niezinstytucjonalizowanej religijności (np. ezoteryzm, New Age). To, co chrześcijańskie, nie utożsamia się już z religijnością zinstytucjonalizowaną bądź z religijnością ukształtowaną przez Kościoły (religijnością kościelną). Nośne społecznie stają się pozakościelne nurty życia religijnego. W warunkach wzrastającego pluralizmu społeczno-kulturowego mówi się nie tylko o sekularyzacji, ale i o zróżnicowaniu religijności oraz o jej zindywidualizowanych formach, zarówno w Kościołach, jak i poza nimi”¹⁵⁵.

Łatwo można dostrzec, że w ostatnich latach nastąpił rozkwit alternatywnych form realizacji duchowości i miejsc zaspokajania potrzeb holistycznego rozwoju. W dużej mierze służą temu dziś ośrodki coachingowe, warsztaty pracy z ciałem, joga, medytacje mindfulness i wiele innych form, gdzie ludzie poszukują kontaktu ze swoją sferą duchową. Warto zwrócić uwagę, że również wiele korporacji i przedsiębiorstw przywiązuje wagę do rozwoju osobistego pracowników, pojawia się coraz więcej ofert kursów i studiów typu komunikacja oparta na empatii, zarządzanie zasobami ludzkimi, mentoring i coaching z elementami psychologii. Tego typu oferty zdają się mówić o istnieniu potrzeb wyższego rzędu i o zainteresowaniu nimi wielu

¹⁵¹ Tamże.

¹⁵² Por. S. Mandes, *Religijność i Kościół katolicki w życiu prywatnym i publicznym Polaków*, dz. cyt., s. 219–223.

¹⁵³ Por. M. Grabowska, *Dlaczego Polacy odchodzą z Kościoła?*, dz. cyt., s. 3–8.

¹⁵⁴ Por. S. Mandes, *Religijność i Kościół katolicki w życiu prywatnym i publicznym Polaków*, dz. cyt., s. 224–229.

¹⁵⁵ J. Mariański, *Sekularyzacja jako megatrend społeczno-kulturowy*, „Relacje Międzykulturowe” 2017, nr 1, s. 243.

osób, co realizuje się jednak na różne sposoby poza wspólnotami religijnymi. Należy podkreślić, że mimo dystansowania się od Kościoła jako instytucji, wciąż ponad połowa badanej młodzieży deklaruje się jako wierzący (44,6%) lub głęboko wierzący (5,6%) z kolei 20,8% deklaruje, że jest związana z tradycją katolicką¹⁵⁶. Nakreślony obraz prowokuje do postawienia pytań o przyszłość religijności w Polsce i o działania, jakie kościół powinien podjąć wobec młodzieży. Wydaje się, że im bardziej będą one oparte o badanie ich potrzeb tym łatwiej będzie stworzyć nowe propozycje rozwoju religijnego, które mogą stać się z czasem ciekawą formą przeżywania katolicyzmu nad Wisłą w nowej odsłonie.

Oprócz przemian w obrębie wartości związanych z religią znacznym zmianom podlegają wartości tradycyjne związane z rodzinnymi więzami, lokalnymi zwyczajami, przyjętymi obrzędami w małych społecznościach. Zanika poczucie związku z lokalną społecznością, ludzie wyjeżdżają do większych miast w poszukiwaniu pracy i lepszych szans rozwoju osobistego, form rozrywki i realizacji siebie. Przyczynia się to w znacznym stopniu do przerwania naturalnych wspólnot międzypokoleniowych, a wskutek tego również do wytworzenia nowego stylu życia, pracy, odpoczynku i zaspokajania rozmaitych potrzeb. Odległości przestają być problematyczne, do tego dochodzi także gros inicjatyw dostępnych w formie e-learningowej lub hybrydowej, co otwiera szerokie możliwości. Warto zauważyć, że chociaż rodzina jest wskazywana niezmiennie jako szczytowy element piramidy aksjologicznej Polaków, kultywowanie tradycji nie jest już takie silne, a pragnienie posiadania rodziny i troski o nią wiąże się w dużej mierze z pragnieniem zabezpieczenia materialnego, posiadania swojego domu czy mieszkania, oszczędności i komfortu życiowego¹⁵⁷. Wartości związane z historią, tradycjami narodowymi oraz patriotyzm zaczynają tracić na znaczeniu, choć wojsko polskie pozostaje liderem rankingu zaufania Polaków, a kategorie związane z bezpieczeństwem narodowym wysuwają się na piedestał zwłaszcza w obliczu rosyjskiej agresji na Ukrainę i zagrożenia szerszym konfliktem¹⁵⁸. Wartości te stają się silnym bodźcem w kontekście wyborów politycznych, co związane jest z lękiem przed utratą wolności i dobrobytu.

Młodzież jest bardziej otwarta na nowe trendy kulturowe i społeczne o charakterze masowym niż starsze pokolenia, na co wpływ ma m.in. świat social mediów, influencerzy, możliwość wyjazdów zagranicznych. Młodzi Polacy częściej stykają się z innymi kulturami, na co wpłynęło w dużej mierze wejście do Unii Europejskiej oraz strefy Schengen. Społeczeństwo pluralizuje się zwłaszcza w większych miastach, dzięki czemu młodzież

¹⁵⁶ Por. W. Szymczak, T. Adamczyk, *Młodzież w kontekstach współczesnych*, dz. cyt., s. 50–56.

¹⁵⁷ Por. M. Marody, *Wartości w dobie (globalnego) kryzysu*, w: *Wartości w działaniu*, M. Marody (red.), Warszawa, s. 279–282.

¹⁵⁸ Por. M. Omyła-Rudzka, *Zaufanie społeczne*, Komunikat z badań CBOS, 37/2022, Warszawa 2022, s. 2-15.

i dzieci stykają się z większą różnorodnością językową, kulturową i osobową niż ich rodzice. Ogólnie rzecz biorąc, na przestrzeni lat Polacy stają się coraz bardziej otwarci na inne narody, gotowi do współpracy, podróży, tworzenia związków i relacji z wyznawcami innych religii, przedstawicielami różnych kultur i światopoglądów¹⁵⁹. Studenci mają możliwość wyjazdów zagranicznych na część studiów i staże, dzięki inicjatywom takim jak programy Erasmus, Fulbright i inne dzieła stypendialne mogą poznać znajomych z innych krajów i doświadczyć ich zwyczajów i tradycji. Europeizacja polskiej młodzieży przejawia się również w jej zaangażowaniu w różnorodne inicjatywy społeczne i obywatelskie¹⁶⁰. Młodzi ludzie często uczestniczą w projektach promujących równość, tolerancję i integrację społeczną. Chętnie angażują się w działania na rzecz praw człowieka, walki z dyskryminacją oraz wspierania mniejszości etnicznych i kulturowych. Z pewnością duże znaczenie ma także umiędzynarodowienie rynku pracy, na który wchodzi młodzi ludzie, możliwość zdalnego lub osobistego tworzenia międzynarodowych zespołów w przedsiębiorstwach i korporacjach, podnoszenie kwalifikacji językowych sprawia, że świat wartości współczesnej młodzieży w Polsce styka się i czerpie z trendów promowanych w kulturze euroatlantyckiej¹⁶¹. Europeizacja oznacza dla młodych nie tylko poszerzanie horyzontów myślowych, ale także budowanie wspólnej tożsamości europejskiej. Młodzi Polacy czują się częścią większej wspólnoty, co wpływa na ich bardziej otwarte postawy wobec innych narodów i grup.

Kolejnym obszarem zmian aksjologicznych jest kwestia wolności światopoglądowej, wolności w działaniu, samorealizacji i zarządzania sobą. Wolność wysuwa się na podium aksjologicznej piramidy młodzieży, co potwierdziły badania „What is your ID?” z 2016 roku. Wówczas najistotniejsze dla młodzieży okazało się poszanowanie godności człowieka (87%), wolność (85%), równość (71%)¹⁶². Kilka lat później młodzież znów wyraźnie zaakcentowała potrzebę realizowania swoich planów i kreowania swojego życia. Badania z 2020 roku wskazały, że młodzi dalej wysoko stawiają wolność, którą 92,5% ankietowanych licealistów określa jako ważną lub bardzo ważną, zaś po niej wskazują niezależność, która dla 90,6% badanych jest ważna lub bardzo ważna¹⁶³. Wolność z jednej strony wydaje się tęsknotą powszechną dla każdego człowieka, ale w polskim kontekście historycznym ma szczególne

¹⁵⁹ Por. B. Roguska, *Ważne kwestie społeczno-polityczne w opiniach młodych Polaków*, Komunikat z badań CBOS, 93/2021, Warszawa 2021, s. 2-9.

¹⁶⁰ Por. E. Mach, B. Jurkiewicz, *Edukacja europejska w polskiej szkole - Komisja Europejska*, https://poland.representation.ec.europa.eu/news/edukacja-europejska-w-polskiej-szkole-2020-05-22_pl [24 maj 2024 r.].

¹⁶¹ Por. M. Omyła-Rudzka, *Stosunek do innych narodów*, Komunikat z badań CBOS, 31/2020, Warszawa 2020, s. 2-7.

¹⁶² Por. M. Konieczny, *Wartości młodych Polaków i Polek*, w: *Wybrane problemy współczesnego świata w ujęciu interdyscyplinarnym*, A. Decyk, B. Sitko, R. Stachyra (red.), Łódź 2021, s. 148.

¹⁶³ Por. J. Smyła, *Wokół wartości współczesnej młodzieży*, dz. cyt., s. 56.

znaczenie, gdyż była ona dobrem, o które poprzednie pokolenia musiały zażarcie walczyć. Pokolenie urodzone po 1989 roku wzrasta w innym kontekście społecznym, w którym nie musi walczyć o wolność zewnętrzną, jednakże kategoria niezależności i wolności pozostaje jedną z najważniejszych. M. Konieczny zwrócił uwagę, że: „W okresie transformacji ustrojowej najczęściej wskazywanymi wartościami wśród młodych Polaków i Polek były przyjaźń, wolność, szczęście, sprawiedliwość i wykształcenie. W połowie lat 90. XX wieku hierarchia głównych wartości uległa zmianie wskazywano wówczas rodzinę, pracę i przyjaciół. Od tego okresu wzrasta również indywidualistyczne nastawienie wobec świata i innych”¹⁶⁴.

Swoistym paradoksem tego pokolenia jest kwestia oddawania swojej wolności i niezależności bankom i instytucjom udzielającym pożyczek. W lipcu 2023 roku kwota zadłużenia młodych Polaków w wieku 18-24 lata przekroczyła miliard złotych, a średni poziom zadłużenia wynosił 7637 zł na osobę¹⁶⁵. Kolejnym wymiarem oddawania wolności jest postowanie w mediach społecznościowych licznych relacji ze swojego życia prywatnego, a także uwikłanie w uzależnienia zabierające zdolność do samostanowienia. Wolność jest wartością niezwykle cenioną, choć jak wskazują przywołane dane może częściej pożądaną niż posiadaną.

W ostatnich latach zmienia się znaczenie wartości pracy. Młodzi Polacy w większym stopniu cenią relacje z przyjaciółmi, spędzanie wolnego czasu, rekreację niż kwestie zawodowe. Rynek nosi znamiona prekaryjności, wymaga ciągłego rozwoju, odbywania szkoleń w celu podnoszenia kompetencji, a także zdobywania dodatkowych tytułów i uprawnień, aby móc wykonywać więcej niż jeden zawód. Dużym atutem na rynku pracy jest znajomość języków obcych, systemów informatycznych i narzędzi komunikacyjnych. Warto nadmienić, że zdobyte wykształcenie nie gwarantuje satysfakcjonującej posady, liczą się realne kompetencje, dyspozycyjność i zdolność poruszania się w więcej niż jednej płaszczyźnie operacjonalizacyjnej. Co za tym idzie, nierzadko stres związany z osiągnięciem i utrzymaniem dobrze płatnej pracy skutkuje stanami lękowymi i chorobami psychosomatycznymi¹⁶⁶, co ma swoje przełożenie także na jakość relacji małżeńskich i rodzicielskich.

Daje się zaobserwować, że osoby dobrze wykształcone nie zawsze potrafią zarządzać własnymi zasobami, przez co nie osiągają satysfakcjonującego poziomu sukcesu w swojej karierze. W kontrze do tego, można dostrzec, że osoby, które mają wykształcenie zawodowe lub średnie, opanowały świetnie swój zawód, nierzadko otworzyły własne biznesy i świadczą

¹⁶⁴ Por. M. Konieczny, *Wartości młodych Polaków i Polek*, dz. cyt., s. 141.

¹⁶⁵ Por. e-kruk.pl, *Długi młodych Polaków - co wiemy o ich zadłużeniu?*

¹⁶⁶ Por. D.S. Shin, B.Y. Jeong, *Relationship between Negative Work Situation, Work-Family Conflict, Sleep-Related Problems, and Job Dissatisfaction in the Truck Drivers*, dz. cyt., s. 2-9.

usługi cieszące się sporym popytem, dzięki czemu mają dobre zarobki i satysfakcję. Warto zwrócić także uwagę na kwestię wskazywania nadużyć ze strony pracodawców, mobbingowania, łapówkarstwa, czyli jednego ze zjawisk ocenianych jako moralnie naganne i nigdy nieusprawiedliwione¹⁶⁷. Być może ma to swoje konotacje historyczne z okresu PRL-u, jednak po raz kolejny wskazuje to na ważność wartości wolnościowych i poszanowania granic, które były nierzadko przekraczane przez osoby nadrzędne.

Dla młodych Polaków duże znaczenie mają wygoda i dobra materialne, a co za tym idzie w kontekście pracy poszukują oni wysoko płatnych zleceń i stanowisk. Z jednej strony wydaje się naturalne dążenie do polepszenia płacy, jednakże z drugiej widać w badaniach, że to często jedyne kryterium wyboru zawodu. Nie jest ważne co się robi, lecz za ile¹⁶⁸. Podejście to wpisuje się w dążenie do wygodnego i bezpiecznego życia, z czym nie zawsze w parze idą holistyczny rozwój i szczęście. Wyzwaniem, które w znacznym stopniu kształtuje podejście młodego pokolenia do wartości, są także współczesne wymagania rynku pracy, stawiające nacisk na elastyczność, nieustanne doskonalenie zawodowe oraz indywidualne osiągnięcia. Jak zauważa Szymański: „współczesny młody człowiek, pod presją osiągania wyników i sukcesów zawodowych, często odsuwa na dalszy plan wartości związane z bliskością, zaangażowaniem w relacje oraz poświęceniem dla innych”¹⁶⁹.

Takie podejście sprzyja narastającemu indywidualizmowi i wzmacnia nacisk na samowystarczalność, co jednocześnie prowadzi do osłabienia więzi rodzinnych i wartości wspólnotowych. Dodatkowo, współczesne rodziny doświadczają wpływu głębokich przemian religijnych i kulturowych, wynikających z postępującej sekularyzacji oraz wzrostu znaczenia autonomii jednostki.

Młodzi Polacy narzekają na niedostateczne zarobki, wskazując, że dobra praca powinna im zapewnić poziom konsumpcji jakiego oczekują, przy czym porównują się do innych lepiej rozwiniętych społeczeństw zachodnich. „Frustracja związana z niskim poziomem zarobków wynika przede wszystkim z rozdziwki między wysokością dochodów i umożliwiającym przez nie standardem życia a aspiracjami. Na podstawie wypowiedzi badanych można stwierdzić, że Polacy chcieliby żyć na poziomie europejskiej klasy średniej”¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Por. R. Boguszewski, *Stosunek Polaków do wybranych zjawisk i zachowań kontrowersyjnych moralnie*, Komunikat z badań CBOS, 165/2021, Warszawa 2021, s. 2-9.

¹⁶⁸ Por. M. Sawicka, A. Karlińska, *To jest tylko moja praca. Paradoxy pracy we współczesnej Polsce*, w: *Wartości w działaniu*, M. Marody (red.), dz. cyt., s. 169–170.

¹⁶⁹ M. Szymański, *Młodzież wobec wartości: próba diagnozy*, Warszawa 2006, s. 45.

¹⁷⁰ M. Sawicka, A. Karlińska, *To jest tylko moja praca. Paradoxy pracy we współczesnej Polsce*, dz. cyt., s. 170.

Wskazane aspiracje są często bardzo wygórowane przez co trudno znaleźć pracę, która pozwalałaby na korzystanie ze wszystkich upragnionych możliwości, jakie daje dzisiejszy świat. Otwartym pytaniem pozostaje, dlaczego wartość zarobku przewyższa postrzeganie pracy i rozwoju zawodowego, jako istotnych elementów ludzkiego życia. V. Frankl podkreślał wartość pracy jako sposób realizacji twórczego napięcia obecnego w istocie ludzkiej i wskazywał ją jako jeden z komponentów poczucia sensu życia¹⁷¹. Jednakże obecnie praca jest przeżywana jako środek do osiągnięcia dobrobytu i możliwość realizacji życia pozazawodowego, które odgrywa istotne znaczenie dla młodych ludzi. Kluczowe dla nich są więzi przyjacielskie, a także partnerskie i rodzinne. Praca jednak pochłania znaczącą część ich życia i rzadko kiedy jest pojmowana jako misja, powołanie czy jedno zadanie na całe życie.

W ostatnich latach nastąpił wzrost świadomości ekologicznej, zrozumienie wpływu procesów industrializacji i rozwoju cywilizacyjnego, nadmiernej konsumpcji i wytwarzania coraz większej ilości sprzętów i dóbr na środowisko naturalne, jego degradację i zanik bioróżnorodności. Współcześnie w wielu kampaniach społecznych i politycznych trwa walka z zanieczyszczeniami środowiska, nadmiarem odpadów, globalnym ociepleniem i zagrożeniami z nich wynikającymi. Wprowadza się normy coraz niższej emisji gazów cieplarnianych, promuje się odnawialne źródła energii, systemy solarne i hybrydowe w pojazdach i gospodarstwach. W parze z tego rodzaju działaniami idzie edukacja ekologiczna, co przekłada się na większą troskę o środowisko naturalne. Młodzi w badaniach jakościowych wskazali, że kwestia zwalczania globalnego ocieplenia i zmian klimatycznych stanowi dla nich ważny element hierarchii wartości, lecz dla wielu jest kwestią kluczową. Jak wskazują: „Walka o przyrodę to patriotyzm. Jak walczysz o skwer, o rzekę, to one stają się Twoje, budujesz z nimi więź, poczucie wspólnoty, dzieje się coś emocjonalnego. „Walczę, bo czuję więź” lub też „No właśnie ...kryzys klimatyczny”. Zmiana systemu jest potrzebna i to taka zmiana, która uczy nas dzielenia się przestrzeniami i zasobami w taki sposób, żeby każdy brał tyle, ile mu potrzeba, a nie więcej”¹⁷². Młodzi Polacy zwracają uwagę także na brak zgody światopoglądowej i zrozumienia ze strony rodziców i starszych w kontekście pilnej potrzeby podejmowania odpowiedzialności za zmiany klimatu. Aktywista klimatyczny z Warszawy wskazał, że „Nasi rodzice ciągle nie widzą, że to niekoniecznie idzie w dobrą stronę, że klasycznie rozumiany postęp nie działa, że z każdym dniem na świecie nie jest coraz lepiej”¹⁷³. Młodzi ludzie czują odpowiedzialność za losy planety stąd często włączają się w działania promocyjne i wspierające

¹⁷¹ Por. V. Frankl, *Człowiek w poszukiwaniu sensu*, Warszawa 2009, s. 56–57.

¹⁷² D. Blachnicka-Ciacek, *Młodzi Polacy wobec zmian klimatycznych*, 1/2020, Warszawa 2020, s. 15-18.

¹⁷³ Tamże., s. 19.

akcje i ruchy proekologiczne. Dzięki kampaniom informacyjnym i edukacji wzrasta świadomość ekologiczna i potrzeba zrównoważonego rozwoju, jednak wciąż wiele rozwiązań proekologicznych wymaga udoskonalenia i zredukowania kosztów, jakie ponoszą ludzie i środowisko.

Odnosząc się do dokonanego przeglądu danych z badań nad wartościami oraz trendów występujących wśród młodzieży, można dostrzec wpływ idei postmodernistycznych, globalizacji i rewolucji informacyjnej. Młodzież pozycjonuje komponenty piramidy aksjologicznej w nowy sposób w stosunku do pokolenia swoich rodziców czy dziadków, jednakże ciężko stwierdzić, czy ich wybory wskazują na obecność nowych wiodących idei. Współcześnie można zaobserwować, że „poszukiwanie nowej formy organizacji społecznej, wytwarzanie społeczeństwa przyszłości to proces, w którego przebiegu wartości – to najbardziej ezoteryczne pojęcie socjologii – odgrywać będą rolę pierwszoplanową”¹⁷⁴.

W kontekście współczesnych wartości młodych Polaków, istotnym elementem jest także rosnąca rola indywidualizmu oraz dążenia do samoaktualizacji. W erze cyfrowej młodzież coraz częściej korzysta z mediów społecznościowych do budowania i potwierdzania własnej tożsamości oraz wyrażania swoich poglądów. Globalizacja umożliwia dostęp do różnorodnych kultur i idei, co sprzyja otwartości i tolerancji. Jednocześnie z tym procesem wiąże się wzrost presji społecznej oraz porównywanie się do innych, co może prowadzić do problemów z samooceną i poczuciem własnej wartości. Warto również podkreślić, że w obliczu globalnych wyzwań, takich jak zmiany klimatyczne, wielu młodych ludzi angażuje się w działania proekologiczne i społeczne.

Choć młodzież preferuje nową hierarchię wartości i wybiera sposoby życia odmienne w stosunku do tradycji, zasad moralnych i kulturowych poprzednich pokoleń, to jednak znacznym problemem młodego pokolenia jest brak satysfakcji, niedostateczne poczucie lub utrata sensu życia i brak motywacji do stałych zobowiązań i wysiłków. Obecna chwila stanowi moment zwrotny w kontekście postrzegania autorytetów, wyznaczania wspólnych celów społecznych i dążenia do realizacji zamierzeń. Międzypokoleniowa zmiana w obszarze aksjologii wydaje się z jednej strony znaczna, a z drugiej w wymiarze życzeniowym i deklaracyjnym niewiele się zmieniło. Jak dostrzega J. Mariański: „Wartością porządkującą, do pewnego stopnia dominującą nad pozostałymi, jest szczęście rodzinne i miłość. Wydaje się, że dla wielu młodych ludzi i dorosłych Polaków odnajdywany i deklarowany sens życia wiąże się z celami bliższymi i nie dosięga metafizycznej głębi ludzkiej egzystencji”¹⁷⁵.

¹⁷⁴ M. Marody, *Wartości w świecie postspołecznym*, „Zarządzanie Publiczne” 2017, t. 1, nr 39, s. 54.

¹⁷⁵ J. Mariański, *Wartości życia codziennego a sens życia – zmienne relacje*, dz. cyt., s. 179–180.

Reasumując, wartości dzisiejszych młodych Polaków ewoluują pod wpływem globalnych trendów i wyzwań. Szczególną rolę odgrywają wartości związane z rodziną, miłością, indywidualizmem, samoekspresją oraz ekologią. Chociaż poszukiwanie sensu życia może być trudne, a poczucie satysfakcji bywa ulotne, to młodzież wykazuje zdolność adaptacji i otwartość na zmiany, co wydaje się być przydatną cechą w świecie permanentnych zmian.

2.2. Kryteria oceny wartości, ich hierarchia i system

Wartości podobnie jak inne przedmioty naukowych dociekań zostały zestawione w zbiory, podgrupy i systemy. Encyklopedia aksjologii pedagogicznej wyróżnia wartości estetyczne, etyczne, moralne, religijne, narodowo-patriotyczne, osobowe, społeczne, kulturowe, instrumentalne, ostateczne, normatywne i uniwersalne¹⁷⁶. M. Scheler postrzega je jako personalistyczne, zaś E. Huserl wiąże proces wartościowania z intencjonalnym przeżywaniem podmiotu, a same wartości kojarzy z istotą rzeczy, które mogą być poznawane jedynie przez podmiot od początku do końca. Dla R. Ingardena „wartości nie są nigdy czymś osobno dla siebie istniejącym, lecz zawsze wartością czegoś” są one relacją, choć nie tylko nią, ale także „pewnego rodzaju nadbudową” i zarazem „wyrastają ze swego podłoża”¹⁷⁷. Wartości według M. Webera to „idee, które ukierunkowują działanie człowieka oraz są źródłem jego motywacji”, z kolei dla M. Rokeacha to „trwałe przekonania, że określony sposób postępowania lub cel życiowy jest osobiście lub społecznie preferowany” zaś według S. Schwartza to „pojęcia lub przekonania, które służą jako wytyczne w życiu człowieka i pomagają w wyborach oraz ocenie zachowań”¹⁷⁸.

Wartości należą do kategorii żywo obecnych w codziennym funkcjonowaniu ludzi, ponieważ są tym, co dzieli lub jednoczy, co sprawia, że podejmuje się takie, a nie inne decyzje, kupuje wybrane produkty, dokonuje zmian lub pozostaje się przy tym, co dotychczas znane. Według M. Nowaka „wartości wyrażają to, co być powinno i czego pragniemy, wpisują w rzeczywistość pewien sens ostateczny, ukazują to, co naprawdę istotne i do czego warto dążyć. Są filarami, na których opiera się życie społeczne, osobiste i wspólnotowe. Podstawowe

¹⁷⁶ Por. K. Chałas, A. Maj, *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, Radom 2016, s. 1230-1308.

¹⁷⁷ Por. G. Żuk, *Edukacja aksjologiczna. Zarys problematyki*, Lublin 2016, s. 23-30.

¹⁷⁸ Por. S. Hitlin, J.A. Piliavin, *Values: Reviving a Dormant Concept*, „Annual review of sociology” 2004, t. 30, nr 1, s. 360-365.

zachowania ludzkie są przez nie motywowane i regulowane. Stanowią podstawowy element ludzkich postaw i przyjętego stanowiska”¹⁷⁹.

Badacz zwrócił uwagę, że wartości ukazują to, co jest faktycznie istotne dla człowieka, gdyż wiele razy na płaszczyźnie deklaratywnej ludzie wskazują określone wartości, jednakże doświadczenia i poszczególne wybory życiowe przeczą uprzednio wskazanym wartościom. Dobitym przykładem dysonansu pomiędzy płaszczyzną deklaratywną, a polem codziennych wyborów są uzależnienia od substancji psychoaktywnych lub zachowań (uzależnienia behawioralne). Narkoman czy alkoholik deklaruje, że najważniejsza jest rodzina, rozwój, zdrowie, tymczasem realizm nałogu wskazuje, że kluczowym jest alkohol, narkotyki, zakupy inne dobra lub czynności¹⁸⁰. Badania porównawcze grup abstynentów i osób nadużywających alkoholu wskazują wyraźne tendencje w drugiej grupie, ku cenieniu natychmiastowej gratyfikacji, przyjemności oraz preferencję wartości indywidualnych jako przeciwstawnych do społecznych czy moralności religijnej¹⁸¹. Podobnie rzecz ma się w kontekście codziennych wyborów w rodzinach, związkach, przestrzeni zawodowej i społecznej. W procesach wspomagania rozwoju, coachingu, psychoterapii, formacji moralnej jednym z filarów edukacji i pracy jest konfrontowanie klienta czy pacjenta ze złudzeniami w jakich się sytuuje. Zazwyczaj w terapii uzależnień lub innych formach wspomagania rozwoju i troski o zdrowie chodzi o to, aby pokazać potrzebę skonfrontowania się z tym, co naprawdę jest najważniejsze, ponieważ daje to szansę do zmiany i przewartościowania.

Próbując ująć problematykę kryteriów oceny wartości, ich przynależności do danych kategorii aksjologicznych i hierarchii, należy wskazać na pluralizm podziałów i klasyfikacji. Istnieją spory w obszarze filozofii co do obiektywnych sposobów istnienia wartości. Zwolennicy obiektywnego wymiaru bytowania wartości wskazują na ich istnienie niezależne od stanów wewnętrznych podmiotu, zaś subiektywiści twierdzą, iż istnieją one wyłącznie w przeżyciach danego bytu ludzkiego. Warto przywołać w tym miejscu kilka kluczowych systemów hierarchizujących wartości w podgrupy.

Do psychologii pojęcie wartości wprowadzone zostało w 1931 roku, kiedy to Allport i Vernon opublikowali pierwszy psychologiczny model wartości, wprowadzając narzędzia do ich systematycznego pomiaru. M. Rokeach podzielił wartości na ostateczne

¹⁷⁹ M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej: ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Lublin 2001, s. 393.

¹⁸⁰ Por. E. Trzęsowska-Greszta, G. Domanowska, P. Trębicka, A. Dylewska, *Filozofia życia, hierarchia wartości i postawy wartościujące u abstynentów i osób nadużywających alkoholu*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2017, t. 31, nr 3, s. 123–127.

¹⁸¹ Tamże., s. 123–125.

i instrumentalne. Z kolei V. Frankl rozróżnił trzy rodzaje wartości: twórcze, przeżyciowe i postawy. M. Scheller wyróżnił wartości: hedonistyczne, utylitarne, witalne, duchowe, religijne. E. Spranger wskazał sześć odmiennych tematycznie wartości: teoretyczne, ekonomiczne, społeczne, estetyczne, polityczne, religijne oraz sześć typów ludzi dążących do osiągnięcia tych wartości. W naukach społecznych duże znaczenie w kontekście wartości odegrali E. Durkheim oraz M. Weber, ich koncepcje odwołują się do psychologii społecznej, która ujmując omawianą tematykę jako „specyficzny rodzaj nastawień, zainteresowań czy oceniających postaw, aktywizujących działania jednostek i pozwalających na opisanie zróżnicowania ich osobowości. Niezmienny pozostaje jedynie związek między wartościami a działaniami społecznymi, choć jego istnienie nie wynika już z założeń socjologicznej teorii, a jest po prostu efektem definiowania wartości w kategoriach tego, co ludzie chcą i do czego dążą”¹⁸².

Następnie zostaną przedstawione i omówione wybrane klasyfikacje wartości wiodące w ostatnich latach w obszarze badań empirycznych. Milton Rokeach w swojej nowatorskiej koncepcji osobowości oraz powiązania z nią wartości, jako tego co godne pożądanego (ang. *desirable*) ujmował „wartości jako trwałe przekonania, że określony sposób postępowania lub ostateczny stan egzystencji jest osobiście lub społecznie preferowany w stosunku do alternatywnego sposobu postępowania lub ostatecznego stanu egzystencji. Wartości-przekonania dotyczące tego, co pożądane, uformowane są we względnie trwałą hierarchiczny system. Przekonanie jest w tym ujęciu kategorią definiującą wartości, a zarazem podstawową jednostką opisu osobowości”¹⁸³.

Amerykański psycholog, znając wcześniejsze koncepcje G. Allporta i B. Vertona (1931), postanowił odmiennie do nich pójść drogą indukcyjną, a więc nie wyprowadzać wartości z kategorii filozoficznych, lecz stworzyć zestawienie kluczowych dla ludzi wartości, dzieląc je w końcu na ostateczne i instrumentalne. Pierwsze określały cele, do których dąży człowiek, zaś drugie sposoby postępowania. „Katalog wartości cenionych przez ludzi nie jest według Rokeacha zbyt liczny. Ludzie różnią się bowiem raczej hierarchią wartości niż ich zbiorem. Innymi słowy – większość z nas ceni wartości podobne, choć inaczej rozkłada preferencje”¹⁸⁴.

Kolejnym często stosowanym podziałem wartości jest klasyfikacja Shaloma Schwartza, która w pierwszej wersji znajdowała swój pierwowzór w klasyfikacji Rokeacha. Badacze

¹⁸² M. Marody, *Wartości w dobie (globalnego) kryzysu*, dz. cyt., s. 24–25.

¹⁸³ J. Ciecuch, *Kształtowanie się systemu wartości: od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Stare Kościeliska 2013, s. 27–28.

¹⁸⁴ Tamże., s. 28.

w większości wykazują zgodność w kontekście charakterystyki modelu kołowego Schwartza, co daje się zawrzeć w kilku obserwacjach „wartości są pojęciami lub przekonaniami, które:

- 1) dotyczą pożądaných celów, opisujących ostateczne stany rzeczy lub zachowania;
- 2) przekraczają konkretne sytuacje;
- 3) kierują selekcją i oceną zachowań i zdarzeń;
- 4) są uporządkowane według ważności”¹⁸⁵.

Model kołowy Schwartza pierwotnie podzielił wartości na 10 typów ułożonych na kontinuum, są nimi: kierowanie sobą, stymulacja, hedonizm, osiągnięcia, władza, bezpieczeństwo, przystosowanie, tradycja, życzliwość i uniwersalizm¹⁸⁶. Następnie podział wartości został zrewidowany i podzielony wtórnie na 19 wartości: osiągnięcia, hedonizm, stymulacja, kierowanie sobą w działaniu, kierowanie sobą w myśleniu, uniwersalizm – tolerancja, uniwersalizm ekologiczny, uniwersalizm społeczny, życzliwość – troskliwość, życzliwość – niezawodność, pokora, przystosowanie do innych, przystosowanie do reguł, tradycja, bezpieczeństwo społeczne, bezpieczeństwo osobiste, prestiż, władza nad zasobami i władza nad ludźmi¹⁸⁷. Ułożenie wartości na kontinuum sprawia, że ich zakres jest ograniczony, natomiast możliwość podziałów według wybranych kryteriów pozostaje wciąż kwestią otwartą. Struktura kołowa wartości umożliwia znajdowanie występujących między nimi podobieństw i zależności¹⁸⁸.

Schwartz rozumiał wartości w odmienny do Rokeacha sposób, zrywając z rozdzieleniem na cele i wartości. Autor podziału wskazuje, że kluczowy w kontekście aksjologii jest cel motywacyjny. Ów cel realizuje motywację, która stanowi fundament wyrastania wartości rozumianych jako poznawcze reprezentacje celów motywacyjnych, będące wcześniejsze w stosunku do celów poznawczych. Psycholog dostrzegł spójność w hierarchii i strukturze wartości w kontekście badanych kultur. Co więcej badacz dostrzega wpływ języka i społeczeństwa na przeżywanie motywacji i rozumienie potrzeb jednostki. Według S. Schwartza „wartości reprezentują w formie świadomych celów trzy nieświadomiane obszary:

- 1) potrzeby (needs), rozumiane jako biologicznie zakorzenione potrzeby organizmu;

¹⁸⁵ Tamże., s. 37–39.

¹⁸⁶ S. Schwartz, *Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries*, w: *Advances in Experimental Social Psychology*, 1992, t. 25, s. 10–45.

¹⁸⁷ S. Schwartz i in., *Refining the Theory of Basic Individual Values*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2012, t. 103, nr 4, s. 663–688.

¹⁸⁸ J. Cieciuch, *Kształtowanie się systemu wartości*, dz. cyt., s. 48.

- 2) motywy społeczne (social motives), dyktowane koniecznością interakcji społecznych, warunkujących interindywidualną współpracę;
- 3) wymagania społeczno-instytucjonalne (social institutional demands), służące przetrwaniu i dobru grupy, nazywane też czasem potrzebami grupy”¹⁸⁹.

Koncepcja badacza stanowi ciekawy sposób ujmowania i rozumienia wartości odwołujący się do osobowości jednostki, jej osadzenia w kontekście transmisji kulturowej oraz celu motywacyjnego. Opisywana koncepcja została zoperacjonalizowana w formę kwestionariuszy badawczych, które dają potwierdzenie kluczowych punktów zakładanych teorii. Już dzieci posiadają rozumienie wartości podzielone na 4 grupy zgodne z omawianym modelem. Ponadto „w hierarchii wartości dzieci najwyżej znajdują się wartości wyższego rzędu: przekraczanie siebie i zachowawczość. Do najbardziej preferowanych wartości należą życzliwość, tradycja i bezpieczeństwo”¹⁹⁰.

Kolejnym możliwym ujęciem klasyfikującym wartości jest podział M. Schelera, dla którego wartości istnieją na sposób realny i obiektywny, ale są również osadzone w subiektywnym doświadczeniu jednostki. Wartości nie są jedynie abstrakcyjnymi zasadami, ale są obecne w codziennym życiu i działaniach ludzkich¹⁹¹. Schelerowska klasyfikacja aksjologiczna umieszcza wartości w grupach, takich jak: hedonistyczne, witalne, estetyczne i święte z ostatnimi na samym szczycie. Scheler uznawał wartości za pewne rzeczywistości mieszczące się w osobach i sytuacjach, obiektywnie a zarazem niezależnie i realnie. Aksjologia Schelerowska wyraźnie akcentuje wymiar personalistyczny i wskazuje, że zadaniem człowieka jest realizacja tychże wartości. T. Perz podkreśla, że hierarchia wartości zaproponowana przez M. Schelera ma kluczowe znaczenie dla procesu wychowania. Etyka miłości autora klasyfikacji zakłada, że miłość będąca aktem emocjonalnym ma zdolność otwierania wychowanka na prawdziwe wartości, które są przekazywane w życiu codziennym, w którym poprzez obserwację i interakcję z wychowawcą, uczniowie uczą się nie tylko teorii, ale otrzymują instrukcję, jak kierować się przekazywanymi zasadami w codziennym życiu¹⁹². Może być to ważne zwłaszcza w kontekście zaniku postaw prospołecznych i troski o dobro wspólne, którego doświadczą się partycypując w życiu społecznym.

¹⁸⁹ S.H. Schwartz, N. Struch, W. Bilsky, *Values and intergroup social motives: A study of Israeli and German students*, „Social Psychology Quarterly” 1990, t. 53, nr 3, s. 185–198.

¹⁹⁰ K. Wojcieszek, *Jak dzieci rozumieją wartości mierzone przy pomocy obrazkowej metody PBVS-C?*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2017, t. 31, nr 3, s. 22–23.

¹⁹¹ Por. M. Furman, *Immanuel Kant's Ethics versus Max Scheler's Ethics*, „Analiza i Egzystencja” 2019, nr. 48, s. 55–61.

¹⁹² Por. T. Perz, *Świat wartości w ujęciu Maxa Schelera – konsekwencje pedagogiczne*, „Edukacja Humanistyczna” 2020, nr 1, s. 82–86.

Wartości wedle myśli Schelera powinny realizować się w wymiarach intra i interpersonalnych, jednakże potrzeba pociągających i przekonujących wzorców zwłaszcza wobec dzieci i młodzieży, którzy rodzą się i dorastają w kulturze indywidualistów i narcyzów. Stąd wartości przekazywane są znacznie silniej przez postawy, zachowania rodziców, nauczycieli i innych dorosłych, niż przez ich słowa. K. Olbrycht również zwraca uwagę na znaczenie wymiaru aksjologicznego wychowawcy, którego rolą jest ukazywanie postaw wierności, uczciwości, szacunku dla innych oraz fascynacji wartościami jako zasadami wskazującymi kierunek życiowego postępowania¹⁹³. Odnosząc się do wymiaru moralnego wychowawcy, K. Olbrycht wskazała, że jest on znacznie istotniejszy niż formy, narzędzia bądź metody edukacyjne. Owa kondycja pedagoga i koherencja oddziaływań umożliwiają dziecku zrozumienie fundamentalnych pojęć aksjologicznych. „Osobisty kontakt z człowiekiem realizującym określone wartości pozwala dziecku na ich zrozumienie i przyjęcie. Dlatego podstawę edukacji aksjologicznej każdego człowieka stanowią wartości preferowane i eksponowane w jego środowisku wychowawczym. Można przyjąć, że poznanie i zrozumienie określonego systemu wartości w dzieciństwie, w domu rodzinnym, zdeterminuje w przyszłości wybranie pewnego sposobu życia”¹⁹⁴.

Innymi ważnymi klasyfikacjami wartości są te zaproponowane przez M. Kluckhohna, który wskazał na pewne kryteria mogące być przydatnymi przy klasyfikowaniu wartości, określając je jako wymiary. Aksjolog wskazał m.in.:

„wymiar modalny – wartości pozytywne i negatywne;
wymiar treści – wartości estetyczne, poznawcze i moralne;
wymiar zamiaru i intencji – wartości ostateczne i instrumentalne;
wymiar ogólności – wartości specyficzne i tematyczne;
wymiar intensywności – wartości intensywno-kategoryczne i peryferyjne;
wymiar uzewnętrzniania – wartości uzewnętrznione i wydedukowane;
wymiar zakresu – wartości diosynkretyczno-uznawane, indywidualne, grupowe i uniwersalne;
wartości organizacji – izolowane, konfliktowe, integrujące i autoorganizujące wymiar organizacji”¹⁹⁵

¹⁹³ Por. K. Olbrycht, *Wychowanie do wartości – w centrum aksjologicznych dylematów współczesnej edukacji*, „Paedagogia Christiana” 2012, t. 29, nr 1, s. 101.

¹⁹⁴ Por. C. Langier, M. Siembida, *Wychowanie dzieci do wartości we współczesnej rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie” 2019, t. 20, nr 1, s. 119–120.

¹⁹⁵ A. Błasiak, *Aksjologiczne aspekty procesu wychowania*, dz. cyt., s. 68–69.

Kolejną propozycją jest trójskładnikowa klasyfikacja R.S. Hartmanna, który zaproponował podział z uwagi na skalę syntetyczną, analityczną i jednostkową. Każda powinna być zastosowana wobec odmiennych wartości na przykład wobec systematycznych tj. Prawda czy dobro, wobec zewnętrznych np. organizacja życia lub wobec wartości wewnętrznych albo jednostkowych np. miejsce życia, dom¹⁹⁶. Istnieje jeszcze wiele innych klasyfikacji, typologii i podziałów aksjologicznych jak m.in. autorstwa H. Świdy wyróżniające wartości: intelektualne, społeczne, estetyczne, allocentryczne, prestiżowe, konsumpcyjno-materialne, emocjonalne czy perfekcjonistyczne¹⁹⁷. Z kolei S. Ossowski wyróżnił wartości codzienne i uroczyste¹⁹⁸, zaś M. Łobocki wskazuje wartość w dzieleniu wartości na indywidualne i społeczne¹⁹⁹. S. Kowalczyk klasyfikuje wartości w ramach trzech grup: wartości ekonomiczne, witalno-sensytywne i umysłowo-duchowe²⁰⁰. J. Mariański uważa, że: „Wartości mają charakter bardziej ogólnych i trwałych orientacji, określających perspektywy życia codziennego, jego sens i znaczenie, a także wyznaczają pośrednio normy określające konkretne działania. Z orientacji na wartości można odczytać, co ludzie uznają za ważne, jak rozwiązują swoje problemy konfliktowe, na jakich drogach poszukują sensu życia, czy sens życia jest ugruntowany w ważnych wartościach?”²⁰¹

Mnogość przywołanych klasyfikacji ukazuje złożoność problematyki wartości, które stanowią obiekt niesłabnącego zainteresowania nauk społecznych, humanistycznych, filozofii, teologii, nauk o zdrowiu i wielu innych przestrzeni nauki, biznesu i świata mediów. Z dużą dozą prawdopodobieństwa w następnych latach naukowego namysłu nad nimi będą pojawiać się kolejne podziały, które mogą ująć prezentowaną problematykę w sposób bardziej zaktualizowany oraz adekwatny do coraz szybciej zmieniających się czasów.

Z wartościami nieodzownie związane są próby ich ułożenia w kolejności, zhierarchizowania, nadania różnych stopni ważności. Hierarchia wartości, zasady etyki, prawa regulujące poszczególne przestrzenie życia społecznego są przyjmowane niechętnie we współczesnym świecie euroatlantyckim, gdyż często są postrzegane, jako odbieranie swobody decydowania i działania. Wolność, niezależność, bogactwo, witalność stanowią często cel, do którego promowania dążą kampanie reklamowe, kampanie komunikacyjne na portalach, w mediach społecznościowych i wydarzenia kulturalne czy polityczne. Pojawiają

¹⁹⁶ Tamże., s. 69–70.

¹⁹⁷ Por. H. Świda, *Pojęcie wartości i jej znaczenie dla funkcjonowania osobowości*, w: *Młodość a wartości*, H. Świda (red.), Warszawa 1979, s. 68.

¹⁹⁸ Por. S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa 2000, s. 88–93.

¹⁹⁹ Por. M. Łobocki, *Wychowanie moralne w zarysie*, Kraków 2002, s. 77.

²⁰⁰ Por. S. Kowalczyk, *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*, Wrocław 1995, s. 152.

²⁰¹ J. Mariański, *Wartości życia codziennego a sens życia – zmienne relacje*, dz. cyt., s. 164.

się ruchy i działania promujące niezależność finansową, zawodową, sprawność fizyczną, utrzymanie dobrej kondycji psychofizycznej, dzięki zażyciu określonych suplementów czy wykupieniu pakietu ćwiczeń lub szkoleń. Z jednej strony ludzie pragną wolności i są za nią w stanie zapłacić sporo, a z drugiej stają się często zakładnikami źle używanej wolności bez żadnych zasad. Nie sposób pomyśleć o funkcjonowaniu społeczeństwa z wyłączeniem etyki, prawodawstwa, wymiaru sprawiedliwości czy innych instytucji gwarantujących bezpieczeństwo, poszanowanie i właściwy rozwój grup i jednostek. Odnosząc się do próby oceny współczesnych koncepcji wartości, N. Haynes i J. Hickel zwracają uwagę na niechęć wobec hierarchiczności aksjologicznej w kulturze Zachodu, co w innych społeczeństwach np. w krajach afrykańskich jest odczytywane jako gwarancja właściwych stosunków społecznych. Badacze wskazują, że dominujące na Zachodzie trendy indywidualistyczne i relatywistyczne dążą do liberalizmu na wszelkich polach, w tym także w kontekście aksjonormatywnym. Jednakże może to prowadzić do „kulturowego zamknięcia”, co i tak zaskutkuje powrotem lub wytworzeniem nowej hierarchii²⁰².

Wartości mogą być hierarchizowane z uwagi na ich wysokość, jako wyższe lub niższe, lub mogą być ze sobą zestawiane jako równe. Wysokość wartości jest związana z aprobatą, szacunkiem wobec jej doświadczania, z kolei moc wartości opiera się o rolę, jaką spełniają w życiu jednostki, stąd jeśli jakaś z nich jest ważna w kontekście osobistym lub społecznym, jest mocna jak np. bezpieczeństwo czy zdrowie. Potrzeba wyboru wartości, ich hierarchizowania, dokonywania zmian w swojej hierarchii wartości, pełni w życiu ludzkim bardzo ważną rolę i jest związana z poszukiwaniem tożsamości i sensu życia²⁰³. Badania prowadzone wśród studentów wskazują, że wartości religijne i duchowe, podobnie jak uporządkowanie i gustowność, mogą przyczyniać się do wzrostu poczucia sensu życia, co ciekawe w badanych grupach żadne wartości hedonistyczne lub witalne nie były związane z poczuciem sensu życia²⁰⁴. Jak wskazuje J. Mariański, wartości ostateczne determinują kluczowe wybory człowieka, jego wiążące decyzje, preferencje w istotnych obszarach życia, nadają sens ludzkim działaniom oraz prowadzą do integracji wewnętrznej²⁰⁵. Właśnie te wartości pozycjonują inne, tworząc hierarchię wartości i działań człowieka.

²⁰² Por. N. Haynes, J. Hickel (red.), *Introduction: Hierarchy and Value*, w: *Hierarchy and Value Comparative Perspectives on Moral Order*, New York 2018, s. 12–25.

²⁰³ Por. M. Lewicka, *Świat wartości młodzieży akademickiej*, Bydgoszcz 2015, s. 20–21.

²⁰⁴ Por. M. Wnuk, J. Marcinkowski, *Rola wartości dla poczucia sensu życia oraz satysfakcji z życia studentów*, „Problemy Higieny i Epidemiologii” 2010, t. 91, nr 3, s. 461–462.

²⁰⁵ Por. J. Mariański, *Wartości życia codziennego a sens życia – zmienne relacje*, dz. cyt., s. 164.

Formacja aksjologiczna dokonuje się zasadniczo na drodze socjalizacji w rodzinie, a później w systemie edukacji i innych instytucjach społecznych. K. Olbrych wskazując, że potrzeba integralnego zrozumienia wychowania człowieka, prowadzenia go ku odpowiedzialności i dojrzałości na drodze gr. Paidei. Autorka refleksji nad wychowaniem aksjologicznym podkreśla kilka wymiarów kształtowania i oceny systemu wartości. Wymienia m.in. odkrywanie wartości, ich przeżywanie, interioryzację i internalizację²⁰⁶. Okrywanie, jak i przeżywanie wartości, dokonuje się poprzez uczestniczenie w życiu wychowawcy, obserwację i doświadczanie jego preferencji aksjonormatywych, kolejne dwa etapy dokonują się w obrębie danego człowieka, jednak w fazie interioryzacji i internalizacji, także potrzeba wsparcia i działania podmiotów przekazujących wartości. Niezwykle ważne w kontekście oceny systemu wartości jest nie tylko odwołanie do prawa naturalnego, norm ogólnych czy szczegółowych, potrzeba także zamyśłu, jak deklarowane wartości są realizowane w działaniach. Doświadczenie przykładu implementacji wartości w konkretne postawy i akty przez rodziców, opiekunów czy nauczycieli, staje się nie tylko instrukcją jak wcielać pożądane wartości w życie, ale także umożliwia ocenę, jakie rezultaty w codziennym życiu i relacjach interpersonalnych przynosi opowiadanie się za konkretnymi wartościami²⁰⁷.

2.3. Współczesna rodzina w aspekcie aktualnych przemian cywilizacyjnych

Obecne realia społeczno-kulturowe pozwalają rozumieć XXI wiek jako swoistą zmianę epoki. Zasygnalizowane obszary zmian opisane w poprzednim rozdziale dysertacji wpływają w sposób znaczący na relacje międzyludzkie i funkcjonowanie w grupach, społecznościach, a zwłaszcza w rodzinach. Ważność środowisk tradycyjnych i lokalnych społeczności traci na znaczeniu w kontekście globalizacji, wzrostu mobilności i uniwersalizacji kulturowej. Celem niniejszego podrozdziału będzie prześledzenie procesu zmian w obszarach środowisk tradycyjnych oraz nowych jednostek i grup społecznych oddziałujących na dzieci i młodzież, a także mediów wpływających na kształtowanie się świata wartości oraz światopoglądu młodego pokolenia.

Po pierwsze należy podkreślić zmianę pozycji i wpływów tradycyjnych środowisk wychowawczych na dzieci i młodzież w perspektywie polskiej po transformacji ustrojowej. Instytucje rodziny, szkoły czy kościoła przestały być najbardziej wpływowymi przestrzeniami

²⁰⁶ K. Olbrycht, *Wychowanie do wartości – w centrum aksjologicznych dylematów współczesnej edukacji*, dz. cyt., s. 97–98.

²⁰⁷ Tamże.

przekazu wiedzy, wartości i wychowania. Jak wskazuje J. Mariański: „Instytucjonalny wymiar rodziny słabnie na rzecz wymiaru partnerskiego, zindywidualizowanego. Niekiedy mówi się o destandaryzacji w prywatnym obszarze partnerstwa i rodzicielstwa i o przechodzeniu od rodziny jako instytucji do rodziny jako związku emocjonalnego”²⁰⁸.

Młodzi Polacy chętnie inspirowali się gwiazdami show-biznesu, świata sportu czy telewizji, a wraz z rozpowszechnianiem się mediów społecznościowych także różnymi influencerami. Przemianom uległy zarówno postrzeganie autorytetów, a zwłaszcza tych formalnych, jak i formy organizacji działalności edukacyjnej i wychowawczej. Nie zmienia to potrzeby odnoszenia się do autorytetów, jednakże wydaje się, że dla młodego pokolenia istotniejsze są uznanie ang. fame, liczba wyświetleń własnych postów w internecie lub prowadzenie dostatniego życia. Oprócz przeniesienia wielu wymiarów życia do sieci dla młodych ważny jest także styl budowania kontaktu i komunikowania stosowany przez rodziców, wychowawców, inne podmioty pedagogiczne oraz edukacyjne. Coraz mniej liczy się dla nich pozycja w jakiej ktoś się znajduje z tytułu hierarchii rodzinnej, społecznej, zawodowej lub wykształcenia. Badania wskazują, że choć zmienia się wybór osób uznawanych za autorytety, to nie zanika taka potrzeba²⁰⁹. Młodzi z pokolenia Z potrzebują wzorców, przewodników, postaci, które swoją postawą pokazują, jak żyć i co wybierać. Jak wskazuje K. Jagielska, ważne jest kształtowanie partnerskiego modelu w edukacji, aby uczniowie chcieli otwierać się przed swoimi nauczycielami i naśladować ich styl budowania przyjaznego kontaktu²¹⁰. W kontekście zawodu nauczyciela badani wskazali, że tym co wpływa na postrzeganie ich jako autorytetu, jest nie tyle prezentowana wiedza, ale kompetencje, sposób uczenia i traktowania wartości moralnych, którymi się kierują²¹¹.

Sposób budowania kontaktu, o którym tak wiele mówi się w psychologii i naukach o wychowaniu, jest niezwykle ważny w polskim kontekście, ponieważ w poprzednich pokoleniach problematyczne było stosowanie systemowej przemocy w okresie wojen XX wieku oraz komunizmu w Polsce. Przemocowe traktowanie sprawiało, że atmosfera lęku, nieufności, podejrzliwości i agresji była przenoszona do domów z zakładów pracy, szkół oraz przestrzeni publicznej. Obecnie młodzi Polacy w wieku do 35 roku życia są pierwszym pokoleniem, które dorastało w wolnym kraju i systemie demokratycznym, jednakże zmiany

²⁰⁸ J. Mariański, *Rodzina - co się z nią dzieje?*, dz. cyt., s. 120.

²⁰⁹ Por. K. Jagielska, *Autorytet w rozumieniu przedstawicieli pokolenia Z*, „Szkoła - Zawód - Praca” 2023, nr 26, s. 187–192.

²¹⁰ Tamże., s. 192–193.

²¹¹ Por. K. Jagielska, *Autorytet zawodu nauczyciela w opinii studentów studiów nauczycielskich*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia” 2022, t. 34, nr 4, s. 159–168.

w sposobie myślenia i działania ich rodziców, krewnych i wychowawców wciąż nosiły znamiona opresji poprzednich ideologii i traumy kulturowej. Dominującym modelem było podejście autorytarne, w którym „dzieci i ryby głosu nie mają”, być może m.in. dlatego pokolenie Z wykazuje niechęć do narzucanych im norm i zasad. Z jednej strony można zrozumieć owy opór wobec wymagań i autorytetów jako próbę ochrony przed doświadczaną przemocą psychiczną i brakiem poszanowania granic, ale z drugiej strony można dostrzec niedojrzałą i nadmiarowo defensywną reakcję wobec wymagań i autorytetów.

Paradoksalnie jednak wychowanie do samodzielności pokolenia dzieci „z kluczem na szyi” przemierzających wielkomiejskie osiedla, nie wpłynęło na wzrost dojrzałości osobowościowej, spadek uzależnień i poprawę rezyliencji psychicznej. Wręcz przeciwnie na gruncie psychiatrii i psychoterapii podkreśla się coraz mniejszą elastyczność i apadtacyjność wobec wyzwań rozwojowych, notuje się wzrost zaburzeń osobowości wśród przedstawicieli młodego pokolenia i to już w wieku dziecięcym czy młodzieńczym. Ich nadwrażliwość, zranienia narcystyczne oraz nikły stopień odporności, skłania do obserwacji, że są niczym „płatek śniegu” – przy styku z trudnościami życia okazuje się, że nie potrafią znieść dłuższego dyskomfortu, różnicy zdań, sytuacji konfliktowych i innych sytuacji wymagających pomieszczenia w obrębie jednostki nieprzyjemnych uczuć, napięć i umiejętnego zarządzania swoimi zasobami oraz zranieniami. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na rozwój sektorów ochrony zdrowia psychicznego, rozmaitych form działania terapeutycznego, treningów umiejętności społecznych czy komunikacji bez przemocy (NVC). Potwierdza to szeroką skalę trudności w funkcjonowaniu młodego pokolenia, a zarazem uzasadnia konieczność specjalistycznego działania w celu wzmacniania zasobów i opieki nad deficytami emocjonalnymi, które przekładają się na jakość więzi międzyludzkich.

W kontekście wychowania i formowania dojrzałych osobowości nieocenioną rolę pełnią rodzice, krewni, system edukacji oraz inne grupy i podmioty wzrastania, a także aktywności dzieci i młodzieży. Rodzina stanowi podstawowe środowisko socjalizacyjne, edukacyjne i aksjonormatywne. Doświadczenie relacji z obiektami, jak opisują to psycholog J. Bowlby²¹² i teorie psychoanalityczne oraz psychodynamiczne wpływa na styl przywiązania dziecka, co następnie przekłada się na jego rozwój emocjonalny, przeżywanie świata wewnętrznego, religii i moralności oraz rzeczywistości zewnętrznej²¹³. Wystarczająco dobrzy rodzice są w stanie dać dziecku dobre podwaliny do przeżywania bogactwa emocjonalnego jego świata

²¹² Por. M. Kornaszewska-Polak i in., *Kondycja współczesnej rodziny - ujęcie interdyscyplinarne*, dz. cyt., s. 107.

²¹³ Por. C. Taylor, *Zaburzenia przywiązania u dzieci i młodzieży: poradnik dla terapeutów, opiekunów i pedagogów*, Sopot 2017, s. 28–41.

wewnętrznego, radzenia sobie z wyzwaniami rozwojowymi, wymaganiami codzienności oraz rozwijania własnych zasobów. Styl przywiązania do obiektów w rodzinie przekłada się na późniejsze doświadczanie dobrostanu lub rozwój psychopatologii. „Młodość o stylu lękowo-ambiwalentnym cechuje obniżone poczucie własnej wartości, lęk przed samotnością i nadmierna zależność od opiekunów, u adolescentów przywiązanych w sposób lękowo-unikający obserwuje się niechęć do angażowania się w relacje interpersonalne i trudności w przeżywaniu i wyrażaniu emocji. Nastolatki o zdeorganizowanym wzorcu przywiązania prezentują szeroką gamę zachowań społecznych i opozycyjnych, podejmują próby kontrolowania otoczenia, a w sytuacjach stresowych reagują w sposób niespójny i chaotyczny”²¹⁴.

Dane z wielu badań potwierdzają związek pomiędzy stylem przywiązania do rodziców, opiekunów, a rozwojem emocjonalnym. Bezpieczny styl przywiązania, a więc taki, w którym dziecko może liczyć na wsparcie dorosłych, ich dostrajanie się do potrzeb dziecka i regulowanie stanów wewnętrznych wpływa negatywnie na rozwój depresji, zaburzeń lękowych i zaburzeń osobowości. Pozostałe style pozabezpieczne, a więc lękowo-unikowy będzie sprzyjał nadmiarowemu przeżywaniu lęku czy smutku, zaś styl lękowo-ambiwalentny i zdeorganizowany może sprzyjać zwłaszcza wyrażaniu niekontrolowanej agresji i popędów oraz rozwojowi zaburzeń osobowości²¹⁵. Stąd kluczowe znaczenie ma postawa rodziców wobec dziecka, ponieważ od ich dojrzałości osobowej, zdolności empatycznego reagowania na potrzeby dzieci zależy tak wiele. Opiekunowie i rodzice reagując adekwatnie wobec potrzeb dzieci oraz działając korektywnie w obliczu trudności bądź zachowań nieadaptacyjnych, stają się modelami do naśladowania oraz wychowawcami przygotowującymi do życia w społeczeństwie.

W celu kształtowania bezpiecznego stylu przywiązania potrzeba stałości obiektów, co wiąże się nie tylko z codzienną obecnością rodziców w domu i zapewnianiu bezpieczeństwa w środowisku zewnętrznym, ale także rozumie się ją jako stabilność emocjonalną i dojrzałość w przeżywaniu i regulowaniu dystresu przez rodziców. Jeśli tego brakuje, to zazwyczaj dochodzi do parentyfikacji, a z czasem do dysfunkcyjnego modelu przeżywania życia rodzinnego²¹⁶. Dziecko wówczas doświadcza odwrócenia ról, braku poczucia bezpieczeństwa

²¹⁴ M. Adamczyk, *Style przywiązania a psychospołeczne funkcjonowanie młodzieży w oparciu o studia przypadków*, „Psychoterapia” 2016, t. 178, nr 3, s. 98–99.

²¹⁵ Por. B. Gawda, K. Czuba, *Style przywiązania a cechy zaburzeń osobowości*, „Studia Psychologica: Theoria et praxis.” 2012, t. 12, nr 2, s. 47–50.

²¹⁶ Por. M. Adamczyk, *Style przywiązania a psychospołeczne funkcjonowanie młodzieży w oparciu o studia przypadków*, „Psychoterapia” 2016, t. 178, nr 3, s. 91–92; W. Żłobicki, *Parentyfikacja jako proces odwrócenia ról w rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie” 2018, t. XIX, nr 3, s. 343–350.

i płynności granic, przez co w przyszłości może przejawiać tendencje do lękowego reagowania na bliskość i intymność, co może przeszkadzać w tworzeniu głębokich więzi, przyjaźni i związków, które stanowią wg. E. Ericsona pozytywne rozwiązanie konfliktu pomiędzy niezależnością, a intymnością oraz są istotnym komponentem przeżywania dobrostanu psychicznego.

Wyniki badań na grupie serbskiej młodzieży wskazują, że osoby doświadczające większego wsparcia ze strony rodziców, były bardziej skłonne do identyfikowania się z szerszymi grupami, takimi jak mieszkańcy Europy, co może wskazywać, że wsparcie rodzicielskie buduje poczucie bezpieczeństwa, które pozwala na bardziej otwarte postrzeganie szerszych tożsamości społecznych. Z badań wynika, że im większe unikanie w relacjach rodzinnych tym mniejsza skłonnością do identyfikowania się z różnymi grupami społecznymi, podczas gdy wyższy poziom lęku sprzyja silniejszym identyfikacjom, szczególnie z bardziej abstrakcyjnymi grupami²¹⁷. Temat ten wymaga dogłębszych badań na gruncie polskim mających na celu zbadanie, jak styl przywiązania wpływa na kształtowanie postaw prospołecznych.

Wraz z bezpiecznym stylem przywiązania i umiejętnym modelowaniem wychowawczym wzrasta poziom recepcji wartości i utożsamiania się z nimi przez kolejne pokolenie. Jak pokazały fińskie badania, dziedziczenie przekonań religijnych i moralnych koreluje z obecnością i spójnością wychowawczą rodziców wobec ich dzieci. Jeśli oboje rodziców podziela te same przekonania w świetle 10-letnich badań, okazuje się, że ponad 60% dzieci przyjmuje za swój rodzicielski system aksjonormatywny²¹⁸. Wydaje się istotne uwspólnianie celów wychowawczych i przekazywanych wartości moralnych, w celu zapewnienia dzieciom poczucia i klarowności w zakresie wyzwań rozwojowych i moralnych. Rodzina poza przekazem wartości jest także przestrzenią uczenia się, regulowania emocji, wyrażania oczekiwań i potrzeb, dostosowywania do zasad rządzących relacjami interpersonalnymi i miejscem korygowania zachowań nieakceptowanych społecznie lub zakazanych prawem. Od rodziny pochodzenia zależy bardzo wiele, co ma przełożenie na późniejszą kondycję psychofizyczną, odporność psychiczną, tendencje do uzależnień i wiele rozmaitych przestrzeni rozwojowych i dróg kariery.

²¹⁷ Por. S. Dušanić, V. Turjačanin, *Socijalne identifikacije mladih u relaciji sa porodičnom afektivnom vezanošću i roditeljskim ponašanjima*, „Psihološka istraživanja” 2018, t. 21, nr 1, s. 103–107.

²¹⁸ Por. K. Tervo-Niemelä, *Religious upbringing and other religious influences among young adults and changes in faith in the transition to adulthood*, dz. cyt., s. 443–457.

Oprócz rodziny na wychowanie wpływa także środowisko wzrostu i rozwoju młodego pokolenia, na które składa się miejsce zamieszkania, sąsiedztwo, krewni oraz lokalne podmioty jak m.in. kluby sportowe, grupy edukacyjne, artystyczne i wiele innych grup o zasięgu lokalnym. Spośród krewnych szczególną rolę pełnią dziadkowie, którzy wspierają swoje wnuki w zakresie wchodzenia w kulturę, w społeczeństwo, dają wsparcie praktyczne, codzienne i nierzadko ekonomiczne. Rodzice, dziadkowie i najbliżsi, w znaczący sposób oddziałują na wartości, wierzenia, poglądy dzieci i młodzieży, stąd warto pielęgnować jakość więzi rodzinnych, które stanowią matrycę do budowania późniejszych przyjaźni, związków i relacji społecznych. T. Kukułowicz wskazuje, że „dziadkowie kształtują u wnuków ich tożsamość rodzinną, regionalną i narodową, przekazują historię swego życia, podtrzymują kulturę wyrażającą się w pewnych prawdach życiowych, przyczyniają się do zachowania różnych obyczajów w rodzinie, są ośrodkiem rodzinnej informacji, a także moralnego i materialnego oparcia oraz pomocy dzieciom i wnukom”²¹⁹.

Seniorzy mają za sobą bezcenny bagaż życiowych doświadczeń, wskutek czego mogą dzielić się swoją mądrością i spostrzeżeniami z wnukami. Przekazują oni rodzinne historie, wskazują co jest w życiu ważne i stanowią kolejny po rodzicach głos ze świata dorosłych, który przyczynia się do socjalizacji pierwotnej i internalizacji przekazywanych wartości. Dziadkowie mogą mieć wrażenia obcowania z „niedojrzałymi ekspertami”, ponieważ dzieci i młodzież posiadają o wiele lepsze umiejętności obsługi sprzętów elektronicznych i poruszania się po cyberświecie, jednakże brakuje im rozeznania w zakresie jakości prezentowanych treści i ich walorów poznawczych oraz moralnych. Wejście w rolę dziadków stanowi z jednej strony pozytywne doświadczenie posiadania wnuków, przekazywania im czułości, empatii, mądrości. Obecność wnuków daje doświadczenie dumy przedłużenia rodziny, poczucie posiadania spadkobierców, ale z drugiej strony jest kolejnym etapem upływu lat życia i starzenia się, co może prowadzić do trudności i kryzysów²²⁰. Rola osób starszych w rodzinie pełni ważną rolę dla obu stron, gdyż seniorzy czują się potrzebni, a młodzi mogą korzystać z ich doświadczenia i wsparcia. Jak podkreślali badani studenci, doświadczenie bliskich i ciepłych więzi z dziadkami wpływało pozytywnie na proces socjalizacji pierwotnej. Często dziadkowie byli

²¹⁹ T. Kukułowicz, *Jakim wartościom poświęca się współczesny stary człowiek*, w: *Starzenie się a satysfakcja z życia*, S. Steuden, M. Marczuk (red.), Lublin 2006, s. 199.

²²⁰ Por. K. Jas, *Rodzina jako miejsce kontaktów międzypokoleniowych w opinii uczniów szkół ponadgimnazjalnych powiatu cieszyńskiego*, „Edukacja Międzykulturowa” 2019, t. 11, nr 2, s. 183–187.

postrzegani jako autorytety, osoby wprowadzające w kod kulturowy oraz jednoczący całą rodzinę²²¹.

Kolejnym środowiskiem oddziałującym wychowawczo jest szkoła jako instytucja wychowawcza. Obok więzi z rodzicami, dziadkami czy rodzeństwem spory wpływ odgrywa funkcjonowanie dziecka w grupie rówieśniczej, zwłaszcza na etapie przedszkolnym i szkolnym. Funkcjonowanie w sieci relacji koleżeńskich w grupie uczniowskiej, drużynach sportowych, zajęciach artystycznych stanowi przestrzeń rozwoju potencjałów i zasobów osobistych. Zajęcia dydaktyczne oraz koła szkolne czy zajęcia pozalekcyjne oprócz waloru poznawczego niosą ze sobą także walor integracyjny i więziotwórczy. „Przynależność do grupy rówieśniczej i czynny udział w jej życiu stwarza wśród nastolatków możliwość zdobycia uznania społecznego oraz w mniejszym czy większym stopniu, w zależności od pełnionej roli w grupie, nabycia poczucia własnej wartości. W ten sposób wspierają ogólny proces kształtowania osobowości pozytywnej i korzystnej dla społeczeństwa, a w procesie uspołeczniania odgrywają niezastąpioną rolę, w wyniku której młody człowiek osiąga dojrzałość społeczną”²²².

Bywa, że to właśnie te relacje stanowią pozytywny bądź negatywny bagaż doświadczeń, pierwszych afirmacji, przyjaźni, wsparcia i kooperacji, ale mogą także wówczas wystąpić poważne konflikty, doświadczenia odrzucenia, przemocy, niezrozumienia²²³. Warto w tym kontekście podkreślić, że w dziecięcych i młodzieżowych grupach pojawia się coraz więcej osób neuroatypowych, nieheteronormatywnych czy wysoko wrażliwych (HSPs). Doświadczenie różnych osób o specjalnych potrzebach otwiera na doświadczenie innego i zaprasza do postrzegania złożoności świata społecznego oraz otwartości na drugiego. Wymaga to czujności rodziców, wychowawców, trenerów, pedagogów i psychologów na wyzwania współczesności. Niezwykle istotne jest w tym kontekście zarówno profilaktyka i niwelowanie zachowań nieadaptacyjnych, ale z drugiej strony ważne jest ukazywanie i wzmacnianie pozytywnych wzorców relacyjnych oraz docenianie potencjału i kreatywności grupy²²⁴.

²²¹ Por. K. Jas, *Oddziaływania socjalizacyjno-wychowawcze dziadków w rodzinie i ich znaczenie w życiu młodych ludzi*, „Edukacja Międzykulturowa” 2015, t. 4, nr 1, s. 251–256.

²²² Por. B. Borowska, *Kształtowanie charakteru nastolatków w grupie rówieśniczej*, w: *Dziecko w przestrzeni życia społecznego*, J. Daszykowska, A. Łuczyński (red.), Stalowa Wola 2013, s. 187–194.

²²³ Por. A. Jałowiecka-Frania, *Relacje społeczne uczniów w grupie rówieśniczej*, „Humanitas Pedagogika i Psychologia” 2022, t. 1, nr 25, s. 60–64.

²²⁴ Por. A. Tłuściak-Deliowska, *Profilaktyka bullingu – w stronę społeczno-emocjonalnego uczenia się i pozytywnej dynamiki grupy rówieśniczej*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2018, t. 17, nr 1, s. 48–62.

Wydaje się, że potrzeba dziś umiejętnego łączenia form dydaktycznych z kompetencjami miękkimi i adekwatnym podejściem do odbiorców. Nauczyciel, wychowawca czy prowadzący grupę nie może być jedynie ekspertem w zakresie wiedzy, ale dobrze jeśli jest także liderem, który umie zintegrować poszczególne jednostki, rozwiązywać konflikty i uczyć kooperacji w różnorodności. Z jednej strony może się wydawać, że poprzeczka jest zawieszana coraz wyżej, z drugiej jednak doświadczenie zmian społecznych wymaga adaptacji pedagogów i zastosowania nowych metod przekazu wiedzy i wychowania. Chodzi o budzenie postaw prospołecznych, obywatelskich oraz wychowanie do czynnego i odpowiedzialnego zaangażowania w budowanie dobra wspólnego. Jak wskazuje E. Miśkowiec: „Aby praca z grupą klasową stanowiła element wdrażający wychowanków do pracy nad sobą, należy włączyć zespół wychowanków do udziału w podejmowaniu różnych decyzji oraz wyzwać i w pełni wykorzystywać wszelkie inicjatywy zespołu. Służy temu inicjowanie aktywności zadaniowej, inicjowanie dyskusji wymagającej podjęcia decyzji grupowej czy praca nad przyjęciem współodpowiedzialności wychowanków”²²⁵.

Dobre funkcjonowanie szkoły wymaga współpracy nauczycieli, rodziców i uczniów. Choć kluczową rolę pełni postawa dyrekcji i nauczycieli, to jednak istotne jest podkreślenie, że wykształcenie młodego pokolenia jest wspólną troską wymienionych podmiotów. Sami nauczyciele nie są w stanie skutecznie przekazywać wiedzy i wartości bez odpowiedzialności oraz zaangażowania ze strony uczniów i ich rodziców. Jednakże potrzeba dążenia do partnerstwa i dzielenia się odpowiedzialnością za poszczególne obszary edukacji i działalności szkolnej nie tylko w wymiarze przekazu wiedzy, ale także działań społecznych o charakterze lokalnym i ogólnopolskim, a także międzynarodowym. Jak zauważa M. Dubis: „Analiza obszarów współpracy i wzajemnych relacji nauczycieli i rodziców dowodzi, że podstawą dobrych kontaktów nauczycieli i rodziców uczniów jest pozytywne podejście nauczyciela do rodziców, jego otwarta, przyjazna postawa, chęć dzielenia się z nimi swoją wiedzą o uczniu, a także wysłuchania pomysłów, oczekiwań, przemyśleń rodziców”²²⁶.

Innym środowiskiem przekazu wartości są wspólnoty wyznaniowe, a zwłaszcza Kościół Katolicki, słabnący, lecz wciąż oddziałujący na społeczeństwo polskie. Należy docenić szereg inicjatyw, jakie podejmował w ubiegłych latach na rzecz rozwoju integralnego dzieci i młodzieży oraz przekazu uniwersalnych wartości. W innych krajach Europy kontekst wiary

²²⁵ E. Miśkowiec, *Szkoła przestrzeni wdrażania ucznia do samowychowania*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2019, t. 22, nr 1, s. 81.

²²⁶ M. Dubis, *Współpraca: nauczyciel – uczeń – rodzic. Wymiary relacji wychowawczej i edukacyjnej*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2019, t. 22, nr 1, s. 163.

wygląda jeszcze mniej optymistycznie niż w Kraju nad Wisłą²²⁷. Wiara i tradycja w historii Polski były ze sobą silnie splecione, jednakże w ostatnich dekadach obserwuje się nowe tendencje, w których kwestie religijne schodzą na dalszy plan²²⁸. Środowiska przykościelne stanowiły miejsce formacji religijnej i patriotycznej w dobie utraconej niepodległości oraz w czasie wojen i komunizmu. Należy wskazać działalność duszpasterską i formacyjną m.in. ks. F. Blachnickiego i innych, którzy tworzyli miejsca przeżywania wiary i wspólnoty z rówieśnikami, jakim był Ruch Światło-Życie, KSM czy inne organizacje. Sporym ożywieniem religijnym był okres pontyfikatu Jana Pawła II i tzw. pokolenie JPII wyrastające na jego myśli i nauczaniu. Jednakże dzisiejsza młodzież i dzieci zupełnie inaczej odbierają te czasy, dostrzegając w polskim papieżu raczej postać odległą, a czasem wręcz memiczną. Ponad połowa młodych Polaków deklaruje się jako katolicy lub związani z tradycją katolicką, jednak równolegle spada ilość regularnie uczęszczających do kościoła na niedzielą liturgię i przyjmujących sakramenty²²⁹.

Oprócz dobra jakie działo się pod egidą Kościoła w Polsce, dostrzega się dzisiaj przemocowe podejście stosowane przez świeckich i duchownych reprezentatów kościoła, brak spójności i autentyzmu, brak przejrzystości finansowej, nadmierne zaangażowanie polityczne oraz skandale na tle seksualnym. Proces odchodzenia Polaków od wiary i praktyk religijnych znacznie przyspiesza. Badania przeprowadzone przez Centrum Badania Opinii Społecznej wykazały, że w okresie od 1992 do 2022 roku zaobserwowano stały, choć powolny spadek liczby osób deklarujących się jako wierzące²³⁰. W odniesieniu do regularnego uczestnictwa w praktykach religijnych odnotowano galopujący spadek z około 70% do 42%, podczas gdy odsetek osób całkowicie niepraktykujących wzrósł z 9% do 19%²³¹.

Zdaniem W. Matyskiewicza: „Część młodego pokolenia odchodzi od religijności *kościelnej* i masowego uczestnictwa w praktykach religijnych, wybierając religijność selektywną lub zindywidualizowaną. Nie znaczy to jednak, że młodzież całkowicie odrzuca relację z Bogiem i się ateizuje. Sytuacja bowiem nie jest tak oczywista, jak się to może wydawać części komentatorów obwieszczających zmierzch polskiego katolicyzmu

²²⁷ Por. S. Bullivant, *Europe's Young Adults and Religion: Findings from the European Social Survey (2014-16) to inform the 2018 Synod of Bishops*, St Mary's University Twickenham, London: Benedict XVI Centre for Religion and Society., 2018, s. 3-11.

²²⁸ Por. J. Mariański, *Sekularyzacja jako megatrend społeczno-kulturowy*, dz. cyt., s. 243.

²²⁹ Por. M. Bożewicz, *Zmiany religijności Polaków po pandemii.*, dz. cyt., s. 1-6; E. Jarmoch, w: *Postawy społeczno-religijne Polaków 1991–2012*, L. Adamczuk, E. Firlit, W. Zdaniewicz (red.), Warszawa 2013, s. 3–5.

²³⁰ Por. M. Grabowska, *Dlaczego Polacy odchodzą z Kościoła?*, dz. cyt., s. 2-15.

²³¹ Por. M. Bożewicz, *Zmiany religijności Polaków po pandemii.*, dz. cyt., s. 3–5.

i zapowiadających powtórzenie się zachodnio-europejskiego scenariusza opustoszałych świątyń”²³².

Wydaje się, że teolodzy i podmioty duszpasterskie wciąż mają wiele do zaoferowania młodemu pokoleniu w kontekście przekazu wiary, tradycji, zasad moralnych oraz ukazywania celu i sensu życia. Jednakże potrzeba radykalnej zmiany w stylu funkcjonowania kościoła w przestrzeni publicznej oraz nowych narzędzi i metod komunikacyjnych, bardziej dostosowanych do współczesnego odbiorcy²³³. Zadanie to stanowi wyzwanie nie tylko dla duchownych, ale przede wszystkim dla rodziców i innych świeckich katolików, którzy przez wzięcie odpowiedzialności za wychowanie i formację religijną swoich dzieci oraz bardziej zdecydowane wyrażanie swoich myśli wobec hierarchów kościoła, mają szansę wskazać młodemu nowy kierunek przeżywania katolicyzmu. Chodzi o to, aby bycie katolikiem było bardziej świadome i przyczyniało się do rozwoju osobistego jednostek oraz dobra wspólnego społeczeństw²³⁴.

Obok tradycyjnych środowisk opartych na zależnościach instytucjonalnych lub edukacyjnych, dominującą przestrzenią realizacji życia społecznego młodzieży jest świat cyfrowy. O ile dwie dekady temu możliwość dostępu do Internetu i komunikacji za jego pomocą zyskiwała na popularności, a pożądanymi sprzętami były laptopy i urządzenia umożliwiające rozrywkę w formie gier komputerowych, o tyle dziś niemal wszystko dzieje się w smartfonie. Jak wskazują ostatnie badania 88,8% treści przeglądanych w internecie jest eksplorowanych za pomocą smartfonów, a 43,6% za pomocą laptopa, zaś 25,4% przez stacjonarny komputer, pozostałe sprzęty odgrywają jeszcze mniej znaczące role²³⁵. Dobrze rozwinięte sieci komórkowe i wysoka dostępność pakietów internetowych sprawia, że młodzi są on-line niemal cały czas, co stwarza nielimitowane możliwości komunikacyjne i socjalizacyjne.

Z jednej strony serwisy, takie jak facebook, instagram, TikTok i inne im podobne, stanowią współczesne miejsca styku ludzi z całego świata i mogą stawać się przestrzenią budowania kontaktów i relacji, z drugiej strony zagrażająca jest sztuczność cyfrowego kontynentu, a co za tym idzie możliwość oszustwa i manipulacji danymi prezentowanymi w sieci. Dzieci i młodzież tworzą na portalach komunikacyjnych grupy klasowe, sportowe,

²³² W. Matyskiewicz, *Co z religijnością młodzieży?*, w: *Jaka jest współczesna młodzież?*, P. Nowakowski (red.), Warszawa 2023, s. 153–154.

²³³ Tamże.

²³⁴ Por. W. Śmigiel, *Nowa ewangelizacja wyzwaniem dla Kościoła w Polsce*, „Roczniki Teologiczne” 2014, t. 61, nr 6, s. 42–53.

²³⁵ Por. NASK – Państwowy Instytut Badawczy, *Nastolatki 3.0, Raport z ogólnopolskiego badania uczniów i rodziców*, Warszawa 2023, s. 30–41.

hobbistyczne, związane ze swoimi zainteresowaniami, w których poznają nowe osoby lub przenoszą relacje zawiązane w klasie czy innej społeczności do świata on-line. Należy dostrzegać w tym pozytywne działanie mediów społecznościowych, ponieważ one podobnie jak gry internetowe mogą sprzyjać zawiązywaniu i konsolidowaniu relacji, poprawie spostrzegawczości, zręczności i refleksu, podnoszeniu umiejętności komunikacyjnych czy nauce języków²³⁶.

Oprócz szeregu korzyści płynących z użytkowania mediów martwi jakość przeglądanych treści i czas dedykowany światu cyfrowemu. Czas spędzany przed ekranami smartfonów i innych urządzeń przez nastolatków rośnie z roku na rok, w świetle ostatnich badań z 2022 roku wyniósł 5h 16min dziennie w dni powszednie, a 6h 16min w weekendy. Warto dodać, że w 2020 dzienny czas wyniósł średnio 4h 50min²³⁷. Fakt spędzania czasu w świecie wirtualnym, nie może jedynie niepokoić, ale powinien stanowić przestrzeń do podjęcia działań edukacyjnych i profilaktycznych. Najnowsze zalecenia WHO wskazują jednak, że dzieci do 2 roku życia wcale nie powinny korzystać ze smartfonów, dzieci w wieku od 2 do 5 lat mogą używać ich do 1 godziny dziennie, a dzieci od 6 roku życia maksymalnie do 2 godzin²³⁸. Tymczasem nastolatki spędzają coraz więcej czasu w mediach społecznościowych oraz na przeglądaniu zagrażających im treści takich jak patostreamy (26%), pornografia (37%) czy inne niebezpieczne obrazy i filmy m.in. ang. challenge czy prank, które wyglądają zabawnie na ekranie, lecz powtarzane przez nastolatków w rzeczywistości, stanowią nierzadko zagrożenia zdrowia i życia²³⁹. Nadmierne korzystanie z cyfrowej rozrywki powoduje wytworzenie nieadaptacyjnych nawyków, z których niektóre mogą stać się z czasem uzależnieniami behawioralnymi i utrudniać prawidłowy rozwój osobowościowy i społeczny.

Świat internetowy stanowi dla wielu z nich pole do poszukiwania własnej tożsamości oraz wzmocnienia poczucia wartości. Badania przeprowadzone wśród polskiej młodzieży wskazują, że portale społecznościowe stają się miejscem potwierdzania swojej ważności. Młodzi sami przyznają, że kreują się na kogoś lepszego, piękniejszego, ciekawszego niż są w rzeczywistości w celu otrzymania pozytywnego komentarza lub reakcji w formie emotikony pod postem czy zdjęciem. Młodzież przyznaje, że boi się spotkań offline i prezentacji siebie

²³⁶ Por. *Granie na ekranie: młodzież w świecie gier cyfrowych*, M. Dębski, M. Bigaj (red.), Gdańsk 2020, s. 45.

²³⁷ Por. *Nastolatki 3.0*, dz. cyt., s. 11–28; A. Ochman, *Ile czasu dziecko może spędzać przed ekranem?*, <https://naukatolubie.pl/acr/dzieci-przed-komputerem/> [1 październik 2024 r.].

²³⁸ Por. World Health Organization, *To grow up healthy, children need to sit less and play more*, <https://www.who.int/news/item/24-04-2019-to-grow-up-healthy-children-need-to-sit-less-and-play-more> [1 październik 2024 r.].

²³⁹ Por. T. John, *YouTube bans dangerous pranks and challenges* | *CNN Business*, <https://edition.cnn.com/2019/01/16/business/youtube-dangerous-pranks-ban-scli-intl/index.html> [4 listopad 2023 r.]; *Nastolatki 3.0*, dz. cyt., s. 11–30.

prawdziwych, ponieważ obraz rzeczywisty odstaje od medialnego²⁴⁰. Pojęcie tożsamości staje się w dzisiejszym świecie coraz bardziej płynne i ma ono charakter zmienny, przez co można mieć poczucie zagubienia i utraty stałości „własnego self”, co nie dotyczy jedynie nastoletnich użytkowników sieci, ale także osoby dorosłe²⁴¹. Młodzież szuka swojej tożsamości w odniesieniu do świata medialnego, jednakże o wiele łatwiej niż ze zrozumieniem można spotkać się w nim z hejtem, kpinami lub nieadekwatnymi ocenami wyglądu, okoliczności i kwestii osobistych, co może być raniące, a czasem traumatyzujące²⁴². Internet i media społecznościowe są obosiecznym mieczem, dają wielki możliwości, ale stwarzają wielkie pokusy i zagrożenia. W tym miejscu nie sposób nie zauważyć szeregu problemów etycznych związanych z plagiatem, ściąganiem i wykorzystywaniem AI w celu stworzenia prac szkolnych, prac dyplomowych, artykułów naukowych i innych dzieł uznawanych za autorskie²⁴³.

Badania wskazują na korelację pomiędzy częstym używaniem mediów społecznościowych, a występowaniem depresji wśród dzieci i młodzieży. Zwiększone używanie mediów społecznościowych powoduje wzrost występowania depresji, co zobrazowały amerykańskie badania²⁴⁴. Z pewnością problem jest złożony, jednakże warto wskazać pewne cechy charakterystyczne mediów społecznościowych, które mogą sprzyjać pogłębianiu trudności intrapsychicznych i rozwojowi depresji wśród dzieci i młodzieży. Polskie badania wykazały pozytywną korelację pomiędzy zaburzeniami lękowymi, ruminacjami, a uzależnieniem od facebooka i trudnościami z codziennym funkcjonowaniem²⁴⁵. Badając przyczyny sieciorholizmu i jego następstw wykazano, że uzależnienie od portali społecznościowych prowadzące do podtrzymania lub rozwoju nieadaptacyjnych strategii rozwojowych i psychopatologii wiążą się z koincydencją uwarunkowań osobowościowych,

²⁴⁰ Por. J. Jarczyńska, *Tożsamość młodzieży w świecie mediów cyfrowych*, Bydgoszcz 2021, s. 340–348.

²⁴¹ Por. J. Juszczyk-Rygałło, *Socjalizacja dziecka jako proces kształtowania tożsamości*, „Edukacja elementarna w teorii i praktyce” 2016, t. 11, nr 4(42), s. 134.

²⁴² Por. J. Górecka, *Inkarnacje tożsamości młodzieży w przestrzeni mediów społecznościowych*, „Kultura-Społeczeństwo-Edukacja” 2023, t. 24, nr 2, s. 164–167.

²⁴³ Por. B. Montoneri, *Plagiarism and Ethical Issues: A Literature Review on Academic Misconduct*, w: *Handbook of Research on Ethics, Entrepreneurship, and Governance in Higher Education*, J. M. S. Alvarez, S. R. Nair (red.), Hershey PA 2018, s. 2–24.

²⁴⁴ Por. A. Waqas, Z. Khurshid, M. Ali, H. Khaliq, *Association Between Usage of Social Media and Depression Among Young Adults*, „Journal of Management Info” 2018, t. 5, nr 4, s. 26–30.

²⁴⁵ Por. Ministerstwo Zdrowia, *Funkcjonowanie emocjonalne a uzależnienie od Facebooka oraz jego związki ze zdrowiem psychicznym*, Lublin 2017.

poznawczych i środowiskowych²⁴⁶. Wskazuje się m.in. następujące znamiona mediów jako predyktory depresji²⁴⁷.

Media są swoistą „używką”, podobnie jak wielu ludzi pije kawę, pali papierosy, tak użytkownicy mediów postują, jaki mają makijaż, ubranie, dokąd jadą, z kim spędzają czas. Z czasem staje się to angażujące i wymagające czasu i energii.

Media są bezdennym oceanem nowości, okazji, promocji, reakcji. Trudno nadążyć za prezentowanymi treściami, postami, trendami, co wpędza w konflikt pomiędzy byciem nieustannie aktywnym, a wypadnięciem z obiegu informacji. Z czasem bycie permanentnie na fali prowadzi do obniżenia uważności, przemęczenia i wypalenia.

Media kreują nierzeczywisty, ubarwiony obraz świata m.in. przez ukazywanie retuszowanych zdjęć, perfekcyjnych ciał, dodawanie relacji z ekskluzywnych wakacji czy drogich restauracji. Kreuje się w ten sposób wizję bycia pięknym i bogatym, co staje się okazją do porównywania się z innymi i dążenia do stawiania wysokiej poprzeczki i przeżywania frustracji, gdy nie można osiągnąć poziomu życia i rozwoju influencerów.

Badania przeprowadzone w USA wskazały na przyczyny smutku podczas korzystania z mediów społecznościowych, wymieniając: zazdrość (40,45%), niepokojące wiadomości (15,73%), negatywne posty (12,36%), wykluczenie (12,36%), sprzeczne poglądy (8,99%) i inne²⁴⁸. Przewaga zazdrości jako przyczyny smutku, a więc uczucia dominującego w depresji może sugerować związek pomiędzy niskim poczuciem własnej wartości, a tendencjami do wielkościowych autoreprezentacji w mediach, co jednak wymaga głębszego zbadania.

M. Szpunar wskazuje, że ma się dziś do czynienia z kulturą cyfrowego narcyzmu, co wyraża się m.in. poprzez częste publikowanie zdjęć typu selfie, które mają na celu zyskać afirmację znajomych. Autorka tekstów o kulturze narcystycznej wskazuje, że: „Narcyzm kulturowy wymusza życie w urojonym fantazmacie – życie na kredyt oferuje złudzenie bycia zamożnym, chirurgia plastyczna oferuje sztuczne piękno, a media społecznościowe wyobrażenie o byciu kimś ważnym. Człowiek narcystyczny pieczołowicie i mozolnie buduje sobie fasadę – ważności, popularności, bogactwa, sławy i władzy, które w jego mniemaniu przyniosą mu tak pożądaną akceptację. W rezultacie mamy do czynienia ze społeczeństwem sklonowanych figur, jednostek żyjących podług medialnych wzorców”²⁴⁹.

²⁴⁶ Por. M. Surowiec, *Uzależnienie od mediów społecznościowych a depresja wśród młodzieży na przykładzie podkarpackich licealistów*, Rzeszów 2023, s. 120.

²⁴⁷ Tamże., s. 120–132.

²⁴⁸ Por. D. Krylova, *The Impact of Social Media on Depression in 18-34-Year-Olds in the United States*, Florida Gulf Coast University 2017, s. 20-38.

²⁴⁹ M. Szpunar, *Narcystyczna kultura. O kondycji człowieka ponowoczesnego w kulturze zdominowanej przez narcyzm*, „Zarządzanie Mediami” 2020, t. 8, nr 3, s. 188.

O ile dojrzały człowiek poszukuje swojej wartości w realizacji potrzeb w życiu zawodowym, rodzinnym, moralnym czy innych dojrzałych relacjach z drugim człowiekiem, o tyle niedojrzałe jednostki potrzebują nie tylko osiągnięć, ale także afirmujących komentarzy lub tzw. ang. laików, których duża liczba pod zdjęciem na portalu społecznościowym może dawać nieodparte poczucie bycia akceptowanym i cenionym²⁵⁰. Człowiek dorosły powinien myśleć krytycznie i umieć rozróżniać dobro od zła, kłamstwo od prawdy, jednakże przestrzeń medialna znacznie utrudnia owe osądy. Świat cyfrowy pozwala wykreować swoje zdjęcie z wymarzonych czasów np. za pomocą AI, usunąć zmarszczki czy nadmiarowe kilogramy. Identyfikacja zagrożeń stanowi wyzwanie dla dorosłych, a więc trudno mówić o dzieciach w wieku szkolnym i nastolatkach, którzy mają rozwojowe potrzeby i chęć eksperymentowania, co może przynosić czasem poważne konsekwencje dla zdrowia i samooceny.

Goffman zaobserwował, że w mediach społecznościowych są stosowane dwie kluczowe formy autoprezentacji, jedną z nich jest ekshibicjonizm objawiający się w postowaniu prywatnych wydarzeń, obnażaniu osobistych spraw na publicznym forum, a drugim jest idealizacja dążąca do ukazywania jednostki z sztucznie upiększonej wersji²⁵¹. Jak podkreśla Z. Melosik, media społecznościowe stanowią podatny grunt do kreowania się na gwiazdę, celebrytę internetowego, co w kontekście niedojrzałości emocjonalnej młodego pokolenia może być szczególnie zagrażające²⁵². Uzasadnia to potrzebę wzmożonej troski rodziców i pedagogów o bliskie więzi z dziećmi i młodzieżą, aby wzmacniać ich w kształtowaniu stabilnego poczucia wartości oraz ochrony przed cyberzagrożeniami.

Dzieci i młodzież szukają punktów odniesienia w kontekście swoich wyborów pomiędzy dobrem i złem. Mając czasem trudne relacje z rodzicami lub nie mając dostatecznie dobrych więzi, kontestują autorytet rodzicielski, przekornie wybierają treści i rozwiązania opozycyjne do wskazywanych zasad, a czasem podejmują także zachowania ryzykowne. Bunt, opór i trudności wychowawcze są jednak sygnałem ratunkowym, wołaniem o uwagę i dostrzeżenie, afirmację i bliskość opiekunów, która nie jest wcale oczywista w dobie Internetu i mediów społecznościowych. Fizyczna obecność dzieci w domu nie gwarantuje ich uważności i otwartości na relację z rodzicami, ponieważ przez ekran smartfonów dzieci mogą być bardzo daleko od domu, w objęciach przemocy, oszustw, nieodpowiednich dla wieku treści, hazardu,

²⁵⁰ Por. M. Szpunar, *Od narcyzmu jednostki do kultury narcyzmu*, „Kultura, Media, Teologia” 2014, nr 3(18), s. 113–114.

²⁵¹ Por. A. Andrzejewska, *Aktywność młodzieży w mediach społecznościowych: perspektywa osobowa, społeczna i kulturowa*, „Społeczeństwo, Edukacja, Język: zeszyty naukowe PWSZ w Płocku” 2021, t. 14, nr t. 2, s. 90.

²⁵² Por. Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży: w niewoli władzy i wolności*, Kraków 2013, s. 240.

erotyki i wielu innych zagrożeń dostępnych na szeroką skalę na cyfrowym kontynencie²⁵³. Rozlegle występującym zjawiskiem w tym kontekście jest wpływ autorytetów medialnych, influencerów czy innych celebrytów na dzieci i młodzież, którzy chcąc zwiększyć swoje zasięgi oglądalności, nierzadko normalizują zachowania ryzykowne, takie jak nadużywanie alkoholu, palenie marihuany czy konsumpcyjny styl życia²⁵⁴. Wobec wielu zagrożeń i wyzwań z jakimi mierzą się dorastające dzieci, potrzeba profilaktyki, reagowania, a najbardziej bieżącego wsparcia i dobrych więzi z rodzicami i opiekunami. Duże znaczenie mają także motywacyjne i wspierające postawy w pracy nauczycieli i pedagogów. Ich pozytywne i empatyczne podejście, wspieranie w budowaniu dobrej samooceny uczniów oraz konstruktywna krytyka ich wiedzy, działań i zachowań mogą stawać się załącznikiem pozytywnych i proaktywnych zmian wychowanków²⁵⁵.

W internecie młodzież szuka nie tylko akceptacji, ale także sposobów jak poradzić sobie z jej brakiem. Jak wskazują badania psychologiczne, brak samoakceptacji i poczucia wartości czy inne deficyty intrapsychiczne stają się jedną z przyczyn szukania ulgi w przyjemnościach, a nielimitowana oferta cyfrowego kontynentu staje się wodą na młyn dla rozwoju uzależnień behawioralnych²⁵⁶. Jak przyznała młodzież w badaniach empirycznych łatwiej im nawiązywać kontakt w świecie wirtualnym niż offline, są odważniejsi i bardziej pewni siebie, a w codzienności bardziej wycofani i lękliwi²⁵⁷. Media dają poczucie bycia na fali, nieustannie zaznajomionym ze światem, a równocześnie jest się anonimowym, co daje zarówno korzyść, jak i pozwala na odważne eksplorowanie treści niedozwolonych lub wstydlwych. Jak wskazują amerykańskie badania, częsty kontakt z social mediami wystawia na zagrożenia w sferze zdrowia, seksualności oraz ang. bullyingu, a także powoduje dreszcze wrażeń i czujności prowadzących do otępienia i zubożenia funkcji poznawczych²⁵⁸. Internet jest więc przestrzenią, w której można rozwijać się w wymiarze integralnym, ale również dążyć do destabilizacji struktury osobowej i rozwoju patologii, co stanowi szczególne zagrożenie dla kształtujących się osobowości dzieci i młodzieży.

²⁵³ Por. S. Wójcik, *Zagrożenia dzieci i młodzieży związane z używaniem internetu*, w: *Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, M. Sajkowska, R. Szredzińska (red.), Warszawa 2022, s. 280–291.

²⁵⁴ Por. M. Wasylewicz, *Autorytety medialne – starcie czy wsparcie (?) autorytetów realnych współczesnej młodzieży*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2017, t. 35, nr 1, s. 107–108.

²⁵⁵ Por. J. Maćkiewicz, *Budowanie pozytywnej samooceny jako wartość wychowawcza*, w: *Wybrane aspekty współczesnej aksjologii pedagogicznej*, M. Nowicka-Kozioł (red.), Kraków 2009, s. 111–112.

²⁵⁶ Por. S.D.Breś, „Nowe uzależnienia” – wprowadzenie w tematykę uzależnień behawioralnych, dz. cyt., s. 20–38.

²⁵⁷ Por. J. Jarczyńska, *Tożsamość młodzieży w świecie mediów cyfrowych*, dz. cyt., s. 335–337.

²⁵⁸ Por. P.M. Valkenburg, J.T. Piotrowski, *Plugged in: how media attract and affect youth*, New Haven and London 2017, s. 232–243.

Dodatkową pułapką wirtualnej przestrzeni są bez końca pojawiające się newsy czy relacje, które wyskakują co chwilę, ale są dostępne jedynie przez krótki czas, co zachęca do czujności, częstego sprawdzania powiadomień. Badania obrazują, że stan ciągłego pobudzenia, poszukiwanie nagrody, przeżywanie dużych wahań emocjonalnych wewnątrz jednostki sprzyja rozwojowi uzależnień²⁵⁹. Trudno jest jednak jednoznacznie wskazać, co jest pierwotne, a więc czy deficyty, osamotnienie i psychiczny dyskomfort powodują zwiększoną podatność na nadmierne korzystanie z mediów, co prowadzi z czasem do uzależnień czy też przeciwnie depresja i inne zaburzenia powstają wtórnie do nich. Dotychczasowe hipotezy i badania wskazują, że obie wersje są możliwe i mają potwierdzenia w studiach przypadków.

Oglądanie świata zza ekranu smartfona czy laptopa może ludzi fałszywym przekonaniem o zdobywaniu świata, a także zatrzymywać w świecie rozrywki oraz przekonywać o tworzeniu relacji i osiąganiu satysfakcji z przejścia kolejnych poziomów w grach, co daje poczucie uznania i przynależności do społeczności graczy i rówieśników. Generacja „płatków śniegu” a więc najwrażliwszego pokolenia w historii, potrafi wyszukiwać informacje, socjalizować się w sieci, tworzyć cyberzwiązki romantyczne, kupować, sprzedawać, hejtować i wyśmiewać, ale równocześnie, niczym płatek śniegu rozpadają się na emocjonalne kawałki przy doświadczeniu realnych trudności. Na podstawie badań obserwuje się korelację pomiędzy osłabieniem więzi tradycyjnych, międzypokoleniowych, a poszukiwaniem ulgi w substancjach i zachowaniach uzależniających, a więc młodzież z pochylonymi głowami zamyka się w przestrzeni relacji cyfrowych, gdyż często ma trudne doświadczenia relacji realnych lub brak takiego doświadczenia²⁶⁰. Nie znaczy to, że jest to prosta zależność, ale ma to istotny wpływ na poczucie bezpieczeństwa, własnej wartości i prewencji w obszarze uzależnień. Potrzeba więc w dobie cyfryzacji troski i umacniania więzi rodzicielskich, rodzinnych i grupowych, aby świat wirtualny nie stanowił podatnego gruntu dla eskapizmu, ale przestrzeń nauki, rozwoju pasji i wzrostu poznawania otaczającego świata przez kolejne pokolenia, które potrafią być tu i teraz, korzystając z rozwoju techniki.

²⁵⁹ Por. A. Zduniak, K. Rubas, *Uzależnienie młodzieży od Internetu: uwarunkowania społeczne, diagnostyka, profilaktyka*, Toruń 2021, s. 29–38.

²⁶⁰ Por. J. Jia i in., *Longitudinal contributions of parent-child and teacher-student relationships to adolescent problematic internet use: The mediating role of self-esteem*, „Children and Youth Services Review” 2024, t. 163, nr 6; Y. Qi i in., *The relationship between family functioning and social media addiction among university students: a moderated mediation model of depressive symptoms and peer support*, „BMC Psychology” 2024, t. 12, nr 341; A. Zduniak, K. Rubas, *Uzależnienie młodzieży od Internetu*, dz. cyt., s. 79–86.

2.4. Modele i kierunki pracy wychowawczej w kształtowaniu wartości dzieci i młodzieży

Ostatnie lata rozwoju refleksji nad wychowaniem to interdyscyplinarne ujmowanie fenomenu człowieka dzięki coraz lepszemu rozwojowi medycyny, psychologii, kognitywistyki, pedagogiki i innych nauk. Człowiek staje się coraz lepiej opisywalny, a zarazem potwierdza się jego złożoność ontyczna. Odwołanie do teorii i badań m.in. na temat stylów przywiązania dzieci do rodziców, wpływu typów opieki rodzicielskiej na rozwój dzieci, to czas promocji pedagogiki integralnej, personalistycznej, modeli opiekuńczego i partnerskiego. Początkowo stosowane w psychologii wychowania modele behawioralne oparte głównie na mechanizmie kary i nagrody oraz modele psychodynamiczne polegające między innymi na formacji superego wskazującego normy moralne, ustępują dziś miejsca dialektyce i partnerstwu. Jak wskazuje G. Katra: „W podejściu dialektycznym przyjmuje się, że interakcja pomiędzy wychowawcą a wychowankiem ma nielinearny charakter, którego uczestnicy są współzależnymi elementami szerszego systemu i interpretują lub konstruują wzajemnie znaczenie swoich zachowań. Wyjątkowość relacji rodzic–dziecko polega na tym, że jest ona bliska, długotrwała, współzależna. Dzisiejsze badania ukazują, że skuteczność wpływu wychowawczego na dziecko nie bierze się z posługiwania technikami dyscyplinującymi, ale ze wzajemności istniejącej w relacji z dzieckiem od najmłodszych lat”²⁶¹.

Obecnie w wychowaniu potrzeba autorytatywnej roli rodziców, nauczycieli i innych dorosłych, jednakże potrzeba by styl komunikacji, język przekazu i metody wychowawcze były dostosowane do młodego pokolenia, niezwykle wrażliwego i kruchej emocjonalnie, a z drugiej strony wyszukującego informacje i przekopującego zasoby sieciowe z prędkością światła. Wychowanie dzieci w dzisiejszym świecie stało się bardziej wymagające w kontekście uwagi i czasu, ponieważ oprócz głosu rodziców od najmłodszych lat dopływają do nich inne głosy za pomocą ekranów i głośników. Nie wystarczy poprzestać na kontroli przestrzennej odnośnie przebywania dzieci w domu, ale potrzeba opiekuńczej kontroli i selekcji treści z jakimi stykają się dzieci.

Kluczowymi czynnikami w rozwoju człowieka są więzi, bez nich mały człowiek będzie niezdolny do przejścia prawidłowo etapów symbiozy z matką, separacji, indywidualizacji i tworzenia własnej tożsamości. Zwrócenie uwagi na relacyjny wymiar procesu wychowania implikuje szereg konsekwencji jak m.in. osobisty kontakt, potrzebę fizycznej bliskości

²⁶¹ G. Katra, *Współczesne ujęcia i modele wychowania*, „Psychologia Wychowawcza” 2019, t. 16, nr 58, s. 37–38.

z niemowlęciem, dotyk, pieszczoty, dobre słowa, których wartość jest nieoceniona dla prawidłowego rozwoju. Jak podkreślił J. Charchuła: „Dzieci uczą się poprzez naśladownictwo, identyfikację uczą się wzorów zachowań dzięki obserwacji społecznych zachowań w najbliższym otoczeniu. Możliwość codziennego obserwowania wzorów czy norm zachowania innych osób z czasem może stać się zinternalizowanym sposobem działania samego dziecka”²⁶².

We współczesnych badaniach pedagogicznych akcentuje się zwłaszcza unikalność relacji między rodzicem, a dzieckiem i postuluje się znaczenie sposobów komunikacji, budowania relacji interpersonalnych i rozwiązywania konfliktów, na co mają znaczny wpływ postawy rodzicielskie. Implikuje się konieczność troski o kulturę pedagogiczną rodziców oraz podkreśla się znaczenie jakości budowanego kontaktu. Jak wskazuje A. Błasiak: „W koncepcji J. Wilka (2021) na kulturę pedagogiczną rodziców składa się: świadomość wychowawcza, która powiązana jest z odpowiedzialnością, umiejętność nawiązywania relacji wychowawczej, wiedza pedagogiczna, której syntezą są określone zasady pedagogiczne oraz umiejętność stosowania metod i środków wychowawczych”²⁶³.

Nawiązywanie i utrzymywanie relacji wychowawczej stanowi wyzwanie dla rodziców i dzieci, ponieważ obie strony są zanurzone w kulturze przesytu, konsumpcji i marketingu²⁶⁴. Życie w świecie wrażeń, ideałów ukazywanych w reklamach i zmieniających się z prędkością światła kart portali informacyjnych i społecznościowych, wystawia człowieka na przebodźcowanie, permanentne zmęczenie, co prowadzi do zniechęcenia w kontekście rozwoju, obniżonego nastroju, wypalenia i zaniechania podejmowania wyzwań lub przeciwnie stawianie sobie celów nieadekwatnych do zasobów i możliwości²⁶⁵. Zadaniem rodziców i wychowawców jest mądre towarzyszenie dzieciom i kształtowanie ich świata wartości, w którym najistotniejsze nie są dobra materialne, lecz grupy wartości pozwalające budować trwałe więzi, związki, rozwijać się, zachować dobre zdrowie, dobrostan i poczucie sensu życia. Omawiane cele stanowią wysokie wymagania, jednakże jak wskazywał D.W. Winicott chodzi o bycie dostatecznie dobrym, a nie idealnym rodzicem²⁶⁶. Wystarczająco empatycznym,

²⁶² J. Charchuła, *Socjalizacja adolescentów w rodzinie - perspektywa socjologiczna*, w: *Wokół rodziny i dziecka: wybrane zagadnienia z teorii i praktyki*, E. Dybowska, M. Prucnal-Wójcik (red.), Kraków 2017, s. 187.

²⁶³ Por. A. Błasiak, *Kultura pedagogiczna rodziców jako czynnik sprzyjający kształtowaniu i wzmacnianiu rezyliencji u dzieci*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2024, t. 19, nr 2 (73), s. 85.

²⁶⁴ Por. E. Dybowska, *Socjalizacja w rodzinie i kultura konsumpcyjna*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2019, t. 22, nr 2, s. 69–73.

²⁶⁵ Por. M. Bąk-Sosnowska, T. Holecki, *Overstimulation and its consequences as a new challenge for global healthcare in a socioeconomic context*, „Pomeranian Journal of Life Sciences” 2022, t. 68, nr 1, s. 52–55.

²⁶⁶ Por. C. Sidebotham, *Good enough is good enough!*, „The British Journal of General Practice: The Journal of the Royal College of General Practitioners” 2017, t. 67, nr 660.

reaktywnym, zaspokajającym podstawowe potrzeby biologiczne, psychiczne i dającym wsparcie w obliczu trudności. Niezwykle prężny rozwój sektorów ochrony zdrowia psychicznego koresponduje z potrzebą rozmowy, empatycznego słuchania i towarzyszenia, którego często brakowało w rodzinach pochodzenia. Rodzice mogą stawiać sobie rozmaite cele wychowawcze.

W badaniu CBOS dotyczącym najistotniejszych kwestii wychowawczych ankietowani wskazali, że kluczowe jest, aby dziecko było zaradne życiowo (63%), miało swoje zdanie i nie ulegało innym (62%), dążyło do osiągnięcia własnego szczęścia (61%) i postępowało moralnie (59%), dopiero na niższych pozycjach umieszczono pomoc innym (45%) czy np. bycie człowiekiem religijnym (24%)²⁶⁷. Z pewnością wskazane kategorie wymagają pogłębienia badawczego w celu zrozumienia, czym jest życiowa zaradność czy zdolność do nieulegania innym. Zdolności te w znacznym stopniu są rozwijane przez wspólne życie i działania rodziców z dziećmi. Niezwykłą rolę pełnią doświadczenia wspólnie spędzanego czasu, rodzinnych rozmów, prac domowych, sportu, praktyk duchowych, przekazu tradycji. Człowiek uczy się przez doświadczenia, spośród których dziecięce i młodzieńcze stanowią najsilniejsze i prototypowe wobec wtórnych doświadczeń socjalizacyjnych.

Wychowanie nie stanowi osobnej kategorii w stosunku do życia codziennego, lecz dokonuje się ono w nim i przez nie. Wychowanie to nie tylko oddziaływanie rodzica czy pedagoga, lecz to ich wspólne działanie, to co robią wspólnie. Jak wskazywał B. Śliwierski: „wychowanie to całokształt procesów i oddziaływań zachodzących w toku wzajemnych relacji między co najmniej dwiema osobami, które pomagają sobie urzeczywistniać i rozwijać swoje człowieczeństwo”²⁶⁸.

W codzienne doświadczenia przebywania ze sobą, wzrastania w rodzinie, szkole, grupie społecznej wpisuje się wymiar wychowawczy. Wszystkie słowa, gesty, reakcje, działania rodziców, nauczycieli, sąsiadów, innych dorosłych stają się przestrzenią kształtowania wychowawczego zarówno w wymiarze przekazu norm i zasad życia społecznego jak i wartości, którymi należy kierować się w życiu. Warto podkreślić za K. Olbrycht, że: „Obowiązkiem rodziców, wychowawców i nauczycieli w wychowaniu moralnym jest zapewnianie warunków sprzyjających rozwijaniu zdolności do intelektualnego rozpoznawania wartości, ich definiowania oraz argumentowania ich pozycji w określonej hierarchii. Równie ważne jest rozwijanie wyższych uczuć, które pobudzają do wcielania tych wartości w życie”²⁶⁹.

²⁶⁷ Por. M. Bożewicz, *Polacy o wychowaniu dzieci*, dz. cyt., s. 5–7.

²⁶⁸ B. Śliwierski, *Program wychowawczy szkoły*, Warszawa 2001, s. 33.

²⁶⁹ K. Olbrycht, *Dylematy współczesnego wychowania w świetle refleksji personalistycznej*, w: *Wychowanie na rozdrożu. Personalistyczna filozofia wychowania*, F. Adamski (red.), Kraków 1999, s. 17.

W kontekście pedagogiki integralnej wskazuje się kilka kluczowych czynników wpływających na budowanie hierarchii wartości młodzieży m.in. nauczanie interdyscyplinarne, które poszerza horyzonty i ukazuje związki przyczynowo-skutkowe w przestrzeni świata, co powinno budzić poczucie odpowiedzialności. Kolejno implikuje się zastosowanie podejścia opartego na kooperacji, co umożliwia promocję wartości empatii i solidarności, odpowiedzialności społecznej. Istotne jest pobudzanie oraz rozwijanie refleksji aksjologicznej i zdolności do namysłu nad podejmowaniem decyzji oraz integrowania nauczania szkolnego z doświadczeniem wychowania w domu rodzinnym²⁷⁰. K. Chałas wskazała „elementy kształtowania wychowawczego i towarzyszenia dziecku w podejmowaniu decyzji

1. Zapewnienie wychowankom wolności wyboru z alternatywnych możliwości.
2. Wspomaganie wychowanków w analizowaniu konsekwencji wyboru w kategoriach dobra i zła.
3. Wspomaganie wychowanków w pozytywnym akcentowaniu wartości.
4. Konfrontowanie własnych wyborów wychowanka z wyborami innych osób.
5. Pomoc w urzeczywistnianiu własnych wyborów.
6. Utrwalanie wyborów wychowanka”²⁷¹.

Ważną rolę w procesie wychowania pełnią nauczyciele, pedagodzy, trenerzy sportowi i artyści. Ich zaangażowanie i uważność w procesie kształcenia dzieci i młodzieży może stać się znaczącym wsparciem w dobie kryzysów i trudności edukacyjnych, zdrowotnych, socjalizacyjnych, rodzinnych i osobistych. Jak zauważył K. Jezierski: „Nauczyciele mogą odgrywać rolę bezpiecznej bazy, a ich większa lub mniejsza wrażliwość skłania uczniów do stosowania odmiennych strategii przywiązaniowych. Pozytywne interakcje z nauczycielem nie tylko deeskalują nadmierne napięcie dzieci, które doświadczyły traumy, ale gdy są długotrwałe, mogą stać się alternatywnym wzorem względem rodzinnych, które pozostają niezdrowe”²⁷².

Kształtowanie moralne i charakterologiczne dzieci i młodzieży dokonuje się na kilka sposobów. Z pewnością nie ma jednej skutecznej metody wychowawczej aplikowalnej do wszystkich sytuacji, ale istnieją pewne filary kształtowania aksjologicznego, które stanowią istotne elementy w wychowaniu. Można wyróżnić modelowanie wychowawcze, następnie

²⁷⁰ Y.V. Zemlina, *Moral education of younger students in the context of integrative pedagogy*, „Frontline Social Sciences and History Journal” 2024, t. 4, nr 1, s. 49–64.

²⁷¹ K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom: elementy teorii i praktyki t. 1, Godność, wolność, odpowiedzialność, tolerancja*, Kielce 2003, s. 43.

²⁷² K. Jezierski, *Edukacja wrażliwa na traumę z perspektywy teorii przywiązania*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2024, t. 19, nr 2 (73), s. 171.

wskazywanie wartości i norm etycznych, społecznych, kulturowych dokonujące się przez rozmowę, edukację, naukę. Następnie zadaniem rodziców i wychowawców jest wskazywanie na konkretne postawy i wzorce postępowania oraz pokazywanie, jak je osiągać np. poprzez ćwiczenie postaw wdzięczności, konstruktywnego przeżywania agresji, wyrażania swojego zdania z szacunkiem dla innych. Kolejnym etapem jest okres szkolny, w którym dzieci uczestniczą w zajęciach dydaktycznych i wychowawczych. Badania wskazują, że właśnie doświadczenia socjalizacji w grupie przedszkolnej i szkolnej oraz klimat jednostki oświatowej wpływają zarówno na formację sumienia dziecka, jak i na rozwój umiejętności radzenia sobie z wyzwaniami codzienności²⁷³.

Ważnym zagadnieniem jest umiejętność stawiania granic przez rodziców i wychowawców. Optymalnie wyważone granice umożliwiają dziecku rozwój umiejętności społecznych i zdobywanie doświadczeń, jednocześnie zapewniając poczucie bezpieczeństwa. Rodzice powinni dbać o to, by granice nie były zbyt sztywne, co prowadziłoby do nadmiernej kontroli i ograniczania rozwoju dziecka, ani zbyt luźne, co mogłoby wywołać dezorientację i poszukiwania limitów dopuszczalnych zachowań na własną rękę. Zrównoważone granice wspierają rozwój poczucia własnej wartości i zdolności do dokonywania świadomych wyborów, tworząc przestrzeń, w której dziecko może podejmować próby zrozumienia konsekwencji swoich działań, co jest kluczowe w procesie socjalizacji i przygotowania do dorosłości²⁷⁴.

Formowanie postaw moralnych powinno dokonywać się zawsze w odniesieniu do wolności młodego człowieka, właściwą drogą formacji moralnej jest stopniowe pobudzanie do samodzielnego myślenia i wybierania ze świadomością konsekwencji, co dokonuje się w różny sposób na poszczególnych etapach rozwojowych. Jak wskazuje R. Królikiewicz: „Wychowanie zakłada uznanie i afirmację wolności, bo to dzięki niej strony interakcji mogą ujawniać i urzeczywistniać wobec siebie wartości, które nadają sens ich życiu. W tak rozumianym wychowaniu spotykające się ze sobą osoby, wzajemnie obdarowują się swoim człowieczeństwem”²⁷⁵.

Wartości przekazywane w toku wychowania mogą zostać zinternalizowane na drodze wolnych wyborów lub odrzucone, nie da się jednak wymusić na trwałe ich respektowania przymusem czy szantażem. Nakazy lub zakazy wydają się formatywne na wczesnych etapach

²⁷³ Por. I. Adamek, *Wychowanie do życia wartościowego*, w: *Dziecko, rodzina, wychowanie: wybrane konteksty*, A. Błasiak, E. Dybowska, J. Karbowniczek (red.), seria „Wokół Rodziny”, Kraków 2015, s. 193–197.

²⁷⁴ M. Kornaszewska-Polak i in., *Kondycja współczesnej rodziny - ujęcie interdyscyplinarne*, dz. cyt., s. 176–180.

²⁷⁵ R. Królikiewicz, *Wprowadzanie w świat wartości w czasach chaosu aksjonormatywnego*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2018, t. 21, nr 4, s. 70.

rozwoju, jednakże w miarę wzrastania jednostek idzie o wskazywanie właściwych zasad moralnych i kształtowanie dojrzałego sumienia, które potrafi rozróżniać dobro od zła, prawdę od fałszu i umie oszacować konsekwencje podejmowanych decyzji. Właściwa formacja sumienia powoduje, że nie tylko potrafi ono postępować zgodnie z dobrem i dążyć ku niemu, ale także uwrażliwia na potrzeby drugiego człowieka²⁷⁶. Pierwszymi autorytetami kształtującymi sumienia dzieci są rodzice, dlatego ważna jest ich zgodność w wartościach i metodach wychowawczych. Dzieci i młodzież powinny być pewne, co jest dozwolone, a co zabronione, jakie zachowania są społecznie dopuszczalne, a jakie nie. Kształtowaniu właściwych wzorców postępowania może służyć odwoływanie się do prawa naturalnego, norm religijnych, zasad życia społecznego i innych reguł ustalonych w ramach danego układu, rodziny czy grupy. Ważna jest jedność rodziców i wychowawców w kontekście wyzwań pedagogicznych, która daje dzieciom poczucie bezpieczeństwa i pozwala stworzyć autonomiczną orientację aksjologiczną, bądź przejmując całościowo lub częściowo prezentowane zasady, bądź stając do nich w opozycji. Nawet opór czy odrzucanie proponowanych zasad mogą stać się twórczą sytuacją dla dzieci i młodzieży oraz są one rozwojowo zdrowszymi modelami niż bierność lub bezrefleksyjna uległość czy też brak odniesienia z uwagi na brak stałości systemu wartości w domu albo szkole. „Brak wspólnego stanowiska rodziców co do kluczowych kwestii wychowania prowadzi do dezorientacji u dzieci. Konflikty wynikające z różnicy poglądów pedagogicznych w rodzinie powodują trudności w relacjach dziecka z otoczeniem i przyczyniają się do problemów społecznych”²⁷⁷.

Kolejnym obszarem kształtowania wartości jest świat mediów, w których młodzież spędza coraz więcej czasu. Jak zostało to nakreślone w poprzednim paragrafie, rzeczywistość mediów społecznościowych zlała się tak mocno z codziennością ludzi XXI wieku, że nie można pozostawić tego pola dzieciom i młodzieży bez opieki i wsparcia ze strony dorosłych. Potrzeba ciągłego adaptowania i reorganizacji edukacji medialnej w przestrzeni rodziny oraz systemu szkolnego z uwagi na prędkość zmieniania się trendów i rozwój technologii cyfrowych²⁷⁸. Edukacja medialna opiera się w ostatnich latach głównie na dwóch nurtach: kształceniu kompetencji medialnych (ang. media literacy, media and information literacy) oraz kształceniu

²⁷⁶ Por. A. Derdziuk, *Formacja moralna a formacja sumienia*, w: *Formacja moralna, formacja sumienia*, J. Nagórny, T. Zadykowicz (red.), Lublin 2006, s. 21–24.

²⁷⁷ Por. E. Bikmetov, F. Mustaeva, N. Galimullina, Z. Sizonenko, *Family and Educational Institutions in The Formation Of Value Orientations Of Youth*, „European Proceedings of Social and Behavioural Sciences” 2020, Humanistic Practice in Education in a Postmodern Age, nr 1, s. 190–191.

²⁷⁸ Por. G. Cęcelek, M. Gogolewska-Tońska, *Rola edukacji medialnej w procesie przygotowania dzieci i młodzieży do racjonalnego korzystania z przestrzeni wirtualnej*, „Kultura i Wychowanie” 2022, t. 21, nr 1, s. 41–48; R. Matusiak, *Edukacja medialna jako forma przekazywania wartości*, „Kultura i Wychowanie” 2022, t. 20, nr 2, s. 109–113.

kompetencji cyfrowych (ang. digital literacy, digital competence, digital skills)²⁷⁹. Rozwijanie obu tych grup kompetencji pełni istotną rolę nie tylko w zapewnianiu bezpieczeństwa w sieci, ale także uczy wyszukiwania, selekcjonowania treści, krytycznego myślenia, umiejętności komunikacyjnych, współpracy i uczestnictwa, co ma swoje przełożenie na budowanie postaw aktywnego udziału uczestnictwa w życiu społecznym, politycznym, gospodarczym. Jak wskazują ostatnie badania „w dzisiejszym świecie, w którym większa część naszej aktywności prywatnej i zawodowej dokonuje się przy użyciu mediów, zaciera się granica między „mediami” a „informacją”, dlatego też należy mówić o kompetencjach medialnych i informacyjnych jako ich swoistej konwergencji. „Wyróżnia się trzy główne cele kompetencji medialnych i informacyjnych:

1. Demokracja, uczestnictwo i aktywne uczestnictwo;
2. Gospodarka oparta na wiedzy, konkurencyjność, wybór;
3. Uczenie się przez całe życie, formy ekspresji kulturowej oraz samorealizacja”²⁸⁰.

Znaczące jest uczenie ochrony danych osobowych, edukowanie w kontekście zamieszczanych postów, zdjęć, ujawniania wydarzeń z życia prywatnego. Jak wskazują dane, internetowi oszuści zbierają obfite żniwo, stąd potrzeba uświadamiania dzieci i młodzieży co do cyberzagrożeń oraz profilaktyki w zakresie ochrony prywatności. Wyniki z badań licealistów z 2017 roku wykazały, że „wiedza oraz postawa wobec prywatności nie przekładają się łatwo na praktyki chroniące przed śledzeniem przez podmioty komercyjne. Badani z jednej strony uważają prywatność za coś ważnego, natomiast z drugiej strony wciąż duża grupa badanych nie podejmuje lub rzadko podejmuje strategie chroniące ich przed śledzeniem w sieci, także te niewymagające wiedzy technicznej”²⁸¹.

Oprócz profesjonalnej edukacji medialnej potrzeba także codziennej troski i uważności rodziców, krewnych i pedagogów wobec problemów i wyzwań, z jakimi mierzą się dzieci. Nierzadko opuszczenie w realnym świecie sprzyja ucieczce w świat wirtualnych rozrywek, a czasem znalezione w internecie treści niewiele mówią same z siebie. Potrzeba więc nie tylko rozwoju kompetencji medialnych dzieci i młodzieży, ale zwłaszcza odpowiedzialnego

²⁷⁹ Por. G. Ptaszek, *Edukacja medialna 3.0: krytyczne rozumienie mediów cyfrowych w dobie Big Data i algorytmizacji*, Kraków 2019, s. 152–155.

²⁸⁰ S. Livingstone, E. Van Couvering, N. Thumim, *Converging Traditions of Research on Media and Information Literacies: Disciplinary, Critical and Methodological Issues*, w: *Handbook of Research on New Literacies*, J. Coiro, M. Knobel, C. Lankshear, D. J. Leu (red.), New York 2008, s. 105.

²⁸¹ G. Ptaszek, *Edukacja medialna 3.0*, dz. cyt., s. 264–265.

towarzyszenia na każdym etapie rozwoju. A. Ogonowska wskazuje „kilka zadań rodziców w kontekście wychowania medialnego:

1. Wyraźne określenie czasu i miejsca korzystania z mediów oraz wytyczenie sfer wolnych od technologii.
2. Aktywne uczestnictwo w działaniach medialnych dzieci, które polega między innymi na monitorowaniu ich aktywności sieciowej oraz rozmowach na temat treści wspólnie oglądanych przekazów medialnych.
3. Prowadzenie rozmów z dzieckiem bez udziału nowych technologii.
4. Uczenie koncentracji na jednym zadaniu.
5. Systematyczne uczenie bezpiecznych zasad korzystania z sieci oraz przedstawianie konsekwencji ryzykownych zachowań.
6. Współpracowanie z nauczycielami i wychowawcami dzieci”²⁸².

Zarówno w przestrzeni realnej jak i wirtualnej kształtowanie systemu aksjologicznego powinno prowadzić do odpowiedzialnych wyborów to znaczy takich, które przewidują możliwe konsekwencje zarówno dla tego, kto je podejmuje, jak i dla tych, którzy będą odbiorcami tych decyzji. Wychowanie do odpowiedzialnego kierowania się wartościami polega na kształtowaniu orientacji aksjologicznej, która jest więcej niż kompetencją, ponieważ stanowi funkcję dojrzałości aksjologicznej. K. Olbrycht podkreśla, że: „Wychowanie ma przygotować i zachęcić wychowanka do odkrywania, przeżywania, porządkowania, urzeczywistniania i tworzenia wartości; wartości wynikających z przyjęcia określonej filozofii istnienia i poznawania świata i człowieka. Każde wychowanie, jeśli nie ma być manipulacją, musi być w swej istocie wychowaniem do wartości – najpierw podsuwanych, z pomocą dorosłych, a potem coraz bardziej samodzielnie odkrywanych i dobrowolnie wybieranych, uznawanych w poczuciu wynikających z tego wyboru powinności”²⁸³.

Kształtowanie sfery moralnej zakłada odwołanie do konkretnych wartości i norm postępowania. O ile do czasów Wielkiej Rewolucji Francuskiej za kształtowanie moralności odpowiadały głównie religie, a w Europie Chrześcijaństwo z dominującym wpływem Kościoła Rzymskokatolickiego, o tyle stopniowo od XIX wieku pojawiały się nowe trendy w filozofii, etyce i praktyce moralności. Obecnie w dobie postmodernizmu trudno wskazać, który model jest wiodący, ponieważ można obserwować silne polaryzacje społeczne między lewicą, a prawicą, zwolennikami postaw proeuropejskich, a narodowościowych, tradycjonalistami,

²⁸² A. Ogonowska, *Uzależnienia medialne: uwarunkowania, leczenie, profilaktyka*, Kraków 2018, s. 150–151.

²⁸³ K. Olbrycht, *Edukacja kulturalna jako edukacja do wzrastania w człowieczeństwie*, Katowice 2019, s. 200–201.

a liberalnymi obywatelami. To tylko wybrane przykłady oddające pluralizm w dziedzinie moralności i etyki. W kontekście chaosu normatywnego i kryzysu autorytetu polityków, duchownych, naukowców, następuje zwrot ku wartościom skrajnym, co jednak może sygnalizować raczej próbę kontroli lęku i niepewności osobistej czy społecznej niż świadome i wolne wybory²⁸⁴. Wobec zmienności koncepcji wychowawczych i doświadczeń społecznych zasadne wydaje się przywołanie refleksji i pytania, jakie postawiła K. Olbrycht: „Wyjściem dla wychowawców i wychowania, które mogłoby zapobiec zapaści wychowawczej, jest powrót do namysłu i odpowiedzi na najważniejsze dla każdej dziedziny życia pytanie: jaka jest prawda o człowieku, sensie jego życia i możliwościach rozwoju. Ale ta droga wymaga uznania potrzeby dążenia do prawdy i zgody na kierowanie się nią”²⁸⁵.

²⁸⁴ *Wartości w działaniu*, M. Marody (red.), dz. cyt., s. 275–282.

²⁸⁵ K. Olbrycht, *Edukacja kulturalna jako edukacja do wzrastania w człowieczeństwie*, dz. cyt., s. 209.

Rozdział III

Założenia metodologiczne badań własnych

3.1. Orientacja badawcza

W ostatnich dekadach XX i XXI w., rodzina jako pierwotna komórka socjotwórcza oraz miejsce socjalizacji pierwotnej, stała się odbiorcą licznych i dynamicznych przemian społecznych. W obliczu zjawisk takich jak globalizacja, rozwój technologii cyfrowych, zmian społeczno-gospodarczych i kulturowych, znaczenie wartości przekazywanych w rodzinie ulega przekształceniu, i jest silniej narażone na zewnętrzne wpływy. Oddziaływanie mediów na sferę życia codziennego przybrało na sile, przez co wiele treści kształtujących postawy dzieci i młodzieży, dociera za pomocą medialnych przekazów, a nie tylko, jak było to wcześniej z rodziny pochodzenia lub środowiska zewnętrznego. Rodziny konfrontują się również z wpływem zjawisk, takich jak konsumpcjonizm, presja dużej konkurencji rynkowej, która przekłada się na wyzwania związane z pracą, zarządzaniem rodzinnymi finansami oraz próbą znajdowania równowagi pomiędzy aktywnością zawodową, życiem codziennym a realizacją osobistych celów i pasji. Współczesne realia ekonomiczne, w tym inflacja i niepewność finansowa, potęgują poczucie zagrożenia i destabilizacji w rodzinach, co oddziałuje na długoterminowe plany, zmusza do wyrzeczeń związanych z oszczędzaniem oraz podejmowania większej ilości godzin w ramach pracy zarobkowej. Rosnące koszty życia wymuszają niełatwe decyzje, co często przekłada się na przyjęcie postawy latencyjnej, odkładanie w czasie wyboru posiadaniu potomstwa i migracji za lepszymi zarobkami, czego skutkiem jest rozluźnienie więzi z lokalną społecznością.

Silnie widoczne są także przemiany religijności i nowe zjawiska kulturowe, takie jak utrata znaczenia naturalnych więzi międzypokoleniowych, migracje do dużych miast i innych krajów w poszukiwaniu dobrobytu, które istotnie kształtują postawy życiowe i priorytety aksjologiczne młodego pokolenia²⁸⁶. Kultura masowa oparta o paradygmat konsumpcjonistyczny i hedonistyczny, skłania do poszukiwania szczęścia i uznania w zdobywaniu dóbr materialnych, co często prowadzi do redefinicji szczęścia, jako dostatniego

²⁸⁶ Por. Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży*, dz. cyt., s. 130; A. Ryk, *Pokolenie zmiany: studium porównawcze wartości i perspektyw życiowych młodzieży włoskiej i polskiej*, Kraków 2004, s. 85–88; M. Szymański, *Młodzież wobec wartości*, dz. cyt., s. 45; P.M. Valkenburg, J.T. Piotrowski, *Plugged in*, dz. cyt., s. 232–243.

posiadania²⁸⁷. Kolejnym problemem są emocjonalne wyzwania współczesności, związane z presją sukcesu, idealizowanymi wizerunkami promowanymi w mediach społecznościowych oraz dążeniem do osiągania wysokich wyników w biznesie (Melosik, 2013, s. 240). Pośpiech i stres sprawiają, że młodzi ludzie zmagają się z problemami emocjonalnymi, mają stany lękowe, epizody depresyjne i syndrom wypalenia ang. burn out, co wiąże się także z problematyką uzależnień²⁸⁸.

Przedmiotem badań w ramach niniejszej rozprawy doktorskiej jest transmisja wartości w rodzinach studentów i studentek w wieku 19-26 lat. Grupa docelowa została dobrana ze względu na reprezentowanie tzw. pokolenia Z, które cechuje się najbardziej zaawansowanym zaznajomieniem z nowymi technologiami, ale również jest pokoleniem dorastającym w dobie dobrobytu, pokoju, wolności, konsumpcji, a przede wszystkim postmodernizmu i związanych z nim szans i kryzysów²⁸⁹. W kontekście opisywanych przemian społecznych, uzasadnione jest podjęcie analizy transmisji wartości w rodzinach z perspektywy studentów w wieku 19-26 lat. Zrozumienie, w jaki sposób transmisja wartości w rodzinach zmienia się w kontekście współczesnych uwarunkowań socjokulturowych może przyczynić się do rozwoju nauk społecznych oraz wsparcia rodziców, pedagogów, a także młodych dorosłych, którzy sami będą kiedyś rodzicami, a więc przekazicielami wartości dla kolejnych pokoleń. Lepsze zrozumienie uwarunkowań procesów socjalizacji pierwotnej, dynamiki rodzinnej oraz wpływu czynników zewnętrznych może przyczynić się do bardziej świadomego kształtowania hierarchii wartości i ich realizacji w życiu jednostek i grup społecznych.

W tego typu badaniach metodolodzy stosujący triangulację, zalecają sięganie po różne metody badawcze dla optymalnego przedstawienia badanego zjawiska²⁹⁰. W celu holistycznego zbadania podejmowanego tematu, zostanie zastosowana metoda triangulacji, łącząca przegląd badań na temat transmisji wartości oraz metrologia łącząca podejście ilościowe i jakościowe, a więc metodę sondażu z metodą indywidualnych, semistrukturyzowanych wywiadów pogłębionych (IDI) ze studentami, na temat ich percepcji badanych procesów transmisyjnych. Z uwagi na złożoność podejmowanego w dysertacji zagadnienia, które obejmuje szereg

²⁸⁷ Por. E. Dybowska, *Socjalizacja w rodzinie i kultura konsumpcyjna*, dz. cyt., s. 70–80; M. Marciniak, *Konsumpcjonizm wśród młodzieży akademickiej – zagrożenie dla idei zrównoważonego rozwoju w warunkach polskich?*, „Podstawy Edukacji” 2016, t. 9, s. 200–209.

²⁸⁸ R.M. Spielman, W.J. Jenkins, M.D. Lovett, J. Czarnota-Bojarska, *Psychologia*, Warszawa 2020, s. 511–541, 562–564.

²⁸⁹ Por. J. Jarczyńska, *Cyfrowe dzieci – nowe pokolenie*, <https://pierwszekroki.net/cyfrowe-dzieci-nowe-pokolenie/> [31 sierpień 2023 r.]; A. Ryk, *Pokolenie zmiany*, dz. cyt., s. 11–30.

²⁹⁰ Por. U. Flick, *Projektowanie badania jakościowego*, Warszawa 2010, s. 141; I. Hofman, D. Kępa-Figura, I. Dąbrowska, *Badanie aktywności internautów w mediach społecznościowych*, w: *Problemy i metody badań nad mediami*, seria „Współczesne Media”, Lublin 2019, t.1, s. 245; K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Warszawa 2011, s. 97–114.

mechanizmów socjalizacyjnych, edukacyjnych i emocjonalnych, zastosowanie metodologii ilościowo-jakościowej wydaje się być konieczne i uzasadnione²⁹¹.

Decyzja o podjęciu badań ilościowych jako pierwszych, została umotywowana chęcią poznania preferencji i hierarchii wartości studentów w wieku 19-26 lat w szerszej grupie badanych. Następnym celem było określenie, jak deklarowane wartości są realizowane w ich codziennym życiu. Kolejnym celem badań ilościowych było poznanie istotnych podmiotów, które wpłynęły na hierarchię wartości badanych. Sondaż umożliwił poznanie ogólnej specyfiki i charakterystyki przekazu wartości we współczesnych rodzinach oraz podmiotów, które mogą w istotnym stopniu wpływać ten proces. Następnie przechodząc od metod ilościowych do jakościowych, celem było uzyskanie szerokiej wiedzy na temat znaczenia preferowanych i realizowanych wartości, opinii na temat podmiotów rodzinnych, pedagogicznych, i społecznych oraz stanowiska na temat uwarunkowań i metod transmisyjnych stosowanych w rodzinach badanych, a także poznanie ich zapatrywań na przyszłe podjęcie roli transmiterów wartości dla kolejnego pokolenia. Z uwagi na swoją specyfikę, badania jakościowe nie miały charakteru reprezentatywnego, a ich celem nie było zbudowanie koncepcji odnoszącej się do całej populacji ani wyjaśnienia wszystkich procesów w obrębie analizowanej tematyki²⁹². Zdecydowano się jednak na pogłębienie wyników przeprowadzonych analiz ilościowych w oparciu o wywiady pogłębione dotyczące transmisji wartości w rodzinach wybranych respondentów, co pozwoliło na głębszy opis i eksplorację badanej tematyki. Dobór respondentów do badań metodą IDI został dokonany z uwzględnieniem kryteriów uprzedniego udziału w badaniu ankietowym, dobrowolności zgłoszenia oraz chęci przedstawienia możliwie najszerszego przekroju kontekstów wychowania w rodzinach respondentów.

Dla lepszej ilustracji koncepcji badań warto wskazać przykład, w którym zapytano respondentów jak ważne były dla nich poszczególne osoby z życia rodzinnego i społecznego w kontekście transmisji wartości. Na podstawie wyników badań psychologii rozwojowej wiadomo, że rodzice, dziadkowie oraz najbliżsi, mają kluczowy wpływ na kształtowanie dzieci i młodzieży, jednakże w kontekście szybkich zmian i rewolucji informacyjnej dążono do określenia oddziaływania czynników związanych z technicyzacją i mediatyzacją życia na

²⁹¹ Por. M. Krajewski, *Badania pedagogiczne*, Płock 2006, s. 13-20; M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2006, s. 18-44; S. Palka, *Metodologia, badania, praktyka pedagogiczna*, Gdańsk 2006, s. 38-54; T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych: strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2010, s. 41-45; K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, dz. cyt., s. 15-43; R. Skrzypniak, *Interdyscyplinarne rozważania o wychowaniu, wartościach i rodzinie*, Politechnika Koszalińska 1999, s. 44.

²⁹² *Analiza układów społecznych: przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych*, J. Lofland, Warszawa 2009, s. 269.

znaczenie, jakie ankietowani przypisują wybranym podmiotom. Celem pytania było poznanie znaczenia i pozycji poszczególnych osób w kontekście wychowawczym. Uzasadnieniem takiego podejścia była chęć uzyskania kompleksowego obrazu hierarchii, preferencji oraz realizacji wartości badanych. Następnie pytania o znaczenie i rolę poszczególnych podmiotów zostały pogłębione za pomocą badań metodą IDI. Takie rozwiązanie pozwala uchwycić subtelne różnice wynikające z odmiennych doświadczeń życiowych i kontekstów społecznych badanych, umożliwiając wzajemne uzupełnianie się danych²⁹³.

Zastosowanie metodologii mieszanej posłużyło do szczegółowszego opisu i eksploracji doświadczeń transmisji wartości w rodzinach poszczególnych studentów i studentek, które rzutowały na ich hierarchię wartości, motywy preferencji lub odrzucenia oraz realizacji danych grup wartości. Celem takiego podejścia badawczego była chęć uzyskania szerokiej wiedzy o uwarunkowaniach i specyfice transmisji wartości we współczesnych rodzinach z perspektywy badanych. Badacz skoncentrował się nie tylko na poznaniu hierarchii i preferencji wartości oraz form ich realizacji, lecz także na motywach internalizacji bądź odrzucenia transmitowanych wartości. Istotne było również zrozumienie znaczenia, jakie badani przypisują swoim rodzinom, obecnym w nich podmiotom oraz stosowanym metodom wychowawczym w kontekście kształtowania się ich orientacji aksjonormatywnej. W kolejnych częściach niniejszego rozdziału przedstawiono szczegółowe założenia przeprowadzonych badań ilościowych i jakościowych.

3.2. Przedmiot i cele badań

Określając cele badawcze, należy precyzyjnie wyznaczyć przedmiot badań, czyli obiekt lub zjawisko, które chce się lepiej zrozumieć, odpowiadając na pytania związane z jego oddziaływaniem, pochodzeniem oraz konsekwencjami. Chodzi o wyjaśnienie „dlaczego?”, „jak?”, „z jakiego powodu?” dane zjawisko zachodzi²⁹⁴. W badaniach nauk społecznych cel definiuje wynik pracy badawczej²⁹⁵. Według E. Babbiego badania społeczne mają trzy zasadnicze cele: opis, eksplorację i wyjaśnienie. S. Palka proponuje podział celów badań pedagogicznych na trzy główne kategorie. Pierwsza to cele poznawcze, które koncentrują się

²⁹³ Por. U. Flick, *Jakość w badaniach jakościowych*, Warszawa 2011, s. 170-180.

²⁹⁴ Por. E. Babbie, *Praktyka badań społecznych*, Wadsworth 2013, s. 107.

²⁹⁵ Por. J. Gnitecki, *Zarys metodologii badań w pedagogice empirycznej*, Zielona Góra 1993, s. 27.

na opisie lub wyjaśnieniu konkretnego zjawiska. Druga kategoria obejmuje cele teoretyczne, zmierzające do realizacji założeń teoretycznych. Trzecia grupa to cele praktyczne, które skupiają się na opracowaniu i wdrożeniu praktycznych wskazówek, skierowanych między innymi do rodziców i wychowawców²⁹⁶.

W ramach badań nad transmisją wartości w rodzinach studentów, konceptualizacja przebiegała zgodnie z etapami określonymi w literaturze²⁹⁷. W pierwszej kolejności określono przedmiot badań, czyli transmisję wartości w rodzinach studentów i studentek w wieku 19-26 lat. Dokonano przeglądu literatury, następnie sformułowano cele badawcze, postawiono pytania badawcze, opracowano strategię badawczą oraz przeprowadzoną analizę i interpretację wyników. Ze względu na charakter zagadnienia, w pierwszej części badań, przyjęto paradygmat ilościowy, umożliwiający opis i określenie hierarchii wartości oraz różnic aksjologicznych w próbie badanych, następnie poszukiwano pogłębienia badanych tematów za pomocą metod jakościowych. Można wyróżnić następujące cele badań własnych.

Cele poznawcze:

- Poznanie i określenie, które wartości przekazane w rodzinie są uznawane za najważniejsze przez studentów i studentki w wieku 19-26 lat.
- Określenie hierarchii wartości badanych, z uwzględnieniem wpływu wychowawczego rodziny pochodzenia na ich kształtowanie.
- Identyfikacja kluczowych podmiotów, które odegrały istotną rolę w procesie wychowania i kształtowania systemu wartości studentów i studentek.
- Ocena częstotliwości realizacji deklarowanych wartości w codziennym życiu badanych.

Cele teoretyczne:

- Pogłębienie wiedzy teoretycznej na temat oddziaływania wychowania rodzinnego na kształtowanie systemów wartości studentów i studentek w kontekście współczesnych wyzwań społeczno-kulturowych.

²⁹⁶ Por. S. Palka, *Metodologia, badania, praktyka pedagogiczna*, dz. cit., s. 20.

²⁹⁷ Por. S. Banaszak, *Jakość i ilość. O wzajemnym uzupełnianiu się i wykluczaniu podejść badawczych*, w: *Podejścia metodologiczne w pedagogice. Koncepcje – badania – wyniki*, A. Budniak, M. Mnich (red.), Katowice 2019, s. 17-29.; J. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, Los Angeles 2013, s. 42-67; J. Gnitecki, *Zarys metodologii badań w pedagogice empirycznej*, dz. cyt., s. 25-28; T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 41-45; K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, dz. cit., s. 25-47.

- Rozbudowa modeli teoretycznych dotyczących mechanizmów przekazywania wartości w ramach socjalizacji pierwotnej.
- Pogłębienie rozumienia procesów refleksji aksjologicznej, które mogą pojawiać się u badanych po przeprowadzeniu badań ilościowych.

Cele praktyczne:

- Opracowanie praktycznych wytycznych dla rodziców i wychowawców, które pomogą im lepiej rozumieć zmieniające się wartości młodszych pokoleń i skutecznie wspierać ich rozwój aksjologiczny, dostosowując przekaz wartości do aktualnych realiów.
- Opracowanie rekomendacji dla instytucji edukacyjnych w zakresie wspierania młodzieży w kształtowaniu systemu wartości oraz ich realizacji w życiu codziennym.

W celu kompleksowego ujęcia transmisji aksjologicznej w rodzinach badanych odwołano się do ich porządku zaproponowanego przez Maxa Schelera. W jego rozumieniu wartości istnieją na sposób obiektywny i realny, ale są również osadzone w subiektywnym doświadczeniu jednostki. Wartości nie są jedynie abstrakcyjnymi zasadami, ale są obecne w codziennym życiu i działaniach ludzkich²⁹⁸. Aksjologia Schelerowska wyraźnie akcentuje wymiar personalistyczny i wskazuje, że zadaniem człowieka jest realizacja tychże wartości. W jego podziale wartości są uszeregowane hierarchicznie, co nadaje im obiektywną strukturę, rozpoznawaną przez człowieka za pomocą intuicji emocjonalnej. Wartości te dzielą się na cztery zasadnicze grupy: wartości hedonistyczne, związane z przyjemnością, stanowiące najniższy poziom; wartości witalne, które odnoszą się do zdrowia, siły i życia, charakterystyczne dla aspektów biologicznych i psychicznych osoby; wartości duchowe, obejmujące wartości moralne, prawdy zwane także poznawczymi i estetyczne, odnoszące się do piękna, prawdy i dobra; oraz wartości religijne, będące najwyższym poziomem w hierarchii, związane z sacrum i transcendencją²⁹⁹. Inni wyróżniają sześć głównych grup wartości wg Schelera: hedonistyczne, witalne, estetyczne, prawdy, moralne, święte: świeckie i religijne³⁰⁰. Scheler twierdził, że wyższe wartości nie mogą być zredukowane do niższych, co oznacza, że wartości religijne i duchowe są niezależne od wartości hedonistycznych i witalnych, tworząc strukturalną hierarchię w doświadczeniu człowieka. Z tej hierarchii wynika, że proces wychowania powinien zaczynać się od wartości niższych, aby doprowadzić

²⁹⁸ Por. M. Furman, *Immanuel Kant's Ethics versus Max Scheler's Ethics*, dz. cyt., s. 55–61.

²⁹⁹ Por. T. Perz, *Świat wartości w ujęciu Maxa Schelera – konsekwencje pedagogiczne*, dz. cyt., s. 81.

³⁰⁰ Por. M. Komorowska-Pudło, *System wartości Schelerowskich a postawy dorosłych wobec wybranych aspektów relacji w heteroseksualnych związkach intymnych*, „Fides et Ratio” 2014, t. 1, nr 17, s. 58–62.

wychowanków do pełnego zrozumienia wartości wyższych, co sprzyja pełnej „humanizacji” człowieka poprzez rozwój emocjonalny i moralny.

Przedmiotem badań własnych była transmisja wartości w rodzinach studentów i studentek w wieku 19-26 lat. Celem badań ilościowych było określenie hierarchii wartości w badanej próbie studentów. Wartości zostały zbadane w oparciu o klasyfikację Maxa Schelera, zgodnie z grupami zawartymi w kwestionariuszu wartości Schelerowskich (SWS-60). Następnym celem było określenie, jak deklarowane wartości są realizowane w codziennym życiu. Kolejnym celem było poznanie ważności wybranych podmiotów, które wpłynęły na hierarchię wartości badanych. Sondaż umożliwił określenie ogólnej charakterystyki transmisji wartości we współczesnych rodzinach oraz podmiotów, które mogą w istotnym stopniu wpływać na ten proces. Badanie pozwoliło spojrzeć na proces transmisji wartości w sposób dychotomiczny uwzględniający zarówno hierarchię wartości badanych oraz wartości, które były preferowane w ich rodzinach pochodzenia.

Jak wspomniano wcześniej, potrzeba przeprowadzenia badań jakościowych została umotywowana chęcią poznania motywów i opinii nt. preferencji określonych grup wartości oraz znaczenia, jakie badani przypisali ważnym dla siebie osobom w kontekście transmisji wartości. Badanie miało na celu dogłębne poznanie uwarunkowań procesu przekazywania wartości w rodzinach z perspektywy studentów, którzy wcześniej uczestniczyli w badaniu ilościowym.

Dzięki zastosowaniu wywiadów pogłębionych możliwe było lepsze zrozumienie, jak uczestnicy rozumieli i interpretowali preferowane wartości oraz jakie czynniki wpływały na ich wybory. Zidentyfikowano również specyficzne uwarunkowania, metody i okoliczności towarzyszące procesowi transmisji wartości w rodzinach pochodzenia badanych. Przeanalizowano także opinie uczestników na temat wartości oraz sposobów ich przekazywania, które planowali zastosować w relacjach z własnymi dziećmi, jeżeli w przyszłości zdecydują się na założenie rodziny. Zastosowanie metodologii mieszanej umożliwiło dokonanie kompleksowych analiz oraz poszerzenie dotychczasowego stanu wiedzy w obszarze orientacji aksjologicznej pokolenia Z.

3.3. Problemy i hipotezy badawcze

Problemem badawczym jest transmisja wartości w rodzinach studentów i studentek w wieku 19-26 lat. Badanie ilościowe formułuje szereg pytań badawczych, które mają na celu poszerzenie zrozumienia omawianych zagadnień. Wyróżniono pytanie główne oraz pytania szczegółowe. Problemem badawczym jest poznanie preferencji i realizacji wartości transmitowanych w rodzinach respondentów oraz podmiotów istotnych w tym kontekście.

Główne pytanie badawcze brzmi: Jakie wartości preferują osoby studiujące w wieku 19-26 lat oraz które podmioty były kluczowe dla transmisji wartości w ich rodzinach?

Pytania szczegółowe:

1. Jak płeć wpływa na wartości uznawane za kluczowe dla osób studiujących w wieku 19-26 lat?
2. Jak wielkość miejsca zamieszkania wpływa na preferencje wartości religijnych i moralnych?
3. Jak częstotliwość praktyk religijnych oddziałuje na preferencje i realizację wartości badanych osób studiujących?
4. Jak wybór kierunku studiów wpływa na preferencje i realizację wartości?
5. Jak forma studiowania wpływa na preferencje i realizację wartości?
6. Które osoby z najbliższego otoczenia najbardziej wpływają na kształtowanie wartości osób studiujących?
7. Jak zaangażowanie społeczne studentów wpływa na realizację preferowanych wartości przez osoby studiujące?

Hipotezy badawcze formułuje się na podstawie problemu badawczego, a ich celem jest określenie relacji między zmienną niezależną a zależną³⁰¹. W toku badań hipotezy poddawane są weryfikacji, co pozwala na ich potwierdzenie lub falsyfikację. Ważnym zadaniem badacza jest takie sformułowanie hipotez, aby jak najpełniej odzwierciedlały specyfikę i cechy badanego zjawiska lub przedmiotu³⁰². Zatem zgodnie z założeniami paradygmatu ilościowego sformułowano następujące hipotezy.

³⁰¹ Por. M. Krajewski, *Badania pedagogiczne*, dz. cyt., s. 11.

³⁰² Por. T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 26.

Hipoteza główna zakłada, że badani preferują głównie wartości poznawcze, hedonistyczne i witalne, a kluczowymi podmiotami dla transmisji wartości byli rodzice i osoby z najbliższego otoczenia badanych. W celu jej weryfikacji zostały postawione następujące hipotezy szczegółowe:

1. Hipoteza: Kobiety częściej uznają za kluczowe wartości religijne i moralne, gdy mężczyźni preferują wartości estetyczne i witalne³⁰³.
2. Hipoteza: Osoby studiujące z obszarów wiejskich i małych miast wyżej cenią wartości religijne i moralne niż osoby studiujące z dużych miast, które preferują wartości hedonistyczne³⁰⁴.
3. Hipoteza: Osoby studiujące uczestniczące w praktykach religijnych przynajmniej raz w miesiącu przypisują wyższe znaczenie wartościom moralnym oraz religijnym w porównaniu do osób praktykujących rzadziej i preferują wartości hedonistyczne³⁰⁵.
4. Hipoteza: Studenci kierunków humanistycznych i medycznych preferują głównie wartości moralne i religijne, natomiast studenci kierunków ekonomicznych i inżynierskich wykazują większą skłonność do wartości estetycznych, witalnych i hedonistycznych³⁰⁶.
5. Hipoteza: Osoby studiujące w ramach studiów dziennych częściej realizują wartości moralne i prospołeczne, podczas gdy osoby studiujące w innej formie preferują wartości hedonistyczne i witalne³⁰⁷.

³⁰³ Por. D. Dykalska-Bieck, A. Zawadzka, *Wartości rodziców i tendencje materialistyczne dzieci*, „Chowanna” 2013, nr 40 (1), s. 235-254; R. Jasnos, *W kulturze wolności i konsumpcji. Rola współczesnego wychowania chrześcijańskiego w przezwyciężaniu kryzysu wartości*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2020, t. 23, s. 72–93; M. Konieczny, *Wartości młodych Polaków i Polek*, dz. cyt., s. 139-149.

³⁰⁴ Por. S. Bullivant, C. Knowles, H. Vaughan-Spruce, B. Durcan, *Why Catholics Leave, What They Miss, and How They Might Return*, New York 2019, s. 19-32; J. Mariański, *Przekaz wartości moralnych w rodzinie*, s. 195-218; J. Mariański, *Wartości życia codziennego a sens życia – zmienne relacje*, dz. cyt., s. 164–181. M. Marody, *Spółeczeństwo na zakręcie*, dz. cyt., s. 21-43.

³⁰⁵ Por. S. Bullivant, *Europe's Young Adults and Religion: Findings from the European Social Survey (2014-16) to inform the 2018 Synod of Bishops*, dz. cyt., s. 3-11; H. Elżanowska, *Międzypokoleniowa transmisja wartości w rodzinie*, „Studia z psychologii w KUL” 2012, t. 18, s. 97-114; O. Mark, *Passing on Faith*, London 2016, s. 17-30; K. Tervo-Niemelä, *Religious upbringing and other religious influences among young adults and changes in faith in the transition to adulthood*, dz. cyt., s. 443-456.

³⁰⁶ Por. J. Kędzior, *Wartości, którymi kierują się dzisiejsi studenci (na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego)*, w: *Komunikacja a zmiana społeczna*, J. Kędzior, B. Krawiec, M. Biedroń, A. Mitrega (red.), Wrocław 2018, s. 213-230; M. Kleszcz, *Postawa twórcza a hierarchia wartości młodego pokolenia*, Katowice 2011, s. 103-111; C. Langier, M. Siembida, *Wychowanie dzieci do wartości we współczesnej rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie” 2019, t. 20, nr 1, s. 117–127; A. Ryk, *Pokolenie zmiany*, dz. cyt., s. 11-30.

³⁰⁷ Por. J. Kędzior, *Wartości, którymi kierują się dzisiejsi studenci (na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego)*, dz. cyt., s. 214-228; C. Langier, M. Siembida, *Wychowanie dzieci do wartości we współczesnej rodzinie*, dz. cyt., s. 117–127; A. Ryk, *Pokolenie zmiany*, dz. cyt., s. 11-30.

6. Hipoteza: Rodzice, rodzeństwo i dziadkowie mieli większy wpływ na transmisję wartości niż nauczyciele, osoby duchowne i osoby medialne³⁰⁸.
7. Hipoteza: Osoby aktywnie angażujące się społecznie wykazują większą zgodność między deklarowanymi wartościami a ich realizacją w codziennym życiu³⁰⁹.

W celu weryfikacji postawionych hipotez stworzono narzędzie badawcze w oparciu o Skalę Wartości Schelerowskich (SWS-60). Zawarto pytania o wartości preferowane przez badanych i o wartości transmitowane w ich rodzinach pochodzenia. Następnie zawarto pytania o ważność poszczególnych podmiotów pod kątem transmisji wartości oraz zwięźcono pytaniami o częstotliwości ich realizacji, czemu posłużyła skala Likerta. Do badania wybrano zmienne socjodemograficzne, które są istotne dla badanego procesu. Uzasadnienie doboru zmiennych zostało przedstawione w paragrafie 3.7. niniejszego rozdziału przy charakterystyce badanej próby.

Tabela 11. Zmienne i ich operacjonalizacja

Tabela

L.p.	Zmienna i jej definicja	Wskaźnik zmiennej	Narzędzia pomiarowe
1.	Płeć	Kategoria: mężczyzna/kobieta/inna odpowiedź	Pytanie 1
2.	Wiek	Rok urodzenia podany w liczbie	Pytanie 2
3.	Miejsce zamieszkania	Kategoria: wieś, miasto do 50 tys., miasto 50-200 tys., miasto powyżej 200 tys.	Pytanie 3
4.	Status cywilny	Kategoria: kawaler/panna, w związku małżeńskim, w związku nieformalnym, rozwiedziony/a, wdowiec/wdowa, inny	Pytanie 4
5.	Wykształcenie (etap studiów)	Kategoria: średnie, wyższe (licencjat), wyższe (magisterium)	Pytanie 5
6.	Kierunek studiów	Nazwa kierunku wpisana przez respondenta	Pytanie 6

³⁰⁸ Por. H. Elżanowska, *Międzypokoleniowa transmisja wartości w rodzinie*, dz. cyt., s. 98-113; *Vademecum skutecznej profilaktyki problemów młodzieży: przewodnik dla samorządowców i praktyków oparty na wynikach badań naukowych*, S. Grzelak (red.), Warszawa 2015, s. 102-111; E. Jezierska-Wiejak, *Rodzina jako międzypokoleniowa płaszczyzna transmisji wartości*, „Wychowanie w Rodzinie” 2013, t. 8, nr 2, s. 286-298.

³⁰⁹ Por. M. Kleszcz, *Postawa twórcza a hierarchia wartości młodego pokolenia*, dz. cyt., s. 103-111; G. Kosiba, M. Gacek, A. Bogacz-Walancik, A. Wojtowicz, *Zachowania prozdrowotne a satysfakcja z życia studentów kierunków nauczycielskich*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2017, t. 20, nr 2(78), s. 80-91.

7.	Forma studiowania	Kategoria: stacjonarne, niestacjonarne, online/hybrydowo	Pytanie 7
8.	Status zatrudnienia	Kategoria: zatrudniony (pełny etat), zatrudniony (niepełny etat), własna działalność, student (niepracujący), bezrobotny, inny	Pytanie 8
9.	Wyznanie / stosunek do religii	Kategoria: katolicyzm, protestantyzm, prawosławie, ateizm, agnostycyzm, inne	Pytanie 9
10.	Częstotliwość praktyk religijnych	Kategoria: co tydzień, raz-dwa razy w miesiącu, raz na kilka miesięcy, dwa-trzy razy w roku, rzadziej, wcale	Pytanie 10
11.	Wartości preferowane przez badanych	Ocena na skali 1-5 dla różnych grup wartości (hedonistyczne, witalne, estetyczne, poznawcze, moralne, religijne, patriotyczne)	Pytania 11-17 (Skala Wartości Schelera –SWS-60)
12.	Wartości transmitowane w rodzinie	Ocena na skali 1-5 dla różnych wartości przekazywanych w rodzinie	Pytania 18-31
13.	Znaczenie osób dla transmisji wartości w rodzinach	Ocena na skali 1-5 dla różnych grup osób (rodzice, dziadkowie, rodzeństwo, nauczyciele, celebryci, duchowni itd.)	Pytania 32-41
14.	Czas spędzany na realizację wartości	Częstotliwość (1-5) różnych aktywności, np. czas z rodziną, rozwój osobisty, sport, edukacja, rozwój duchowy, działania społeczne	Pytania 42-55

Dodatkowo w celu pogłębienia wiedzy na temat transmisji wartości w rodzinach pochodzenia respondentów postawiono szereg pytań do badań jakościowych.

1. W jakich kontekstach rodzinnych dokonywała się transmisja wartości w rodzinach badanych?
2. Jakie znaczenie badani przypisują wartościom przekazywanym w ich rodzinach pochodzenia?
3. Jakie motywy kierowały badanymi w procesie akceptacji lub odrzucenia wartości przekazywanych przez rodzinę?
4. W jaki sposób respondenci rozumieją i interpretują kluczowe wartości wyniesione z rodzin pochodzenia?
5. Jak badani definiują swoje preferencje wartościowe w odniesieniu do doświadczeń rodzinnych?
6. Które wartości są przez badanych uznawane za najważniejsze i dlaczego przypisują im szczególne znaczenie?
7. Jakie doświadczenia rodzinne wpłynęły na sposób, w jaki badani określają znaczenie i hierarchię wartości w swoim życiu?
8. Jak badani postrzegają rolę wybranych osób w procesie kształtowania ich preferencji wartościowych?
9. Jak badani tłumaczą powody swojego przywiązania do określonych wartości oraz odrzucenia innych?
10. W jaki sposób badani analizują i oceniają zgodność między wartościami rodzinnymi a swoimi obecnymi postawami i przekonaniami?
11. Jakie znaczenie badani przypisują rodzinie w procesie formowania ich własnego systemu wartości?
12. Jakie wartości młodzi dorośli uważają za kluczowe dla swojego życia i jak uzasadniają te wybory?
13. Jakie metody i uwarunkowania transmisji wartości są istotne dla badanych?

14. Jak badani widzą rolę wartości przekazanych przez rodzinę w podejmowaniu codziennych decyzji i kształtowaniu własnych planów na przyszłość?
15. Jakie wartości badani planują przekazywać swoim przyszłym dzieciom, jeśli zdecydują się na rodzicielstwo?

3.4. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Odnosząc się do metodologii nauk społecznych należy przywołać rozumienie T. Kotarbińskiego, który opisuje metodę jako „sposób stosowany w sposób systematyczny, czyli taki, który wykorzystuje się w danej sytuacji z zamiarem jego ponownego użycia w podobnym przypadku”³¹⁰. Zaś A. Kamiński definiuje ją jako „zbiór teoretycznie uzasadnionych działań koncepcyjnych i narzędziowych, które najczęściej obejmują całe postępowanie badawcze, mające na celu rozwiązanie konkretnego problemu badawczego”³¹¹. M. Łobocki wyróżnia następujące metody badawcze: eksperyment pedagogiczny, techniki socjometryczne, obserwacja, testy osiągnięć szkolnych, analiza dokumentów, ankiety i kwestionariusze, skale ocen, rozmowa i wywiad³¹².

W badaniu ilościowym zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, która jest jedną z najpopularniejszych metod badawczych stosowanych w naukach społecznych, szczególnie w badaniach dotyczących postaw, opinii, wartości czy przekonań. Jak wskazał T. Pilch metoda ta jest „sposobem gromadzenia wiedzy o cechach strukturalnych i funkcjonalnych oraz dynamice zjawisk społecznych, instytucjonalnie niezlokalizowanych, a posiadających znaczenie wychowawcze, o opiniach i poglądach wybranych zbiorowości, nasilaniu się i kierunkach rozwoju tych zjawisk na podstawie badania dobranej grupy reprezentującej populację generalną, w której badane zjawisko występuje”³¹³.

³¹⁰ Por. T. Kotarbiński, *O pojęciu metody*, Warszawa 1957, s. 667.

³¹¹ Por. A. Kamiński, *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*, w: *Metodologia pedagogiki społecznej: praca zbiorowa*, T. Pilch, R. Wroczyński (red.), Wrocław 1974, s. 65.

³¹² Por. M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 115–118.

³¹³ T. Pilch, *Metody i techniki badań w pedagogice*, w: *Pedagogika*, M. Godlewski (red.), Warszawa 1976, s. 73.

T. Pilch w ramach sondażu diagnostycznego wskazał kilka „technik badawczych, a do najczęściej stosowanych zaliczył:

- a) Obserwację;
- b) Wywiad;
- c) Badanie dokumentów/analizę treści;
- d) Ankietę;
- e) Techniki socjometryczne”³¹⁴.

Sondaż diagnostyczny pozwala na zebranie dużej ilości danych od licznej grupy respondentów w relatywnie krótkim czasie, co umożliwia zidentyfikowanie wzorców, różnic oraz podobieństw między badanymi. Metoda sondażu w niniejszych badaniach została wykonana z wykorzystaniem techniki ankiety, której celem było uzyskanie wiedzy o hierarchii oraz realizacji wartości studentów i studentek w wieku 19-26 lat, a także poznania istotności poszczególnych podmiotów dla przekazu wartości. Wybór tej metody pozwolił na ilościowe zestawienie wyników, a także umożliwił ich analizę statystyczną, co ułatwiło szerszą eksplorację badanych kwestii.

Kwestionariusz ankiety został skonstruowany w taki sposób, aby odpowiadał założeniom klasyfikacji wartości Maxa Schelera, która wyróżnia wartości hedonistyczne, witalne, estetyczne, moralne oraz religijne. Kwestionariusz składa się z pytań zamkniętych i dwóch pytań otwartych w metryce, pytań zamkniętych z możliwością podania własnych odpowiedzi na pytanie inne (jakie?) co umożliwia kompleksową ocenę wartości, ważności poszczególnych podmiotów oraz wybranych aktywności. Pytania zamknięte wykorzystują skalę Likerta, pozwalającą na ocenę ważności poszczególnych wartości od 1 (najmniej istotne) do 5 (najbardziej istotne), co ułatwia ilościową analizę i kompleksowe zestawienie badanych zagadnień. Takie połączenie pozwala na uchwycenie nie tylko samych deklaracji, ale ich realizacji i ważności w życiu respondentów.

Z kolei metody jakościowe pozwalają na eksplorację zjawisk i pozyskiwanie danych, które nie mogą zostać ujęte w formie tabel czy zestawień kalkulacyjnych³¹⁵. Najczęściej stanowią etap wprowadzający do badań ilościowych lub ich rozwinięcie, służące pogłębieniu i lepszemu

³¹⁴ Tamże, s. 75.

³¹⁵ Por. J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1995, s. 159.

zrozumieniu ich wyników³¹⁶. Badania jakościowe odgrywają kluczową rolę w poznawaniu i opisywaniu różnorodnych zależności społecznych, odkrywaniu fenomenów oraz identyfikacji ich regularności³¹⁷. Dzięki analizie okoliczności i motywów działania, badane są nie tylko same zjawiska, ale także ich głębsze, nieoczywiste przyczyny³¹⁸. Przywołani badacze akcentują, że „Ważność badań jakościowych wynika z faktu, że dostarczają one wiedzę na bardzo pogłębionym poziomie. Jest to wiedza o szerokim zasięgu, ekspercka. Wykracza ona zdecydowanie poza informacje demograficzne oraz obejmuje takie zagadnienia, jak postawy, zachowania, potrzeby i motywacje”³¹⁹.

W ramach badań jakościowych nacisk kładzie się na analizę kontekstu oraz indywidualnych przypadków, traktując je jako fundament wyjaśniania badanych zagadnień³²⁰. Dzięki temu badania tego typu pozwalają na szybkie i rzetelne zgłębianie zarówno jednostek, jak i związanych z nimi zjawisk. Oferują one dostęp do wiedzy praktycznej, umożliwiając analizę informacyjną oraz interpretację danych, co wspiera tworzenie unikalnych teorii podlegających dalszym naukowym rozważaniom³²¹. Dodatkowo badania jakościowe pozwalają na głębsze zrozumienie i rozszerzenie rezultatów uzyskanych w poprzednich analizach.

Spśród wielu różnych metod jakościowych w niniejszych badaniach została zastosowana metoda wywiadu pogłębionego (IDI). Wywiady były znane od starożytności, następnie znalazły szerokie zastosowanie m.in. w psychoanalizie freudowskiej, a obecnie stanowią cenne źródło wiedzy na temat opinii i poglądów zarówno jednostek, jak i grup społecznych³²². E. Babbie opisuje wywiady badawcze jako „element szerzej rozumianych badań terenowych. Wydaje się jednak, że socjolog nie tyle nie dopuszcza, by wywiad traktować jako samodzielną metodę badań, co zwraca uwagę na kontekst pozyskiwania materiału

³¹⁶ Por. A. Glińska-Neweś, I. Escher, *Analiza treści w badaniach zjawisk społecznych w organizacji*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2018, t. 6, nr 3, s. 77; J. Lofland, *Analiza układów społecznych*, dz. cyt., s. 269.

³¹⁷ Por. S. Kvale, *Prowadzenie wywiadów*, Warszawa 2010, s. 11; M. Wiśniewska-Drewniak, *Badanie zarządzania dokumentacją z użyciem metod empirycznych badań jakościowych*, s. 1.

³¹⁸ Por. B. Rąbińska, P. Ciąćka, *Badania jakościowe – klasyczne metody FGI oraz IDI*, w: *Badanie rynku. Jak zrozumieć konsumenta?*, w: *Badanie rynku: jak zrozumieć konsumenta?*, M. J. Lutostański, A. Łebkowska, M. Protasiuk (red.), Warszawa 2021, s. 164.

³¹⁹ Tamże.

³²⁰ Por. S. Kvale, *Prowadzenie wywiadów*, dz. cyt., s. 12; B. Rąbińska, P. Ciąćka, *Badania jakościowe – klasyczne metody FGI oraz IDI*, w: *Badanie rynku. Jak zrozumieć konsumenta?*, dz. cyt., s. 163.

³²¹ Por. B. Rąbińska, P. Ciąćka, *Badania jakościowe – klasyczne metody FGI oraz IDI*, w: *Badanie rynku. Jak zrozumieć konsumenta?*, dz. cyt., s. 163–164.

³²² Por. S. Kvale, *Prowadzenie wywiadów*, dz. cyt., s. 35–37; S. Mitchell, M. Black, *Freud i inni: historia współczesnej myśli psychoanalitycznej*, Kraków 2017, s. 35–60.

badawczego, uwzględniający pozawerbalne komunikaty, mogące mieć wpływ na właściwą interpretację wypowiedzi respondenta”³²³.

Z kolei S. Kvale zauważył, że wywiady stanowią „potężną metodę tworzenia wiedzy na temat człowieka, która zmieniła sposób rozumienia kondycji ludzkiej i kierowania ludzkimi działaniami”³²⁴. Zaś B. Rąbińska, P. Ciąćka oraz J. Sztumski podkreślają nie tylko ich dużą częstotliwość i powszechność stosowania w naukach społecznych ale przede wszystkim ich użyteczność oraz wysoką wartość deskrypcyjną, eksploracyjną i eksplanacyjną³²⁵.

W metodologii „S. Kvale wyróżnia kilka typów wywiadów.

- Wywiad konceptualny – wykorzystywany do precyzowania definicji pojęć oraz badania relacji między nimi, a także do zrozumienia głębszej natury badanego zjawiska.
- Wywiad faktograficzny – nastawiony na zdobycie szczegółowych informacji opartych na osobistych doświadczeniach respondenta.
- Wywiad narracyjny – polegający na wysłuchaniu historii opowiadanej przez respondenta, która dotyczy np. jego życia lub doświadczeń. Badacz kieruje rozmową, aby narracja była logiczna i przejrzysta.
- Zogniskowane wywiady grupowe (fokusy) – odbywające się w grupie kilku osób. Głównym celem jest zebranie różnorodnych perspektyw i spontanicznych opinii, bez dążenia do konsensusu czy rozwiązywania problemów.
- Wywiad dyskursywny – skoncentrowany na analizie języka i sposobu komunikacji podczas rozmowy, z uwzględnieniem różnic w dyskursach oraz dynamiki władzy między uczestnikami wywiadu.
- Wywiad konfrontacyjny – polegający na celowym zestawieniu wypowiedzi badanego z odmiennymi opiniami lub danymi, co często prowadzi do refleksji i zmiany stanowiska przez respondenta”³²⁶.

³²³ Por. E. Babbie, *Praktyka badań społecznych*, dz. cyt., s. 345.

³²⁴ S. Kvale, *Prowadzenie wywiadów*, dz. cyt., s. 39.

³²⁵ Por. U. Flick, *Projektowanie badania jakościowego*, dz. cyt., s. 17; S. Kvale, *Prowadzenie wywiadów*, dz. cyt., s. 17; B. Rąbińska, P. Ciąćka, *Badania jakościowe – klasyczne metody FGI oraz IDI*, w: *Badanie rynku. Jak zrozumieć konsumenta?*, dz. cyt., s. 163.

³²⁶ S. Kvale, *Prowadzenie wywiadów*, dz. cyt., s. 124–133.

Niektórzy badacze wyróżniają także narracyjny wywiad ekspercki oraz wywiad autobiograficzno-narracyjny³²⁷.

Wywiad ma na celu nie tylko zdobycie informacji w ramach kontaktu badacza z respondentem, ale także uzyskanie wartościowej i wiarygodnej wiedzy o rzeczywistości społecznej. Specjaliści podkreślają, że jego rolą jest poznanie oraz zrozumienie istoty centralnych tematów życia badanych oraz dostarczenie konstruktywnych opisów będących materiałem badawczym, który daje podstawy i umożliwia interpretację³²⁸. Wywiad umożliwia poznanie nie tylko samego zjawiska, ale także motywów działań, postaw i zamiarów badanych, jak również może być on połączony z innymi metodami, co dodaje waloru tej metodzie³²⁹. Należy zaznaczyć, że metoda ta wymaga od badacza doskonałej znajomości tematu, umiejętności aktywnego słuchania i gotowości do moderowania rozmów, jak również wysoko rozwiniętych umiejętności komunikacyjnych.

Wywiad można realizować na różne sposoby, stosując odmienne podejścia. Jednym z najczęściej wybieranych wariantów jest rozmowa między badaczem a respondentem, opierająca się na wcześniej opracowanym kwestionariuszu. Zanim do niego dojdzie należy zapytać respondentów o zgodę na udział w badaniu, podać szczegóły i odpowiedzieć na ewentualne pytania badanych. Następnie przystępuje się do wywiadu realizowanego w formie ustrukturyzowanej lub nieustrukturyzowanej oraz standaryzowanej bądź nie³³⁰. Wywiad standaryzowany charakteryzuje się stałą i jednakową kolejnością pytań dla wszystkich respondentów. W przypadku wywiadu niestandaryzowanego badacz dostosowuje porządek pytań w zależności od przebiegu rozmowy. Z kolei, rodzaj zadawanych pytań stanowi kryterium podziału na wywiady ustrukturyzowane oraz nieustrukturyzowane. Strukturyzacja wywiadu może być przeprowadzana w różnym stopniu w zależności od celu i przedmiotu badań³³¹. W pierwszym przypadku pytania, głównie zamknięte, ograniczają możliwość

³²⁷ S. Juszczak, *Badania ilościowe w naukach społecznych: szkice metodologiczne*, Katowice 2005, s. 151–152.

³²⁸ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2004, s. 272; S. Kvale, *Prowadzenie wywiadów*, dz. cyt., s. 110; J. Wojcieszek, M. Wojcieszek, *Pogłębiony wywiad indywidualny jako przestrzeń spotkania i dialogu*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2019, t. 38, nr 2, s. 260.

³²⁹ R. Wimmer, J. Dominick, *Mass media: metody badań*, Kraków 2008, s. 251.

³³⁰ S. Gudkova, *Wywiad w badaniach jakościowych*, w: *Badania jakościowe. T. 2. Metody i narzędzia*, D. Jemielniak (red.), seria „Metodologia”, Warszawa 2012, s. 130–145; J. Lutyński, *Ankieta i jej rodzaje na tle podziału technik otrzymywania materiałów*, w: *Analizy i próby technik badawczych w socjologii: praca zbiorowa. T. 2*, J. Lutyński, Z. Gostkowski (red.), Wrocław 1968, s. 26.

³³¹ S. Gudkova, *Wywiad w badaniach jakościowych*, dz. cyt., s. 113.

swobodnych odpowiedzi, natomiast w drugim, większy nacisk kładzie się na pytania otwarte, które zachęcają do rozbudowanych wypowiedzi.

Prowadzenie badań jakościowych wymaga precyzyjnego opisania podejmowanych kroków i procedur realizowanych w projekcie³³². Zgodnie ze wskazaniami S. Kvale można wyróżnić następujące etapy prowadzenia badań wykorzystujących metodę wywiadu

1. Konceptualizacja – dogłębne zapoznanie się z tematem badawczym, określenie celu projektu oraz sformułowanie hipotez badawczych.
2. Projektowanie – etap podejmowania decyzji dotyczących metod i procedur badawczych. Obejmuje wybór technik, określenie wielkości próby, kryteriów doboru respondentów oraz ustalenie harmonogramu projektu. Tworzony jest także scenariusz wywiadu.
3. Realizacja wywiadu – kluczowy moment badań, podczas którego badacz przeprowadza rozmowy z respondentami. Analiza danych powinna rozpocząć się równoległe na tym etapie.
4. Transkrypcja – wierne przepisanie nagranych rozmów przeprowadzonych podczas wywiadów z respondentami.
5. Analiza – przetwarzanie treści rozmów, w tym nagrań i transkrypcji, oraz uwag badacza zebranych podczas wywiadów. Analizę zaleca się rozpoczynać już w trakcie rozmów, co ułatwia kontrolę danych. Etap ten obejmuje także ewentualne przeprowadzenie dodatkowych, kontrolnych wywiadów.
6. Weryfikacja – ocena uzyskanych informacji pod kątem ich rzetelności (czy dane są spójne i wiarygodne?) oraz trafności (czy odpowiadają rzeczywistości, są dobrze sformułowane i przekonujące?).
7. Raportowanie – opracowanie wyników badań i ich prezentacja w sposób dostosowany do odbiorców³³³.

Metodą badawczą zastosowaną w niniejszym projekcie badawczym były indywidualne, semistrukturyzowane wywiady pogłębione (IDI). Ich celem było poznanie uwarunkowań i charakterystyki procesu transmisji wartości w rodzinach pochodzenia studentów i studentek,

³³² S. Kvale, *Prowadzenie wywiadów dz. cyt.*, s. 209.

³³³ Tamże., s. 141–151.

ze szczególnym uwzględnieniem wartości przejętych przez respondentów oraz poznaniem motywów ich interioryzacji bądź odrzucenia. Badanie skoncentrowano także na identyfikacji mechanizmów przekazywania wartości w rodzinie oraz na roli podmiotów zewnętrznych, takich jak instytucje edukacyjne, religijne czy media. Istotnym elementem badania była ocena transmisji wartości w rodzinach pochodzenia przez respondentów oraz ich refleksja nad elementami, które chcieliby kontynuować lub zmienić w przyszłości, jeśli zdecydują się na posiadanie i wychowanie własnych dzieci. Analiza jakościowa umożliwiła zrozumienie, dlaczego wybrane wartości oraz metody ich przekazu były przez badanych uznawane za skuteczne, inspirujące lub nieinteresujące.

Wybór tematyki pytań oraz ich kolejność zostały oparte na założeniu, że rozwój systemu wartości jest procesem wieloaspektowym, dlatego omawiane zagadnienia były ze sobą powiązane w ustrukturyzowany sposób. Początkowe pytania dotyczyły opisu rodziny pochodzenia, następnie znaczenia i motywów preferencji kluczowych wartości, a kolejne pytania poruszały bardziej szczegółowe kwestie, takie jak rola rodziny, metod wychowawczych, znaczenie poszczególnych osób i czynników zewnętrznych w procesie formacji aksjologicznej oraz plany na przyszłość. Wywiad zawierał zarówno pytania dotyczące planów oraz przyszłości, jak i pytania retrospektywne, które umożliwiły respondentom ocenę różnic pomiędzy wartościami przekazywanymi przez rodzinę a tymi, które obecnie uznają za ważne. Pozwoliło to uchwycić dynamiczny charakter systemu wartości oraz zidentyfikować kluczowe czynniki wpływające na jego zmiany.

Dzięki zastosowanemu podejściu badacz pogłębił wiedzę o wartościach i sposobach ich przekazywania w rodzinach oraz ich znaczeniu z perspektywy respondentów. Uwzględnienie pytań o instytucje zewnętrzne, takie jak szkoła, Kościół czy media, dostarczyło pełniejszego obrazu wpływów kształtujących system wartości badanych osób. Przeprowadzone wywiady pozwoliły również uchwycić sposób, w jaki uczestnicy przetworzyli otrzymane wartości oraz jak wpłynęły one na ich codzienne decyzje i plany dotyczące przekazywania wartości kolejnym pokoleniom.

3.5. Dobór próby badawczej

Próba badawcza do badań ilościowych w niniejszym badaniu składała się z 513 osób studiujących w wieku 19-26 lat, którzy kształcą się w różnych ośrodkach akademickich w Polsce, jednakże większość z nich na terenie Lublina. Dobór miał charakter dogodny, co zostało umotywowane zarówno zaangażowaniem na rzecz lubelskiego środowiska akademickiego autora pracy jak i chęcią zbadania osób identyfikujących się jako związanych z tradycjami narodowymi i katolicyzmem. Chciano się przez to dowiedzieć jak afiliacja wyznaniowa oraz kształcenie w części kraju o znacznym poziomie zaangażowania religijnego wpływa na hierarchię wartości badanych. Dobór takiej próby będzie miał na celu uzyskanie szerokiego obrazu preferowanych i realizowanych wartości respondentów w kontekście współczesnych wyzwań społecznych i kulturowych, umożliwiając jednocześnie przeprowadzenie wiarygodnych i reprezentatywnych analiz.

Badaniem jakościowym zostało objętych 16 osób studiujących w wieku 19-26 lat, którzy uczestniczyli we wcześniejszych badaniach ilościowych. Zapytanie o udział w badaniu zostało skierowane do większej liczby studentów, ale z uwagi na czas trwania wywiadów i specyfikę badanej tematyki pozytywnie odpowiedziało 19 osób z czego wybrano 16. Jak wskazują specjaliści z zagranicznych jednostek badawczych, należy wykonać przynajmniej 6 wywiadów³³⁴, zaś Polscy badacze przyjmują za minimum 15, jednakże ramy te nie są sztywne, gdyż celem badań nie jest reprezentatywne oddanie opinii osób z całej próby badanej ilościowo, lecz wysycenie tematyczne³³⁵. Jak wskazują M. Ciechowska i M. Szymańska: „Celem wywiadu jest drążenie zjawiska w celu dotarcia do istoty fenomenu, ukazanie kontekstu eksplorowanego zjawiska, a także osadzenie go czasie i przestrzeni, oraz badanie innych uwarunkowań, które są istotne w jego kontekście”³³⁶.

Dobór próby miał charakter celowy z uwagi na uprzedni udział w badaniu ankietowym, dobrowolność zgłoszenia do udziału w wywiadzie oraz kryterium różnych kontekstów rodzinnych badanych, aby ukazać specyfikę religijności, etapu studiów i miejsca zamieszkania badanych oraz ich rodzin pochodzenia. Dobór miał na celu zapewnić różnorodność kontekstów

³³⁴ C. Helfferich, *Die Qualität qualitativer Daten: Manual für die Durchführung qualitativer Interviews*, Wiesbaden 2011, s. 175.

³³⁵ *Metody badań medioznawczych i ich zastosowanie*, A. Szymańska, M. Lisowska-Magdżiarz, A. Hess (red.), Kraków 2018, s. 223–227; K. Woźniak, *Istota badań społecznych w samorządzie terytorialnym w Polsce*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2019, nr 4, s. 48.

³³⁶ M. Ciechowska, *Wybrane metody jakościowe w badaniach pedagogicznych*, Kraków 2018, s. 183–184.

religijnych i socjokulturowych, co umożliwiło szerszą analizę zjawiska transmisji wartości w rodzinach. Tak dobrana próba odzwierciedliła różne typy rodzin pochodzenia, w których wzrastali respondenci.

3.6. Organizacja i przebieg badań

Badanie zostało przeprowadzone metodą sondażu za pomocą techniki ankiety w formie CAWI (Computer-Assisted Web Interview) i zapewniło respondentom wygodny dostęp do ankiety oraz gwarantowało anonimowość, co sprzyjało uzyskaniu szczerych odpowiedzi od młodych dorosłych. Proces badawczy rozpoczął się od opracowania oraz przetestowania kwestionariusza, który został dostosowany do specyfiki grupy wiekowej 19-26 lat oraz zróżnicowanych środowisk akademickich. Po zakończeniu pilotażu kwestionariusz został rozesłany do wybranych grup uczestników za pomocą platformy Google Forms, przy wsparciu instytucji akademickich oraz mediów społecznościowych, które stanowiły kluczowy kanał komunikacji dla tej grupy wiekowej.

Cały proces zbierania danych trwał od stycznia do marca 2024 roku, a więc 3 miesiące, co zapewniło respondentom wystarczająco dużo czasu na udzielenie przemyślanych i autentycznych odpowiedzi. Badanie miało na celu zebranie danych dotyczących zarówno deklarowanych wartości młodych dorosłych, jak i tego, w jaki sposób wartości te, były realizowane w ich codziennym życiu. W ankiecie wzięło udział 526 respondentów, z czego analizie można było poddać 513 ankiet. Po zakończeniu procesu zbierania danych przystąpiono do ich analizy, obejmującej aspekty ilościowe, co pozwoliło uzyskać pełniejszy obraz zarówno deklarowanych, jak i rzeczywistych hierarchii wartości. Wyniki badania zostały zestawione, porównane oraz poddane szczegółowej analizie, co umożliwiło identyfikację kluczowych różnic i podobieństw w systemach wartości młodych dorosłych, w kontekście ich edukacji, pochodzenia, religijności a także doświadczeń związanych z dorastaniem w dobie globalizacji i technologii.

Analizę statystyczną danych zgromadzonych w trakcie badania przeprowadzono za pomocą programu IBM SPSS Statistics. Wyniki odpowiedzi na pytania jednokrotnego wyboru, które były zmiennymi nominalnymi, zostały zaprezentowane w formie wykresów słupkowych tak samo, jak odpowiedzi na pytania jednokrotnego wyboru, które dotyczyły zmiennych porządkowych. Wykryte zależności, korelacje oraz porównania zmiennych zostały

przedstawione w tabelach. W celu analizy relacji między zmiennymi zastosowano odpowiednie testy statystyczne oraz obliczono właściwe współczynniki statystyczne, dostosowane do charakteru danych.

Badaniem jakościowym zostało objętych 16 osób studiujących w wieku 19-26 lat, którzy uczestniczyli we wcześniejszych badaniach ilościowych. Zapytanie o udział w badaniu zostało skierowane do większej liczby studentów, ale z uwagi na czas trwania wywiadów i specyfikę badanej tematyki pozytywnie odpowiedziało 19 osób z czego wybrano 16. Podczas realizacji badań przestrzegano wszelkich zasad dotyczących ochrony danych osobowych oraz zapewnienia anonimowości respondentów, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa i etyką badawczą. Uczestnicy wyrazili świadomą zgodę na udział w badaniu oraz na rejestrację rozmów do celów analizy naukowej. Wywiady pogłębione realizowano w okresie czterech miesięcy – od czerwca do września 2024 roku. Starannie zaplanowany harmonogram pozwolił na swobodne przeprowadzenie rozmów oraz zebranie szczegółowego materiału badawczego.

Po zakończeniu etapu zbierania danych z wywiadów pogłębionych, wszystkie nagrania zostały poddane procesowi transkrypcji, co umożliwiło dokładne uchwycenie wypowiedzi respondentów w formie tekstowej. Następnie przetranskrybowany materiał został zakodowany zgodnie z zasadami analizy jakościowej, co pozwoliło na identyfikację kluczowych kategorii oraz wyłonienie głównych tematów badania. Na podstawie zakodowanego materiału przeprowadzono szczegółową analizę jakościową, która umożliwiła zrozumienie znaczeń przypisywanych przez badanych, wartościom przekazywanym w ich rodzinach pochodzenia. Analiza uwzględniła również motywy preferencji wartości oraz sposób, w jaki badani interpretowali proces ich transmisji.

Wywiady pogłębione zostały przeprowadzone z 16 respondentami w okresie od czerwca do września 2024 roku. Czas trwania każdego wywiadu był zróżnicowany, zależny od zaangażowania uczestników i rozbudowania ich odpowiedzi. Najkrótszy wywiad trwał 1 godzinę i 27 minut, a najdłuższy 2 godziny i 15 minut. Przeprowadzone wywiady dostarczyły bogatego i zróżnicowanego materiału badawczego, który stanowił solidną podstawę do pogłębionej interpretacji oraz wyciągnięcia wniosków na temat transmisji wartości w rodzinach pochodzenia studentów. Wyniki pozwoliły na uchwycenie wzorców, motywów oraz znaczeń kluczowych dla badanej problematyki, co znacząco przyczyniło się do poszerzenia wiedzy w tym obszarze.

Tabela 12. Szczegółowy harmonogram wywiadów

L.p.	Data wywiadu	Forma wywiadu	Czas trwania
1	5 czerwca 2024	Stacjonarna (uczelnia)	1:35
2	12 czerwca 2024	Zdalna (MS Teams)	1:50
3	20 czerwca 2024	Stacjonarna (uczelnia)	2:15
4	25 czerwca 2024	Zdalna (MS Teams)	1:40
5	2 lipca 2024	Stacjonarna (uczelnia)	1:45
6	9 lipca 2024	Zdalna (MS Teams)	1:55
7	17 lipca 2024	Zdalna (MS Teams)	1:27
8	24 lipca 2024	Zdalna (MS Teams)	1:35
9	31 lipca 2024	Zdalna (MS Teams)	1:55
10	7 sierpnia 2024	Zdalna (MS Teams)	2:13
11	14 sierpnia 2024	Zdalna (MS Teams)	1:40
12	21 sierpnia 2024	Zdalna (MS Teams)	1:34
13	28 sierpnia 2024	Zdalna (MS Teams)	1:50
14	4 września 2024	Zdalna (MS Teams)	1:50
15	11 września 2024	Stacjonarna (uczelnia)	1:45
16	12 września 2024	Stacjonarna (uczelnia)	1:50

Harmonogram został zaplanowany tak, aby uwzględnić dostępność respondentów i umożliwić przeprowadzenie wywiadów w dogodnych dla nich terminach i formach. Wywiady zrealizowano w sposób zgodny z zasadami ochrony danych osobowych i etyką badawczą.

3.7. Charakterystyka badanych i miejsca badań

Kwestionariusz ankiety został rozesłany do wybranych uczestników za pomocą platformy Google Forms, przy wsparciu instytucji akademickich oraz mediów społecznościowych, które stanowiły kluczowy kanał komunikacji ze studentami. Wywiady pogłębione zrealizowano w miejscach zapewniających komfort i poufność rozmów, dostosowanych do potrzeb badanych studentów. Proces przeprowadzono zarówno w formie stacjonarnej, jak i zdalnej, co umożliwiło dotarcie do szerokiego grona respondentów z różnych uczelni i lokalizacji. Wywiady odbywały się w salach pracy na terenie uniwersytetu, w pomieszczeniach innych ośrodków akademickich oraz niektóre zdalnie, za pomocą platformy MS Teams. Dzięki takiej organizacji badania, możliwe było uzyskanie różnorodnych perspektyw wielu respondentów, co znacząco wzbogaciło materiał badawczy.

Większość badanych kształci się na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w Lublinie (KUL), pozostałe grupy badanych pochodziły z innych uczelni na terenie Lublina, takich jak Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej (UMCS), Uniwersytet Przyrodniczy (UP) i Uniwersytet Medyczny (LUM). Katolicki Uniwersytet Lubelski to uczelnia o silnym profilu eklezjalnym, która stawia duży nacisk na przekaz wartości patriotycznych i katolickich. Wybór tej uczelni miał na celu sprawdzenie czy studenci wybierający uniwersytet katolicki identyfikują się z promowanymi na nim wartościami. Wschodnia część Polski, w której znajduje się Lublin, charakteryzuje się wyższym stopniem zaangażowania w życie Kościoła i praktyki religijne. Badania socjologiczne wskazują, że regiony wschodnie, m.in. Podkarpacie i Lubelszczyzna, wyróżniają się na tle innych części kraju wyższą frekwencją na Mszach Świętych i liczniejszym udziałem mieszkańców w życiu religijnym³³⁷. Zjawisko to jest szczególnie widoczne w porównaniu z zachodnią częścią Polski, gdzie laicyzacja i procesy modernizacyjne społeczeństwa są bardziej zaawansowane. Dlatego, wybranie studentów z tej części kraju, pozwoliło na uwzględnienie wartości wynikających z głębszego zaangażowania religijnego i patriotycznego w systemach wartości młodych dorosłych.

³³⁷ M. Grabowska, *Polski pejzaż religijny – z bliższego planu*, dz. cyt., s. 4–8; Komitet Redakcyjny Głównego Urzędu GUS i Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, *Statystyczny, Rocznik Demograficzny 2023*, GUS, 2023; *Kościół Katolicki w Polsce 1991-2011. Rocznik statystyczny*, Warszawa 2014, s. 14; W. Sadłoń, L. Organek, K. Kamiński, *Annuarium statisticum Ecclesiae in Polonia. Dane za rok 2020.*, Rocznik statystyczny Kościoła w Polsce, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC im. Witolda Zdaniewicza, 2021, s. 17.

Ponadto, część badanych pochodziła z innych ośrodków akademickich w Polsce, co pozwoliło na szersze zrozumienie, jak wartości te, mogą różnić się w zależności od lokalnych uwarunkowań społecznych i kulturowych. Wybór tej grupy umożliwił uwzględnienie wpływu różnych tradycji akademickich, regionalnych oraz kontekstów społecznych na postawy i systemy wartości młodych ludzi w Polsce. Badana próba, obejmująca studentów z uczelni w Lublinie oraz kilku innych ośrodków akademickich, pozwoliła na uzyskanie pełniejszego obrazu tego, w jaki sposób systemy wartości kształtują się w różnych częściach kraju.

Badanie studentów w kontekście transmisji wartości w rodzinach pochodzenia ma szczególną wartość naukową i praktyczną, zwłaszcza w porównaniu do osób niestudujących. Po pierwsze, studenci są grupą, która przeważnie opuszcza rodzinne środowisko i zaczyna funkcjonować w nowym, bardziej autonomicznym otoczeniu. To właśnie w tej grupie wyraźniej niż wśród osób niestudujących można zaobserwować, jak wartości wyniesione z rodzin pochodzenia są konfrontowane z różnorodnymi perspektywami – zarówno w kontaktach z rówieśnikami, jak i w ramach zajęć akademickich, gdzie prezentowane są różne światopoglądy i systemy aksjologiczne. Po drugie, studenci mają unikalną okazję do refleksji nad własnymi wartościami w trakcie edukacji wyższej, która sprzyja krytycznemu myśleniu, introspekcji oraz porównywaniu wartości rodzinnych z wartościami dominującymi w społeczeństwie. Osoby niestudujące, szczególnie te, pozostające w środowisku rodzinnym lub lokalnym, mogą mieć mniej okazji styku z zewnętrznymi wpływami, co sprawia, że ich wartości mogą być bardziej zgodne z rodziną pochodzenia i mniej zróżnicowane.

Respondenci do wywiadów pogłębionych zgłaszali się dobrowolnie i byli kwalifikowani na podstawie uprzedniego udziału w badaniu ilościowym, chęci udzielenia wywiadu oraz kontekstów rodziny pochodzenia, stopnia religijności i zaangażowania społecznego. Dane respondentów zostały zanonizowane z uwagi na poufność rodzinnych historii i powierzenie osobistych refleksji nt. rodziny i środowiska wzrostu. Respondenci zostali oznaczeni numerami o R1 do R16, o czym decydowała kolejność zgłoszenia do udziału w wywiadach. Szczegółowy wykaz respondentów został przedstawiony poniżej.

Tabela 13. Wykaz respondentów do badań jakościowych

Nr respondenta	Wiek	Płeć	Uczelnia
R1	20	Kobieta	KUL
R2	23	Kobieta	UMCS
R3	22	Mężczyzna	Politechnika Lubelska
R4	23	Mężczyzna	KUL
R5	26	Kobieta	KUL
R6	24	Mężczyzna	KUL
R7	26	Kobieta	UMCS
R8	20	Kobieta	KUL
R9	20	Kobieta	UMCS
R10	25	Kobieta	Uniwersytet Medyczny w Lublinie
R11	25	Mężczyzna	KUL
R12	26	Kobieta	KUL
R13	26	Kobieta	KUL
R14	24	Mężczyzna	KUL
R15	23	Kobieta	KUL
R16	24	Kobieta	KUL

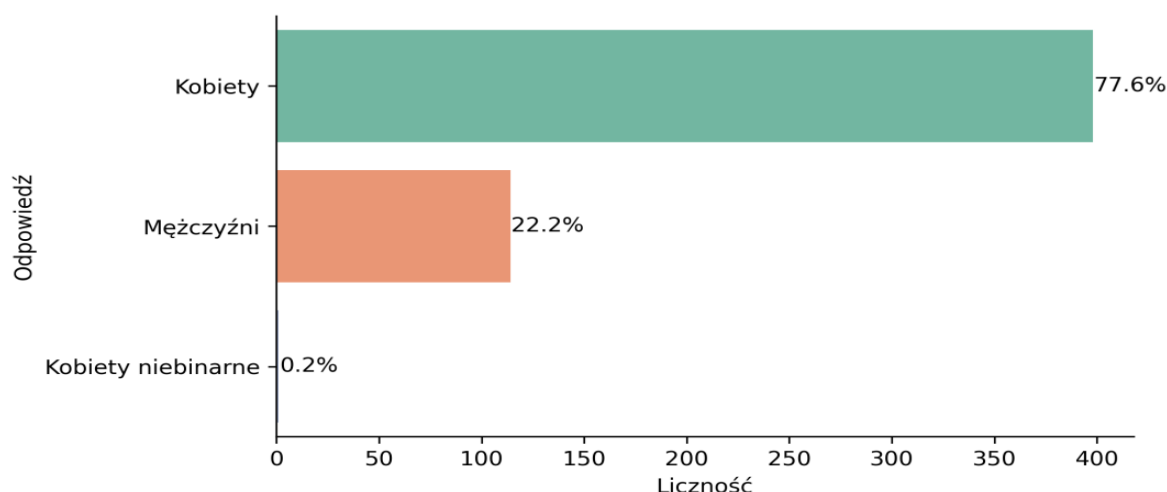
Dobór zmiennych badanej próby jest uzasadniony potrzebą uzyskania kompleksowego obrazu systemu wartości badanych grup oraz wpływu różnych czynników społeczno-ekonomicznych, demograficznych i kulturowych. Dzięki precyzyjnemu wyborowi zmiennych możliwe jest uchwycenie dynamiki przemian aksjologicznych i zrozumienie, w jaki sposób kontekst życiowy oraz otaczające środowisko wpływają na kształtowanie hierarchii wartości.

Płeć jest istotną zmienną w badaniu, ponieważ proces socjalizacji dziewcząt i chłopców różni się od siebie, co może wpływać na ich hierarchię wartości i sposób ich realizacji.

Uwzględnienie płci pozwala na lepsze zrozumienie, jak różnice aksjologiczne wynikające z kulturowo definiowanych ról płciowych manifestują się u młodych dorosłych, szczególnie w kontekście ich opinii o transmitowanych wartościach³³⁸.

W badaniach wzięło udział 524 respondentów z czego analizie można było poddać 513 ankiet. Wszyscy badani to studenci w większości związani z Lublinem oraz wschodnią częścią kraju, choć niektórzy byli związani z innymi ośrodkami akademickimi w kraju i zagranicą (pojedyncze przypadki). Dominującą grupę stanowiły kobiety, z udziałem 78% (N=398) przy udziale mężczyzn na poziomie 22% (N=114). Jedna osoba określiła się jako niebinarna 0,2% (N=1). Na pytanie odpowiedzieli wszyscy respondenci (513 osób). Z uwagi na statystyczne ograniczenia dotyczące licznosci poszczególnych grup, w analizie statystycznej nie uwzględniono przypadku, w którym zadeklarowano płeć: kobieta niebinarna.

Rysunek 1. Płeć

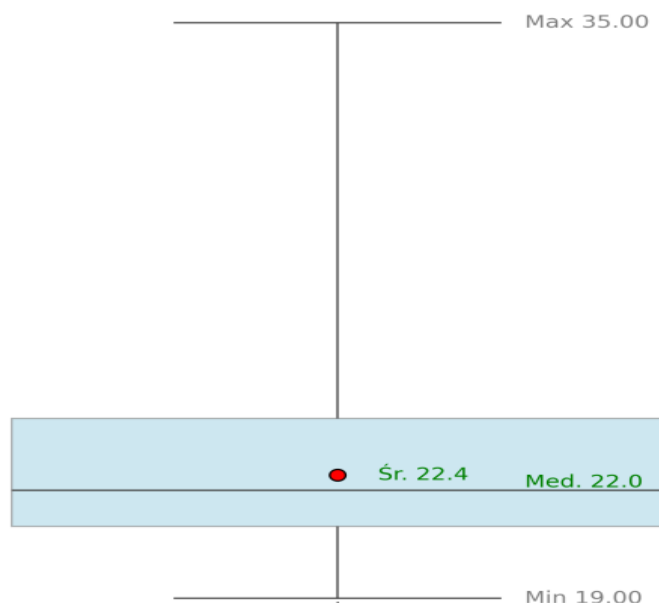
Wiek jako zmienna został wybrany, aby dowiedzieć się jakie różnice w ocenie i preferencji wartości istnieją wśród badanych na poszczególnych etapach studiów. Wiek pozwala zróżnicować osoby studiujące pod kątem ich doświadczeń związanych z kolejnymi etapami studiów. Analiza tego, na jakim etapie rozwoju i edukacji znajdują się badani, pozwala

³³⁸ G. Hofstede, *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, 2001, t.41; S. Schwartz, T. Rubel Lifschitz, *Sex Differences in Value Priorities: Cross-Cultural and Multimethod Studies*, „Journal of personality and social psychology” 2006, t. 89, nr 6, s. 1010–1028.

lepiej zrozumieć dynamikę zmiany wartości w czasie oraz wpływ otoczenia akademickiego na ich reinterpretację³³⁹.

Średni wiek uczestników badania wynosi 22,4 lat. Mediana wskazuje, że połowa respondentów ma 22 lata lub mniej. Minimalny wiek to 19 lat, a maksymalny osiąga 35 lat (jeden przypadek). Odchylenie standardowe wynosi 1,9, co sugeruje niewielkie zróżnicowanie wieku w grupie. Wariancja wynosi 3,9, a współczynnik zmienności to 8,8%, co wskazuje na dość dużą jednorodność uczestników badania pod względem wieku. Ze względu na celowy dobór próby osób w przedziale wiekowym 19-26 lat, w analizie statystycznej wykluczono przypadek, dla którego deklarowany wiek wynosił 35 lat.

Rysunek 2. Wykres rama - wąs dla zmiennej Wiek

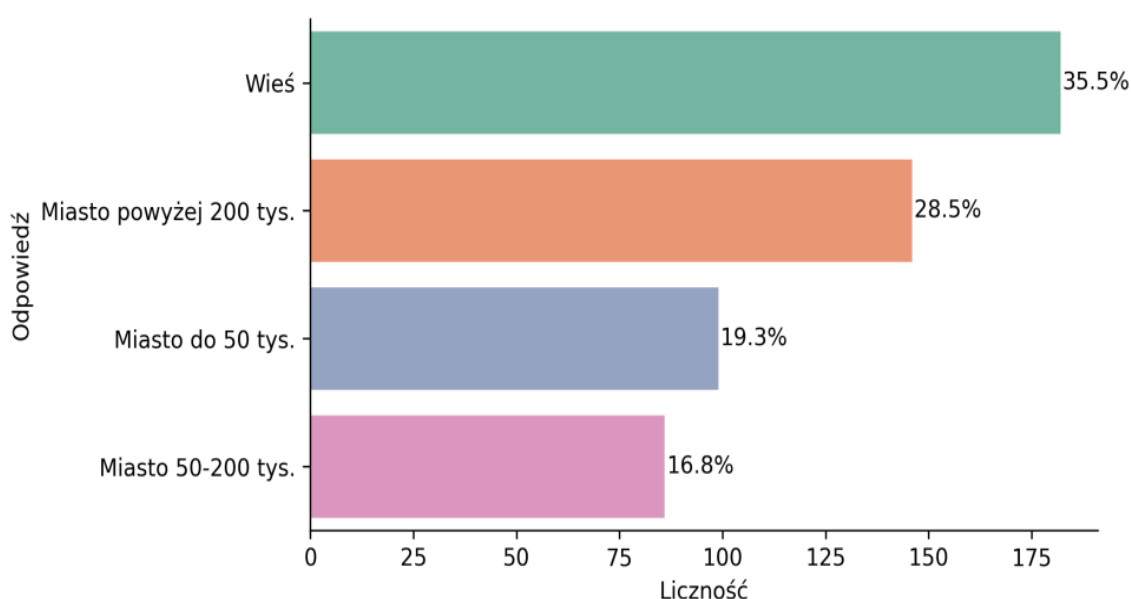
Miejsce zamieszkania stanowi istotną zmienną w badaniu, ponieważ warunki, w jakich dorastali badani, mogły mieć kluczowy wpływ na ich postrzeganie wartości oraz sposób ich realizacji. Studenci pochodzący z różnych środowisk np. miejskich lub wiejskich, mogą różnić się w swoich doświadczeniach i interpretacjach wartości przekazywanych przez rodziców³⁴⁰.

³³⁹ J. Arnett, *Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens Through the Twenties*, „The American psychologist” 2000, t. 55, nr 5, s. 469-480.; J. Kędzior, *Wartości, którymi kierują się dzisiejsi studenci (na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego)*, dz. cyt., s. 214-228; C. Langier, M. Siembida, *Wartości preferowane przez studentów edukacji wczesnoszkolnej i wychowania przedszkolnego*, „Journal of Education, Technology and Computer Science” 2018, t. 26, nr 4, s. 403-410; I. Ronald, C. Welzel, *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*, 2005, s. 48-65.

³⁴⁰ J. Smulders, S. Beugelsdijk, *Bonding and bridging social capital: Which type is good for economic growth?*, w: *The cultural diversity of European unity*, W. A. Arts, J. A. P. Hagenaars, L. Halman (red.), seria „European values studies”, Leiden 2003, s. 149-180.; T. Herudziński, *Zmiany na obszarach wiejskich w Polsce – percepcja, wiedza i zaangażowanie „starych” i „nowych” mieszkańców wsi*, „Rocznik Lubuski” 2020, t. 46, nr 2, s. 77-87; D. Lichter, D. Brown, *Rural America in an Urban Society: Changing Spatial and Social Boundaries*, „Annual

Mieszkanie w mniejszych miejscowościach mogło sprzyjać silniejszemu związkowi z rodziną pochodzenia, religią i działaniami na rzecz lokalnych wspólnot, natomiast życie w większych miastach mogło wpływać na bardziej indywidualistyczne podejście do kwestii związanych z relacjami i sukcesem zawodowym³⁴¹. Najliczniejszą grupą osób według miejsca zamieszkania są mieszkańcy wsi, z udziałem 35% (N=182). Drugie miejsce zajmują mieszkańcy miast powyżej 200 tysięcy, z wynikiem 28% (N=146). Trzecie miejsce przypada mieszkańcom miast do 50 tysięcy, którzy stanowią 19% (N=99).

Rysunek 3. Miejsce zamieszkania

Status cywilny jest istotnym dla badania wskaźnikiem, ponieważ osoby będące w związkach mogą inaczej kształtować własną hierarchię i preferencję wartości niż osoby stanu wolnego. Dla osób samotnych hierarchia wartości może być bardziej skoncentrowana na indywidualnych celach, takich jak samorozwój, kariera czy eksploracja własnych zainteresowań. Analiza statusu cywilnego pozwala lepiej zrozumieć, czy i w jaki sposób zmiany w życiu osobistym np. wejście w związek, prowadzą do reinterpretacji wartości rodzinnych oraz jakie wartości są wówczas wzmacniane, a które tracą na znaczeniu³⁴². Blisko

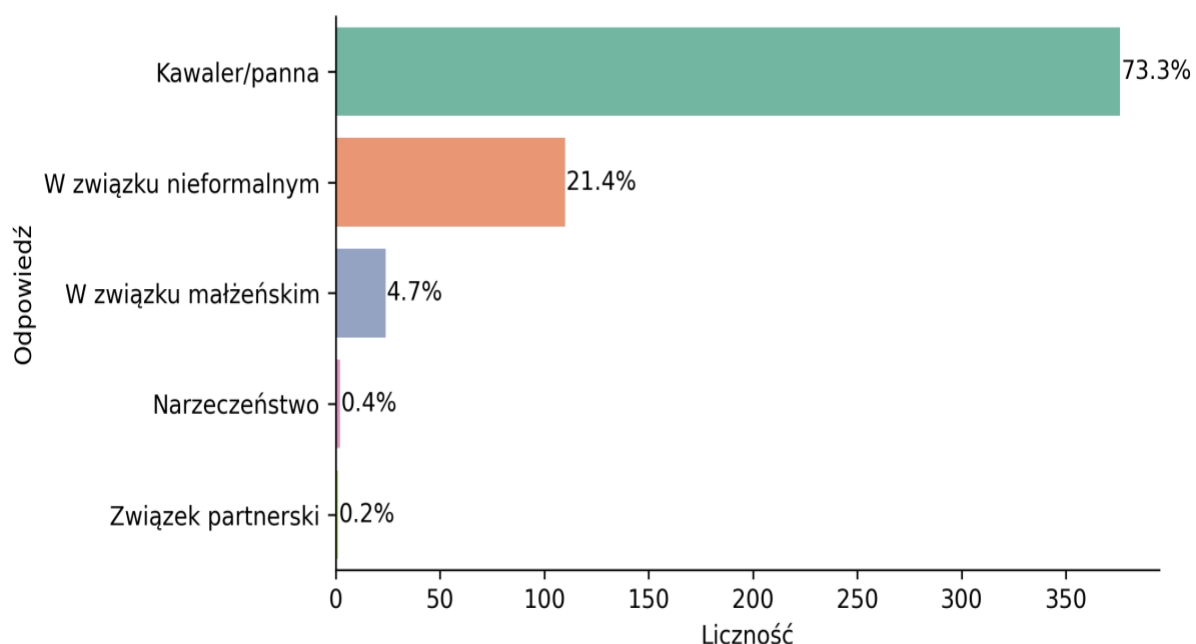
Review of Sociology” 2011, t. 37, nr 1, s. 567-589.; J. Paradysz, K. Paradysz, *Rozwój demograficzny wsi: trendy i perspektywy (1950–2030)*, „Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych” 2012, t. 13, nr 1, s. 168-181.

³⁴¹ N. Hipsz, *Wieś Polska–Stereotypy*, Komunikat z badań CBOS, 4/2014, Warszawa 2014, s. 2-6.

³⁴² A. Gos, *Znaczenie postaw wobec małżeństwa i rodziny w budowaniu relacji interpersonalnych*, „Fides et Ratio” 2014, t. 1, nr 17, s. 103-128; F. Lang, K. Fingerman, *Growing Together: Personal Relationships Across the Life Span*, 2003, s. 30-43; L. Ledden, S.P. Kalafatis, P. Samouel, *The relationship between personal values and perceived value of education*, „Journal of Business Research” 2007, t. 60, nr 9, s. 965-974; R.A. Thompson, S. Meyer, M. McGinley, *Understanding Values in Relationships: The Development of Conscience*, w: *Handbook of Moral Development*, Psychology Press 2005, s. 269–295.

$\frac{3}{4}$ badanej grupy stanowią osoby o statusie kawalera lub panny, z udziałem 73% (N=376). Osoby w związku nieformalnym reprezentowani byli w 21% (N=110). W związku małżeńskim znajdowało się zaledwie 5% badanych (N=24), narzeczeństwo deklarowały 2 osoby, związek partnerski jedna osoba.

Rysunek 4. Status cywilny

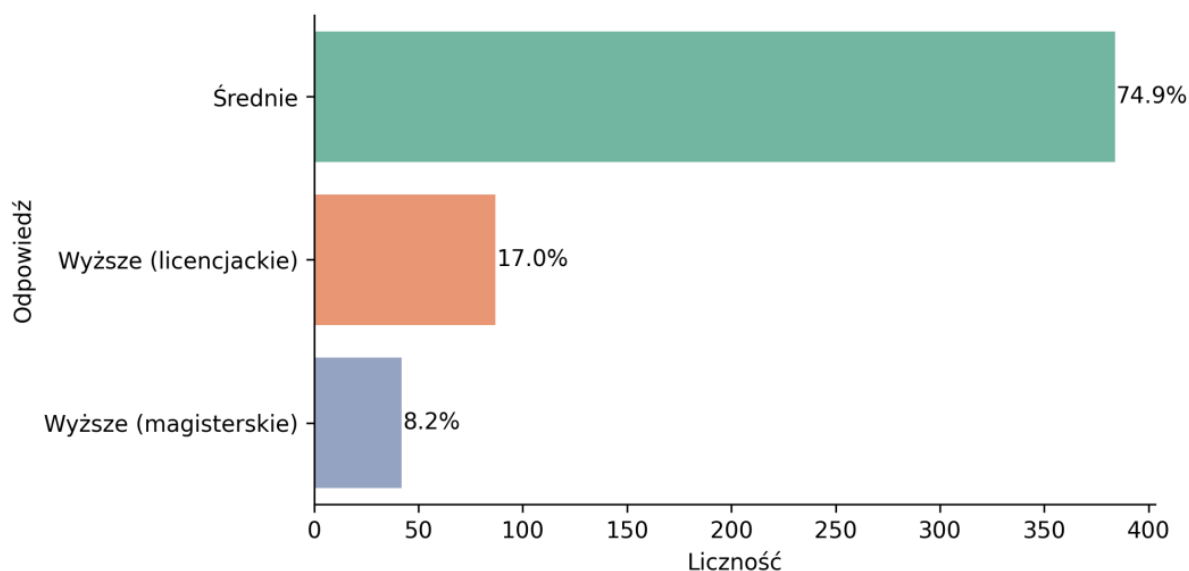

Poziom wykształcenia, w tym etap studiów, na którym znajdują się badani, jest istotny dla analizy hierarchii wartości, ponieważ różne poziomy edukacji wiążą się z odmiennymi wymaganiami intelektualnymi, społecznymi i emocjonalnymi, które mogą kształtować system wartości. Studenci studiów licencjackich często dopiero zaczynają konfrontować wartości wyniesione z domu z nowymi doświadczeniami, takimi jak samodzielne mieszkanie, kontakt z różnorodnymi grupami społecznymi czy rozwój krytycznego myślenia w ramach edukacji akademickiej. Z kolei studenci studiów magisterskich mogą znajdować się już na etapie, w którym wartości rodzinne zostały częściowo zmodyfikowane przez doświadczenia zdobyte w trakcie wcześniejszych studiów, praktyk zawodowych czy większej odpowiedzialności życiowej, jak np. praca na pełen etat. Uwzględnienie poziomu wykształcenia pozwala także na zbadanie, czy dalsza edukacja wzmacnia refleksję aksjologiczną, np. przez krytyczne podejście do tradycji i wartości przekazywanych przez rodzinę, czy może wzmacnia wybrane wartości³⁴³. Dominującą grupę stanowiły osoby

³⁴³ R.A. Cnaan i in., *Student Values, Religiosity, and Pro-Social Behaviour: A Cross-National Perspective*, „Diaconia (Göttingen, Germany)” 2012, t. 3, nr 1, s. 4–23; J. Kędzior, *Wartości, którymi kierują się dzisiejsi*

z wykształceniem średnim, z udziałem 75% (N=384). Osoby z wykształceniem wyższym licencjackim zajmowały drugie miejsce z udziałem 17% (N=87). Na trzecim miejscu plasowały się osoby z wykształceniem wyższym magisterskim, uzyskując 8% (N=42).

Rysunek 5. Wykształcenie

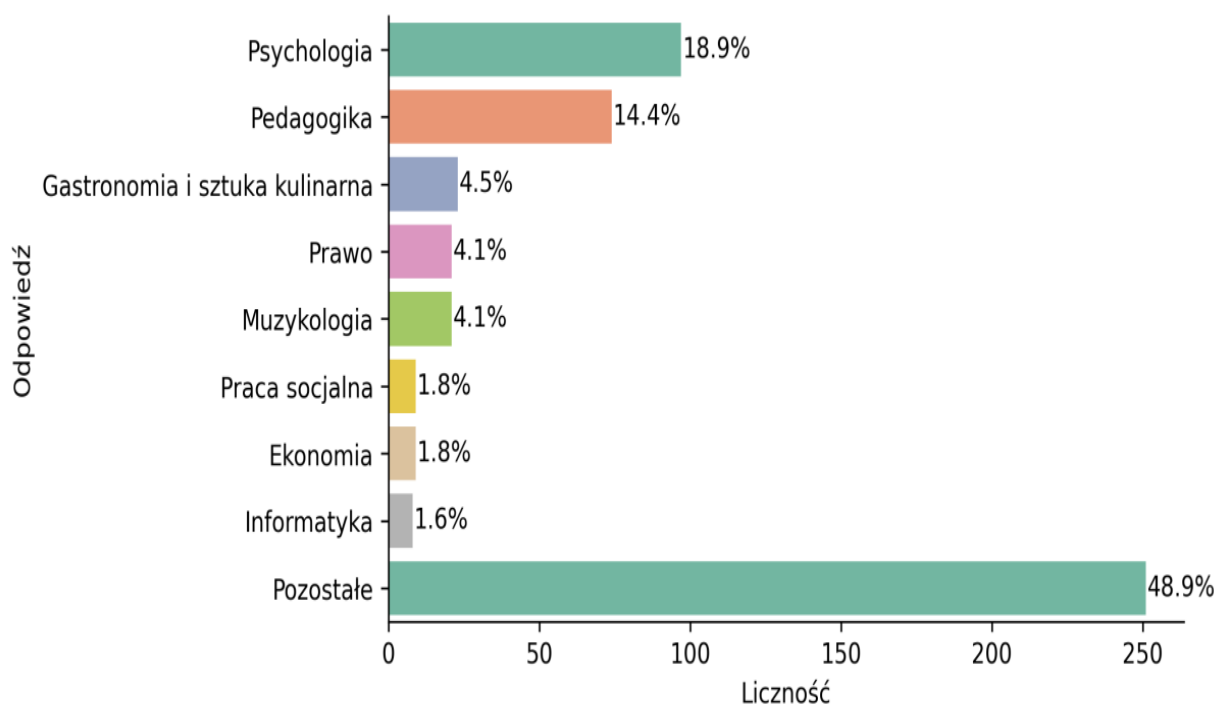

Kierunek studiów respondentów w kontekście transmisji wartości rodzinnych nabiera dodatkowego znaczenia. Wybór kierunku studiów może bowiem odzwierciedlać indywidualne preferencje, priorytety i zainteresowania, co czyni go istotnym wskaźnikiem w analizie systemu wartości młodych dorosłych. Zbadanie takich różnic pozwala na bardziej pogłębione rozumienie, jak wartości rodzinne są przekształcane w zależności od profilu akademickiego, w którym funkcjonują młodzi ludzie³⁴⁴. Najliczniejszą grupę stanowiły osoby z kierunku Psychologia, osiągając 19% (N=97). Drugą pozycję zajęła Pedagogika z 14% (N=74). W dalszej kolejności znajdują się Gastronomia i sztuka kulinarna oraz Prawo.

studenci (na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego), dz. cyt., s. 214-228; C. Langier, M. Siembida, *Wartości preferowane przez studentów edukacji wczesnoszkolnej i wychowania przedszkolnego*, dz. cyt., s. 403-410; H. Nowak, *Kształcenie akademickie jako etap konsolidacji kompetencji przedsiębiorczych*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2018, t. 48, nr 2, s. 47-59.

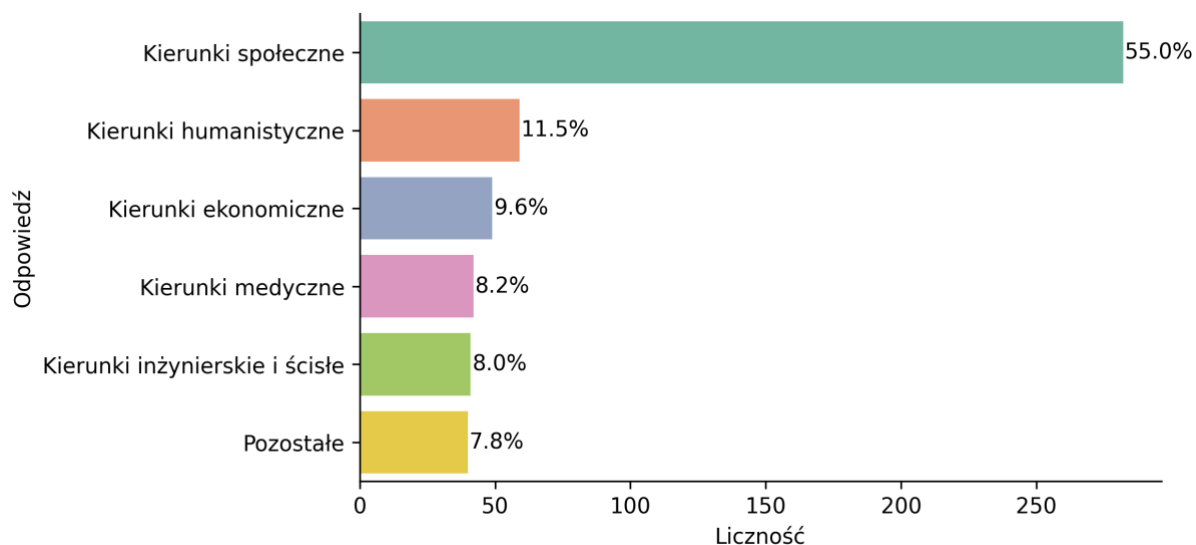
³⁴⁴ R.A. Cnaan i in., *Student Values, Religiosity, and Pro-Social Behaviour*, dz. cyt., s. 4-23; K. Jagielska, *Autorytet zawodu nauczyciela w opinii studentów studiów nauczycielskich*, dz. cyt., s. 186-204; J. Kędzior, *Wartości, którymi kierują się dzisiejsi studenci (na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego)*, dz. cyt., s. 214-228; C. Langier, M. Siembida, *Wartości preferowane przez studentów edukacji wczesnoszkolnej i wychowania przedszkolnego* dz. cyt., s. 403-410.

Rysunek 6. Kierunek studiów

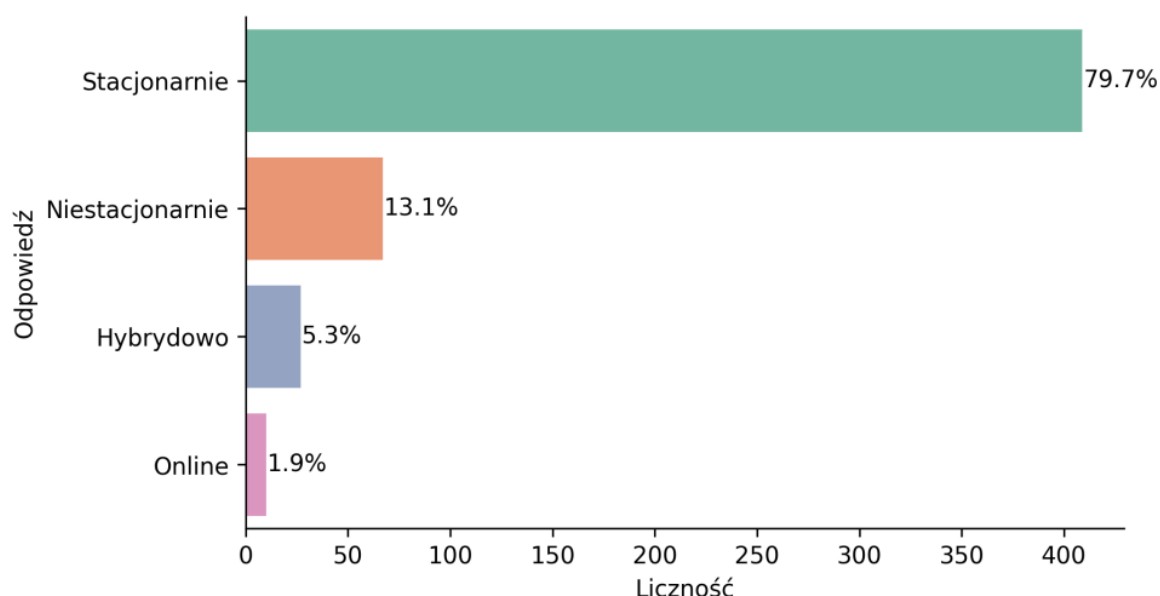
Najliczniejszą grupę stanowią osoby z kierunków społecznych, osiągając 55% (N=282). Drugie miejsce zajmują kierunki humanistyczne z udziałem 12% (N=59). Na trzeciej pozycji plasują się kierunki ekonomiczne z wynikiem 10% (N=49). Najmniej liczną reprezentację stanowią pozostałe kierunki, osiągając niecałe 8% (N=40).

Rysunek 12. Kierunek studiów (kategoria)

Forma studiowania jest istotną zmienną w badaniu transmisji wartości rodzinnych, ponieważ wpływa na codzienny kontakt studentów z otoczeniem akademickim, społecznym i rodzinnym, co może mieć bezpośrednie przełożenie na hierarchię i realizację wartości. W przypadku studentów stacjonarnych kontakt z rodziną bywa ograniczony, co stwarza przestrzeń do większej autonomii w kształtowaniu systemu wartości. Studenci niestacjonarni, którzy często łączą naukę z pracą zawodową, mogą z kolei wykazywać większą stabilność w hierarchii wartości, ponieważ ich codzienne doświadczenia są silniej powiązane z praktycznymi i zawodowymi aspektami życia. Studenci studiów online, którzy w większości pozostają w swoich lokalnych środowiskach, mogą wykazywać mniejszą podatność na wpływy nowych środowisk, co sprawia, że wartości rodzinne i lokalne tradycje mogą odgrywać u nich bardziej dominującą rolę. Forma studiowania jest więc istotnym czynnikiem, który wpływa na sposób, w jaki studenci konfrontują, przekształcają lub wzmacniają wartości wyniesione z domu rodzinnego. Główną deklarowaną formą studiów były studia stacjonarne 80% (N=409). Druga co do liczności była grupa studentów niestacjonarnych, stanowiąca 13% (N=67). Kolejne miejsce zajęły osoby studiujące hybrydowo, z wynikiem 5% (N=27). Najmniej liczną grupę (2%) stanowili studenci uczący się online (N=10).

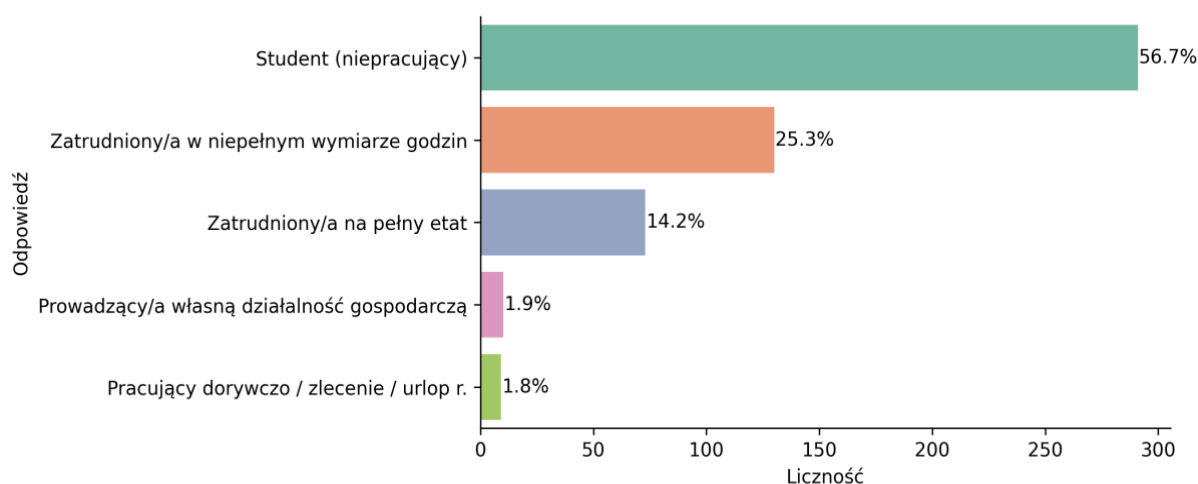
Rysunek 7. Forma studiów

Status zatrudnienia odgrywa istotną rolę w badaniu wartości, ponieważ osoby aktywne zawodowo często konfrontują wartości wyniesione z domu rodzinnego z rzeczywistością rynku pracy i własnymi aspiracjami zawodowymi. Studenci pracujący, mogą nadawać większe

znaczenie wartościom związanym z dobrami materialnymi czy ambicjami zawodowymi, podczas gdy osoby bez zatrudnienia mogą bardziej koncentrować się na edukacji, samorozwoju lub działaniach dobroczynnych i wolontaryjnych. Analiza tej zmiennej umożliwia zrozumienie, jak codzienne doświadczenia związane z pracą wpływają na hierarchię wartości oraz ich realizację w praktyce życia codziennego³⁴⁵. Najliczniejszą grupę stanowili studenci niepracujący, z udziałem 57% (N=291). Na drugim miejscu znalazły się osoby zatrudnione w niepełnym wymiarze godzin (25%). Następnie plasują się zatrudnieni na pełny etat z wynikiem 14% (N=73). Zdecydowanie mniejsze grupy tworzą prowadzący własną działalność gospodarczą i osoby pracujące dorywczo (po ok. 2%).

Rysunek 8. Status zatrudnienia

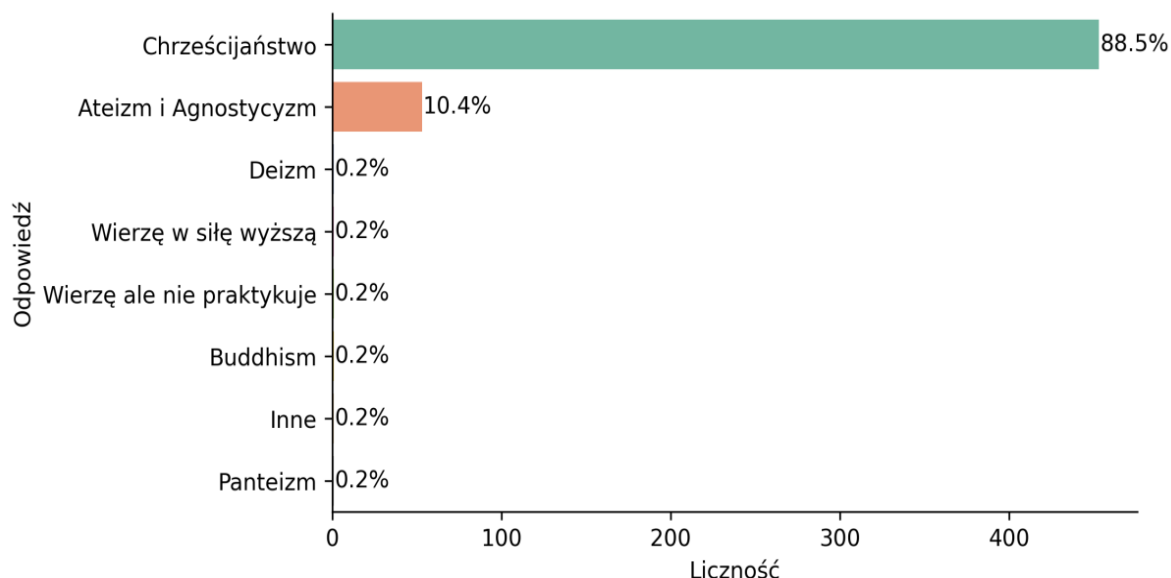
Wyznanie lub stosunek do religii są ważnymi zmiennymi w badaniu, ponieważ zasady moralne prezentowane przez katolicyzm czy inne wyznania lub religie wskazują, które wartości należy realizować w codziennych wyborach, aby dążyć ku dobru. Mogą istnieć różnice w kontekście postaw prospołecznych i zaangażowania w działania lokalnych wspólnot. Zmienna pozwala również ocenić, w jakim stopniu wartości religijne przekazane przez rodzinę są utrzymywane w życiu młodych dorosłych, a w jakim ulegają modyfikacji lub odrzuceniu³⁴⁶.

³⁴⁵ Coraz więcej studentów uczy się i pracuje jednocześnie - *Forum Akademickie*; T. Kupczyk, *Opinie studentów na temat zatrudnienia w Polsce i ich oczekiwań wobec pracy*, Wrocław 2018; T. Zubrzycka-Maciąg, M. Parchomiuk, *Pracujący studenci. Wybrane korelaty konfliktu i wzbogacenia*, „Forum Oświatowe” 2017, t. 1, nr 29, s. 163–178.

³⁴⁶ M. Bożewicz, *Zmiany religijności Polaków po pandemii*, dz. cyt.; S. Bullivant, *Europe's Young Adults and Religion: Findings from the European Social Survey (2014-16) to inform the 2018 Synod of Bishops*, dz. cyt., s. 3-11; M. Grabowska, *Polski pejzaż religijny – z bliższego planu*, Komunikat z badań CBOS, 91/2022, Warszawa 2022, s. 4–8; M. Grabowska, *Dlaczego Polacy odchodzą z Kościoła?*, dz. cyt.; A. Żurek, *Religijność polskich rodzin a proces modernizacji rodziny*, „Przegląd Religioznawczy – The Religious Studies Review” 2020, t. 275, nr 1, s. 83-95.

Najliczniejszą grupę stanowili chrześcijanie, osiągając ponad 88% (N=453). Następnie lokują się osoby identyfikujące się jako ateści i agnostycy udziałem 10% (N=53). Pozostałe wyznania posiadały jednoosobowe reprezentacje. Na pytanie odpowiedziało 512 osób.

Rysunek 9. Wyznanie

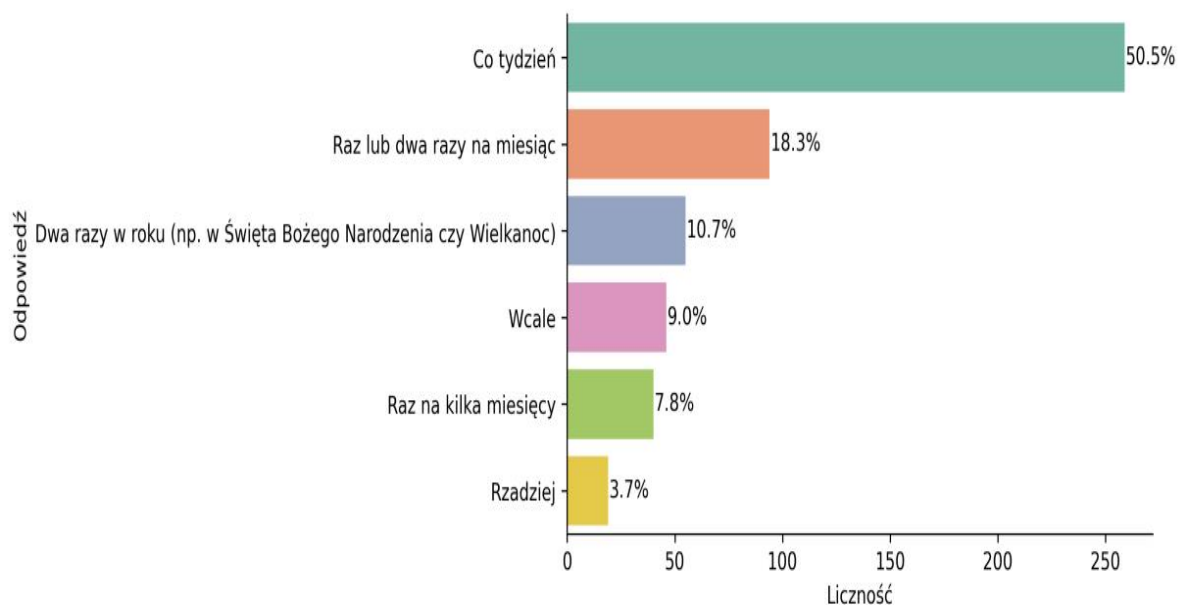
Częstotliwość praktyk religijnych jest istotnym wskaźnikiem zaangażowania w życie religijne i realizacji wartości duchowych w codziennym życiu. Osoby regularnie praktykujące mogą wykazywać większą zgodność z wartościami moralnymi i religijnymi przekazanymi przez rodzinę, podczas gdy osoby rzadziej praktykujące lub niepraktykujące mogą kłaść większy akcent na rzecz wartości witalnych i hedonistycznych. Uwzględnienie tej zmiennej w badaniu pozwala lepiej zrozumieć, czy intensywność praktyk religijnych wpływa na system wartości młodych dorosłych w kontekście współczesnych wyzwań kulturowych i społecznych³⁴⁷.

Najliczniejszą grupę stanowią osoby uczestniczące w praktykach religijnych co tydzień, z udziałem ok. 50% (N=259). Osoby uczestniczące raz lub dwa razy na miesiąc zajmują drugie miejsce z udziałem 18% (N=94), a niewiele poniżej nich plasują się osoby praktykujące dwa razy w roku, osiągając wynik 11% (N=55). Wcale nie uczestniczy stanowią 9% respondentów

³⁴⁷ S. Bullivant, C. Knowles, H. Vaughan-Spruce, B. Durcan, *Why Catholics Leave, What They Miss, and How They Might Return*, dz. cyt., s. 19-32; A. Domaszk, *Upbringing children for using new communication tools in catholic families*, „Annuaire iuris canonici” 2016, nr 3; K. Tervo-Niemelä, *Religious upbringing and other religious influences among young adults and changes in faith in the transition to adulthood*, dz. cyt., s. 443-457; A. Żurek, *Religijność polskich rodzin a proces modernizacji rodziny*, dz. cyt., s. 83-95.

(N=46) podczas gdy 8% (N=40) praktykuje raz na kilka miesięcy. Najmniej liczną grupę tworzą osoby biorące udział rzadziej, z wynikiem 4% (N=19).

Rysunek 10. Częstość uczestnictwa w praktykach religijnych

Rozdział IV

Transmisja wartości w rodzinach w świetle wyników badań własnych

4.1. Wartości preferowane przez studentów w zależności od zmiennych socjodemograficznych

Wartości są obecne w życiu każdego człowieka, nawet jeśli nie zawsze zdaje sobie z tego sprawę. W rozdziałach teoretycznych opisano szerzej rozmaite typologie i sposoby rozumienia i istnienia wartości w filozofii, naukach społecznych i humanistycznych. Jak wskazały C. Langier i M. Siembida: „Pojęcie wartości nie jest łatwe do zdefiniowania. W potocznym znaczeniu rozumiane jest najczęściej jako coś cennego, pewne dobro, cel, do którego człowiek dąży, co stanowi pozytywny wymiar jego życia. W ujęciu naukowym istnieje kilka koncepcji i ujęć tej podstawowej kategorii aksjologicznej, dlatego też nie istnieje konkretna, jednoznaczna definicja objaśniająca kategorię wartości”³⁴⁸.

W badaniach studentów odwołano się do typologii wartości M. Schelera, uznawanego za jednego z najwybitniejszych aksjologów. Podkreślał on i doceniał znaczenie emocji i doświadczeń w preferowaniu i realizowaniu poszczególnych grup wartości. Jak zaznaczają badacze jego myśli: „M. Scheler wprowadza podział na wartości własne i cudze, na wartości indywidualne i kolektywne, pierwotne (same w sobie) oraz pochodne (konsekwentne). Najważniejszy wydaje się jednak podział wartości ze względu na treść wartości. Scheler wymienia cztery odmiany jakości wartości. Wyróżnia wartości hedonistyczne, witalne, duchowe oraz religijne”³⁴⁹.

Twórca podziału aksjologicznego, na którym oparto niniejsze badania podkreślał znaczenie doświadczeń subiektywnych i przeżywania uczuciowego w kontekście internalizacji wartości³⁵⁰. Stąd warto przywołać jego odkrycia w tym zakresie. „Zgodnie z postulowanym przez Schelera prymatem doświadczenia aksjologicznego, nie można poznać wartości inaczej niż przez bezpośrednie doświadczenie emocjonalne, tak jak nie można nauczyć się żyć, inaczej

³⁴⁸ C. Langier, M. Siembida, *Wartości preferowane przez studentów edukacji wczesnoszkolnej i wychowania przedszkolnego*, dz. cyt., s. 404.

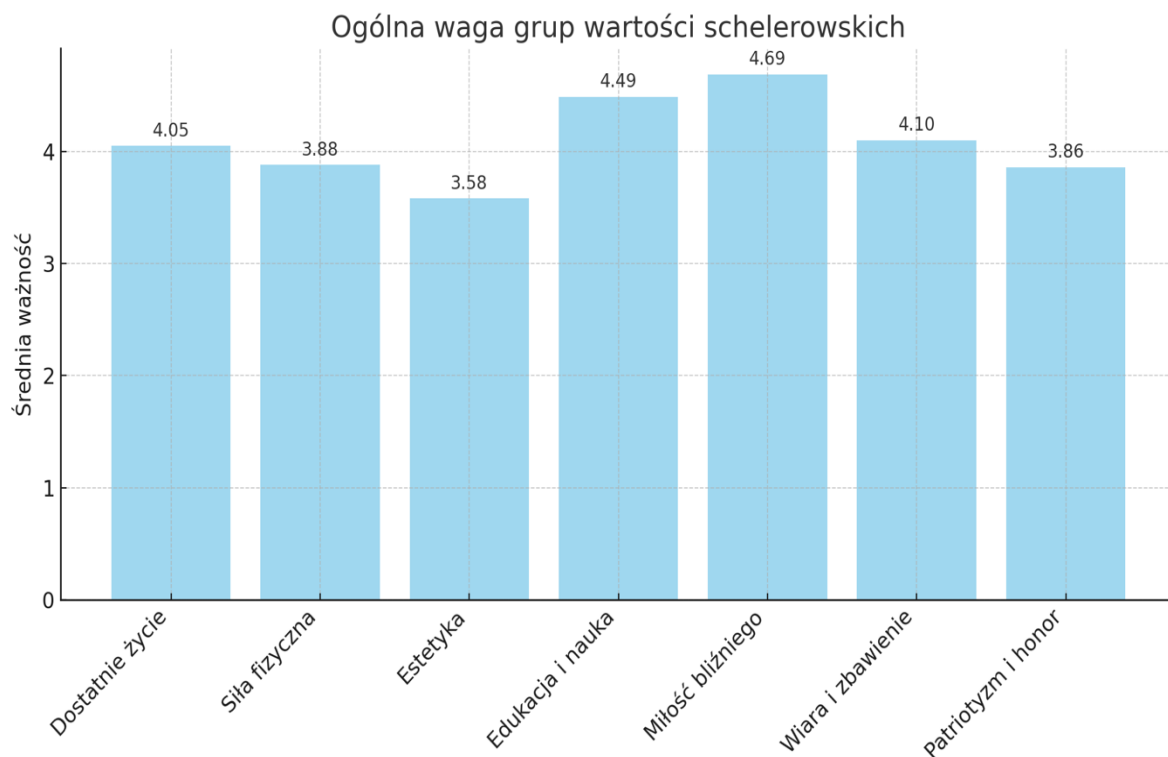
³⁴⁹ S. Sobczak, *Epistemologia wartości Maxa Schelera jako podstawa myślenia pedagogicznego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia” 2017, t. 30, nr 3, s. 18–25; M. Wędzińska, *Człowiek na drodze do wartości. Myśl etyczna Maxa Schelera – implikacje pedagogiczne*, „Przegląd Pedagogiczny” 2013, nr 1, s. 38.

³⁵⁰ K. Ciarcńska, *Ontologizm miłości w filozofii Maxa Schelera*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2017, t. 26, nr 3, s. 201–202.

niż poprzez aktywny udział w życiu społecznym, oparty na autentycznej przynależności do wspólnoty ludzkiej. Poznanie nie tylko wartości, ale i rzeczywistości w ogóle nie może być odarte z emocjonalności”³⁵¹.

Kształtowanie się hierarchii wartości jest procesem długotrwałym, wieloletnim, na który wpływa gros czynników intra i interpersonalnych. Jak podkreślono w poprzednich rozdziałach rola rodziny w zakresie wpływu na hierarchię wartości w wyniku socjalizacji pierwotnej odgrywa znaczącą rolę i nigdy nie pozostaje bez echa, nawet jeśli dorosły odcina się zupełnie od rodziny pochodzenia lub ustawia się do niej w kontrze, także wówczas orientacja aksjologiczna pozycjonuje się w odniesieniu do rodziny pochodzenia. W ramach badań własnych dążono do określenia hierarchii wartości badanych osób studiujących oraz wartości transmitowanych przez ich rodziny pochodzenia. W tym zakresie można wskazać kilka wyników badań ilościowo-jakościowych. Badani poproszeni o wskazanie ważności poszczególnych grup wartości schelerowskich na pięciostopniowej skali Likerta odpowiedzieli w sposób zobrazowany na wykresie poniżej.

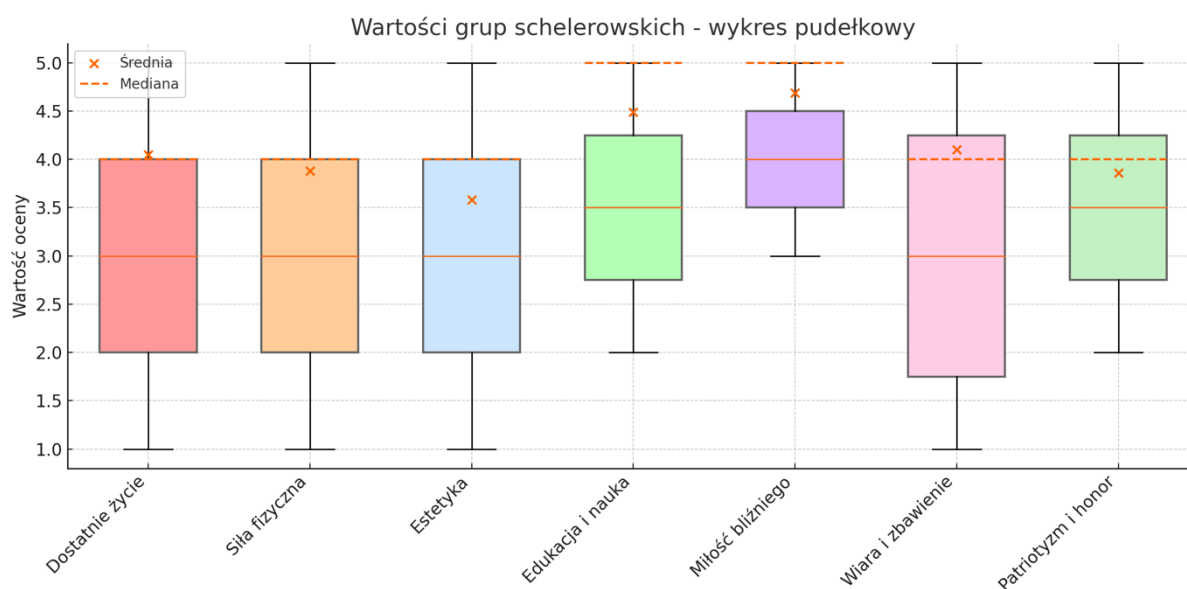
Rysunek 35. Ocena poszczególnych grup wartości schelerowskich

³⁵¹ M. Wędzińska, *Człowiek na drodze do wartości. Myśl etyczna Maxa Schelera – implikacje pedagogiczne*, dz. cyt., s. 40–41.

Dane ukazują, że w badanej próbie najwyżej ocenione zostały wartości moralne (4,67), prawdy (poznawcze) (4,49), święte-religijne (4,10) oraz hedonistyczne (4,05). Kolejno wskazano wartości vitalne (3,88) święte-świeckie (patriotyczne) (3,86), a jako ostatnie respondenci zhierarchizowali wartości estetyczne (3,58). Wartości moralne, takie jak dobroć, miłość bliźniego, pomaganie innym, rzetelność, szczerłość, uczciwość, prawdomówność, uprzejmość, życzliwość, honor zostały sklasyfikowane jako kluczowe dla hierarchii wartości badanych.

Rysunek 11. Ważność poszczególnych wartości

Z jednej strony wysoka ocena wartości moralnych, poznawczych i religijnych odbiega od tendencji do sekularyzacji i dekonwersji wyznaniowej młodego pokolenia Polaków³⁵². Jednakże z drugiej strony obraz aksjologiczny badanej próby jest zbliżony do wartości dominujących w polskim społeczeństwie, które zostały określone jako: rodzina, zdrowie, spokój, uczciwość, wiara, ojczyzna, szacunek dla innych, praca itd³⁵³. Ankietowani, wskazując na rodzinę, często mieli na myśli dobre relacje rodzinne z bliskimi. Wysoko w badanej próbie studentów uplasowały się wartości religijne, co stanowi odmianę w stosunku do innych badań,

³⁵² Por. M. Grabowska, *Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa*, Komunikat z badań CBOS, 144/2021, Warszawa 2021, s. 1-8; J. Mariański, *Wartości prospołeczne w świadomości Polaków*, dz. cyt., s. 101-117; J. Mariański, *Wartości życia codziennego a sens życia – zmienne relacje*, dz. cyt., s. 164-179.

³⁵³ Por. R. Boguszewski, *Aktualne problemy i wydarzenia zrealizowanych w latach 2005–2019*, Warszawa 2020, s. 1-8.

które dostrzegają postępujący spadek deklaracji przynależności i wyznawania wiary katolickiej oraz jej praktykowania³⁵⁴. Jak zauważyła M. Grabowska obserwuje się, że w najmłodszej grupie badanych Polaków najsilniej rysują się tendencje sekularyzacji, zwłaszcza w kwestii wiary przeżywanej w formie instytucjonalnej w kościele. Pokolenie Z odbiega znacząco od Milenialsów i starszych pokoleń, co oznacza znaczącą zmianę w społecznym obrazie aksjologicznym³⁵⁵. Podobne obserwacje dekonwersyjne potwierdzają także panelowe badania J. Mariańskiego, który wiele lat badając kwestie związane z socjologią religii, wskazuje na wyraźne tendencje redukcji ważności wartości i kwestii religijnych³⁵⁶.

Jednakże wyniki badań religijności nie są tożsame na tle całego kraju. Warto także przywołać opinie M. Karkowskiej: „Jak pokazują badania, zachodzące zmiany choć nie przesądzają o przyszłości, wskazują na słabnięcie roli stereotypu Polaka katolika, a także widoczną odmienną poglądów na znaczenie religii przy określaniu tożsamości narodowej wśród starszych i młodszych respondentów. Choć wyniki sondaży skłaniają do prognozowania osłabienia roli religii w procesach konstruowania tożsamości narodowej, to jednak nie przesądzają o takim kierunku zmian”³⁵⁷.

Badane osoby studiujące pochodziły w większości z obszarów wiejskich lub małych bądź średnich miast głównie z Lubelszczyzny, która cechuje się wysokim odsetkiem praktykujących katolików, co stanowi znaczącą różnicę w stosunku do dużych miast czy województw z zachodniej części kraju. Najwyższą średnią w badaniach ankietowych uzyskały osoby wskazujące wartości moralne (4,69), prawdy (4,49) oraz religijne (średnia 4,10). Dodatkowo w tabeli poniżej przedstawiono procentowy rozkład odpowiedzi na poszczególne pytania.

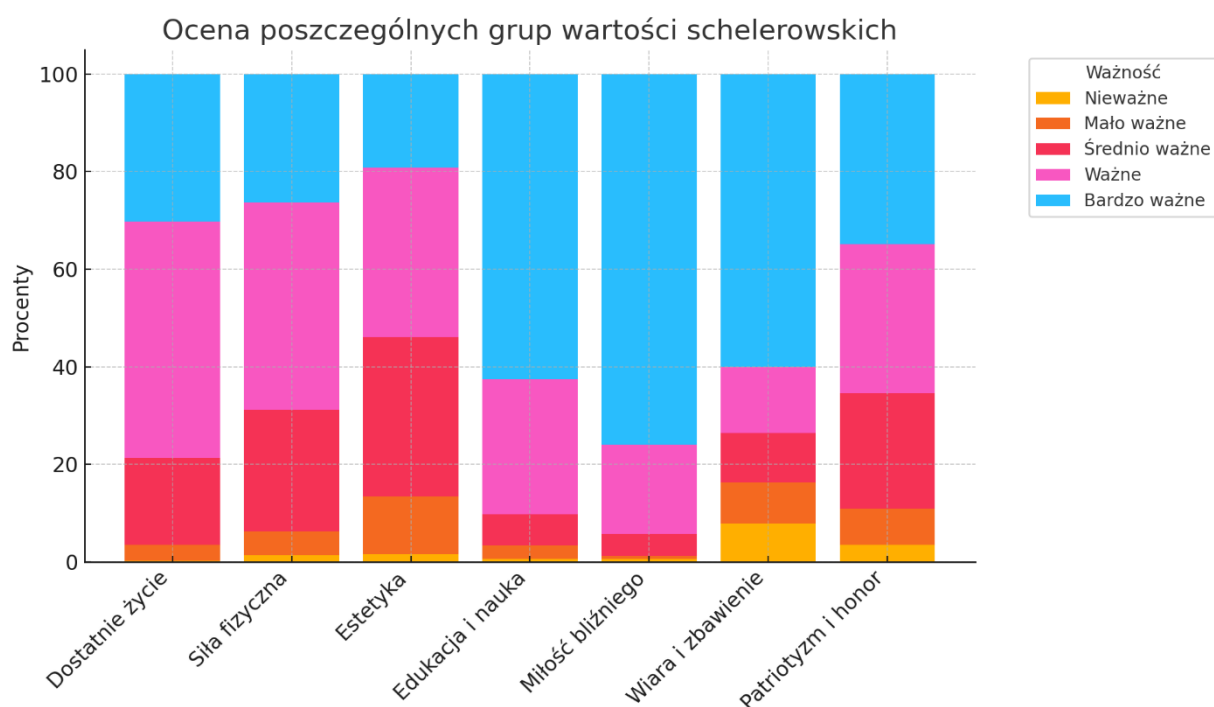
³⁵⁴ Por. M. Grabowska, *Dlaczego Polacy odchodzą z Kościoła?*, dz. cyt., s. 3-14; S. Mandes, *Religijność i Kościół katolicki w życiu prywatnym i publicznym Polaków*, dz. cyt., s. 219–228; Z. Mikołajeko, *Jak zmieniła się religijność Europejczyków. Przypadek katolicyzmu*, dz. cyt., s. 10–26; B. Roguska, *O społecznym autorytecie Kościoła*, Komunikat z badań CBOS, 87/2022, Warszawa 2022, s. 2-8.

³⁵⁵ Por. M. Grabowska, *Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa*, dz. cyt., s. 16–17.

³⁵⁶ Por. J. Mariański, *Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa*, dz. cyt., s. 16–17; J. Mariański, *O nowej duchowości – próba opisu zjawiska*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2021, t. 12, nr 1, s. 41-65.

³⁵⁷ M. Karkowska, *Polska tożsamość narodowa w świetle badań społecznych*, „Infos: zagadnienia społeczno-gospodarcze” 2019, nr 3, s. 4.

Rysunek 38. Procentowy rozkład ważności poszczególnych wartości

Warto zauważyć, że tuż za wartościami religijnym zostały wskazane wartości hedonistyczne, związane z posiadaniem, komfortem i dostatnim życiem. Niektórzy badacze wskazują, że jest to etap związany z nasycaniem potrzeb społecznych, co zostało w Polsce opóźnione przez okres PRL-u, zatem nie należy jeszcze w tym stadium doszukiwać się tutaj tendencji do samoaktualizacji³⁵⁸. Z drugiej strony docenianie wygody wiąże się z podnoszeniem poziomu życia i standardów, jakości dóbr i usług. Nie sposób nie zauważyć wpływu mediów i oddziaływania kultury masowej, wobec czego promowane na Zachodzie dobra i marki łatwo stają się obiektem pożądania polskich konsumentów³⁵⁹. W badanej grupie wartości witalne oraz estetyczne okazały się najmniej istotne. Na wykresie można zaobserwować najniższy udział odpowiedzi wskazujących te wartości jako ważne lub bardzo ważne. Potwierdza to relatywnie niska średnia wartość wynosząca 3,58.

Odnosząc się do poszczególnych odpowiedzi badanych, można zaobserwować wybór jako bardzo ważnych wartości moralnych przez aż 76% respondentów, zaś 60% uznało za bardzo ważne wartości religijne. Równie wysoko zostały ocenione wartości związane z patriotyzmem, a więc święte świeckie. Wyniki badań odbiegają od podobnych prowadzonych m.in. wśród

³⁵⁸ Por. J. Sadowska, *Urodzeni w PRL. Wychowanie socjalistyczne i jego efekty*, s. 146–157.

³⁵⁹ Por. A. Parzonko, *Wpływ mediów społecznościowych na zachowania konsumentów*, „Handel Wewnętrzny” 2015, nr 6 (359), s. 123–129.

studentów pedagogiki, którzy wskazali jako kluczowe wartości estetyczne, prawdy i religijne³⁶⁰ czy też wartości prawdy i moralne wśród studentów pedagogiki i dziennikarstwa³⁶¹ czy badań wartości witalnych i troski o zdrowie³⁶². Z pewnością niniejsze wyniki zostaną jeszcze poddane omówieniu i interpretacji, gdy będą analizowane korelacje pomiędzy udziałem w praktykach religijnych a preferencjami wartości, jednakże już w tym miejscu wydaje się zasadne wspomnieć o wpływie afiliacji wyznaniowej i udziału w praktykach religijnych jako ważnym czynnikiem wpływającym na hierarchię wartości ankietowanych. Jednakże istotne znaczenie ma także uplasowanie wartości hedonistycznych niemal na równi z religijnymi (różnica wynosiła 0,05), co pokazuje jak duży i realny wpływ ma środowisko i kontekst kulturowy.

W wywiadach pogłębionych respondenci wskazywali, że kluczowe wartości to dla nich szacunek, pomoc drugiemu człowiekowi, miłość bliźniego, wiara, dobre więzi z bliskimi i przyjaciółmi oraz inne jak np. dobre życie czy spokój. Tym co dominowało w wypowiedziach to wartość bycia dobrym człowiekiem. Badani wyrażali także duży respekt wobec postawy szacunku dla innych, ich odmienności i przekonań. Sugeruje to większą otwartość, wobec tego co inne i nowe, niż w starszych pokoleniach³⁶³. W tym miejscu zostaną przywołane wypowiedzi badanych w kontekście ich hierarchii wartości.

„Dla mnie najważniejsze jest być dobrym człowiekiem, pomagać innym, nie szukać wszędzie własnych interesów, tylko pokazywać serce. Chodzi też o to, żeby nie wyrządzać krzywdy innym, unikać konfliktów, a jeśli już się pojawiają, to je rozwiązywać. Gdybym miała wybrać jedną, najważniejszą wartość, to byłoby to po prostu bycie dobrym” (R9).

„Dla mnie przede wszystkim liczy się wiara, za nią, idzie miłość. No i myślę, że trzecia to jest, to jest rodzina, ale tak bardzo szeroko pojęta i ta rodzina bliska, ale też rodzina z wyboru, czyli przyjaciele” (R16).

„Co jest najważniejsze? Miłość, szacunek, lojalność, szczerłość... Więc tak, na pewno miłość, rodzina, szacunek. Dodałabym również Pana Boga, czyli religijność – o ile można to nazwać wartością” (R10).

³⁶⁰ Por. L. Dakowicz, *System wartości studentów*, dz. cyt., s. 222–229.

³⁶¹ Por. J. Kędzior, *Wartości, którymi kierują się dzisiejsi studenci (na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego)*, dz. cyt., s. 219–227.

³⁶² Por. G. Kosiba, M. Gacek, A. Bogacz-Walancik, A. Wojtowicz, *Zachowania prozdrowotne a satysfakcja z życia studentów kierunków nauczycielskich*, dz. cyt., s. 80–91.

³⁶³ Por. A. Rumiński, *Aksjologiczne podobieństwa i różnice rodziców i dzieci*, dz. cyt., s. 165; J. Suchodolska, *Postawy młodzieży wobec Innego*, Toruń 2017, s. 69–73.

„Tak w ogóle w życiu to najważniejsi są dla mnie ludzie, których spotykam na mojej drodze i którzy w bardzo dużym stopniu na mnie oddziałują. Ja mam jakieś niesamowite szczęście do ludzi, bo po prostu trafiam wspaniałych na roku. I jakoś dzięki temu uważam, że moje życie jest udane” (R13).

Respondenci zostali poproszeni o ocenę stwierdzeń na pięciostopniowej skali Likerta od „zdecydowanie się nie zgadzam” do „zdecydowanie się zgadzam”. Średnia dla każdej cechy pozwoliła na dostrzeżenie pewnych trendów i wyciągnięcie ogólnych wniosków. Stwierdzenia te odnosiły się do poszczególnych wartości transmitowanych w ich rodzinach pochodzenia. Wyniki badań pozwoliły na ocenę, które grupy wartości przeważały w przekazie ze strony rodziców oraz porównaniu jak mają się one do ogólnych preferencji wartości w badanej próbie.

Tabela 1. Cechy charakteryzujące transmisję wartości w rodzinach pochodzenia

Cecha	Zdecydowanie się nie zgadzam	Raczej się nie zgadzam	Trudno powiedzieć	Raczej się zgadzam	Zdecydowanie się zgadzam	Średnia
17. W moim domu ceniono chwile relaksu i wypoczynku	7.42% (N:38)	17.97% (N:92)	29.49% (N:151)	31.45% (N:161)	13.67% (N:70)	3.26
18. Wygoda i komfort były ważne w mojej rodzinie	8.20% (N:42)	22.46% (N:115)	34.96% (N:179)	25.59% (N:131)	8.79% (N:45)	3.04
19. Rodzice zachęcali mnie do dbania o zdrowie, sportu ...	6.45% (N:33)	16.99% (N:87)	23.83% (N:122)	32.03% (N:164)	20.70% (N:106)	3.44
20. W domu uczono mnie, że ważne jest radzenie sobie	8.98% (N:46)	14.26% (N:73)	22.07% (N:113)	32.62% (N:167)	22.07% (N:113)	3.45
21. W mojej rodzinie zwracano uwagę na estetykę, harmonię	7.24% (N:37)	16.05% (N:82)	24.85% (N:127)	33.07% (N:169)	18.79% (N:96)	3.40
22. Piękno i uporządkowanie były podkreślane w mojej rodzinie	8.79% (N:45)	21.68% (N:111)	27.73% (N:142)	28.52% (N:146)	13.28% (N:68)	3.16
23. W mojej rodzinie kładziono nacisk na rozwój intelektualny	4.89% (N:25)	7.44% (N:38)	21.14% (N:108)	36.99% (N:189)	29.55% (N:151)	3.79
24. Zdobywanie wiedzy i edukacja były ważnym elementem w mojej rodzinie	2.15% (N:11)	3.52% (N:18)	11.13% (N:57)	33.59% (N:172)	49.61% (N:254)	4.25
25. Rodzice podkreślali znaczenie uczciwości	3.52% (N:18)	5.08% (N:26)	13.28% (N:68)	32.62% (N:167)	45.51% (N:233)	4.12

Cecha	Zdecydowanie się nie zgadzam	Raczej się nie zgadzam	Trudno powiedzieć	Raczej się zgadzam	Zdecydowanie się zgadzam	Średnia
26. W moim domu troska o słabszych były zasadami, które mi przekazywano	5.47% (N:28)	7.03% (N:36)	21.29% (N:109)	33.01% (N:169)	33.20% (N:170)	3.81
27. W mojej rodzinie podkreślano znaczenie patriotyzmu i miłości do ojczyzny	10.72% (N:55)	15.79% (N:81)	26.12% (N:134)	27.68% (N:142)	19.69% (N:101)	3.30
28. Rodzice przypominali mi o dbanie o przyszłość kraju	15.98% (N:82)	23.20% (N:119)	28.27% (N:145)	19.49% (N:100)	13.06% (N:67)	2.90
29. Wartości religijne były podstawowymi zasadami w mojej rodzinie	5.27% (N:27)	10.94% (N:56)	15.82% (N:81)	21.09% (N:108)	46.88% (N:240)	3.93
30. Modlitwa i udział w praktykach religijnych były stałym elementem działań mojej rodziny	10.94% (N:56)	10.16% (N:52)	9.77% (N:50)	19.92% (N:102)	49.22% (N:252)	3.86

Wyniki badań zawarte w tabeli wskazują na zróżnicowane podejście do wartości przekazywanych w rodzinach studentów. Wartości związane z hedonizmem, takie jak relaks, wygoda i komfort, nie odgrywały znaczącej roli w badanych rodzinach. Wyniki dla pytań 17 i 18 pokazują, że relaks i wypoczynek były doceniane w pewnym stopniu, ale nie stanowiły kluczowego elementu życia rodzinnego (średnia: 3,26). Podobnie wygoda i komfort były jedynie umiarkowanie ważne (średnia: 3,04). Wysoki odsetek odpowiedzi neutralnych „trudno powiedzieć” w obu pytaniach wskazuje, że respondenci nie zawsze byli w stanie jednoznacznie ocenić te aspekty. Może to wskazywać, że rodziny nie komunikowały wyraźnie znaczenia tych wartości lub iż kwestie komfortu i relaksu nie były wyraźnie artykułowane w codziennym życiu.

Zdrowie, sport i umiejętność radzenia sobie w życiu zajmowały wyraźnie wyższe miejsce w hierarchii wartości rodzinnych niż kwestie hedonistyczne. Wyniki pytań 19 i 20 wskazują, że rodzice często podkreślali znaczenie dbania o zdrowie i rozwoju fizycznego (3,44), a także uczyli dzieci, jak radzić sobie z codziennymi trudnościami (3,45). Znaczny odsetek odpowiedzi „raczej się zgadzam” i „zdecydowanie się zgadzam” w obu przypadkach świadczy o tym, że rodziny uznawały zdrowie i życiową zaradność za kluczowe elementy

życia. Wyniki te są zbieżne z wartościami wskazywanymi przez respondentów w kontekście kluczowych wartości, gdzie szczęście rodzinne i zdrowie niezmiennie zajmują czołowe pozycje³⁶⁴.

Wartości estetyczne, związane z dążeniem do piękna, harmonii i porządku, były obecne w rodzinach, choć nie stanowiły priorytetów w kontekście transmisyjnym. Wyniki pytań 21 i 22 wskazują, że większą wagę przykładano do harmonii i estetyki w szerokim sensie (3,40), niż do samego piękna i uporządkowania (3,16). Rodziny badanych studentów mogły traktować kwestie estetyczne jako ważny, ale nie najważniejszy aspekt życia codziennego. Wysoki odsetek neutralnych odpowiedzi („trudno powiedzieć”) może wskazywać na to, że wartości estetyczne były bardziej subtelne i mniej wyraźnie komunikowane, co nie pozwalało respondentom na jednoznaczną ocenę ich znaczenia.

Wartości prawdy (poznawcze) okazały się jednymi z najważniejszych wartości w transmisji rodzinnej. Wyniki dla pytań 23 i 24 są zdecydowanie najwyższej zhierarchizowane w całej tabeli ze średnią 4,25 dla pytania dotyczącego znaczenia edukacji. Prawie połowa badanych (4,61%) wskazała, że akcentowanie potrzeby zdobywania wiedzy i kształcenia było fundamentalnym elementem wychowania rodzinnego. Rozwój intelektualny (3,79) był równie istotny, co pokazuje, że rodziny kładły nacisk na kształtowanie w dzieciach postawy obowiązkowości w kontekście edukacyjnych ambicji i dążenia do poznawania świata. Co może wskazywać na silną koncentrację rodziców z badanych rodzin na zdobycie dobrego wykształcenia i umiejętności przez dzieci, co wydaje się istotnym aspektem w kontekście rosnących wymagań rynkowych i dużej konkurencji.

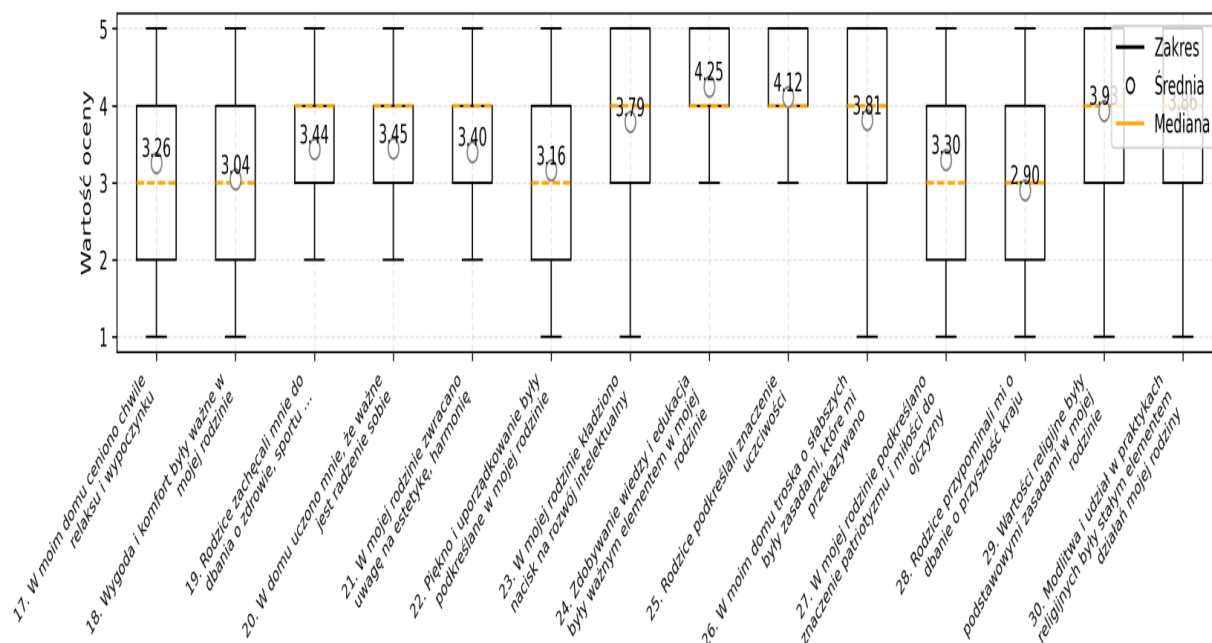
Wartości moralne, takie jak miłość bliźniego, uczciwość i troska o słabszych, zajmowały bardzo wysokie miejsce w rodzinnej transmisji. Wyniki pytań 25 i 26 poświadczają, że uczciwość (4,12) była jedną z najwyżżej ocenianych wartości w tabeli. Niemal połowa respondentów (45,51%) „zdecydowanie się zgadza” z tym, że rodziny akcentowały jej znaczenie. Podobnie troska o słabszych (3,81) była często przekazywana dzieciom przez

³⁶⁴ Por. R. Boguszewski, *Co stanowi o udanym życiu?*, Komunikat z badań CBOS, 167/2014, Warszawa 2014 s. 2-8; J. Kajta, P. Pustułka, *Międzypokoleniowy przekaz wartości i wizji dobrego życia w rodzinie. Porównanie perspektyw młodych dorosłych i ich rodziców*, dz. cyt., s. 98-116; M. Konieczny, *Wartości młodych Polaków i Polek*, dz. cyt., s. 139-149; B. Roguska, *Ważne kwestie społeczno-polityczne w opiniach młodych Polaków*, dz. cyt., s. 2-8.

rodziców. To właśnie te wartości znalazły się na szczycie hierarchii wartości badanych, stąd można zaobserwować wysoki stopień internalizacji tego, co było transmitowane.

Transmisja wartości świętych (religijnych i świeckich) w badanych rodzinach miała bardzo duże znaczenie. Wyniki pytań 27–30 wskazują, że wartości religijne były znacznie bardziej podkreślane niż wartości patriotyczne. Respondenci wskazali, że patriotyzm był niezbyt istotnym tematem w kontekście transmisji aksjologicznej (3,30) podobnie jak dbanie o przyszłość kraju (2,90). Oba tematy miały stosunkowo niskie znaczenie w hierarchii wartości badanych jak i ich rodzin. Szczególnie niska średnia dla pytania 28 wskazuje, że kwestie związane z przyszłością kraju były w dużej mierze pomijane lub słabo akcentowane w rozmowach rodzinnych. Wartości religijne (3,93) oraz praktyki religijne (3,86) były znacznie bardziej cenione. Ponad 46% respondentów „zdecydowanie się zgadza”, że wartości święte-religijne były podstawowe, a niemal 50% zgodziło się z tym, że modlitwa i uczestnictwo w praktykach religijnych były stałym i istotnym elementem życia rodzinnego. Wyniki te ujawniają, że rodziny identyfikujące się z tradycją katolicką, to nie zawsze osoby zainteresowane patriotyzmem czy przyszłością państwa, co uległo zmianie w stosunku do pokolenia rodziców³⁶⁵.

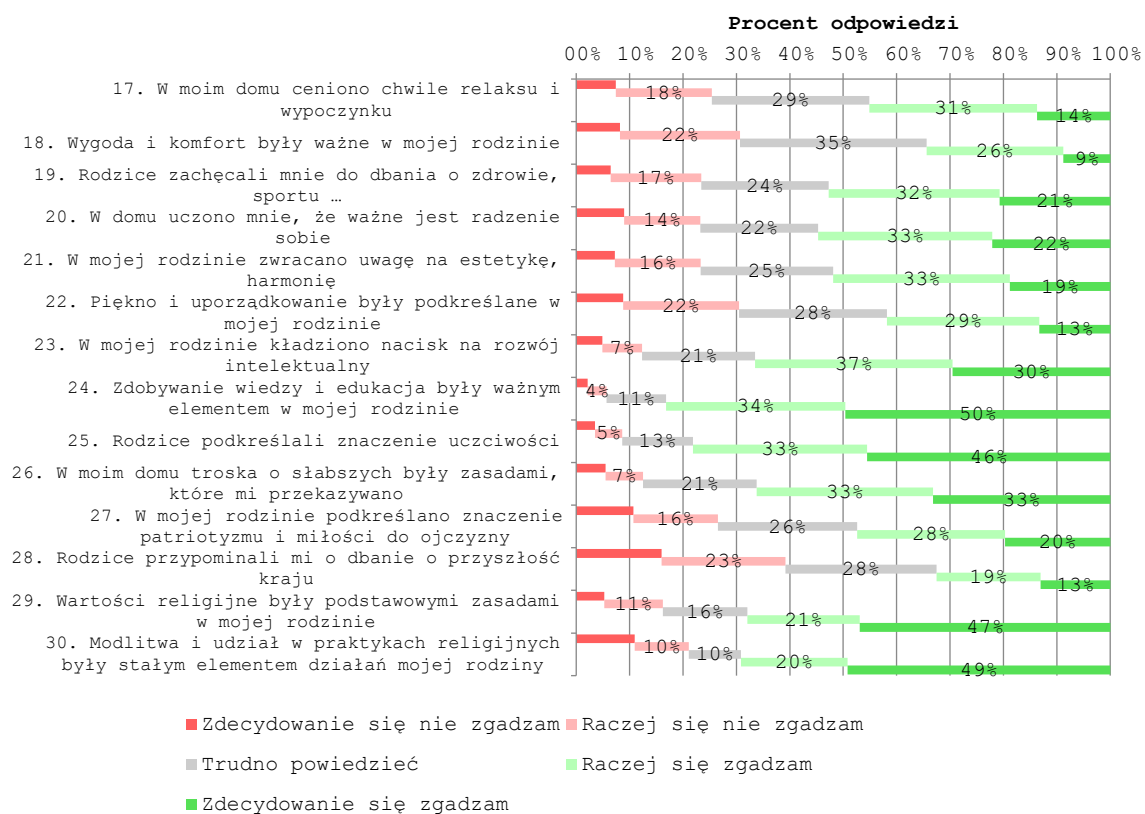
Rysunek 13. Cechy charakteryzujące transmisję wartości

³⁶⁵ Por. M. Grabowska, *Polski pejzaż religijny – z bliższego planu*, dz. cyt., s. 2-8; Z. Mikołajeko, *Jak zmieniła się religijność Europejczyków. Przypadek katolicyzmu*, dz. cyt., s. 10–26.

Badania pokazują, że w badanych rodzinach dominowały wartości prawdy, moralne i religijne, związane z edukacją, rozwojem intelektualnym, moralnością, poszanowaniem drugiego człowieka oraz religią. Te elementy kształtowały w dużej mierze podstawowe zasady i priorytety przekazywane kolejnym pokoleniom. Wartości witalne, takie jak zdrowie i umiejętność radzenia sobie z trudnościami, również odgrywały ważną rolę, choć były mniej podkreślane niż aspekty edukacyjne, relacyjne i duchowe. Natomiast wartości hedonistyczne, estetyczne i patriotyczne znajdowały się na dole rodzinnej hierarchii, co obrazuje w znacznym stopniu wpływ wymagań czasów oraz środowiska związanego z katolicyzmem, w którym obracało się wiele rodzin pochodzenia respondentów.

Rysunek 14. Cechy charakteryzujące transmisję wartości – rozkład procentowy

Porównując wyniki badań wartości osób studiujących oraz wartości przekazywanych w ich rodzinach pochodzenia, widać, że na podium w rodzinach znalazły się wartości moralne, prawdy i święte religijne, potem kolejno wartości witalne, hedonistyczne, estetyczne i święte świeckie (patriotyczne). Jeśli chodzi o hierarchię wartości ogółu badanych w tej próbie można wyróżnić wartości moralne (4,67), prawdy (4,49) oraz święte-religijne (4,10). Kolejno

wskazano wartości hedonistyczne (4,05) witalne (3,88) święte-świeckie (3,86), a jako ostatnie respondenci zhierarchizowali wartości estetyczne (3,58).

System wartości studentów odzwierciedla zarówno trwałość przekazanych norm i zasad, jak i ich adaptację do współczesnych warunków społeczno-kulturowych. Wartości moralne, prawdy oraz religijne pozostają centralnymi elementami systemu aksjologicznego młodego pokolenia, co świadczy o głębokim wpływie rodzinnego wychowania i uniwersalności tych kategorii. Jednocześnie wzrost znaczenia wartości hedonistycznych oraz bardziej pragmatyczne podejście do zdrowia i dobrostanu oddają wpływ oddziaływania środowiskowego i dostosowania systemu wartości do współczesnych wyzwań, takich jak stres, indywidualizacja czy globalne zmiany społeczne.

Choć wartości estetyczne i patriotyczne są jakoś obecne zarówno w rodzinnej transmisji jak i preferencjach młodego pokolenia, jednak ich niskie miejsce w hierarchii studentów sugeruje przesunięcie priorytetów w kierunku bardziej osobistych i indywidualnych potrzeb. Młode pokolenie poszukuje równowagi między tradycyjnymi zasadami a potrzebą samorealizacji i dobrostanu, co pokazuje ich zdolność do adaptacji i łączenia przeszłości z przyszłością w dynamicznie zmieniającym się globalnym świecie.

Analiza wywiadów pogłębionych pozwoliła na jeszcze dokładniejszą identyfikację hierarchii wartości badanych. W odpowiedziach dominowały wypowiedzi wskazujące wartość bycia dobrym człowiekiem, przez co studenci rozumieją realizację wartości moralnych, takich jak szacunek, pomoc innym, prawdomówność, szczerowość, lojalność (R3, R4, R5, R9, R11). Inni jako wartości najważniejsze dla siebie wskazali wartości religijne i rodzinne jak: wiarę, rodzinę, jedność i bliskość w relacjach (R1, R2, R8, R15, R16) niektórzy wskazywali jako kluczowe wartości religijne i moralne naprzemiennie, podkreślając dodatkowo wartości relacji lub pracowitości (R6, R8, R10, R12, R13). Oprócz klasyfikacji hierarchii wartości, w których dominowały wartości moralne, religijne lub te i te na przemian można było wyróżnić dwoje respondentów raczej kierujących się indywidualistycznym nastawieniem w silniejszym stopniu niż relacyjnym i kładących nacisk na wartości prawdy (poznawcze) oraz moralne. Wskazywali jako kluczowe szacunek, akceptację, indywidualizm (R7), samodzielność, samorozwój, ciekawość i lojalność (R14). Warto przywołać kilka wypowiedzi ilustrujących poszczególne kategorie preferowanych wartości.

„Myślę, że pierwszą wartością byłaby wiara. Sama, jako studentka psychologii, teraz zaczynam widzieć coraz bardziej i poszukiwać tej swojej wewnętrznej tożsamości, kim tak naprawdę chciałabym być. Więc dlatego tą moją pierwszą wartością na pewno będzie wiara.

Drugą wartością to będzie zdecydowanie rodzina, a trzecią będą relacje międzyludzkie. Ogólnie mój dom to był dom, gdzie zawsze było dużo osób, gdzie one się przewijały, czy to z rodziny, czy obcy ludzie. Ale zawsze ludzie lubili tutaj przyjeżdżać i tak się wypowiadali. Tak z resztą jest do dzisiaj” (R1).

„Jeśli chodzi o moje wartości to sądzę, że najważniejszy jest szacunek. Dlaczego? Dlatego, że ludzie się rozchodzą, schodzą, poróżniają na różne sposoby. Mam poczucie, że szacunek zabezpiecza nas przed większymi podziałami, kłótniami czy scysjami. Na drugim miejscu wymienilibym miłość, przyjaźń i bliskie relacje. Uważam, że to podstawowe rzeczy dla funkcjonowania człowieka. Następnie zdrowie – tutaj to chyba dosyć oczywiste. Kolejną wartością, którą wskazałem, są finanse oraz stabilność materialna, czyli dom, mieszkanie, pieniądze. Dach nad głową odgrywa tu bardzo ważną rolę. Na końcu wymienilem spełnienie marzeń. Uważam, że gdy wszystkie te wcześniejsze rzeczy są obecne albo przynajmniej się pojawiają, to tworzą dobre warunki, żeby zacząć myśleć o spełnianiu swoich marzeń, o przyjemnościach i o funkcjonowaniu w rzeczywistości, jakiej sobie życzymy, jaką sobie wymarzyliśmy” (R4).

„Kluczowe są dla mnie pracowitość, bo żeby coś osiągnąć w życiu, trzeba się sporo napracować. Nic nie przychodzi łatwo, bez wysiłku. Szacunek do pieniądza – wiem, ile trzeba się napracować, żeby zarobić. Nawet patrząc na przykład mojej mamy, widzę, ile pracy to kosztuje. Odpowiedzialność – wynika to z moich doświadczeń życiowych, na przykład z sytuacji z tatą. Trzeba brać odpowiedzialność za swoje czyny i liczyć się z konsekwencjami, a nie traktować ich tak, jakby nic się nie wydarzyło. Pomoc innym – to chyba oczywiste. No i oczywiście wiara, która daje mi dużo siły” (R8).

„Dla mnie jedną z najważniejszych wartości jest zdecydowanie samodzielność. To coś, do czego na pewno dążę. Bardzo nie lubię polegać na innych – o wiele bardziej wolę, kiedy to inni mogą polegać na mnie. Kolejną wartością, która zawsze mi towarzyszy i nad którą stale pracuję, jest samorozwój. Myślę, że można to tak nazwać. Jestem po prostu osobą bardzo ciekawą świata – lubię wiedzieć jak najwięcej i naprawdę nie znoszę, kiedy czegoś nie wiem. To sprawia, że od dziecka interesowałem się różnymi rzeczami – czasami zwykłymi, a czasem mniej lub bardziej nietypowymi. To są chyba dwie najważniejsze dla mnie wartości. No i jeszcze coś, co trudno mi jednoznacznie nazwać – może lojalność? Chodzi o to, że jeśli kogoś lubię, to jestem gotów zrobić dla tej osoby praktycznie wszystko” (R14).

Respondenci zapytani o wartości kluczowe dla swoich rodziców oraz o podobieństwa i różnice między swoimi wartościami, a wartościami rodzin pochodzenia podkreślali raczej ciągłość w kontekście hierarchii wartości, niektórzy identyfikowali się w sposób niemal dokładny ze swoją rodziną pochodzenia, inni różnili się w pewnych kwestiach, wskazując nowsze spojrzenie na współczesne kwestie takie jak związki nieformalne, mniej zaangażowane podejście do pracy, dóbr materialnych czy tradycji i religii. Zauważalna była także pewna różnorodność w odpowiedziach, która wskazuje na procesy adaptacji do współczesnych wyzwań i zmian społecznych. Odpowiedzi badanych pokazują, że mimo ogólnej ciągłości istnieje wyraźna potrzeba redefinicji aksjologicznych, sposobów wychowania i kształtowania relacji oraz dostosowania ich do aktualnych wyzwań, takich jak zmiana struktury rodziny, przemiany kulturowe czy rozumienie roli jednostki w społeczeństwie.

„Myślę, że wartości rodziców mają duże znaczenie. Nie takie samo teraz jak kiedyś, dlatego że wychodzę z założenia, że kształtuje nas nie tylko rodzina. Myślę, że bardzo mocno kształtuje nas też środowisko, którym się otaczamy. Jeśli chodzi o środowisko moich rodziców, które było też czynnikiem kształtującym mnie, to było to środowisko związane właśnie z wartościami blisko przy kościele. Jeśli chodzi o moje środowisko szkolne, to już nie do końca tak było, ale myślę, że właśnie ta siła rodziców, tych wartości, które gdzieś tam w domu były, to była siła, która ukształtowała mnie na tyle mocno, że te wartości chyba już nie są w stanie zaniknąć” (R1).

„Mama miała duży wpływ na moje podejście do życia. Dzięki niej nauczyłem się radzić sobie z trudnościami i szukać rozwiązań. Myślę, że jesteśmy do siebie podobni, jeśli chodzi o sposób działania – oboje stawiamy na organizację i zaradność. Staram się jednak łączyć to, czego nauczyła mnie mama z moim własnym spojrzeniem na świat. Mam na myśli to, że jako przedstawiciel młodszego pokolenia widzę, jak ono funkcjonuje, jakie ma potrzeby, priorytety czy wartości. Czasem mama tego nie rozumie, ale ja mogę jej to wytłumaczyć, co pozwala nam się wzajemnie uczyć od siebie. Jednocześnie sam nie do końca wpisuję się w trendy mojego pokolenia. Wielu młodych ludzi stawia na karierę, duże pieniądze czy sukcesy materialne. Dla mnie ważniejsze jest życie rodzinne, relacje i spokój, a nie pogoń za wielkimi ambicjami” (R3).

Szczególnie interesujące wydaje się częste akcentowanie pewnych wartości czy cech w relacjach z rodzicami, takich jak większa wolność, uważność, empatia czy spokój i zrozumienie wskazywali na to R4, R5, R6, R12, R14. Dało się także usłyszeć, zwłaszcza

w kontekście rodzin rozbitych i rekonstruowanych, że często dążenie do polepszenia standardów życiowych np. budowa domu była momentem rozejścia się rodziców, wskazywali na to R3, R4, R8. Wyrażane potrzeby wskazują na zmianę w rozumieniu relacji międzyludzkich. Pokolenie Z oczekuje bardziej partnerskiego podejścia w rodzinie oraz większego zrozumienia ich indywidualnych potrzeb i wyborów życiowych. Nierzadko brak tych elementów był wskazywany jako obszar, który badani chcieliby kształtować inaczej, co może świadczyć o rosnącym znaczeniu indywidualizacji w relacjach rodzinnych.

„W rodzinie brakowało mi większej ilości wspólnego czasu. Czułem, że tego bardzo potrzebowałem. Brakowało mi też poczucia zrozumienia. Tak naprawdę pierwszy raz doświadczyłem tego, że ktoś mnie faktycznie próbuje zrozumieć, gdy poznałem swoją żonę. Ona robi to z pełną szczerością i zaangażowaniem – to było dla mnie nowe doświadczenie. Myślę też, że brakowało mi więcej samokrytyki ze strony rodziców, którą rozumiem jako zdolność do bardziej krytycznego spojrzenia na siebie i swój światopogląd. Uważam, że tego im brakuje i że wciąż jest to w dużej mierze nieprzepracowane” (R6).

„W domu brakowało mi normalności. Normalnych rozmów i życia w spokoju. Przyjacielskość z kolei to coś, czego również brakowało w moim domu. U mnie w rodzinie zawsze była taka nieufność wobec ludzi. Na przykład trudno było zapraszać kogoś do domu, bo pojawiały się komentarze typu: „Przyjdą i coś ukradną”. Te sytuacje wydawały mi się zawsze absurdalne i okropne. Czułam się, jakbym żyła w *rollercoasterze*. Nigdy nie miałam pewności, na czym stoję, dlatego teraz tak bardzo zależy mi na niezależności i poczuciu stabilności” (R12).

Jeśli chodzi o wpływ poszczególnych zmiennych socjodemograficznych na preferencję wybranych grup wartości dało się wyróżnić kilka obserwacji. Zostaną przedstawione poszczególne zależności pomiędzy zmiennymi a preferowanymi wartościami.

a) Preferencje wartości, a płeć badanych

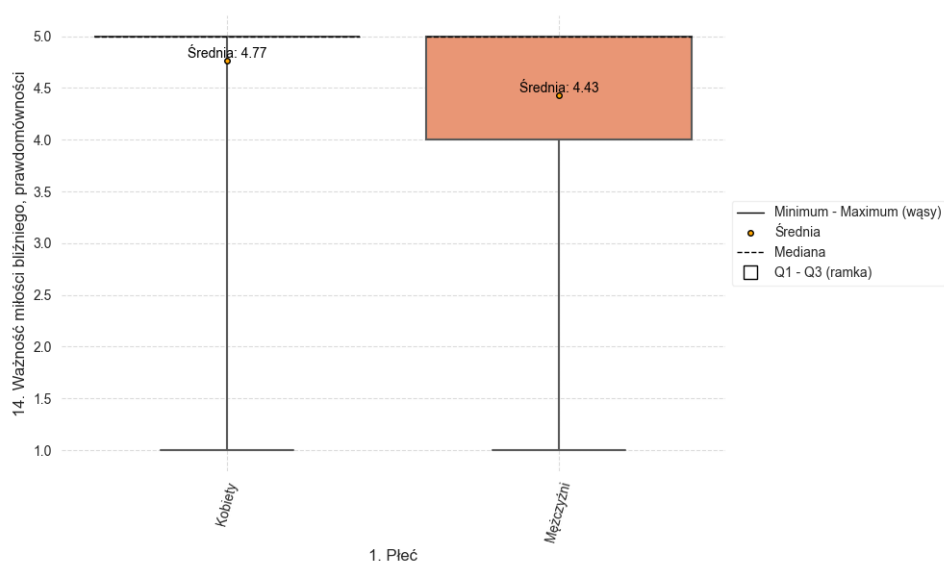
Jeśli idzie o najwyższej hierarchizowaną grupę wartości w badanej próbie, a więc o wartości moralne, a także gdy mowa o wartościach estetycznych dostrzeżono istotne różnice z uwagi na płeć respondentów. Dominującą grupę w próbie stanowiły kobiety aż 78% (N=398), zaś mężczyźni stanowili 22% (N=114). Jedna osoba określiła się jako niebinarna 0,2% (N=1). Waga wartości moralnych była mierzona za pomocą pytania „Jak ważne są dla Pana/Pani dobroć, miłość bliźniego, pomaganie innym, prawdomówność, uczciwość, uprzejmość, życzliwość?”. Wyniki testu pomiędzy Manna-Whitneya ($p=0.0000$) świadczą o statystycznie istotnej różnicy w odpowiedziach mężczyzn i kobiet na pytanie badające ważność wartości moralnych.

Średnia ocena kobiet wynosi 4,77, co sugeruje ich większe przywiązanie do wartości moralnych. Mediana dla kobiet to 5,0, co oznacza, że połowa z nich oceniła wynik na maksymalną wartość. Zaś mężczyźni uzyskali średnią 4,43, co wskazuje na nieco niższe preferencje. W obu grupach dominują najwyższe oceny, o czym świadczy wartość mediany (5,0). Wyniki wpisują się w różnicę pomiędzy mężczyznami, a kobietami, które w obrazach wielu badań nad wartościami wykazują silniejsze preferencje ku wartościom związanym z relacjami, empatią w porównaniu z mężczyznami, którzy raczej skupiają się na zadaniach i celach, niż relacjach, choć tendencje te ulegają zmianom i przekształceniom³⁶⁶. Zwłaszcza w ostatnich latach dzięki psychoedukacji i dostępności do informacji w mediach społecznościowych i internecie³⁶⁷.

³⁶⁶ Por. R.A. Cnaan i in., *Student Values, Religiosity, and Pro-Social Behaviour*, dz. cyt. s. 4-22; T. Strózik, *System wartości a ocena jakości życia młodzieży akademickiej w świetle badań ankietowych studentów uczelni Poznania*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2014, t. 2, nr 2, s. 17-19.

³⁶⁷ H. Cudak, *Rola matki w zaspokajaniu potrzeb emocjonalnych dzieci*, „Pedagogika Rodziny” 2012, t. 2, nr 1, s. 26.; M. Dziewiecki, *Empatia i asertywność jako korelaty dojrzałości człowieka*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 2002, t. 6, nr 2, s. 56-74.; M. Kliš, *Adaptacyjna rola empatii w różnych sytuacjach życiowych.*, „Horyzonty Psychologii” 2012, t. 2, s. 147-169; E. Korol, *Wzorce funkcjonowania rodziny pochodzenia a inteligencja emocjonalna młodych dorosłych*, „Studia Psychologica: Theoria et praxis” 2015, t. 15, nr 1, s. 19-29.

Rysunek 19. Ważność miłości bliźniego, prawdomówności w podziale na płeć

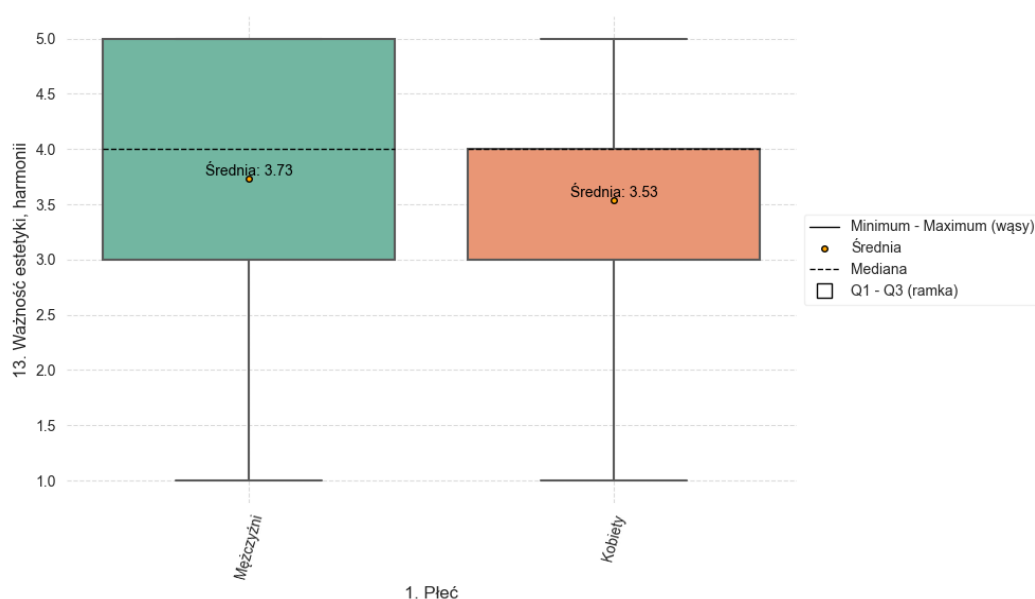

Z wykresu dodatkowo można odczytać, że ponad $\frac{3}{4}$ kobiet wskazało najwyższą możliwą ocenę (5), o czym świadczy wartość Q1 równa 5. W przypadku mężczyzn, wartość ta jest niższa (4), co oznacza, że ponad $\frac{3}{4}$ mężczyzn wskazało wartość 4 i 5. Statystyki pozycyjne potwierdzają zatem wnioski wyciągnięte na podstawie średniej.

Z uwagi na płeć znaczną różnicę można było dostrzec także przy wartościach estetycznych, które w całej próbie zostały określone jako najmniej istotne. Przywiązanie do wartości estetycznych było badane za pomocą pytania „Jak ważne są dla Pana/Pani elegancja, gustowność, harmonia, proporcjonalność kształtów, uporządkowanie?” W tabeli 18 przedstawiono wyniki testu U Manna-Whitneya. Wyniki testu pomiędzy ważnością estetyki i harmonii a płcią ($p=0.047$) świadczą o statystycznie istotnej różnicy w odpowiedziach pomiędzy grupami, przy czym poziom p jest bliski poziomowi granicznego (0,05).

Średnia ocena mężczyzn wynosi 3.73 a w grupie kobiet średnia ocena jest nieco niższa 3,53 przy niezmiennych pozostałych statystykach pozycyjnych. Średnia sugeruje, że mężczyźni przywiązywali nieco wyższą wagę do wartości estetycznych niż kobiety, chociaż mediana ocen jest w obu przypadkach taka sama, co wskazuje na zbliżony rozkład ocen.

Rysunek 20. Wykres ramkowy ważności estetyki, harmonii w podziale na płeć

b) Preferencje wartości, a miejsce zamieszkania badanych

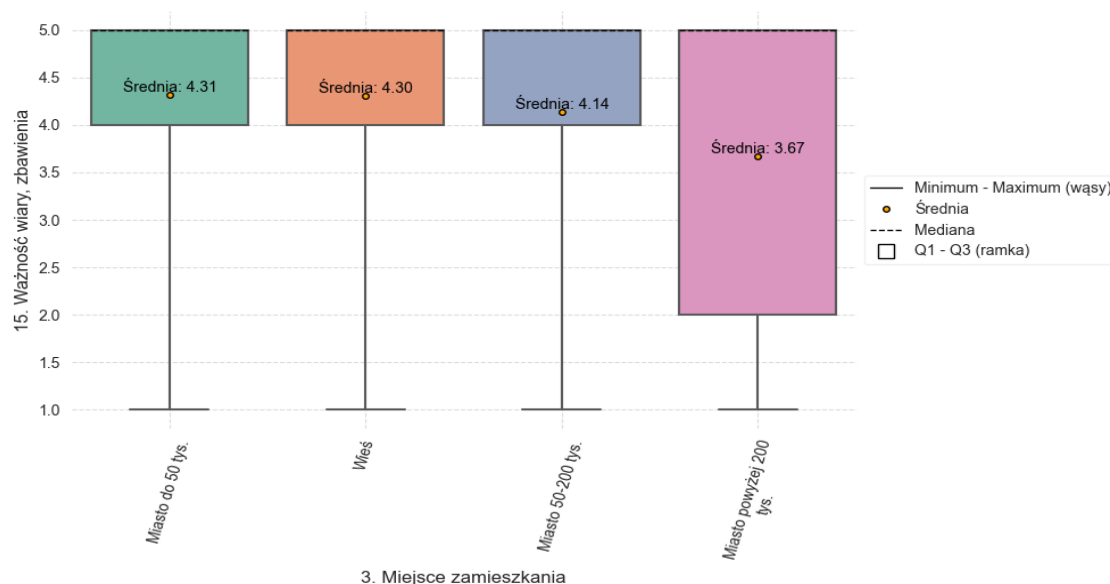
Kolejną zmienną, która różnicowała hierarchię wartości w badanej próbie było miejsce zamieszkania. Największa część badanej próby zadeklarowała je jako wieś 35% (N=182). Następnie jako mieszkańcy miast powyżej 200 tysięcy zadeklarowało się 28% (N=146), trzecie miejsce przypadło mieszkańcom miast do 50 tysięcy, którzy stanowią 19% (N=99), a miasto 50-200 tys. jako swoje miejsce zamieszkania wskazało 16% (N=86) respondentów. Przechodząc do analizy wpływu miejsca zamieszkania na preferencję poszczególnych wartości, można było zaobserwować zależność silniejszego związania z wartościami religijnymi osób zamieszkujących małe miasta oraz wsie. Z uwagi na brak normalności rozkładu oraz więcej niż dwie podgrupy, zastosowano test ANOVA Kruskala-Wallisa. Waga wartości religijnych była badana za pomocą pytania „Jak ważne są dla Pana/Pani Bóg, wiara, zbawienie, życie wieczne? W tabeli 21 przedstawiono wyniku testu ANOVA Kruskala-Wallisa. Wyniki testu Kruskala-Wallisa ($p=0.0015$) świadczą o statystycznie istotnej różnicy w odpowiedziach pomiędzy grupami.

Tabela 2. Wyniki testu ANOVA Kruskala-Wallisa. Ważność wiary i zbawienia a miejsce zamieszkania

Test	Zmienna	Zmienna grupująca	Statystyka	p
Kruskal-Wallis	Ważność wiary, zbawienia	Miejsce zamieszkania	15.42	0.001

Zbadano grupę w podziale na miejsce zamieszkania pod kątem ich średnich ocen wagi wartości religijnych. Mieszkańcy miast do 50 tys. mieszkańców uzyskali średnią 4,31, co sugeruje wysoki poziom deklaracji wartości religijnych podobnie jak mieszkańców wsi ze średnią 4,30. W miastach 50-200 tys. mieszkańców średnia spadła do 4,14. W miastach powyżej 200 tys. mieszkańców średnia była najniższa i wyniosła 3,67, co wskazuje na najmniejsze przywiązanie do wartości religijnych mieszkańców tej grupy. Statystyki pozycyjne grup wskazują, że oceny są przeważnie skupione w górnym zakresie skali.

Rysunek 21. Ważność wiary i zbawienia w podziale na miejsce zamieszkania

Wyniki te wpisują się w ogólnopolskie trendy do praktykowania wiary i silnych związków z instytucjonalnie przeżywaną religijnością przez mieszkańców obszarów ruralnych oraz małych miast. Im większe miasta i wyższe wykształcenie tym częściej obserwuje się rezygnację z udziału w praktykach religijnych i dystansowanie od katolicyzmu³⁶⁸. Warto w tym miejscu przywołać wypowiedzi respondentów z wywiadów pogłębionych, którzy często wskazywali istotność roli Kościoła w swoim wychowaniu, zwłaszcza jeśli pochodzili z wiosek lub mniejszych miejscowości. Jak wskazała R1:

„Wcześniej mieszkaliśmy w małym mieście, a potem rodzice wybudowali dom i właśnie przeprowadziliśmy się do wioski, która jest niedaleko tego miasta, gdzie wcześniej mieszkali. Jeśli chodzi o wartości, to rodzice starali nam się wpoić właśnie, że rodzina w życiu jest bardzo ważna, że rodzeństwo nie powinno się kłócić, że powinniśmy być zjednoczeni. Ogólnie wpajali nam też wartości chrześcijańskie. Jesteśmy katolikami” (R1).

W podobnym tonie można sklasyfikować odpowiedź R2:

„Miejscem naszego zamieszkania jest wieś. Mama jest katechetką, więc nasza rodzina od zawsze była blisko kościoła. Tata, z kolei odkąd pamiętam, angażował się w działania społeczne. My jako dzieci trochę łączymy te dwie strony – bierzemy przykład zarówno z mamy, jak i z taty. To, jak nas wychowali, ukształtowało nasze podejście do życia” (R2).

Z kolei R15 wskazała, że dorastała na wsi:

„Dorastałam na wsi i bardzo dobrze to wspominam. Uwielbiałam tutaj wracać z Lublina, a obecnie ponownie tu mieszkam, więc czuję się tu świetnie. Jestem osobą dość sentymentalną, dlatego z dużą przyjemnością wracam tu wspomnieniami. Gdybym miała opisać, jak wyglądało moje dzieciństwo, powiedziałabym, że spędzałam mnóstwo czasu na podwórku, szczególnie z rodziną i rodzeństwem. Było w tym wiele prostych, ale pięknych chwil – blisko natury, przy rzece, na łąkach. Nie brakowało też ruchu i aktywności – sport odgrywał dużą rolę w moim życiu. Od zawsze utrzymujemy stały kontakt z kościołem, parafią oraz duchowieństwem, tak jest do dziś. Mój dziadek i mój wujek pełnili rolę kościelnych, dlatego od najmłodszych lat uczestniczyliśmy w życiu kościelnym i pomagaliśmy w różnych obowiązkach, takich jak dekorowanie szopek, podlewanie kwiatów czy sprzątanie kościoła.

³⁶⁸ Por. M. Grabowska, *Polski pejzaż religijny – z bliższego planu*, dz. cyt., s. 4–8.; S. Mandes, *Religijność i Kościół katolicki w życiu prywatnym i publicznym Polaków*, dz. cyt., s. 219–228; Z. Mikołajeko, *Jak zmieniła się religijność Europejczyków. Przypadek katolicyzmu*, dz. cyt., s. 10–26.

Byliśmy również zaangażowani w rozmaite aktywności parafialne, takie jak jasełka, kolędowanie, chór (schola) oraz służba ministrancka. Nasze zaangażowanie było naprawdę szerokie i w sumie teraz też jest (R15).

Następnie R16 podkreślała czynne zaangażowanie rodziców w ruch katolicki i spore zaangażowanie w działania przykościelne, co przekładało się na funkcjonowanie rodziny:

„No zawsze wiadomo, gdy przychodziła niedziela to szliśmy do kościoła we wszystkie święta. Też jak byliśmy mali, to bardzo długo było tak, że codziennie się wieczorem spotykaliśmy na dziesiątkę różańca i zawsze te modlitwy wyglądały w taki sposób, że najpierw była taka część, że tam dziękujemy, prosimy, przepraszamy. I jakieś właśnie takie intencje dajemy Bogu. To mocno jednoczyło naszą rodzinę” (R16).

Zaprezentowane wypowiedzi respondentów wskazują na związek pomiędzy wielkością miejsca zamieszkania a preferencjami religijnymi i poczuciem przynależności wyznaniowej, co koresponduje z wynikami innych badań³⁶⁹. Wyniki badań jakościowych nie oddają reprezentatywnego wymiaru korelacji pomiędzy miejscem zamieszkania a religijnością, jednakże przywołane wypowiedzi wskazują, że przeżywanie religijności w mniejszych społecznościach było niejako wpisane w dynamikę życia wsi czy małego miasta. Często przeżywanie religijności w małych społecznościach stawało się naturalnym elementem lokalnych aktywności. W większości wywiadów dało się jednak dostrzec nowe podejście do przeżywania religijności. Zarówno respondenci, którzy identyfikowali się z tradycją katolicką, jak i ci którzy postanowili nie przynależeć do kościoła bądź to przez zaniechanie praktyk, bądź wystąpienie z niego, wskazują na postrzeganie norm i zasad katolickich w nowy sposób. Respondenci przedstawili ciekawe obserwacje na temat swojego przeżywania religijności, co obrazują poniższe wypowiedzi.

„Jestem podobna pod kątem wartości z moją rodziną, cenię życie według przykazań Bożych. Mamy wszyscy jakby podobne podejście, zamiłowanie do ojczyzny, podobne poglądy polityczne. Różnimy się trochę tym, że reszta jest bardziej tradycyjna. Mają takie tradycyjne podejście. A ja chyba się właśnie otworzyłam na to, co nowe. Akceptuję więcej rzeczy niż rodzice. Ciężko jest podać konkretny przykład, ale może taką sytuacją, która mi oczy otworzyła, to był wyjazd na Światowe Dni Młodzieży, gdzie zobaczyłam, że każda narodowość

³⁶⁹ Por. M. Bożewicz, *Zmiany religijności Polaków po pandemii.*, dz. cyt., s. 2-8; M. Grabowska, *Polski pejzaż religijny – z bliższego planu*, dz. cyt., s. 4-8.

jest tak samo wierząca, ale na swój sposób i to mi pokazało, że prawdziwa wiara to nie jest właśnie ten tylko taki prosty polski, katolicki sposób (R15).

„Wiara była obecna od zawsze w naszej rodzinie. Dla moich rodziców jest to bardzo ważna sfera życia. Ja także uczestniczyłem w życiu kościelnym – byłem ministrantem, lektorem, więc w przeszłości również byłem mocno związany z tym środowiskiem. Obecnie nie twierdzę, że Kościół jest w całości zły – wręcz przeciwnie, jest wiele dobrych rzeczy, które z niego wyniosłem. Jednak z biegiem czasu niektóre wartości, szczególnie te związane z naukami Kościoła, zaczęły budzić mój sprzeciw. Moja mama wciąż nie może zaakceptować pewnych moich decyzji, takich jak fakt, że jestem w związku cywilnym, a nie kościelnym, czy tego, że nie jestem już związany z Kościołem i rozważam apostazję” (R6).

„Myślę, że rodzice bardzo mocno utożsamiali się z kościołem. I jak ja już się pojawiłam na świecie, to byliśmy co niedzielę na mszy świętej i nie pamiętam sytuacji, żeby tę mszę opuścić. Jeździliśmy też na wspólne rekolekcje. Teraz mam w sobie taką myśl, że czasami te wartości rodziców były takie trochę przestarzałe, ale z drugiej strony wiem, jak bardzo są ważne i powiedzmy, że trochę je „unowocześniłam” na swój sposób, przekształcałam według swoich potrzeb. No i się teraz nimi kieruję” (R1).

Przywołane wypowiedzi wskazują, że katolicyzm i związane z nim praktyki były w znacznym stopniu obecne w życiu rodzinnym badanych, jednakże praktyki religijne wpłynęły w różny sposób na młode pokolenie. Przywołane wypowiedzi ilustrują, że młodzież akademicka poszukuje własnej tożsamości aksjologicznej i religijnej, a na ten proces miały wpływ według wypowiedzi badanych doświadczenia styku z innymi kulturami oraz bardziej powszechne procesy w kulturze XXI wieku. Respondenci prezentowali raczej pozytywny obraz kościoła katolickiego, jedynie dwoje z szesnastu rozmówców wskazało, że zdecydowanie dystansuje się katolickiej wiary albo że kwestie religijne nie odegrały istotnego znaczenia w ich wychowaniu i preferencji wartości. W wielu wywiadach mimo wejścia w dorosłość, podejmowania studiów, kwestionowania i poszukiwania swoich ścieżek światopoglądowych i rozwojowych wybija się przeważnie pozytywny obraz katolicyzmu przeżywanego w rodzinach pochodzenia, ale także potrzeba by kultywować go w nowy, mniej presyjenny i restrykcyjny sposób.

Dało się jednak zaobserwować w wywiadach, że jeśli rodzina była silnie zaangażowana w życie kościoła, nie zawsze przekładało się ono na preferencję wartości religijnych. R2 wskazała, że cała rodzina była silnie związana z parafią, a mama pracowała jako katecheta w szkole, jednakże religijność w rodzinie pochodzenia była przeżywana przez respondentkę jako dająca mało wolności i przestrzeni do samorealizacji. Podobne spostrzeżenia wyrażali także R6 i R14, którzy zaniechali udziału w praktykach religijnych.

„Może przez rodziców nie było to powiedziane wprost, ale czułam, że muszę chodzić do kościoła, bo „tak trzeba”. Miałam wrażenie, że jeśli bym nie poszła, byłoby to odebrane jako coś złego” (R2).

„Jeśli chodzi o irytujący przekaz wartości, to myślę o rodzicach mojego taty. Były to osoby bardzo religijne, a ich podejście do wychowania było dość rygorystyczne. Od dzieciństwa narzucali mi pewne zachowania czy zasady, co na początku może nie było aż tak problematyczne, ale kiedy wszedłem w wiek nastoletni, zaczęły się spore konflikty. Kiedy byłem dzieckiem, wartości przekazywane przez rodziców i Kościół miały na mnie ogromny wpływ. Nie twierdzę, że wszystko, co związane z Kościołem, było złe – absolutnie nie. Część tych wartości była pozytywna, np. małżeństwo czy traktowanie innych z szacunkiem. Natomiast w dużej mierze odszedłem od pewnych tez głoszonych przez Kościół. Niektóre z nich wydają mi się dziś skrajnie nieprzystające do rzeczywistości. Mają dla mnie raczej charakter polemiczny niż praktyczny” (R6).

„Kiedy byłem młodszy, wartości rodziców miały dla mnie dużo większe znaczenie, głównie z powodu religijności moich rodziców, która sprawiła, że trafiłem do katolickiej podstawówki. Tamtejsze zasady były jednak wpajane w sposób mało skuteczny i często na siłę, przez co nie zakorzeniły się we mnie na stałe” (R14).

Można było zaobserwować również przeciwne tendencje. Mimo że rodzina była mało związana z katolicką tradycją, to respondenci na drodze swojego rozwoju odkryli „prawdziwą wiarę”. Rodziny obu badanych osób doświadczyły kryzysu rozwodowego, a badani odnaleźli swoją drogę do internalizacji wartości związanych z tradycją katolicką i praktykowania wiary. Jako czynniki wpływające na ten proces w najbardziej znacznym stopniu wskazują spotkania z osobami duchownymi i grupami religijnymi.

„Moja mama ani mój tata w ogóle nie chodzili do kościoła. Babcia chodziła, była właściwie jedyną osobą w rodzinie, która praktykowała. Dziadek i ojczym nienawidzą kościoła. W sumie wychowałam się raczej bez kościoła. Wpływ na moją wiarę mieli ludzie, których poznałam na swojej drodze. Powiedzmy, że tak to nazwę – miałam w swoim życiu coś na kształt nawrócenia. Nigdy nie chodziłam do kościoła, ale kiedy miałam 16–17 lat, poznałam ludzi, którzy – chcąc nie chcąc – mnie tam poprowadzili” (R12).

„Kiedy miałem 15 czy 16 lat moi rodzice się rozwiedli i ojciec nie mieszkał z nami od tego czasu. Religijnie moja rodzina jest umiarkowana, można powiedzieć, że ja jestem najbliższej kościoła, jako dzieciak zostałem ministrantem, a kiedy byłem starszy, bardziej świadomie zaangażowałem się w duchowość i religijność. Teraz wiem, co robię i dlaczego – jest to dla mnie ważny element mojego życia. Obecnie dla mnie wiara ma większe znaczenie, ponieważ była dla mnie oparciem w momentach kryzysowych” (R3).

„Z czasem religijność w rodzinie zaczęła się zmieniać. Babcia, która początkowo była bardzo zaangażowana, oddaliła się od kościoła, bo twierdziła, że dziadek jest hipokrytą – modlił się, ale w życiu codziennym bywał stale trudny i niemiły. Mama natomiast nigdy nie chodziła regularnie na msze, ale przywiązywała dużą wagę do tradycji, takich jak Wigilia i w domu zawsze mówiło się o Bogu. Religijność to dla mnie coś, co daje mi wsparcie w trudnych momentach. Kiedy nie czułam się kochana przez innych – partnera czy znajomych – znajdowałam tę miłość gdzieś wewnątrz siebie, w swoim sercu, w modlitwie. Nie wiem, czy rodzina miała na to duży wpływ, raczej było to moje osobiste postrzeganie świata i siebie samej” (R10).

c) Preferencje wartości, a wyznanie i udział w praktykach religijnych

Obraz z badań ilościowo-jakościowych w kontekście preferencji wartości religijnych ilustruje, że religijność była stale obecna w ich rodzinach pochodzenia. Wypowiedzi respondentów wskazują, że przekazywane wartości są internalizowane lub odrzucane, spore znaczenie mają także doświadczenia, przez jakie przechodzili respondenci nie tylko w toku socjalizacji pierwotnej, ale także socjalizacji wtórnej. W rodzinach doświadczających kryzysu religia bywała odrzucana lub przeciwnie silnie realizowana jako oparcie w obliczu trudności. Przedstawione wyniki analiz korespondują z badaniami poznańskich studentów³⁷⁰ wskazują,

³⁷⁰ Por. T. Strózik, *System wartości a ocena jakości życia młodzieży akademickiej w świetle badań ankietowych studentów uczelni Poznania*, dz. cyt., s. 17.

że: „Bardziej szczegółowe analizy ukazały, że istniejące dysproporcje w ocenie własnego życia pomiędzy osobami głęboko wierzącymi i niewierzącymi były szczególnie widoczne wśród młodych ludzi o relatywnie niekorzystnych warunkach życia w ich obiektywnym ujęciu. Ujawniła się więc buforowa rola religijności, która osobom wierzącym ułatwia zmaganie się z trudami codziennego życia”³⁷¹.

Prezentowane wyniki badań pozwalają obserwować wielokształtny pejzaż wartości religijnych w badanej próbie oraz różnorodne motywy preferencji lub dekonwersji w kontekście konfesyjnym. Tematyka wiary i praktyk religijnych wiele razy pojawiała się na różnych etapach wywiadów pogłębionych, stąd także w toku niniejszych analiz będzie powracać w kontekście poszczególnych wyników analiz.

Kolejną kwestią istotną w kontekście religijności jest nie tylko wymiar deklaracyjny, ale także częstotliwość udziału w praktykach religijnych. W badanej próbie wyniki znacząco odbiegają od średniej prezentowanej w reprezentatywnych próbach ogólnopolskich³⁷², na co mogły mieć wpływ miejsce zamieszkania, studiowanie na katolickiej uczelni przez większość respondentów oraz przeszłe lub aktualne zaangażowanie w grupy religijne, co zostało ujawnione przez respondentów w czasie wywiadów³⁷³. Badania nad religijnością ilustrują, że istnieją wyraźne zależności pomiędzy hierarchią wartości, dobrostanem a religijnością człowieka³⁷⁴. Kolejno zostaną przeanalizowane wpływy udziału w praktykach religijnych na preferencję wartości hedonistycznych, religijnych i moralnych w badanej próbie. Wyniki testu ($p=0.0000$) świadczą o statystycznie istotnej różnicy w odpowiedziach pomiędzy grupami. Rozkład statystyk w poszczególnych grupach przedstawiono w tabeli 23.

³⁷¹ *World Happiness Report 2019*, J.F. Helliwell, R. Layard, J.D. Sachs (red.), New York 2019, s. 72.

³⁷² Por. S. Bullivant, *Europe's Young Adults and Religion: Findings from the European Social Survey (2014-16) to inform the 2018 Synod of Bishops*, dz. cyt., s. 3-11; M. Grabowska, *Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa*, dz. cyt., s. 2-9.

³⁷³ J. Mariański, *Religijność maturzystów puławskich w procesie przemian*, dz. cyt., s. 227-249; W. Szymczak, T. Adamczyk, *Młodzież w kontekstach współczesnych*, dz. cyt., s. 50-56.

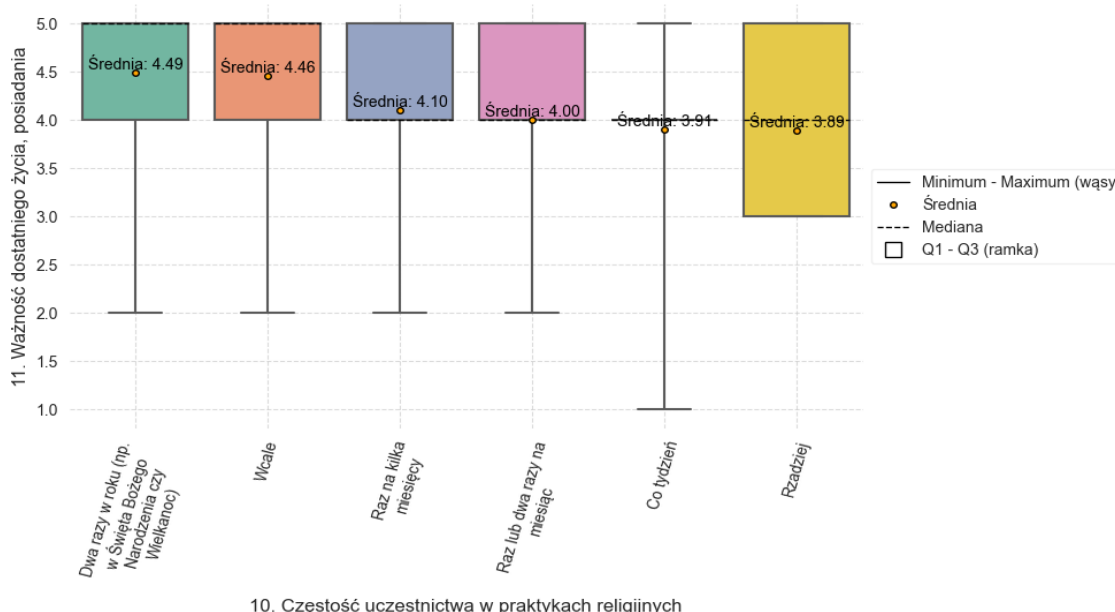
³⁷⁴ D. Krok, *The Role of Meaning in Life Within the Relations of Religious Coping and Psychological Well-Being*, „Journal of Religion and Health” 2015, t. 54, nr 6, s. 2294-2306.

Tabela 3. Wyniki testu ANOVA Kruskala – Walisa. Ważność dostatniego życia i posiadania a częstość uczestnictwa w praktykach religijnych

Test	Zmienna	Zmienna grupująca	Statystyka	p
Kruskal-Wallis	Ważność dostatniego życia, posiadania	Częstość uczestnictwa w praktykach religijnych	44.64	0.000

Najwyższą średnią ocenę 4,49 otrzymali uczestniczący w praktykach religijnych dwa razy w roku (N=55) i nie uczestniczących wcale 4,46 (N=46), co wskazuje na najwyższą wagę wartości hedonistycznych w tych grupach. Grupa praktykująca raz na kilka miesięcy osiągnęła średnią 4,1 (N=40) z medianą 4, co sugeruje niższą wagę wartości hedonistycznych. Grupa praktykująca co tydzień ma średnią 3,91 (N=258) z medianą 4, co wskazuje na niższe wyniki w porównaniu do poprzednich kategorii. Wartości prezentowane przez katolicką doktrynę są związane z ofiarnością, poświęceniem, gotowością do ponoszenia trudu i cierpienia, co staje w przeciwieństwie do hedonizmu, który ceni dobrostan, wartość dostatniego życia, przyjemności i dobrobytu.

Rysunek 37. Wykres rama - wąs dla zmiennej ważność dostatniego życia, posiadania w podziale na częstość uczestnictwa w praktykach religijnych

Wyniki wskazują, że najwyższą średnią ważność dostatniego życia przypisują osoby rzadko uczestniczące w praktykach religijnych (średnia 4,48) oraz te, które uczestniczą w nich kilka razy w tygodniu (średnia 4,41). Z kolei najniższą średnią odnotowano w grupie osób praktykujących codziennie (średnia 2,81), co sugeruje, że dla tej grupy dostatnie życie ma mniejsze znaczenie. Rozrzut wyników jest największy wśród osób praktykujących rzadko lub wcale, co świadczy o większej różnorodności opinii na temat dostatniego życia w tych grupach. Natomiast osoby praktykujące codziennie charakteryzują się mniejszym zróżnicowaniem odpowiedzi, co może wskazywać na bardziej ujednolicone podejście do tej wartości. Można zauważyć, że im rzadziej uczestniczy się w praktykach religijnych, tym większe znaczenie przypisywane jest dostatniemu życiu. Badania osób studiujących w Poznaniu wskazały, że osoby religijne wykazywały wyższy stopień zadowolenia z życia oraz niżej ceniły wartości materialne. „O ile poziom satysfakcji młodzieży akademickiej z własnej sytuacji finansowej przekładał się na jej zadowolenie z własnego życia jako całości, o tyle, przy takim samym poziomie zamożności (w obiektywnym i subiektywnym ujęciu), wyższym stopniem życiowej satysfakcji wyróżniały się osoby, dla których pieniądze nie były najważniejsze”³⁷⁵.

Wywiady pogłębione pozwoliły dostrzec dobrą samoświadomość i wglądowość respondentów wysoko religijnych. Studenci wskazywali, że nawet jeśli dążą do przyjemności czy wygody, to są świadomi, że pragnienia te są egoistyczne. Respondenci deklarujący głębokie związki z kościołem i częsty udział w praktykach religijnych wskazywali często, że komfort, wygoda, finanse są znacznie dalej w ich hierarchii wartości niż wiara, miłość, szczęście rodzinne czy bliskie relacje.

„Tak jak już napomknęłam, zastanawiając się czy coś jest dobre czy złe, myślę o tym, że właśnie rozpatruję to w kategorii takiego wewnętrznego poczucia, czyli na pewno też trochę egoistycznie, czyli tego komfortu, ale też rozpatruję na zasadzie, czy Pismo Święte pokazuje mi, czy to jest dobre, czy to jest złe” (R1).

„Jeśli chodzi o karierę zawodową i kwestie finansowe, pieniądze nigdy nie były dla mnie najważniejszą motywacją. Stabilność finansowa czy zarabianie pieniędzy to nie priorytety, choć oczywiście są istotne. Najważniejsze dla mnie jest odpowiednie rozeznanie – po prostu zastanowienie się, dokąd kieruje mnie Bóg. Jeśli pojawia się możliwość, staram się z niej skorzystać, przyjmując założenie, że jeśli okaże się, że dana ścieżka mi nie służy lub

³⁷⁵ Por. T. Strózik, *System wartości a ocena jakości życia młodzieży akademickiej w świetle badań ankietowych studentów uczelni Poznania*, dz. cyt., s. 19.

wręcz szkodzi, wycofam się. Wierzę, że „po owocach ich poznać” – staram się postępować zgodnie z tą zasadą” (R16).

Z kolei osoby z rodzin mało religijnych lub te, które w toku życia zaniechały udziału w praktykach religijnych ceniły wartości związane z samorozwojem oraz dostatnim życiem. Czego dobrą ilustracją mogą być wyniki badań jakościowych.

„Dla mnie jedną z najważniejszych wartości jest samodzielność. Zdecydowanie dążę do tego, aby być niezależną osobą – nie lubię polegać na innych i dużo bardziej wolę, gdy to inni mogą polegać na mnie. Zawsze staram się działać w sposób, który pozwala mi zachować tę niezależność. Drugą istotną wartością jest samorozwój, który również stanowi dla mnie ważny cel życiowy” (R14).

„Najważniejsza wartość? Pewnie życie w zgodzie ze sobą – z tym, co czuję i co myślę. Bardzo cenię wolność, ale taką, która pozwala na wyrażanie swojego zdania. Uważam, że każdy powinien mieć przestrzeń do podejmowania swoich decyzji i do tego, by realizować swoje plany na przyszłość. Jednocześnie istotne jest dla mnie wsparcie w tej wolności – takie, które pozwala spojrzeć na różne sytuacje z innej perspektywy, bez oceniania, ale z życzliwą radą. To jest coś, co zawsze odczuwałam w mojej rodzinie” (R7).

Wywiady pogłębione ujawniły również, że niezależnie od stopnia religijności, kluczowe dla respondentów okazały się poczucie spójności wewnętrznej i refleksyjność w podejmowaniu decyzji. Zarówno osoby głęboko wierzące i często praktykujące, jak i mniej religijne wskazują na potrzebę zgodności podejmowanych działań z własnymi przekonaniami i wartościami, choć ich źródła i interpretacje mogą się znacząco różnić. Obserwowane różnice w hierarchii wartości są więc ściśle związane z doświadczeniami społecznymi, rodzinnymi oraz indywidualnym rozwojem jednostek.

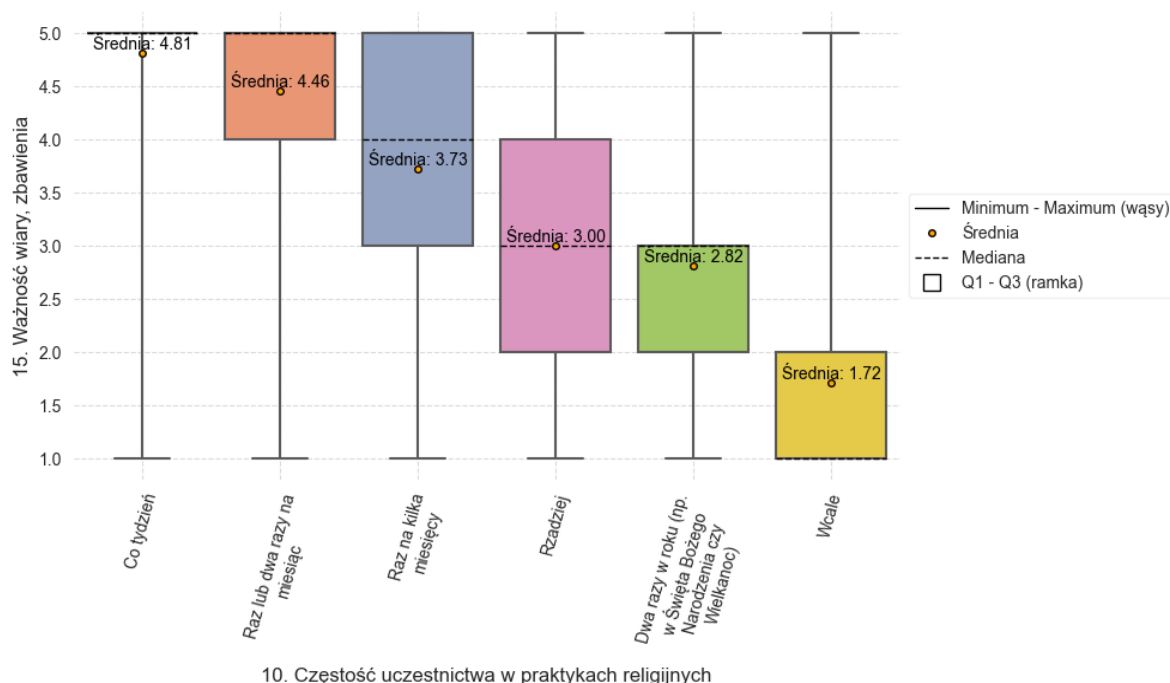
Tabela 4. Wyniki testu ANOVA Kruskala Wallisa. Ważność wiary, zbawienia a częstość uczestnictwa w praktykach religijnych

Test	Zmienna	Zmienna grupująca	Statystyka	p
Kruskal-Wallis	Ważność wiary, zbawienia	Częstość uczestnictwa w praktykach religijnych	280.78	0.000

Wyniki przedstawione w tabelach i na wykresie ukazują istotną zależność pomiędzy ważnością wartości religijnych, takich jak wiara i zbawienie, a częstością uczestnictwa w praktykach religijnych. Test Kruskala-Wallisa (statystyka = 280,78, $p = 0,000$) wskazuje na statystycznie istotne różnice pomiędzy grupami, co oznacza, że sposób oceniania tej wartości znacząco różni się w zależności od zaangażowania religijnego.

Najwyższą średnią ważność wiary i zbawienia zaobserwowano w grupie osób praktykujących co tydzień (średnia 4,81, mediana 5,00), a najniższą u osób, które nie uczestniczą w praktykach religijnych (średnia 1,72, mediana 1,00). Wartości te ukazują wyraźny spadek znaczenia wiary w miarę spadku częstotliwości praktyk religijnych. Rozkład danych, zaprezentowany na wykresie ramka-wąs, potwierdza różnice w hierarchii wartości pomiędzy grupami. Osoby uczestniczące w praktykach raz lub dwa razy w miesiącu również przypisują wysoką wagę wartościom religijnym (średnia 4,46, mediana 5,00), natomiast w grupach praktykujących sporadycznie (np. dwa razy w roku) oraz wcale wartość ta znacząco spada (średnie odpowiednio 2,82 i 1,72).

Rysunek 22. Wykres ramka - wąs dla zmiennej ważność wiary, zbawienia w podziale na częstość uczestnictwa w praktykach religijnych

Statystyki pozycyjne potwierdzają zaobserwowane różnice pomiędzy grupami. Wyniki statystyk pozycyjnych podkreślają, że mediana w grupie regularnie praktykujących utrzymuje się na poziomie najwyższym możliwym (5,00), co wskazuje na wyjątkowo wysokie znaczenie wiary dla tych osób. Wartości minimalne i maksymalne (od 1 do 5) we wszystkich grupach pokazują jednak pewne różnice w indywidualnych odpowiedziach, co może wynikać z różnorodności osobistych interpretacji wiary i religijności. Tak więc wyniki badań jednoznacznie wskazują, że im częściej badani uczestniczą w praktykach religijnych, tym większą wagę przypisują wartościom religijnym, takim jak wiara i zbawienie. Otrzymane wyniki są spójne z oczekiwaniami, które wynikają z charakteru praktyk religijnych jako głównego źródła refleksji nad tymi wartościami. Można także przywołać inne wyniki badań, które ilustrują pozytywny wpływ religijności na poczucie jakości życia, odczuwanie szczęścia oraz doświadczenie satysfakcji³⁷⁶.

Warto zauważyć zaangażowanie rodziców czy samych badanych w ruchy lub grupy religijne oraz aktywny udział w życiu parafii. Wyniki te korespondują z badaniami wykonanymi w Stanach Zjednoczonych, które wskazały wysoki stopień internalizacji wartości religijnych przez młodzież, której rodzice regularnie brali udział w praktykach religijnych³⁷⁷. Podobne wyniki uzyskano w panelowych badaniach młodych obywateli Finlandii, a także ciekawe rezultaty przedstawiają wyniki badań europejskich nad religijnością młodzieży, w których polska młodzież mimo sekularyzacji znajdowała się na podium pod kątem identyfikacji z tradycją katolicką oraz udziału w obchodach liturgicznych³⁷⁸. Badania prowadzone na Lubelszczyźnie również wskazały istotny związek pomiędzy praktykami religijnymi w rodzinie pochodzenia, a praktykowaniem młodych dorosłych oraz preferencjami wartości religijnych i moralnych jako priorytetowych³⁷⁹. Warto przywołać w tym miejscu wypowiedzi respondentów ukazujące zależności między praktykami w rodzinie pochodzenia, a ich preferencjami w obszarze wartości religijnych, wspomnienia te są w większości bardzo pozytywne, ciepłe i żywe.

³⁷⁶ Por. T. Strózik, *System wartości a ocena jakości życia młodzieży akademickiej w świetle badań ankietowych studentów uczelni Poznania*, dz. cyt., s. 17–19.

³⁷⁷ Por. T. Mitchell, *U.S. Teens Take After Their Parents Religiously, Attend Services Together and Enjoy Family Rituals*, <https://www.pewresearch.org/religion/2020/09/10/u-s-teens-take-after-their-parents-religiously-attend-services-together-and-enjoy-family-rituals/> [14 grudzień 2022 r.].

³⁷⁸ S. Bullivant, *Europe's Young Adults and Religion: Findings from the European Social Survey (2014-16) to inform the 2018 Synod of Bishops*, dz. cyt., s. 3-11; S. Bullivant, C. Knowles, H. Vaughan-Spruce, B. Durcan, *Why Catholics Leave, What They Miss, and How They Might Return*, dz. cyt., s. 19-32; K. Tervo-Niemelä, *Religious upbringing and other religious influences among young adults and changes in faith in the transition to adulthood: a 10-year longitudinal study of young people in Finland*, dz. cyt., s. 443–457.

³⁷⁹ W. Szymczak, T. Adamczyk, *Młodzież w kontekstach współczesnych*, dz. cyt., s. 50-56.

„Jeśli chodzi o religijność, to zawsze mama wpajała nam te wartości od najmłodszych lat. Uczyla nas modlitw, wpajała, że trzeba chodzić do kościoła i w ogóle religia była zawsze istotna w naszej rodzinie. Gdy mówię o wartościach religijnych, to mam na myśli modlitwę, udział we mszy świętej... No i takie rzeczy jak obchodzenie świąt – to wszystko jest dla mnie ważne” (R8).

„Uważam, że religijność w mojej rodzinie była bardziej związana z tradycją niż z taką silną, głęboko zakorzenioną wiarą, która byłaby mi wpojona czy ugruntowana. Był taki moment w naszym życiu – szczególnie kiedy moja mama, po stracie brata, przeżywała trudniejszy czas i depresję – że zaangażowała się w jakieś stowarzyszenia przy kościele. Był to taki okres większego zaangażowania w religijność ze strony mamy, choć ja tego nie widziałam zbyt dokładnie. Jednak ogólnie myślę, że kiedy byliśmy dziećmi, to wszyscy dostaliśmy taką możliwość poznania, chociażby zobaczenia tradycji chrześcijańskiej. Tak bym to określiła – bardziej jako tradycję niż jako głęboką wiarę w kontekście religijnym. Żeby już nie plątać się w szczegóły, powiem też, że księża byli obecni w naszym życiu. Byli tam, bo tata znał różnych ludzi, czasami pomagał komuś, a sam kiedyś należał do rady parafialnej, roznosił opłatki i tak dalej. Więc jakieś zaangażowanie religijne w sensie społecznym na pewno było u nas w domu i modlitwa też była obecna” (R13).

„Rodzina mamy była bardzo religijna. Babcia zawsze modliła się na różańcu i dawała mi obrazki z wizerunkami świętych. Ja śpiewałam w kościelnym chórze, sypałam kwiatki podczas procesji, jeździłam na kolonie organizowane przez misjonarzy. Miałam bardzo ciepłe wspomnienia związane z kościołem – nasz ksiądz był serdeczny i otwarty, a siostry zakonne organizowały różne zajęcia” (R10).

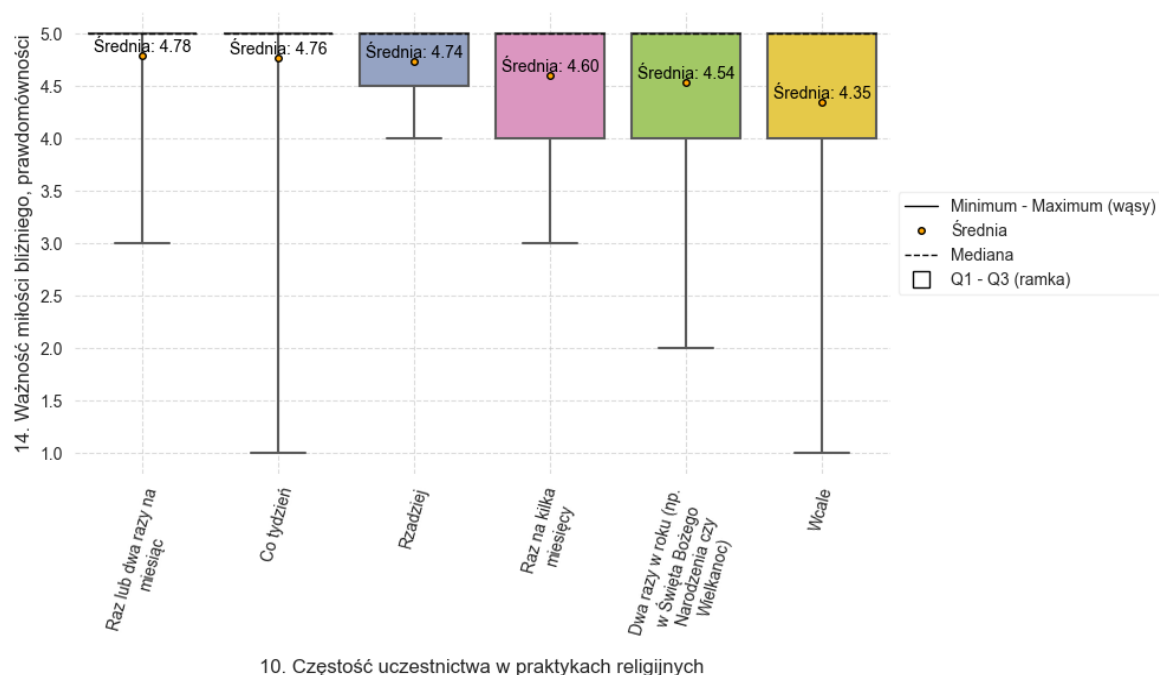
Przechodząc do analizy zależności pomiędzy wartościami moralnymi a udziałem w praktykach religijnych, dało się zaobserwować istotne różnice pomiędzy poszczególnymi grupami. Analiza ta pozwala na głębsze zrozumienie preferencji wartości moralnych w kontekście religijności, co ma istotne znaczenie zarówno z perspektywy socjologicznej, jak i pedagogicznej. Test Kruskala-Wallisa wskazuje na statystycznie istotną różnicę w poziomie przypisywanej ważności miłości bliźniego i prawdomówności pomiędzy grupami o różnej częstotliwości uczestnictwa w praktykach religijnych ($p=0.0014$). Oznacza to, że religijność mierzona przez aktywne praktyki religijne jest istotnym czynnikiem wpływającym na deklarowane wartości moralne.

Tabela 5. Wyniki testu ważność miłości bliźniego, prawdomówności a częstość uczestnictwa w praktykach religijnych

Test	Zmienna	Zmienna grupująca	Statystyka	p
Kruskal-Wallis	Ważność miłości bliźniego, prawdomówności	Częstość uczestnictwa w praktykach religijnych	19.75	0.001

Najwyższe średnie oceny dotyczące ważności miłości bliźniego i prawdomówności 4,78 (N=93) oraz 4,76 (N=258) osiągnęły grupy osób praktykujących raz lub dwa razy na miesiąc oraz co tydzień. Obie te grupy cechuje silne zakorzenienie w tradycjach religijnych, co może być interpretowane jako rezultat regularnego uczestnictwa w liturgiach i oddziaływania wspólnot religijnych na kształtowanie postaw moralnych. Z kolei najniższe wyniki odnotowano wśród osób niepraktykujących wcale średnia 4,35 (N=46), co sugeruje, że brak aktywnego uczestnictwa w życiu religijnym wiąże się z relatywnie niższą deklarowaną wagą takich wartości jak miłość bliźniego czy prawdomówność.

Rysunek 23. Ważność miłości bliźniego i prawdomówności w podziale na częstość uczestnictwa w praktykach religijnych

Pomimo statystycznie istotnych różnic między grupami, warto zauważyć, że mediany we wszystkich analizowanych grupach wynoszą 5, co świadczy o ogólnie wysokim znaczeniu przypisywanym miłości bliźniego i prawdomówności (wartościom moralnym) we wszystkich kategoriach uczestnictwa. To wskazuje na silny uniwersalizm tych wartości, które mogą być traktowane jako ważne niezależnie od poziomu zaangażowania religijnego. Średnie oceny dla grupy praktykującej raz lub dwa razy na miesiąc i co tydzień były najwyższe i wyniosły odpowiednio 4,78 (N=93), z medianą równą i 4,76 (N=258) również z medianą 5. Najniższą średnią odnotowano w grupie niepraktykującej wcale 4,35 (N=46).

Wartości moralne uzyskały najwyższe miejsce w hierarchii wartości ankietowanych, ale także były niezwykle często wskazywane przez respondentów w wywiadach pogłębionych. W odpowiedziach dominowały wypowiedzi wskazujące wartość bycia dobrym człowiekiem, przez co studenci rozumieją realizację wartości moralnych, takich jak pomoc innym, miłość bliźniego, prawdomówność, szczerłość, lojalność. Dobrą ilustracją preferencji tych wartości są wypowiedzi badanych.

„Dla mnie najważniejsze jest być dobrym człowiekiem, pomagać innym, nie szukać wszędzie własnych interesów, tylko pokazywać serce. Chodzi też o to, żeby nie wyrządzać krzywdy innym, unikać konfliktów, a jeśli już się pojawiają, to je rozwiązywać. Gdybym miała wybrać jedną, najważniejszą wartość, to byłoby to po prostu bycie dobrym” (R9).

„Najważniejsze jest bycie dobrym człowiekiem. Tak myślę. To jest takie bardzo ogólnikowe, ale myślę, że też empatia, zdecydowanie. Co jeszcze? Takie, nie wiem, hmm... Nierobienie ludziom pod górkę, o tak bym to powiedziała” (R5).

„Najważniejsze dla mnie wartości to lojalność, szczególnie w relacjach, oznacza dla mnie uczciwość wobec innych. Nie toleruję obgadywania za plecami czy udawania, że ktoś nie ma dla mnie czasu, podczas gdy tak naprawdę robi coś innego. Kolejna jest szczerłość, wyznaję zasadę, że lepsza jest gorzka prawda niż słodkie kłamstwo. W rodzinie, na przykład, zawsze brakowało mi otwartości w rozmowach o trudnych sprawach, wiele rzeczy nie zostało mi wyjaśnionych, a szkoda. Potem jest empatia, czyli umiejętność zrozumienia, co ktoś czuje i spojrzenia na sytuację z jego perspektywy. I ostatnia najważniejsza wartości to dobroć- to dla mnie zdolność do poświęcenia swojego czasu i zaangażowania dla innych. Bardzo cenię, gdy ktoś pomaga mi, mimo że mógłby w tym czasie robić coś dla siebie” (R3).

„Na pierwszym miejscu stoi szacunek do drugiej osoby. Później hm... Postawiłbym można powiedzieć miłość i przyjaźń na równym stopniu, czyli bliskie relacje. Następnie zdrowie i myślę, że jako czwarte, potem postawiłbym finanse i jakiś dom, mieszkanie, i tak może na koniec, tak mi gdzieś przychodzi, taka spontaniczna myśl, że jakieś ewentualne marzenia czy tego typu rzeczy” (R4).

Przywołane wypowiedzi przedstawiają, jak ważne dla badanych są wartości moralne, wśród których Scheler wskazał zwłaszcza dobroć, miłość bliźniego, pomaganie innym, prawdomówność, rzetelność, szczerość, uczciwość, uprzejmość, życzliwość, honor³⁸⁰. Respondenci hierarchizowali właśnie te wartości na pierwszym miejscu, a zwłaszcza osoby uczęszczające do kościoła co tydzień. Wartości te są częścią nauczania społecznego kościoła, a bycie dobrym człowiekiem stanowi ważny element życia człowieka wierzącego, choć od chrześcijan wymaga się więcej np. przebaczenia nieprzyjaciółom, stawiania w obronie słabszych i poświęcenia swoich dóbr na rzecz ubogich i potrzebujących³⁸¹. Respondenci ujawniali motywy priorytetyzacji wartości moralnych, zarówno mając pełne rodziny, jak i pochodząc z rodzin rekonstruowanych lub doświadczających kryzysu więzi małżeńskich i rodzinnych. Osoby z rodzin pełnych wskazywały, że tego uczyli ich rodzice, ale także podkreślali, iż duży wpływ miał kościół, nauczyciele, a także specjaliści w zakresie psychologii czy dziennikarze i publicyści. Szczegółowe doświadczenia respondentów wskazują, że właśnie te wartości przekazane przez rodzinę pochodzenia i wzmocnione przez częsty udział w praktykach religijnych okazały się kluczowymi zasadami ich postępowania i budowania relacji społecznych.

d) Preferencje wartości, a stosunek pracy i status matrymonialny

W czasie wywiadów wszyscy respondenci podkreślali, że brali udział w praktykach religijnych w dzieciństwie lub w okresie adolescencji. W miarę separacji i indywidualizacji rozwojowej, a także poszukiwania swojej drogi w obszarze orientacji aksjonormatywnej większa część respondentów wskazywała, że kontynuują udział w praktykach religijnych (13 z 16) mimo różnorodnych doświadczeń związanych z religijnością w rodzinie pochodzenia.

³⁸⁰ Por. M. Komorowska-Pudło, *System wartości Schelerowskich a postawy dorosłych wobec wybranych aspektów relacji w heteroseksualnych związkach intymnych*, dz. cyt., s. 61-88; M. Wędzińska, *Człowiek na drodze do wartości. Myśl etyczna Maxa Schelera – implikacje pedagogiczne*, dz. cyt., s. 38-41.

³⁸¹ Por. Franciszek, *Wymagania i pasja: o wychowaniu chrześcijańskim*, Kraków 2013, s. 7; Papieska Komisja Biblijna, *Biblia a moralność: biblijne korzenie postępowania chrześcijańskiego*, nr 3-4; Pontifical Council of Justice and Peace, *Compendium of the Social Doctrine of the Church*, Roma 2006, nr 197-208.

W większości respondenci ukazywali swoje rodziny jako regularnie praktykujące (12 z 16) lub sporadycznie praktykujące (2), a jedynie dwie osoby wskazały, że w ich rodzinach nikt nie uczęszczał prawie nigdy na msze czy nabożeństwa. Jednakże jako wierzący i regularnie praktykujący określiło się 9 osób, jako sporadycznie praktykujących 4 z badanych osób, jako niewierzący i niepraktykujący 3 osoby, przy czym warto zaznaczyć, że wśród dwóch niepraktykujących pochodzili z rodzin bardzo zaangażowanych religijnie (R6) i regularnie lub jak określili to respondenci „fanatycznie praktykujących” (R14).

Tabela 8. Wyniki testu ANOVA Kruskala - Wallisa. Ważność wiary, zbawienia a stan cywilny

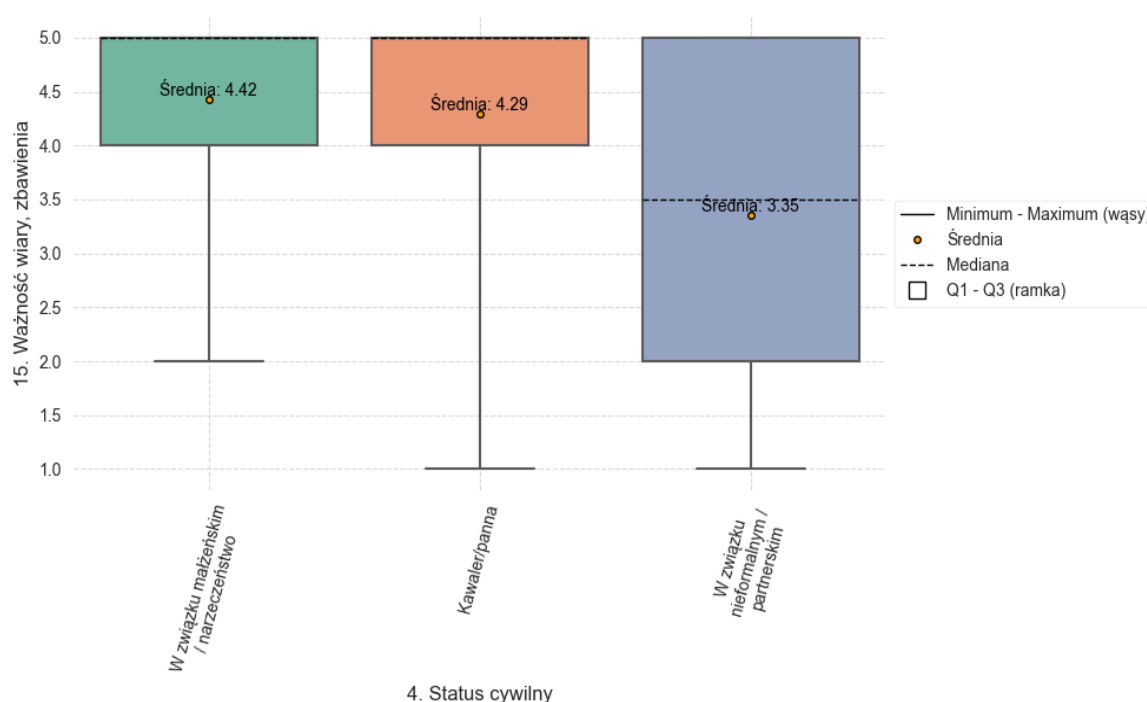
Test	Zmienna	Zmienna grupująca	Statystyka	p
Kruskal-Wallis	Ważność wiary, zbawienia	Status cywilny	48.16	0.000

Test ANOVA Kruskala-Wallisa wykazał statystycznie istotne różnice między grupami o różnych statusach cywilnych ($p = 0.000$). Oznacza to, że status cywilny jest istotnym czynnikiem różnicującym ocenę ważności wiary i zbawienia. Tak silna zależność wskazuje, że status związku nie tylko odzwierciedla wybory osobiste, ale także wpływa na fundamentalne wartości, takie jak religijność.

W grupie osób w związku małżeńskim/narzeczeństwie odnotowano najwyższe wyniki. Mediana wynosząca 5 (maksymalna wartość w skali) oraz wysoka średnia wskazują na wyjątkowe znaczenie wartości religijnych w tej grupie. Może to wynikać z faktu, że małżeństwo i narzeczeństwo są często związane z tradycyjnymi normami społecznymi i religijnymi, które podkreślają rolę wiary i zbawienia. Małżeństwo jest także w nauczaniu kościoła podniesione do rangi sakramentu, co może sprzyjać silniejszemu powiązaniu tych wartości z życiem codziennym. Grupa osób stanu wolnego również wykazuje wysokie oceny wartości religijnych, choć średnia (4,29) jest nieco niższa niż w grupie małżeńskiej. Mediana pozostaje na poziomie maksymalnej wartości 5. Można przypuszczać, że osoby te w dużej mierze wychowywały się w środowiskach, gdzie religia odgrywała istotną rolę, a ich sytuacja życiowa (np. brak formalnego związku) nie zmieniła znacząco ich podejścia do wartości religijnych.

Najniższą średnią i medianę odnotowano wśród osób pozostających w związkach nieformalnych. Wyniki te wskazują na znacznie mniejszą wagę przypisywaną wartościom religijnym w tej grupie. Kwartyła dolna (2) dodatkowo podkreśla, że znaczna część respondentów z tej grupy ocenia ważność wiary i zbawienia na niskim poziomie. Może to być związane z faktem, że związki nieformalne często odchodzą od tradycyjnych norm społecznych i religijnych, które promują małżeństwo jako podstawową formę relacji.

Rysunek 32. Ważność wiary, zbawienia w podziale na stan cywilny

Kolejną istotną zmienną w kontekście preferencji wartości religijnych okazał się status zatrudnienia badanych. Kolejno zostaną przedstawione wyniki badań, które ukazują związki pomiędzy zmienną, a wartościami. Wyniki badań przedstawione w tabelach i na wykresie ukazują statystycznie istotne różnice ($p = 0.0016$) w ocenie ważności wartości religijnych, takich jak wiara i zbawienie, pomiędzy osobami o różnym statusie zatrudnienia. Te różnice są zróżnicowane w zależności od formy zatrudnienia lub jego braku, co pozwala na wyciągnięcie interesujących wniosków z perspektywy socjologicznej i pedagogicznej.

Tabela 9. Wyniki testu ANOVA Kruskala – Wallisa. Ważność wiary, zbawienia a status zatrudnienia

Test	Zmienna	Zmienna grupująca	Statystyka	p
Kruskal-Wallis	Ważność wiary, zbawienia	Status zatrudnienia	17.45	0.001

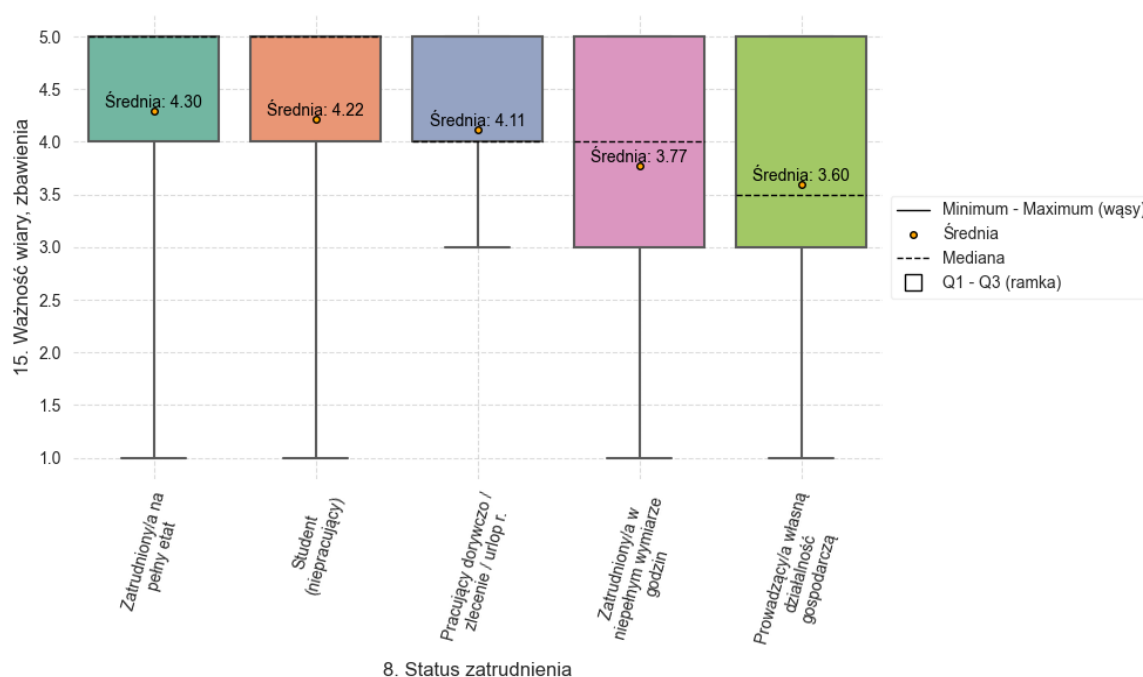
Najwyższą średnią (4,30) i medianę (5,00) odnotowano wśród osób zatrudnionych na pełny etat. Wyniki te wskazują, że osoby posiadające stabilne zatrudnienie przywiązują większą wagę do wartości religijnych. Może to wynikać z poczucia stabilizacji życiowej, które pozwala na refleksję nad życiem duchowym, a także z większego zakorzenienia w tradycyjnych normach społecznych.

Osoby studiujące, ale niepracujące, osiągnęły zbliżony poziom (średnia 4,22, mediana 5,00). Wynik ten w badanej próbie można tłumaczyć wpływem wychowania i środowiska rodzinnego oraz wysokiej religijności we wschodnich częściach kraju, co mogło podtrzymywać wysokie preferencje religijne w tej grupie. Ponadto, młody wiek i niewielkie jeszcze obciążenie obowiązkami zawodowymi mogą stwarzać przestrzeń na realizację wartości religijnych, jednakże w porównaniu z uśrednionymi danymi nt. religijności w Polsce wyniki te stanowią silne odchylenie. Osoby pracujące dorywczo lub wykonujące zlecenia uzyskały niższą średnią (4,11) oraz medianę (4,00). Ta grupa, balansując pomiędzy niestabilnym zatrudnieniem a potencjalnymi aspiracjami edukacyjnymi lub zawodowymi, może być mniej skoncentrowana na wartościach duchowych z powodu konieczności dostosowania się do zmiennej sytuacji życiowej.

Znacznie niższe wyniki w grupie zatrudnionych w niepełnym wymiarze godzin mogą wskazywać na ograniczoną rolę religii w życiu badanych. Taki wynik można interpretować w kontekście ich specyficznej sytuacji życiowej, gdzie niestabilność finansowa lub brak pełnoetatowego zaangażowania zawodowego może prowadzić do mniejszego uwzględniania wartości religijnych w codziennym życiu lub też podejmowania pracy w weekendy i święta, co uniemożliwia praktykowanie wiary w formie liturgicznej.

Najniższe wyniki w grupie osób prowadzących własną działalność mogą wynikać z intensywności i wymagań prowadzenia własnego biznesu, które mogą ograniczać czas na praktyki religijne lub refleksję nad wartościami duchowymi. Ta grupa często musi priorytetowo traktować kwestie związane z ekonomią i efektywnością, co może zmniejszać ich zaangażowanie w życie religijne.

Rysunek 33. Ważność wiary, zbawienia w podziale a status zatrudnienia

Wyniki wskazują, że status zatrudnienia znacząco wpływa na ocenę ważności wiary i zbawienia. Stabilne formy zatrudnienia i brak zawodowych obciążeń (np. wśród studentów) sprzyjają wyższemu przywiązaniu do wartości religijnych. W przeciwieństwie do tego, grupy pracujące niestabilnie lub intensywnie (np. samozatrudnieni) wykazują mniejsze zaangażowanie w życie duchowe, co może być efektem specyficznych wyzwań życiowych. Następnie zostaną przedstawione zależności pomiędzy ważnością wiary, zbawienia, a rodzajem deklarowanego wyznania.

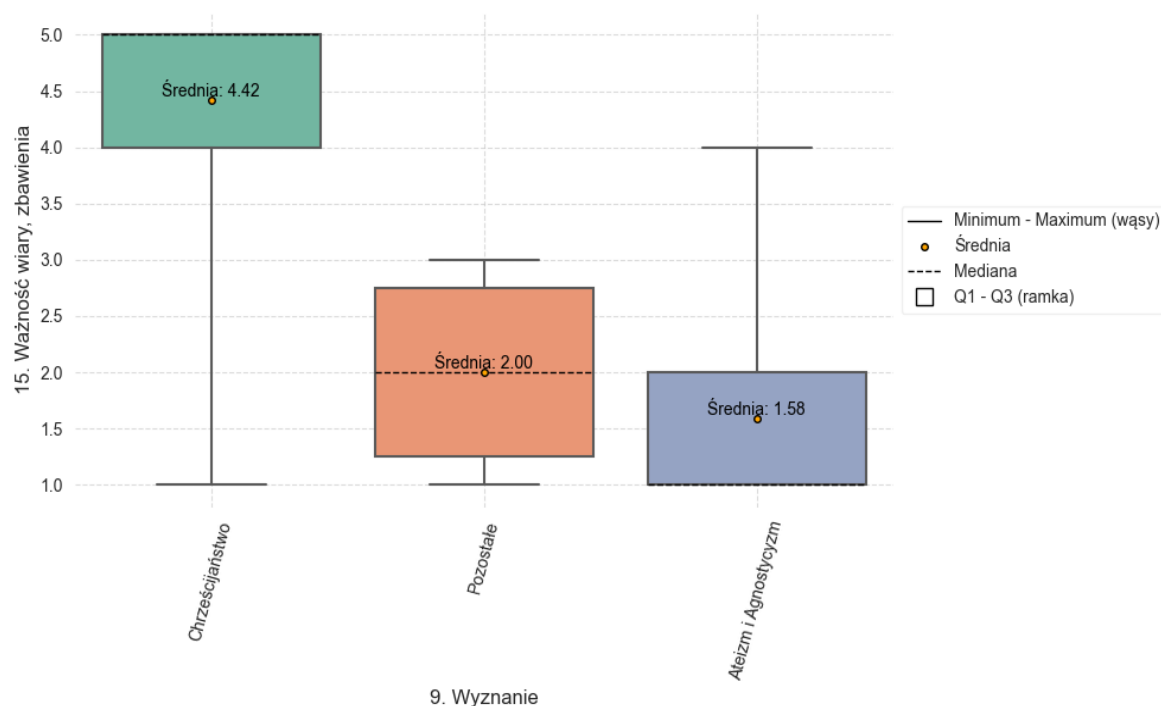
Tabela 10. Wyniki testu ANOVA Kruskala Wallisa. Ważność wiary, zbawienia a rodzaj wyznania

Test	Zmienna	Zmienna grupująca	Statystyka	p
Kruskal-Wallis	Ważność wiary, zbawienia	Wyznanie	171.10	0.000

Wyniki badań przedstawiają wyraźny wpływ rodzaju wyznania na ocenę ważności wartości religijnych, takich jak wiara i zbawienie. Statystycznie istotna różnica ($p=0.000$) pomiędzy grupami wskazuje, że religijna przynależność lub jej brak znacząco kształtuje postawy wobec tych wartości. Grupa chrześcijan, będąca najliczniejszą w badaniu ($N=449$), osiągnęła najwyższą średnią ocen (4,42) i medianę równą 5, co wskazuje na bardzo wysokie przywiązanie do wartości religijnych. Mediana 5 oznacza, że ponad połowa respondentów z tej grupy oceniła ważność wiary i zbawienia jako maksymalną.

Chrześcijaństwo jako religia o silnym nacisku na pojęcia wiary i zbawienia naturalnie sprzyja wysokim ocenom tych wartości. Dla wielu wyznawców są one podstawą życia duchowego, co znajduje odzwierciedlenie w wynikach. Z kolei grupa "Pozostałe", obejmująca inne religie niż chrześcijaństwo ($N=6$), uzyskała średnią ocen 2,00 i medianę również równą 2. Stosunkowo niski wynik może wynikać z różnorodności tej kategorii. Grupa ta jest zbyt mała, by można było wyciągnąć daleko idące wnioski, jednak niższa ocena wartości wiary i zbawienia sugeruje, że pojęcia te mogą nie być tak silnie zakorzenione w tych religiach lub mogą mieć inny wymiar w ich teologii, np. bardziej symboliczny niż dosłowny. Zaś grupa ateistów i agnostyków ($N=53$) wykazuje najniższą średnią (1,58) oraz medianę (1,00), co jednoznacznie wskazuje na bardzo niskie przywiązanie do wartości religijnych. Niski wynik w tej grupie jest zgodny z oczekiwaniami, ponieważ zarówno ateizm, jak i agnostycyzm z definicji odrzucają religijną perspektywę wiary i zbawienia. Dla większości osób w tej grupie wartości te mogą być postrzegane jako nieistotne lub nieadekwatne w kontekście ich światopoglądu.

Rysunek 34. Ważność wiary, zbawienia w podziale na rodzaj wyznania

Rodzaj wyznania ma kluczowy wpływ na ocenę ważności wiary i zbawienia. Chrześcijanie wykazują najwyższe przywiązanie do tych wartości, co wynika z centralnej roli tych pojęć w ich wyznaniu. Ateizm i agnostycyzm, jak można było przewidzieć, charakteryzują się niskimi ocenami, co odzwierciedla ich światopogląd. Zaprezentowane dane wskazują także na postępujący proces laicyzacji, mimo deklaratywnej przynależności do chrześcijaństwa powoli, lecz sukcesywnie wzrasta liczba osób deklarujących się jako niewierzący³⁸². Z badań przeprowadzonych w 2022 roku wynika, że młode osoby niewierzące lub niepraktykujące preferują towarzystwo znajomych, którzy wyznają podobny światopogląd oraz prezentują zbliżoną postawę wobec religii i jej praktykowania. Podobne zjawisko zaobserwowano wśród osób głęboko wierzących, a także wśród osób praktykujących religię w sposób okazjonalny – one również chętniej obracają się w środowiskach o podobnych wartościach i przekonaniach duchowych³⁸³. Tak więc uwidacznia się nie tylko wpływ środowiska, ale także potrzeba wspólnotowego umacniania swoich przekonań. W czasie wywiadów respondenci podkreślali wartość przynależności do grup, które umacniały ich w przekonaniach i poglądach, a także

³⁸² Por. M. Bożewicz, *Zmiany religijności Polaków po pandemii.*, dz. cyt., s. 4–8; J. Mariański, *Sekularyzacja jako megatrend społeczno-kulturowy*, dz. cyt., s. 244–257.

³⁸³ Por. M. Grabowska, *Polski pejzaż religijny – z bliższego planu*, dz. cyt., s. 4–8.

pozwalają na rozwój religijności. Wiele osób wspomina zwłaszcza ruchy religijne, chóry i schole, czy grupy szkolne bądź studenckie.

„Na moje wartości miała wpływ wspólnota Ruch Rodzin Nazaretańskich, księży, znajomi z tej wspólnoty oraz tak naprawdę wszystkie osoby stamtąd” (R15).

„Należałam do „oazy” byłam bardzo blisko kościoła – właściwie nadal jestem – i to też ze względu na ludzi. Wspólnie mogliśmy umacniać wiarę. No i spędzanie czasu razem było fajne” (R8).

„Należałam do scholi, Ruchu Rodzin Nazaretańskich, Scoutów Europy, a także do samorządu szkolnego i studenckiego. No jakoś miałam takie poczucie, że mimo wszystko to samorządność jest bliska w naszej rodzinie” (R16).

e) Preferencje wartości, a podejmowany kierunek studiów

Przedstawione wyniki badania pokazują statystycznie istotne różnice w przypisywaniu wartości wierze i zbawieniu w zależności od kierunku studiów (test Kruskala-Wallisa, $p = 0,0001$).

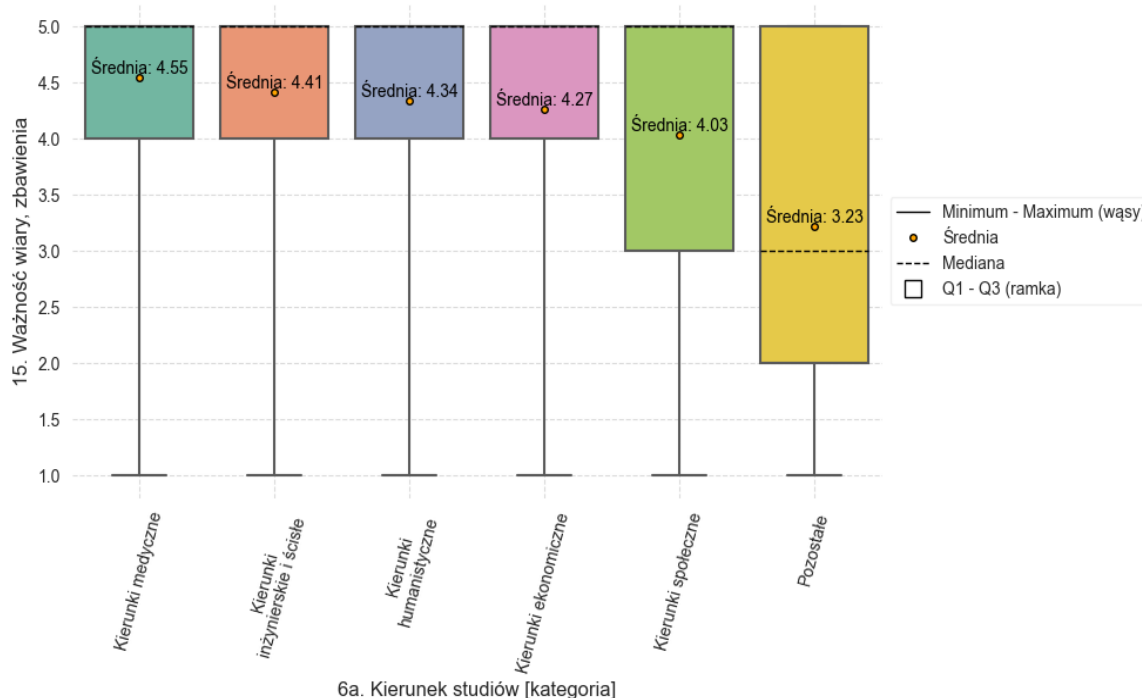
Tabela 6. Wyniki testu ważność wiary, zbawienia a kierunek studiów [kategoria]

Test	Zmienna	Zmienna grupująca	Statystyka	p
Kruskal-Wallis	Ważność wiary, zbawienia	Kierunek studiów [kategoria]	25.58	0.000

Wśród grup wyróżnionych na podstawie kierunków kształcenia najwyższą średnią w przypisywaniu wagi wierze i zbawieniu osiągnęli studenci kierunków medycznych (4,55) oraz inżynierskich i ścisłych (4,41). Obie te grupy uzyskały również medianę na poziomie 5, co wskazuje na duże skupienie wartości wokół maksymalnej możliwej odpowiedzi. Na przeciwnym biegunie znajdują się studenci pozostałych kierunków, których średnia wyniosła 3,23 przy medianie 3 – wynik znacznie niższy niż w innych grupach. Warto zwrócić uwagę na studentów kierunków humanistycznych (średnia 4,34) oraz ekonomicznych (średnia 4,27), którzy osiągnęli wartości zbliżone, ale zauważalnie niższe niż grupy medyczne i ścisłe. Wyniki te sugerują, że charakter studiowanego kierunku może mieć znaczący wpływ na system

wartości studentów, szczególnie w kontekście religii i wiary. Wyniki te nawiązują do przytoczonych badań³⁸⁴.

Rysunek 24. Wykres rama - wąs dla zmiennej ważność wiary, zbawienia w podziale na kierunek studiów [kategoria]

Rezultaty badań wpisują się w szeroki nurt refleksji nad rolą edukacji i jej wpływem na postawy religijne. J. Kędzior wskazuje, że środowisko akademickie sprzyja polaryzacji postaw wobec religii – zarówno w stronę jej akceptacji, jak i odrzucenia³⁸⁵. Współczesne obserwacje socjologiczne podkreślają, że studenci kierunków technicznych często charakteryzują się bardziej stabilnymi, tradycyjnymi wartościami, w tym religijnymi, co potwierdzają wyniki tego badania³⁸⁶. Z kolei inni badacze zauważają, że studenci kierunków humanistycznych wykazują większą skłonność do kwestionowania dogmatów i poszukiwania indywidualnych dróg duchowego rozwoju³⁸⁷. A. Ryk sugeruje, że kierunki zawodowe

³⁸⁴ Por. J. Kędzior, *Wartości, którymi kierują się dzisiejsi studenci (na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego)*, dz. cyt., s. 219–227; M. Kleszcz, *Postawa twórcza a hierarchia wartości młodego pokolenia*, dz. cyt., s. 103–111; C. Langier, M. Siembida, *Wychowanie dzieci do wartości we współczesnej rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie” 2019, t. 20, nr 1, s. 403–410; A. Ryk, *Pokolenie zmiany: studium porównawcze wartości i perspektyw życiowych młodzieży włoskiej i polskiej*, Kraków 2004, s. 11–30.

³⁸⁵ Por. J. Kędzior, *Wartości, którymi kierują się dzisiejsi studenci (na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego)*, dz. cyt., s. 219–227.

³⁸⁶ Por. C. Langier, M. Siembida, *Wychowanie dzieci do wartości we współczesnej rodzinie*, dz. cyt., s. 117–127.

³⁸⁷ Por. M. Kleszcz, *Postawa twórcza a hierarchia wartości młodego pokolenia*, dz. cyt., s. 103–111.

i specjalistyczne, które dominują w kategorii „pozostałe”, często przyciągają osoby o bardziej pragmatycznym podejściu do życia, co może tłumaczyć ich niższe wyniki w kontekście wartości religijnych³⁸⁸.

Odnosząc się do kwestii preferowania wartości moralnych w zależności od podejmowanego kierunku kształcenia, można wskazać, że przeprowadzone badanie, wykorzystujące test Kruskala-Wallisa, wskazało na statystycznie istotne różnice w postrzeganiu ważności tych wartości moralnych, takich jak miłość bliźniego i prawdomówność, pomiędzy grupami studentów z różnych kierunków studiów ($p = 0,0066$). To oznacza, że przypisywanie wagi tym wartościom różni się w zależności od wybranego kierunku edukacji, co pozwala wysnuć interesujące wnioski o wpływie kierunku studiów na hierarchizację wartości moralnych.

Tabela 7. Wyniki testu ANOVA Kruskala Wallisa. Ważność miłości bliźniego, prawdomówności a kierunek studiów [kategoria]

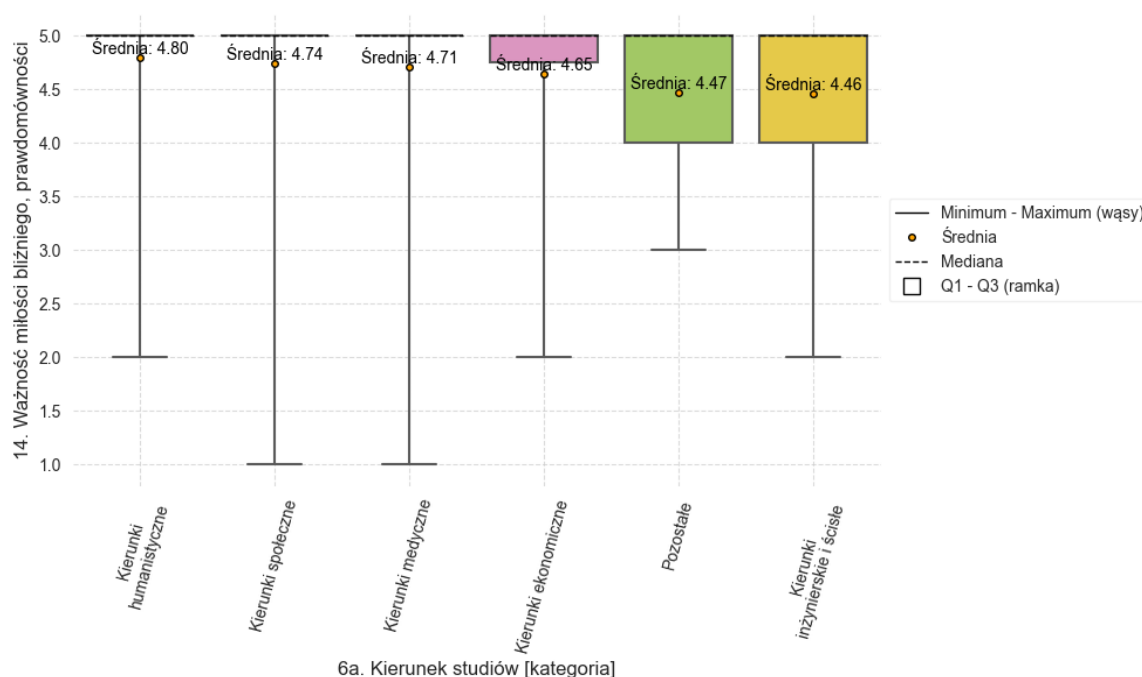
Test	Zmienna	Zmienna grupująca	Statystyka	p
Kruskal-Wallis	Ważność miłości bliźniego, prawdomówności	Kierunek studiów	16.10	0.007

Jak wskazują wyniki, studenci kierunków humanistycznych uzyskali najwyższą średnią ocenę (4,80) oraz medianę równą 5,0, co jednoznacznie wskazuje na ich silne przywiązanie do wartości moralnych, takich jak m.in. miłość bliźniego i prawdomówność. Wysokie wyniki w tych grupach mogą wynikać z charakteru studiów humanistycznych, które kładą nacisk na refleksję nad człowiekiem oraz społecznymi relacjami międzyludzkimi. Autorzy tacy jak Bauman (1993) i Ricoeur (1992) podkreślają, że humanistyka rozwija zdolność szerszego spojrzenia na kwestie antropologiczne i społeczne. Kolejni studenci kierunków społecznych (średnia 4,74) i medycznych (średnia 4,71) wykazali znaczące przywiązanie do wartości moralnych, z medianą na poziomie 5,0. Zaś studenci kierunków ekonomicznych (średnia 4,65) oraz inżynierskich i ścisłych (średnia 4,46) uzyskali stosunkowo niższe wyniki w zakresie

³⁸⁸ Por. A. Ryk, *Pokolenie zmiany*, dz. cyt., s. 11-30.

przypisywania znaczenia wartościom moralnym, choć ich średnie nadal utrzymują się na wysokim poziomie (powyżej 4,0). Grupa określona jako „pozostałe kierunki” uzyskała średnią ocenę na poziomie 4,47, co plasuje ją nieco wyżej niż kierunki ścisłe, ale wciąż zauważalnie niżej niż studenci kierunków humanistycznych czy społecznych. Zróżnicowanie wyników w poszczególnych grupach pokazuje, że specyfika studiowanego kierunku znacząco wpływa na hierarchię wartości moralnych. Rysunek 25 ilustruje omawiane wyniki badań.

Rysunek 25. Ważność miłości bliźniego, prawdomówności w odniesieniu do kierunku studiów [kategoria]

4.2. Podmioty odpowiedzialne za transmisję wartości w rodzinach i ich oddziaływanie na kształtowanie wartości badanych

Podjmując tematykę transmisji wartości w rodzinach, należało dążyć do określenia kluczowych podmiotów odpowiedzialnych za wychowanie i wskazywanie wartości. Wyniki badań nauk społecznych wskazują, że kluczowy wpływ zwłaszcza w kontekście socjalizacji pierwotnej mają rodzice i osoby z najbliższego otoczenia dziecka. Doświadczenia relacji z dorosłymi kształtują zarówno wymiar poznawczy, behawioralny jako i emocjonalny, style przywiązania, sferę uczuciową i komunikacyjną³⁸⁹. Jak wskazała H. Elżanowska: „W relacji rodzinnej sytuacja aksjologiczna ma miejsce nieprzerwanie ponieważ, w każdym momencie codzienności, każdy jej członek zanurzony jest w silne, z zasady, pozytywne stosunki wzajemne, ma określoną pozycję i pełni jednocześnie wiele ról”³⁹⁰.

Z kolei E. Jezierska-Wiejak dodaje, że wszystko czego jednostka doświadcza w rodzinie pochodzenia, stanowi istotny komponent w kształtowaniu wzajemnych odniesień interpersonalnych, orientacji aksjologicznej oraz światopoglądu. Choć przekaz wartości w rodzinie nie ma charakteru determinującego, jednakże jak nic innego wpływa w sposób prototypowy na sferę aksjologiczną i kwestię samostanowienia jednostki. Autorka wskazała także, iż niezwykle istotny jest klimat emocjonalny rodziny pochodzenia. „Istotność klimatu rodzinnego dla procesu międzypokoleniowej transmisji wartości polega na tym, że czyni on wszelkiego rodzaju oddziaływania bardziej lub mniej skuteczne, a przeżywane w określonym klimacie treści zapadają głęboko w psychice dziecka. W dorosłych wyborach życiowych doświadczenia wczesnego dzieciństwa i młodości decydują o wysokości i mocy wybieranych wartości. Wysokość i moc wartości pozwalają dokonywać oceny zachowań ludzi, a także budować zakazy, nakazy, normy społeczne i prawne oraz podejmować sankcje za nieprzestrzeganie ich”³⁹¹.

Wskazuje się, że socjalizacja wtórna, a więc także okres studiów cechuje się kluczowym wpływem środowiska i autorytetów nieformalnych, wybranych na drodze własnych

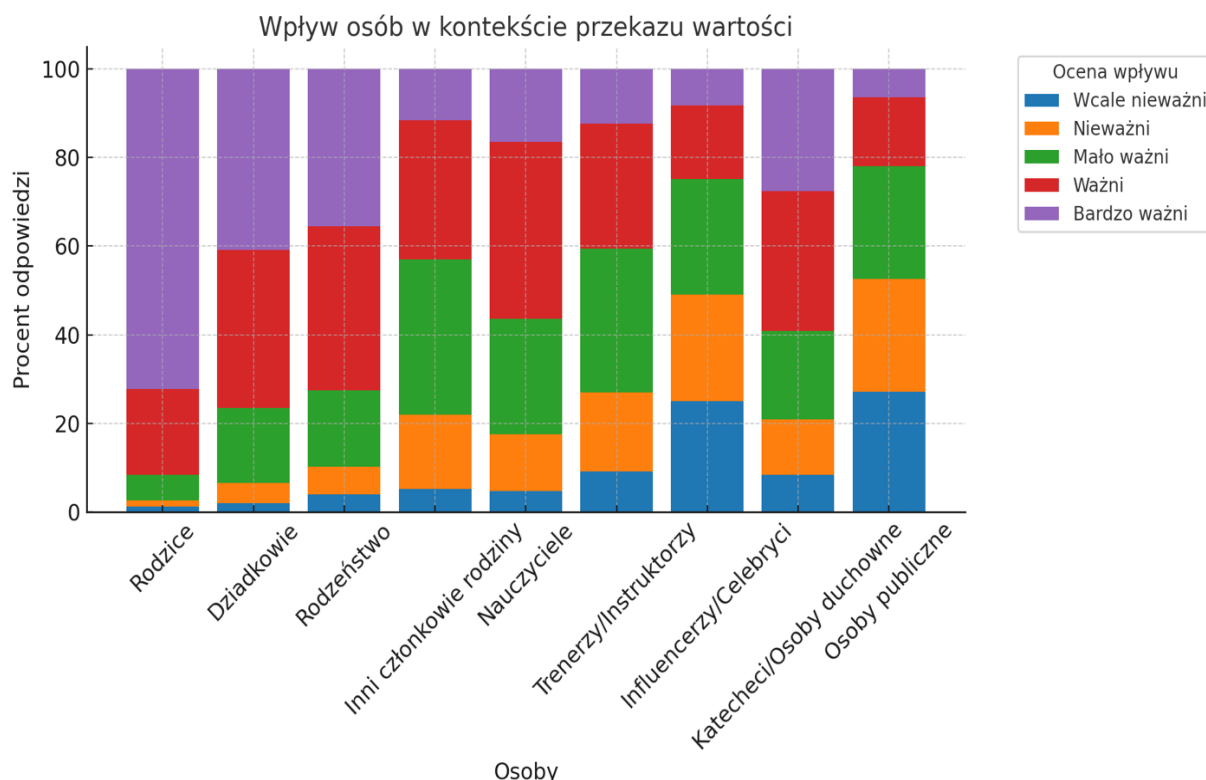
³⁸⁹ Por. M. Adamczyk, *Style przywiązania a psychospołeczne funkcjonowanie młodzieży w oparciu o studia przypadków*, dz. cyt., s. 90–100; M. Dubis, *Style wychowania w rodzinie a preferowane przez młodzież cele życiowe i wartości*, „Wychowanie w Rodzinie” 2016, t. XIII, nr 1, s. 198–211; D. Suwalska-Barancewicz, A. Malina, *Samooocena i styl przywiązania jako predyktory oceny zachowań komunikacyjnych własnych oraz partnera*, „Psychologia Rozwojowa” 2018, t. 23, nr 3, s. 66–80.

³⁹⁰ Por. H. Elżanowska, *Międzypokoleniowa transmisja wartości w rodzinie*, dz. cyt., s. 107.

³⁹¹ Por. E. Jezierska-Wiejak, *Rodzina jako międzypokoleniowa płaszczyzna transmisji wartości*, dz. cyt., s. 296–297.

poszukiwań i preferencji³⁹². Jednym z celów badań było określenie znaczenia jakie respondenci przypisują swoim rodzinom i jej członkom w kontekście transmisji wartości oraz znaczenia jakie przypisują wybranym, ważnym w swojej ocenie, podmiotom rodzinnym, wychowawczym i społecznym. Zastosowanie triangulacji pozwoliło nie tylko na ocenę ważności poszczególnych podmiotów, lecz także na poznanie motywów wartościowania określonych osób w opiniach respondentów.

Rysunek 16. Wpływ osób w kontekście przekazu wartości

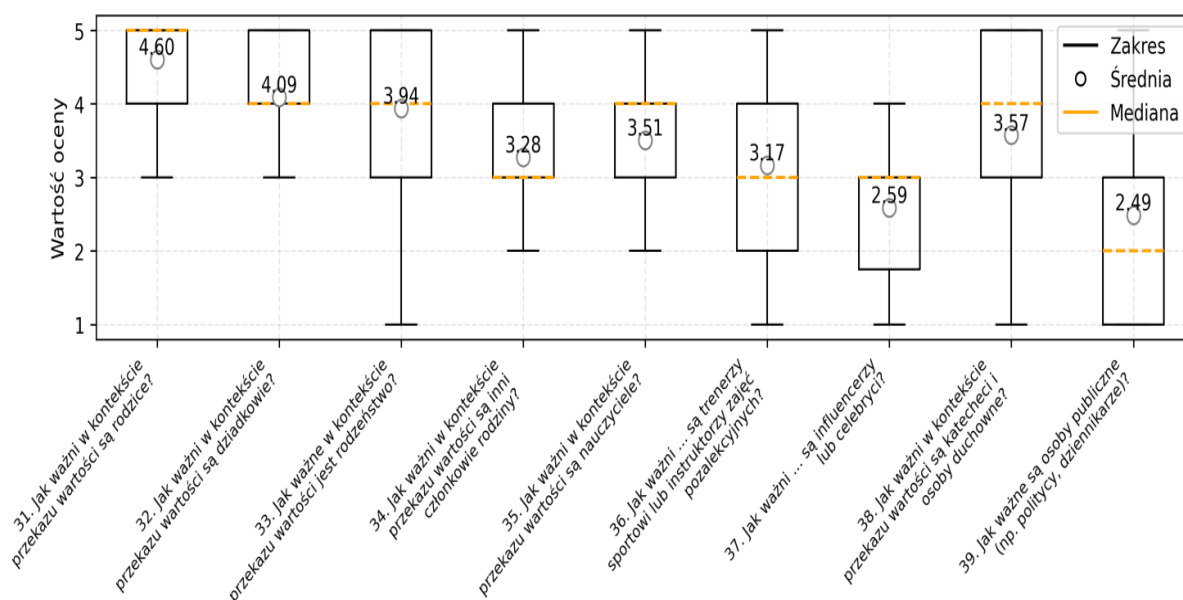
Wyniki badań dotyczące znaczenia różnych osób w przekazywaniu wartości ukazują ciekawe zróżnicowanie percepcji wpływu społecznego. Wyniki te nie tylko potwierdzają teorie socjalizacji, ale również wskazują na zmieniające się role poszczególnych grup społecznych w kształtowaniu wartości i norm współczesnego społeczeństwa. W kontekście przekazu wartości, najważniejsi okazali się rodzice (średnia 4,6) i dziadkowie (średnio 4,09), a najmniej ważni osoby publiczne i celebryci (średnia odpowiednio: 2,49 i 2,59). Z jednej strony wyniki są zbieżne z wynikami badań nad socjalizacją pierwotną, a z drugiej zastanawia fakt, iż mimo rewolucji informacyjnej i ogromu czasu spędzanego przez młodzież w social mediach bardzo

³⁹² Por. M. Kokociński, *Rola grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji młodzieży*, dz. cyt., s. 22; I. Nowak, *Rola grupy rówieśniczej i pochodzenia społecznego w kształtowaniu wzorów kulturowych dwu środowisk studenckich*, „Przegląd Socjologiczny Sociological Review” 1966, nr 20, s. 135-156; Y.V. Zemlina, *Moral education of younger students in the context of integrative pedagogy*, dz. cyt., s. 47-66.

mało respondentów wskazuje te osoby jako wpływowe, co najpewniej ma związek z brakiem personalnego kontaktu i codziennych interakcji.

Rysunek zamieszczony poniżej stanowi znakomite podsumowanie hierarchii wpływów różnych osób i grup społecznych, jednocześnie uwidaczniając złożoność procesu kształtowania wartości we współczesnym społeczeństwie. Daje on podstawę do refleksji nad tym, jak efektywnie wspierać poszczególne podmioty indywidualne i grupy w pełnieniu ich ról wychowawczych.

Rysunek 15. Wybrane zmienne określające wpływ osób w kontekście przekazu wartości

Jak zaobserwował J. Mariański: „Rodzina w społeczeństwie polskim – w nieco mniejszym stopniu wśród młodzieży – stanowi podstawowe źródło działania i samorealizacji, a satysfakcjonujące życie rodzinne staje się najważniejszą wartością i celem życiowym Polaków”³⁹³. Rodzice, uzyskując najwyższą średnią ocenę (4,60), pozostają niezaprzeczalnie najważniejszymi osobami w procesie przekazywania wartości. Aż 72,27% respondentów oceniło ich jako "bardzo ważnych", co jednoznacznie wskazuje na ich dominującą rolę w socjalizacji pierwotnej. Rodzice są pierwszymi nauczycielami dzieci, wprowadzając je w świat norm moralnych, społecznych i kulturowych. Wynik ten świadczy również o sile więzi

³⁹³ Por. B. Bereza, D. Szymczuk, *Psychologiczne uwarunkowania prawidłowych relacji w rodzinie*, dz. cyt., s. 314–315.

emocjonalnych oraz wzajemnym zaufaniu w rodzinie. Z punktu widzenia pedagogiki, te dane podkreślają znaczenie wspierania rodzin przez programy edukacyjne, szkolenia oraz wsparcie psychologiczne, by wzmocnić ich potencjał wychowawczy.

Respondenci pytanie o źródła zasad moralnych oraz sposoby ich przekazu wskazywali rodziców i dziadków jako tych, którzy uczyli co wolno, a czego nie. Respondenci wskazywali, że czasem było im bliżej do jednego z tych podmiotów. Jako najczęściej wymieniane metody wychowawcze wskazywali modelowanie, a więc dawanie przykładu przez rodziców czy dziadków, a także rozmowę i tłumaczenie, czasem stosowane były także kary czy nagrody, ale coraz rzadziej były to kary cielesne, co jest zbieżne z danymi badań CBOS-u³⁹⁴. Warto przedłożyć kilka wypowiedzi badanych.

„Jeśli chodzi o wskazywanie ważnych spraw, to po pierwsze, mówili mi o tym. Po drugie, no myślę, że też swoim przykładem trochę mi to pokazywali. Też zależy, co to były za rzeczy, no bo wiadomo, że nie pokazywali mi, żeby dobrze się uczyć. Choć, nie, właściwie to pokazywali mi swoje świadectwa, więc to też. Ale tak, myślę, że taki przykład to jest dobre określenie. Nagradzano mnie pochwałami i były także kary, np. ograniczenie korzystania z komputera. Rodzice wymagali na pewno tego, żebym była grzeczna i żebym się dobrze uczyła. I to są takie główne dwie rzeczy” (R5).

„Rodzice wymagali ode mnie na pewno takich rzeczy jak sprzątanie i pomoc w domu. Później, kiedy był ojczym, często angażował mnie w różne prace na podwórku, żebym się uczyła nowych rzeczy. Nagradzali mnie za dobre postępowanie – na przykład zabierali mnie i rodzeństwo na wycieczki albo dawali jakieś drobne prezenty. A co do kar to moi rodzice nie byli zbyt konsekwentni w karaniu. Rodzice wskazywali mi, co jest ważne, a co nieważne głównie rozmową. Skupiali się na pewno na pomocy drugiej osobie, uczyli też przebaczenia – że jeśli ktoś źle postąpił, to mimo wszystko warto wybaczyć” (R8).

„Wydaje mi się, że rodzice niewiele ode mnie wymagali. Chyba tylko tego, żebym sprzątała swój pokój. Nie było na mnie dużej presji, bo byłam spokojnym dzieckiem i raczej nie sprawiałam problemów. Większość czasu spędzałam w domu, uczyłam się sama, bo wiedziałam, że to ważne, więc nie musieli mnie do tego zmuszać. Nie przypominam sobie, żebym była kiedykolwiek karana. Co do nagród, pamiętam, że kiedy byłam dzieckiem, rodzice kupowali mi wirtualne „diamenciki” w grze komputerowej, jeśli na przykład poszłam do

³⁹⁴ Por. M. Bożewicz, *Polacy o wychowaniu dzieci*, dz. cyt., s. 2-8.

dentysty. Rodzice wskazywali mi, co jest ważne, a co nieważne najczęściej przez rozmowę albo przez swoje działania. Na przykład tata, który kiedyś w nocy poszedł pomóc obcym ludziom, mimo że nikt inny w okolicy nie otworzył im drzwi – to było takie naturalne z jego strony, ale dla mnie to był wyraźny przykład, co znaczy pomagać innym” (R9).

Dziadkowie (średnia ocena 4,09) zajmują drugie miejsce pod względem ważności pod kątem transmisji wartości. Co odzwierciedla ich wyjątkową rolę strażników tradycji i przekazicieli wartości rodzinnych. Ich doświadczenie i dłuższa perspektywa życiowa często naturalnie sytuuje ich jak autorytety w oczach młodszych pokoleń. W szczególności w społeczeństwach, gdzie więzi międzypokoleniowe są silne, dziadkowie odgrywają kluczową rolę w zachowaniu ciągłości kulturowej.

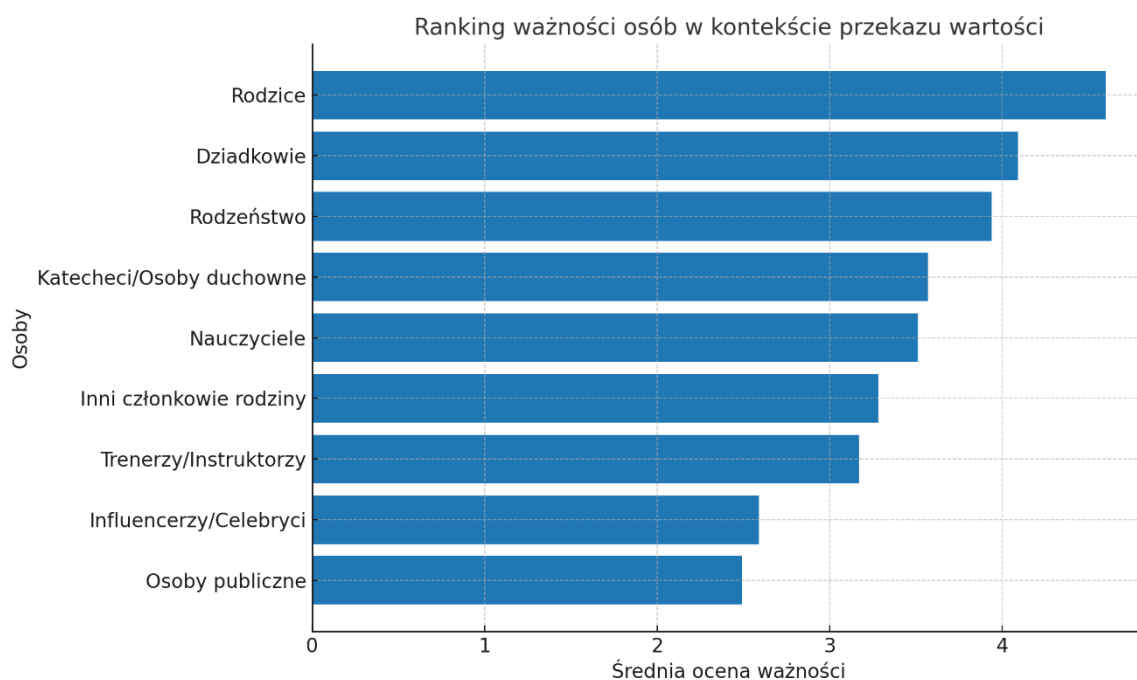
Rodzeństwo (średnia ocena 3,94) plasuje się nieco niżej, jednak nadal pełni istotną rolę w procesie transmisji i kształtowania hierarchii wartości. Relacje między rodzeństwem, oparte na współpracy, rywalizacji i wzajemnym wsparciu, mają znaczący wpływ na rozwój społeczny i emocjonalny dzieci. Rodzeństwo często dzieli doświadczenia związane z codziennym życiem rodzinnym, co dodatkowo wzmacnia ich wpływ na wzajemne kształtowanie postaw.

Nauczyciele (3,51) oraz katecheci i osoby duchowne (3,57) również odgrywają istotną rolę, choć ich wpływ jest bardziej ograniczony w porównaniu do rodziny. Nauczyciele, jako profesjonaliści w obszarze edukacji, często przekazują wartości związane z wiedzą, dyscypliną czy pracą zespołową, co czyni ich ważnymi postaciami w procesie socjalizacji. Zaś katecheci i osoby duchowne wnoszą wkład w kształtowanie moralności i duchowości, zwłaszcza w społecznościach silnie związanych z religią. Jednak ich wpływ może różnić się w zależności od poziomu religijności respondentów i ich zaangażowania w życie wspólnoty. Trenerzy sportowi oraz instruktorzy zajęć pozalekcyjnych (3,17) zajmują niższą pozycję w preferencjach badanych, co może wynikać z faktu, że ich wpływ jest skoncentrowany głównie na rozwijaniu konkretnych umiejętności, budowaniu nawyków i rozwijaniu zdolności, a nie na przekazywaniu wartości. Niemniej jednak w grupach młodzieżowych, zwłaszcza w sporcie, trenerzy mogą być postrzegani jako wzorce do naśladowania i autorytety w wielu różnych obszarach.

Najniższe średnie oceny uzyskali influencerzy i celebryci (2,59) oraz osoby publiczne, takie jak politycy czy dziennikarze (2,49). Choć te grupy mają szeroki zasięg i oddziałują na opinię publiczną, wyniki sugerują, że są postrzegane jako mało istotne i nieposiadające

personalnego związku z odbiorcami. Ich przekaz może być odbierany jako powierzchowny lub obciążony mechanizmami komercyjnymi. Wyniki te są szczególnie interesujące w kontekście rosnącego znaczenia mediów społecznościowych, gdzie influencerzy odgrywają rolę liderów i mają bardzo szerokie zasięgi oglądalności.

Rysunek 36. Ważność poszczególnych podmiotów dla transmisji wartości

Zaobserwowane tendencje przedstawiono również na wykresie uwzględniającym rozkład średnich wyników ocen. Badania te podkreślają, że mimo zmian społecznych i technologicznych rodzina pozostaje głównym filarem przekazu wartości. Zaś rola innych osób czy grup, takich jak nauczyciele, duchowni, trenerzy, influencerzy czy osoby publiczne, zależy od obecności lub jej braku w codziennym życiu i działaniu badanych.

Jeśli idzie o wyodrębnienie kluczowego podmiotu w kontekście rodzinnej transmisji wartości, to w ankietach niezmiennie od lat 90 XX wieku do najnowszych badań respondenci wskazują matkę³⁹⁵. Daje się wyróżnić o wiele lepsze stosunki relacyjne w rodzinie pomiędzy matką, a dziećmi niż ojcem, a dziećmi, a także rodzeństwem³⁹⁶. Na przestrzeni ostatnich czterech dekad relacje z rodzeństwem wyprzedziły w hierarchii ważności relacji z ojcami, być może z powodu rozpadu wielu związków małżeńskich, przemocy czy uzależnień ze strony

³⁹⁵ Por. J. Mariański, *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej - stabilność i zmiana*, Toruń 2012, s. 78-99; J. Mariański, *Rodzina - co się z nią dzieje?*, dz. cyt., s. 179-188.

³⁹⁶ J. Mariański, *Wartości moralne w świadomości puławskich maturzystów*, Lublin 2022, s. 279-291.

ojców lub ich nieobecności fizycznej bądź emocjonalnej³⁹⁷. Matka jest postrzegana jako kluczowa osoba w kontekście przekazu wartości i autorytet w wielu kwestiach. Często bliżej jest nie tylko do samej matki, ale także do jej rodziny, z którą łatwiej identyfikują się ankietowani³⁹⁸. Choć percepcja relacji z ojcem może zmieniać się w zależności od regionu dla przykładu na Śląsku dobre relacje z matką wskazało 80%, a z ojcem 70%³⁹⁹.

W wywiadach pogłębionych respondenci wskazywali na rodziców, przy czym oboje rodziców jako kluczowy autorytet wskazali R6, R9, R11 i R13. Tychże pięcioro respondentów pochodzi z rodzin pełnych, odznaczających się wysoką lub umiarkowaną religijnością oraz średnim zaangażowaniem społecznym. Na matkę jako swój wzór i dominujący autorytet niezależnie czy pochodzili z rodzin pełnych, rozbitych czy rekonstruowanych wskazali R3, R7, R8, R9, R10. Zaś na ojca wskazali R1, R2, R5, R15 i R16 wszystkie te respondentki pochodzą z rodzin pełnych, w których rodzice, a zwłaszcza ojcowie byli aktywni zawodowo i czynnie zaangażowani w życie społeczne i religijne.

„Jeśli chodzi o mamę, to jak mówiłam wcześniej – jest dla mnie autorytetem, dobrą osobą, chciałam być taka jak ona. Natomiast tata... przeciwnie. Nie chciałam powielać jego wartości, bo właściwie żadnych nie miał. Nie chciałam myśleć w ten sposób, w jaki on myślał. Teraz jest tak samo. Z kolei z mamą jestem blisko do dziś – jest moją przyjaciółką. No i jakoś tak razem to wszystko przechodzimy” (R8).

„Mama miała duży wpływ na moje podejście do życia. Dzięki niej nauczyłem się radzić sobie z trudnościami i szukać rozwiązań. Myślę, że jesteśmy do siebie podobni, jeśli chodzi o sposób działania – oboje stawiamy na organizację i zaradność” (R3).

„Autorytetem dla mnie... myślę, że jest tata. Nie wiem, ciężko to uzasadnić. Po prostu czuję, że mogę się na nim wzorować” (R2).

³⁹⁷ Por. Kantar, *Ogólnopolska diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie*, Raport Kantar Polska dla Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2019, s. 70-83; A. Wańczyk-Welc, M. Marmola, *Relacje z matką i ojcem a poczucie sensu życia u adolescentów pochodzących z rodzin rozbitych*, „Edukacja-Technika-Informatyka” 2019, t. 10 Numer specjalny, nr 1, s. 61-66; W. Zatoński, K. Janik-Konieczny, M. Zatoński, A. Wojtyła, *Alkohol – ojciec polskich chorób*, dz. cyt., s. 1-3.

³⁹⁸ Por. L. Dakowicz, *Relacje z rodzicami w percepcji białostockiej młodzieży*, w: *Dylematy życia rodzinnego. Diagnoza i wsparcie*, M. Szyszka (red.), Lublin 2016, s. 29-40; L. Dakowicz, A. Dakowicz, *Postawy rodzicielskie małżonków o wyższym i niższym poziomie samoakceptacji*, „Pedagogika Społeczna” 2019, nr 1(71), s. 148-157

³⁹⁹ Por. Z. Górny, *Diagnoza problemów społecznych uczniów katowickich szkół – zagrożenia i szanse profilaktyki społecznej*, w: *Diagnoza problemów społecznych i monitoring polityki społecznej dla aktywizacji zasobów ludzkich w Katowicach*, A. Bartoszek, K. Czekaj, D. Głębocka (red.), Katowice 2012, s. 13-17.

„Jeśli chodzi o autorytet, to tatę bym tutaj wstawiła. On zawsze był dla mnie taką bardzo zrównoważoną osobą i ja do takiej równowagi dążę, do bycia taką osobą jak on. Chciałabym w życiu mieć taką stałość w emocjach, nie dającą się porywać, właśnie szałowi w jedną lub w drugą stronę, jak moja mama. Więc tutaj tak, tak myślę, że on” (R5).

Zaś R14 pochodzi z rodziny pełnej i wielodzietnej, jednak wskazał, że rodzice nie stanowili dla niego autorytetu. Respondent wyznał, że nie czuł się ważny dla swoich rodziców, a jego potrzeby były niezaspokajane i czuł presję by miał dobre wyniki w nauce, zachowywał się zawsze grzecznie i regularnie uczęszczał do kościoła. R14 wskazał na rodzeństwo jako kluczowy autorytet, któremu przypisał rolę wychowawczą i kompensacyjną w stosunku do postaw rodziców. Z kolei R4, R12, wyraźnie wskazali, że nikt z ich najbliższej rodziny nie stanowi dla nich autorytetu, warto dodać, że oboje respondentów ujawniło, że pochodzą z rodzin rozbitych, gdzie dochodziło do przemocy i ojcowie byli uzależnieni od alkoholu. Warto przywołać niektóre wypowiedzi odnoszące się do opinii badanych na temat rodziców.

„W rodzinie brakowało mi rozmowy, akceptacji i wspólnie spędzanego czasu. Brakowało też motywowania mnie ze strony rodziców. Na przykład gdy miałem próbę nauki gry na instrumencie, brakowało mi wsparcia i motywacji, żeby to pociągnąć dalej. I tak wiele moich inicjatyw po prostu umierało” (R4).

„W mojej rodzinie nie mówiło się o problemach, bo to był wstyd. Myślę, że to było coś, czego bardzo mi brakowało. U mnie w rodzinie nie było sytuacji, że siadamy razem i rozmawiamy o jakimś problemie. Zamiast tego były kłótnie, każdy miał swoją rację i nie dało się dojść do żadnego kompromisu. Mam też wrażenie, że nie patrzyło się na drugiego człowieka. Jeśli chodzi o czas dla rodziny, to było go bardzo mało. Nie było takich momentów, żeby się spotkać, porozmawiać czy pośmiać. Zawsze każdy miał swoje problemy i miał się nimi sam zajmować. Mama ani ojczym nie są moimi autorytetami, jest nim moja chrzestna, zawsze odbierałam ją jako osobę, która ma szczęśliwą rodzinę, stabilną pracę i to mi imponowało” (R12).

Jeśli chodzi o rodzinne autorytety obok rodziców znaleźli się także dziadkowie, którzy w opiniach badanych mieli drugi po rodzicach wpływ na ich wychowanie. Szerzej o wpływie

dziadków i seniorów na młode pokolenie wskazali m.in. N. Pikuła, K. Jagielska i J. Młyński⁴⁰⁰. W wywiadach respondenci przedstawili dziadków jako istotne wychowawczo podmioty, ale także przypisywali im rolę zworników rodzinnej jedności i stróżów rodzinnych tradycji, osób od których można się wiele nauczyć. Byli oni często przekazicielami rodzinnych zwyczajów oraz kwestii związanych z wiarą i moralnością. Respondenci podkreślali, że u dziadków znajdowali zrozumienie, wsparcie i pomoc.

„Jeśli chodzi o moje autorytety to myślę, że przede wszystkim rodzice i dziadek, bo on tak samo jak rodzice, zaszczerpił w nas wartości, ale robił to w swoim, wyjątkowym stylu (R2). Mama i babcia miały największy wpływ na moje wartości. Mama uczyła mnie zasad postępowania – co jest dobre, a co złe, jak funkcjonować w społeczeństwie, w szkole, w pracy. Babcia z kolei była osobą, z którą mogłem rozmawiać o relacjach, konfliktach i priorytetach w życiu” (R3).

„Pamiętam, jak co niedzielę chodziłam z babcią do kościoła – trzymała mnie za rękę, a wokół były znajome twarze: mamy koleżanek, moje koleżanki ze szkoły. To było dla mnie wyjątkowe i do dziś wspominam te chwile z wielkim sentymentem” (R10).

„We wspomnieniach zawsze widzę moją babcię jako niesamowitą osobę. Była konkretna, niezależna i niezwykle silna. Wszystko miała zawsze zorganizowane i dopracowane. W jej obrazie zapisało się to, że potrafiła świetnie zarządzać zarówno pracą, jak i domem – pełniła ważne funkcje zawodowe, a jednocześnie dbała o to, by w domu było ugotowane i panował porządek. Z kolei mój dziadek – on również został w mojej pamięci jako ktoś wyjątkowy. Nadal jest otwartą, serdeczną osobą, gotową do pomocy. Patrząc na to z perspektywy czasu, jeśli miałabym podsumować, która z tych osób bardziej wpłynęła na moje postrzeganie świata, prawdopodobnie byłaby to babcia” (R13).

Trzecią lokatę pod względem ważności w życiu badanych zajmowało rodzeństwo. W wywiadach pojawiało się ono jako grupa osób, do których respondenci zwróciliby się w trudnych momentach o radę, wsparcie lub pomoc w podjęciu decyzji. Wspominano również, że rodzeństwo to osoby, na których można polegać – ich obecność dawała respondentom poczucie bezpieczeństwa i stabilności w życiu. Szczególnie podkreślano znaczenie relacji w przypadku dużej różnicy wieku między rodzeństwem. Starsze rodzeństwo było często

⁴⁰⁰ J. Młyński, *Spoleczno-wychowawcza rola seniorów (dziadków) w rodzinie*, dz. cyt., s.; N. Pikuła, *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*, dz. cyt., s. 107.

wskazywane jako wzór do naśladowania. Było to spowodowane tym, że starsze siostry lub bracia często przekazywali młodszym wartości moralne, uczyli zaradności życiowej oraz wspierali ich w codziennych wyzwaniach. Ich wpływ był widoczny na wielu płaszczyznach, zwłaszcza w procesie rozwoju i dorastania. Rodzeństwo, jako osoby bliskie, często pełniło rolę nie tylko członków rodziny, ale także przewodników, którzy pomagali zrozumieć świat i radzić sobie z jego trudnościami. Ich obecność odgrywała ważną rolę w budowaniu zarówno inteligencji emocjonalnej jak i praktycznej zaradności u młodszych członków rodziny.

„Jeśli chodzi o samorozwój, w znaczeniu jakieś inwestycji, to osobą, której bym się radziła byłaby mama. Jeśli chodzi o wiedzę i o takie świeższe spojrzenie na świat, to myślę, że w momencie, gdy nie jest to tata, bo nie żyje, byłby to mój brat. Zawsze mi mówiono w domu, że nie wolno klasyfikować swojego rodzeństwa, ale myślę, że jednak wychodzi to w pewien sposób naturalnie, że rodzeństwo pomiędzy sobą rywalizuje i też jakby zbliża się ze sobą. W związku z tym, że moi rodzice chrzestni to jest brat z siostrą, bo różnica wieku była spora, to jednak brat właśnie jest taką osobą, która jeśli mam problem, z którym nie chcę się koniecznie podzielić z mamą, to idę do brata” (R1).

„Gdy dziś mam podjąć jakąś ważną decyzję, to pytam siostrę cioteczną, a dodatkowo moją młodszą siostrę” (R2).

„Właśnie z tego rodzinnego życia pamiętam jeszcze coś bardzo ważnego. Dopiero teraz, gdy o tym myślę, zaczynam doceniać, ile czasu moje rodzeństwo poświęciło na opiekę nade mną i tak naprawdę na moje wychowanie. To były te wszystkie chwile, kiedy wychodzili ze mną na dwór, odbierali mnie ze szkoły, bawili się ze mną czy czytali mi książki. Te drobne, codzienne gesty – wspólne zabawy, pomoc i troska – to właśnie najbardziej pamiętam z dzieciństwa” (R14).

Kolejną grupą, która została oceniona jako istotna pod kątem przekazu wartości, to były osoby duchowne, katecheci, a potem nauczyciele. Wskazanie tych osób ma związek z silnym oddziaływaniem kościoła na rzeczywistość społeczną w Polsce oraz dodatkowo badana próba deklarowała silne poczucie przynależności wyznaniowej do kościoła i częste praktykowanie w tym obszarze. Co więcej zarówno duchowni jak i katecheci przekazują Dekalog, nauczanie doktrynalne i moralne, przez co zajmują się przekazem wartości, wskazywaniem, co jest dobre, a co złe. Obraz tych osób w wywiadach jakościowych został oddany raczej pozytywnie, choć

obecne były głosy krytyki zarówno dla samego nauczania moralnego jak i dla formy, w jakiej było przekazywane. Dwóch respondentów podkreśliło, że doświadczenia edukacji w katolickich szkołach były dla nich niekorzystne i przeżywali je jako opresyjne (R6 i R14). Niektórzy byli niezadowoleni także z jakości katechezy szkolnej. Jednakże ogólny obraz duchownych i katechetów odznacza się pozytywnym wydźwiękiem zwłaszcza w wymiarze retrospektywnym. Badani podkreślali pozytywne wspomnienia z zaangażowania w grupy religijne, schole dziecięce i młodzieżowe oraz wspólnoty ewangelizacyjne (R1, R2, R3, R5, R8, R10, R12, R13, R15, R16). Nawet jeśli obecnie badani nie uczęszczają regularnie do kościoła lub mają inne światopoglądy i orientacje religijne, przyznają, że doświadczenia modlitewne i wspólnotowe były dla nich rozwojowe i pomogły im w nawiązywaniu kontaktów i radzeniu sobie w późniejszym życiu.

„Duży wpływ miał na mnie ksiądz Łukasz, który pojawił się w momencie, gdy byłam nastolatką i miałam wiele wątpliwości. Mogłam z nim rozmawiać o wszystkim, czego nie rozumiałam. Zadawałam mu pytania, których wcześniej nie miałam odwagi zadać rodzicom czy nauczycielom religii. Nie byłam zresztą sama – razem z koleżanką często przychodziłyśmy do niego, by rozwiązać nasze wątpliwości. On zawsze spokojnie i dokładnie wszystko tłumaczył. Dzięki temu obie poczułyśmy, że możemy wrócić do wiary w sposób bardziej świadomy, a nie narzucony” (R2).

„W czasie przygotowań do bierzmowania – choć moi rodzice nie chodzili do kościoła i generalnie byli przeciwni – była presja, bo wstyd, żeby dziecko nie miało bierzmowania. No i trzeba było przejść te wszystkie „etapy”. Poznałam wtedy księdza Piotra, który na tamten moment wydał mi się bardzo inspirującą osobą. Był bardzo otwarty na młodzież, umiał nas zachęcić do kościoła i stworzył coś w rodzaju „paczki” osób, które były trochę pogubione, tak jak ja. Zawiazaliśmy wtedy bardzo fajne więzi i to było dla mnie coś przełomowego. To właśnie wtedy uwierzyłam i od tego czasu moje życie wygląda trochę inaczej” (R12).

„Myślę, że przez kościół uczyłam się, co jest dobre, a co złe. Chociaż jeśli chodzi o katechezy w mojej szkole no to nie miałam szczęścia od najmłodszych lat. Miałam tak okropną siostrę zakonną, która nas okropnie traktowała. Później była z kolei taka pani katechetka, która nie wiem, jak to możliwe, że ona się znalazła w tym miejscu, bo czasem opowiadała takie głupoty” (R13).

Jeśli chodzi o obraz nauczycieli, to zostali oni sklasyfikowani na 5 pozycji w kwestii istotności dla transmisji wartości, jednakże w wywiadach trudno było wyodrębnić konkretnego nauczyciela, który byłby autorytetem. Respondenci wypowiadali się raczej ogólnie o pedagogach jako grupie, która wskazywała wartości i głównie prawdy moralne. Podobnie rzecz miała się w kwestiach trenerów, osób prowadzących zajęcia pozalekcyjne czy innych specjalistów. Być może osoby te w mniejszym stopniu zajmowały się przekazem wartości, a raczej wyłożeniem wiedzy i kształtowaniem umiejętności w danym zakresie. Podobnie, jeśli chodzi o kwestie osób medialnych w badanej próbie respondentom było trudno wskazać konkretne osoby, kanały czy strony internetowe, z których czerpią wiedzę bądź informacje.

W czołówce autorytetów pozarodzinnych znaleźli się duchowni i osoby promujące treści religijne w internecie, psycholodzy i influencerzy związani z zainteresowaniami (np. w kwestii finansów czy zdrowia). Respondenci pytani o swoje autorytety wskazywali rodziców, dziadków, psychologów lub duchownych. Jednakże ogólnie rzecz ujmując, pytanie o autorytety sprawiało badanym trudność, gdyż wskazywali, że raczej zdarza im się zapytać o radę kogoś, kto jest ekspertem w danej dziedzinie niż posiada autorytet, za którym chcą podążać. Badani wyrażali raczej sceptycyzm wobec wzorców i szacunek dla pewnego rodzaju profesjonalizmu, co oddają także wyniki innych badań⁴⁰¹.

„Szczerze mówiąc, nie nazwałbym nikogo autorytetem w pełnym znaczeniu tego słowa. Są osoby, które w pewnych kwestiach bardzo szanuję, ale nie mam autorytetu ogólnego. Rodzice na pewno są dla mnie wzorem, jeśli chodzi o funkcjonowanie w małżeństwie. Ale czy nazwałbym ich autorytetem? Raczej nie. Szanuję ich za postawę w tej konkretnej sferze, ale ogólnie nie postrzegam nikogo jako autorytetu w szerokim sensie. Po pierwsze, autorytet bardzo łatwo jest narzucić, ale znacznie trudniej go wypracować. Zawsze miałem problem z autorytetami, które były wymuszane – ktoś po prostu mówił, że jest autorytetem, zamiast to udowodnić. To budziło we mnie bunt. Po drugie, autorytety medialne, które często promuje się jako wzory, są przesycane przekazem. Przykładem może być papież Jan Paweł II, którego obraz został tak skarykaturowany przez nadmiar przekazu, że dla młodego pokolenia trudno jest traktować go poważnie. Po trzecie, w mediach społecznościowych zamiast autorytetów mamy raczej wzorce behawioralne, które ludzie podświadomie przejmują. Często młodzi ludzie

⁴⁰¹ Por. M. Barabas, *Autorytety w życiu współczesnej młodzieży*, „Edukacja-Technika-Informatyka” 2019, t. 10, nr 3, s. 15-20; A. Nowak, *Pojęcie autorytetu u współczesnej młodzieży*, „Horyzonty Wychowania” 2006, t. 5, nr 9; B. Roguska, *O społecznym autorytecie Kościoła*, dz. cyt., s. 2-8.

odrzucają formalne autorytety, ale jednocześnie nieświadomie podążają za trendami z mediów społecznościowych” (R6).

„Nie mam w rodzinie żadnego autorytetu. A spoza rodziny hmm... Myślę o jednym z moich wykładowców. Oprócz tego, że jest wykładowcą, prowadzi własną firmę i aktywnie działa w społeczeństwie oraz biznesie. Generalnie imponują mi ludzie, którzy szybko osiągnęli sukces. Imponują mi też ludzie, którzy mają swój styl, swoje miejsce w życiu, coś unikatowego. Na przykład znam franciszkanina z Krakowa, który ma swoje zadanie, żyje w prostocie i jest szczęśliwy” (R4).

Zaprezentowane wyniki badań pokazują, iż mimo rozwoju technologii informacyjnych i komunikacyjnych oraz powszechnej dostępności mediów kluczowymi postaciami kształtującymi wartości badanych reprezentantów pokolenia Z pozostają rodzice, dziadkowie, rodzeństwo, krewni i duchowni. Podkreślona została potrzeba spójności pomiędzy deklarowanymi wartościami, a codziennymi czynami rodziców i podmiotów wychowawczych. Respondenci wskazywali, że wartość codziennych spotkań, wspólnych wyjazdów i postaw jakie prezentowali rodzice były głównym polem transmisji aksjonormatywnej. Młodzi przyglądali się wzorcom, przejmując te, które uznawali za istotne i godne naśladowania, a odrzucając te, które były oceniane jako hipokryzja, opresja lub nieadaptacyjny schemat postępowania. Jak podkreśliła A. Błasiak: „W życiu rodzinnym powinny występować te wartości, które uważane są za najważniejsze. Rodzice winni też troszczyć się, aby wartości, które są dla nich ważne, były też ważne dla ich dzieci. Aby dziecko doświadczało wartości, u rodziców musi zaistnieć postawa ustawicznego reagowania zgodnego z wybranymi wartościami⁴⁰².

Respondenci wskazywali, że bardzo ważne były rozmowy i czas spędzany z rodzicami, wspólne wyjazdy, wakacje i czas domowy, a równocześnie ujawniali, że tego najczęściej brakowało im w rodzinach pochodzenia. Deklarowali także, że zakładając swoje rodziny, będą chcieli być uważni na własne dzieci i omawiać z nimi trudne kwestie, gdyż kilka osób studiujących wskazało, iż właśnie tego zabrakło i z wieloma rzeczami czy trudnymi tematami musieli poradzić sobie sami. Zwłaszcza R3, R4, R8, R12, którzy doświadczyli rozpadu rodziny przez rozwód rodziców, wskazywali, że żałują pozostawienia wielu spraw bez komentarza i szczerzej rozmowy. Zwróciła na to uwagę S. Zalewska: „W procesie wychowania dziecko

⁴⁰² A. Błasiak, *Oddziaływania wychowawcze w rodzinie*, dz. cyt., s. 133.

dochodzi do wiedzy i do akceptacji systemu wartości. Przez taki proces wychowania, którego nieodłącznym składnikiem jest rozmowa, rozwija się człowieczeństwo. Nie chodzi tu o samą wiedzę o wartościach przekazywaną w dialogu rodzinnym, ale o to, że w dialogu z rodzicami dziecko doświadcza akceptacji z ich strony, doświadcza tego, że naprawdę liczy się ono w oczach i w życiu rodziców”⁴⁰³.

4.3. Spójność codziennych działań i aktywności życiowych studentów w odniesieniu do deklarowanych wartości

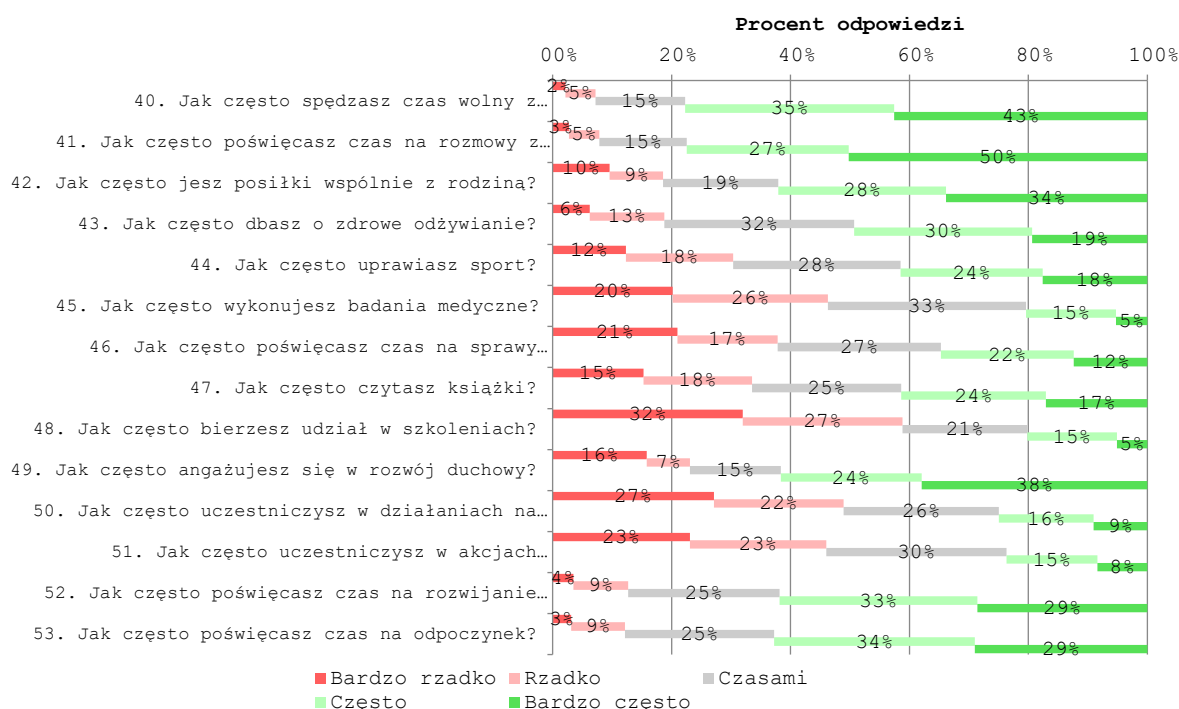
Jednym z celów badawczych niniejszej dysertacji było zbadanie spójności deklaracji na temat ważności grup wartości a ich realizacji w życiu badanych. Często istotnym wyznacznikiem ważności danej rzeczy czy sprawy jest czas, jaki poświęca się na realizację tego, co deklarowane jako istotne. Dane przedstawione w tabeli obrazują różnorodne aspekty życia respondentów, ukazując zarówno ich priorytety, jak i obszary o mniejszym zaangażowaniu. Analiza pozwala na głębsze zrozumienie, w jaki sposób badani realizują wyznawane przez siebie wartości w codziennym życiu. Relacje rodzinne stanowią wyraźny priorytet dla respondentów, co potwierdzają najwyższe średnie oceny w pytaniach dotyczących spędzania czasu wolnego z najbliższymi oraz rozmów z rodziną. Tendencję priorytetyzowania rodziny obserwuje się niezmiennie na przestrzeni lat, co podkreślił J. Mariański: „Wśród aprobowanych celów i wartości egzystencjalnych wyróżnia się przede wszystkim nastawienie na rodzinę oraz miłość i uczucie. Preferowane wartości mają częściej charakter indywidualny niż społeczny, częściej wymiar wartości codziennych niż religijnych czy ostatecznych”⁴⁰⁴.

Aż 42,58% badanych zadeklarowało, że bardzo często poświęca swój czas bliskim, a podobnie wysoki odsetek (50,20%) stwierdza, że rozmowy z rodziną stanowią stały element ich codzienności. Nawet wspólne jedzenie posiłków, choć nieco mniej regularne, uzyskało względnie wysoką średnią (3,68), co również świadczy o wartości, jaką respondenci przypisują więziom rodzinnym. Te wyniki pokazują, że dla większości badanych rodzina stanowi fundament ich życia, przestrzeń, w której odnajdują wsparcie i budują relacje.

⁴⁰³ Por. S.L. Zalewska, *Wartości we współczesnej rodzinie: pomiędzy deklaracją a czynem*, „Society Register” 2017, t. 1, nr 1, s. 188.

⁴⁰⁴ J. Mariański, *Wartości życia codziennego a sens życia – zmienne relacje*, dz. cyt., s. 177.

Rysunek 18. Realizacja wyznawanych wartości – rozkład procentowy

Na drugim biegunie znajdują się obszary związane z działalnością zawodową i edukacyjną. Szczególnie niski wynik uzyskało pytanie dotyczące udziału w szkoleniach, co wyraźnie wskazuje, że wielu respondentów rzadko podejmuje działania związane z rozwojem dodatkowych kompetencji, choć z uwagi na podejmowane kształcenie na uczelniach nie stanowi to wielkiego zaskoczenia. Średnia 2,35, przy dominujących odpowiedziach „bardzo rzadko” (31,96%) i „rzadko” (26,86%), świadczy o niewielkim zainteresowaniu tą formą samorozwoju. Podobnie sytuacja wygląda w przypadku poświęcania czasu na sprawy zawodowe poza godzinami pracy – średnia 2,88 sugeruje, że respondenci preferują wyraźne oddzielenie życia zawodowego od osobistego. Można przypuszczać, że to podejście wynika z potrzeby czasu dla siebie i swoich bliskich, co koresponduje z wysokimi wynikami w pytaniach dotyczących relacji rodzinnych.

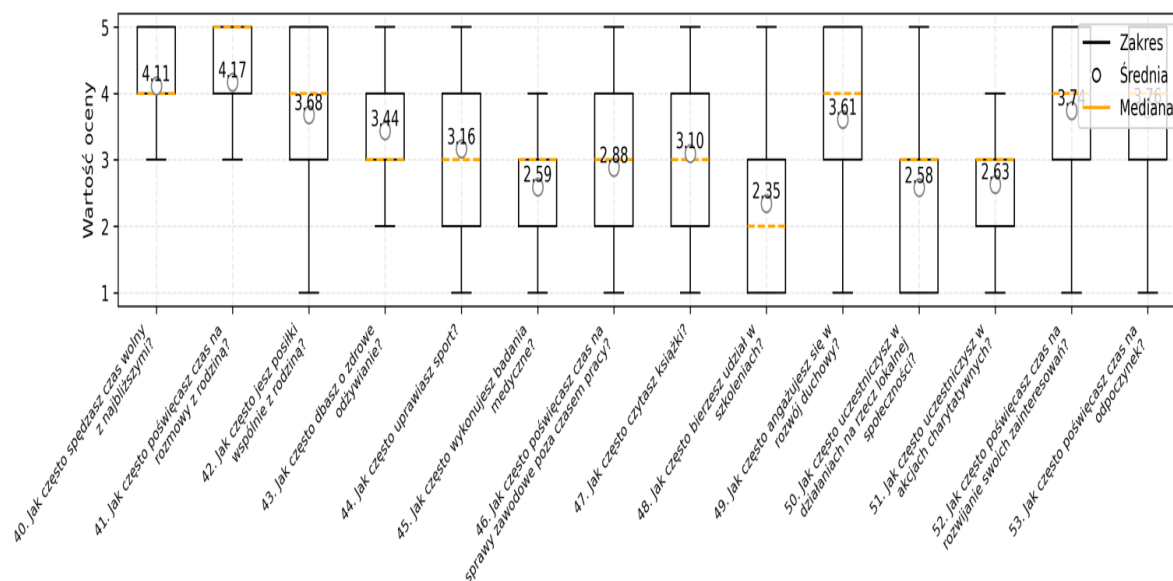
Zdrowie i aktywność fizyczna to kolejne interesujące obszary analizy. Choć troska o zdrowe odżywianie uzyskała umiarkowaną średnią (3,44), a 29,94% badanych deklaruje, że robi to często, wyniki dotyczące wykonywania badań medycznych są znacząco niższe. Aż 20,20% respondentów przyznało, że bardzo rzadko wykonuje badania, a kolejne 26,08% robi to rzadko. Średnia na poziomie 2,59 sugeruje, że wiele osób może zaniedbywać

profilaktykę zdrowotną, gdyż w wieku 19-26 lat zazwyczaj zdrowie nie stanowi priorytetu. Z kolei uprawianie sportu uzyskało wynik umiarkowany (3,16), co wskazuje, że aktywność fizyczna jest obecna w życiu respondentów, choć niekoniecznie w regularnych ramach.

Warto także zwrócić uwagę na dane dotyczące zaangażowania w rozwój osobisty i duchowy. Rozwój duchowy osiągnął stosunkowo wysoką średnią (3,61), a niemal 38% respondentów zadeklarowało, że angażuje się w tę sferę bardzo często. Wynik ten potwierdza deklarowane w metryce afiliacji wyznaniowe oraz wysoką 187 częstotliwość udziału w liturgiach i modlitwie. Natomiast rozwój osobistych zainteresowań oraz czas poświęcany na odpoczynek również znalazły się na stosunkowo wysokim poziomie, osiągając odpowiednio średnie 3,74 i 3,76. Wyniki te ukazują realizację wartości hedonistycznych i ujawniają, że aspekt samorozwoju czy odpoczynku stanowi ważny element życia badanych.

Niskie zaangażowanie w działania społeczne i charytatywne stanowi kontrast do powyższych wyników. W pytaniach dotyczących udziału w działaniach na rzecz lokalnej społeczności oraz akcji charytatywnych dominowały odpowiedzi „bardzo rzadko” i „rzadko”, a średnie wyniosły odpowiednio 2,58 i 2,63. Można przypuszczać, że pomimo deklarowanej wartości solidarności, pomocniczości czy wrażliwości na innych badani ograniczają się raczej do osób z najbliższego otoczenia niż do podmiotów czy grup społecznych. W wywiadach podkreślali, że czasem angażują się w akcje pomocowe, głównie w okresie Bożego Narodzenia, jednak na co dzień działania prospołeczne są raczej marginalizowane.

Rysunek 17. Realizacja wyznawanych wartości

Respondenci w wywiadach podkreślali, że rodzice i krewni wskazywali im głównie na znaczenie wartości moralnych, prawdy, religijnych, pozostałe kwestie pozostawały mniej istotne. Respondenci zapytani o tematy i sprawy ważne dla swoich rodziców wskazywali na troskę o edukację, wychowanie religijne, ale także kilka osób mówiło o wychowaniu na dobrego człowieka, przez co studenci i studentki rozumieli osobę, która kieruje się wartościami moralnymi, nie narusza granic drugiego człowieka i stara się postępować zgodnie z normami moralnymi.

„Myślę, że dla rodziców najważniejsze było zapewnienie mi czy nam dobrego życia, dobrej edukacji no i żebyśmy wyrosli na porządnym ludzi. Oprócz takich kwestii, wiadomo, firma, no bo to też na pewno była turbo istotna rzecz. A kwestie dla mnie najważniejsze? Myślę, że takie życie w zgodzie ze sobą, z rodziną, jakieś łączenie tego, no bo wiadomo, mamy bardzo różne poglądy na niektóre sprawy. No ale w sumie ja zawsze chcę być w zgodzie z tym, co myślę, dając jednocześnie innym przestrzeń, żeby mieli swoje zdanie” (R5).

„W życiu staram się kierować zarówno spokojem, jak i zasadą unikania działań, które mogłyby wyrządzić komuś krzywdę. Ostatecznie ważne jest dla mnie, żeby uważać na wpływ, jaki mam na innych. Myślę, że to są moje główne wyznaczniki” (R6).

„Ludzie – to zdecydowanie najważniejsze. Staram się otaczać osobami, które rezonują z moimi wartościami i patrzeniem na świat. Jednocześnie fajne jest to, gdy relacje nie są jednostronne, „płaskie”, tylko dają możliwość uczenia się od siebie nawzajem. Nawet jeśli czasami różnimy się poglądami, to w takich relacjach można naprawdę wiele zyskać” (R7).

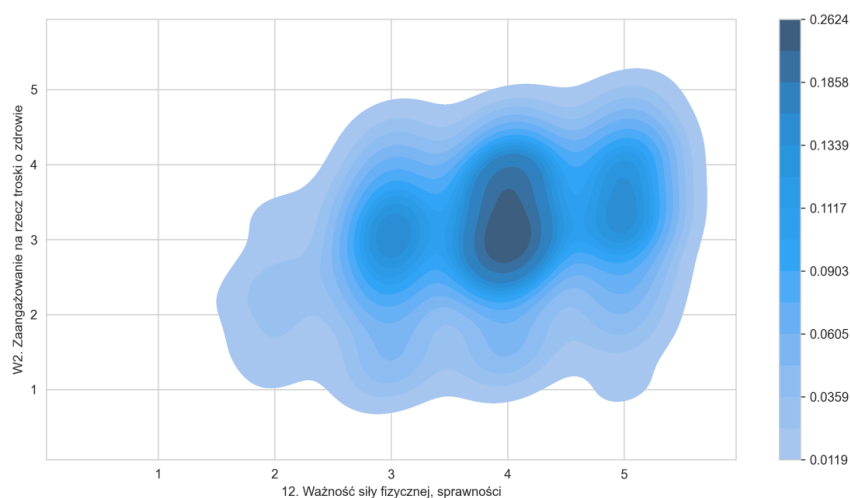
Zatem analiza danych ukazuje respondentów jako osoby ceniące przede wszystkim bliskie relacje rodzinne oraz równowagę pomiędzy życiem zawodowym a osobistym. Wysokie wyniki dotyczące rozmów z rodziną, wspólnego spędzania czasu i rozwijania zainteresowań świadczą o potrzebie pielęgnowania relacji i czasu wolnego. Jednocześnie obszary takie jak profilaktyka zdrowotna, rozwój zawodowy oraz aktywność społeczna pozostają w tyle, co sugeruje, że te sfery wymagają większej uwagi i wsparcia. Taki obraz wskazuje na potrzebę działań edukacyjnych i systemowych, które mogłyby ułatwić respondentom podejmowanie aktywności w mniej zagospodarowanych dziedzinach życia.

Do analizy zależności pomiędzy danymi ilościowymi wykorzystano korelację rangową Spearmana, który jest miarą statystyczną używaną do oceny siły i kierunku związku między

dwiema zmiennymi, które są mierzalne w skali porządkowej lub rangowej. R-Spearman oparty jest na porównaniu rang obserwacji obu zmiennych i mierzy stopień zgodności między nimi. Wartość R-Spearman mieści się w zakresie od -1 do 1. Analiza korelacji rang Spearmana pozwala na przyjrzenie się np. związkowi pomiędzy postrzeganą ważnością siły fizycznej i sprawności a poziomem zaangażowania na rzecz troski o zdrowie. Wyniki testów Shapiro-Wilka ($p = 0,000$) wskazały, że rozkład zmiennych odbiega od normalności, co uzasadniło zastosowanie nieparametrycznej analizy korelacji.

Badanie wykazało, że istnieje statystycznie istotny, lecz słaby dodatni związek pomiędzy ważnością siły fizycznej i sprawności a zaangażowaniem na rzecz troski o zdrowie. Wartość współczynnika rangowego Spearmana wyniosła 0,27, przy wartości $p = 0,000$, co pozwala jednoznacznie stwierdzić, że korelacja jest istotna na poziomie statystycznym. Jednakże siła tego związku jest niewielka, co sugeruje, że choć wyższe zaangażowanie w troskę o zdrowie wiąże się z wyższym postrzeganiem znaczenia siły fizycznej i sprawności, to relacja ta nie jest szczególnie silna. Przedstawione wyniki pokazują, że w około 27% przypadków wyższy poziom zaangażowania na rzecz zdrowia jest powiązany z wyższą oceną ważności siły i sprawności fizycznej, ale związek ten pozostaje raczej marginalny. Można zatem wnioskować, że osoby bardziej zaangażowane w troskę o zdrowie, częściej dostrzegają wagę sprawności i siły fizycznej, jednak wpływ tej zależności nie jest znaczący dla ogólnych wyników.

Rysunek 26. Wykres workowy ważności siły fizycznej i sprawności a zaangażowania na rzecz troski o zdrowie

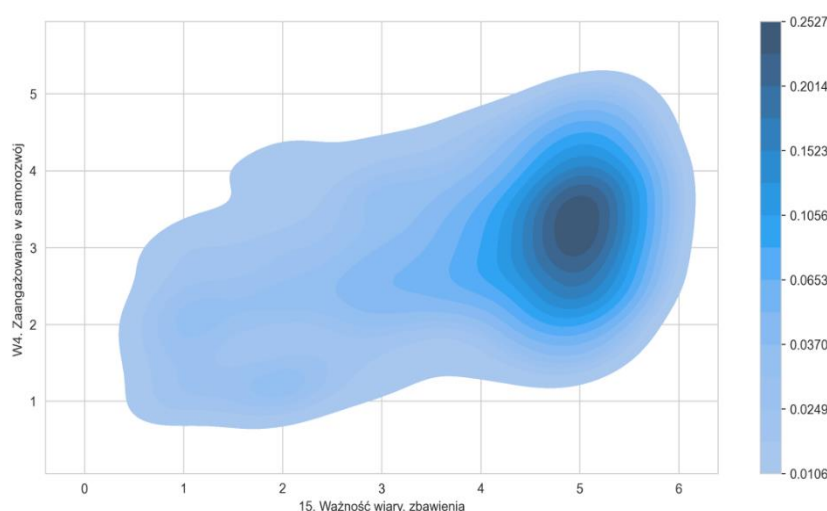
Interpretując przedstawione dane, należy również uwzględnić kontekst społeczno-kulturowy, w którym respondenci mogą różnie rozumieć „siłę fizyczną” i „sprawność”. Być może dla części badanych troska o zdrowie odnosi się bardziej do swoistego stylu życia czy profilaktyki zdrowotnej, podczas gdy siła i sprawność fizyczna mogą być rozumiane jako mniej istotne przy codziennych wyborach. Wykres workowy obrazuje tę relację, ukazując szeroki rozkład danych, który potwierdza słabą, lecz istotną korelację.

Dane te sugerują, że choć istnieje pewien pozytywny wpływ troski o zdrowie na postrzeganą ważność sprawności fizycznej, związek ten wymaga dalszej eksploracji, szczególnie w kontekście indywidualnych różnic i zmiennych takich jak wiek, płeć czy styl życia respondentów. Badanie pokazuje, że wysiłki skierowane na ukazywanie ważności zdrowia mogą w ograniczonym stopniu wpływać na postrzeganie siły i sprawności jako istotnych elementów życia.

W badaniu analizowano także związek między oceną ważności wiary i zbawienia a zaangażowaniem w samorozwój. Wykorzystano korelację rangową Spearmana, ponieważ test Shapiro-Wilka wskazał na brak normalności rozkładu dla obu zmiennych. Wyniki testu Shapiro-Wilka wyniosły $p = 0.000$ zarówno dla zmiennej „ważność wiary i zbawienia”, jak i dla zmiennej „zaangażowanie w samorozwój”, co pozwoliło na odrzucenie hipotezy zerowej o normalności rozkładu i uzasadniało zastosowanie nieparametrycznej analizy

Współczynnik korelacji rangowej Spearmana wyniósł 0,33, a wartość $p = 0.000$ wskazuje na statystyczną istotność tego wyniku. Wyniki te świadczą o występowaniu słabego, lecz dodatniego związku między badanymi zmiennymi. Oznacza to, że osoby, które przywiązują większą wagę do wiary i zbawienia, częściej angażują się w działania na rzecz samorozwoju. Związek ten, choć istotny statystycznie, ma ograniczoną siłę. Obrazuje to, iż jedynie w około 33% przypadków zmiany w ocenie ważności wiary i zbawienia są skorelowane ze zmianami w zaangażowaniu w samorozwój.

Rysunek 27. Wykres workowy ważności wiary, zbawienia a zaangażowanie w samorozwój

Wykres workowy ilustruje rozkład danych i przedstawia tę relację w sposób graficzny. Rozkład wartości wskazuje na zróżnicowanie odpowiedzi, co potwierdza umiarkowaną siłę związku. Wyniki te mogą sugerować, że wiara i zbawienie są dla części osób ważnym czynnikiem motywującym do samorozwoju, jednak ich wpływ nie jest dominujący i może być moderowany przez inne czynniki, takie jak indywidualne cechy badanych, kontekst kulturowy czy wyznawane wartości. Warto przywołać obserwacje z badań J. Mariańskiego „W miarę przechodzenia od kategorii osób głęboko wierzących do kategorii osób niewierzących maleje uznanie takich wartości jak: głęboka wiara religijna (od 65,3 do 3,4%), miłość i wielkie uczucie (od 60,4 do 46,6%) i szczęście rodzinne (od 48,5 do 35,6%) oraz wzrasta aproba pieniędzy i dobrobytu (od 15,8 do 40,7%), wykształcenia (od 32,7 do 48,3%), działania i zdobycia indywidualności (od 21,8 do 29,7%). Osoby związane z religią skłaniają się bardziej ku wartościom religijnym i ideowym oraz szczęściu rodzinnemu, osoby niezwiązane z religią ku wartościom ekonomicznym, edukacyjnym i samorealizacyjnym”⁴⁰⁵.

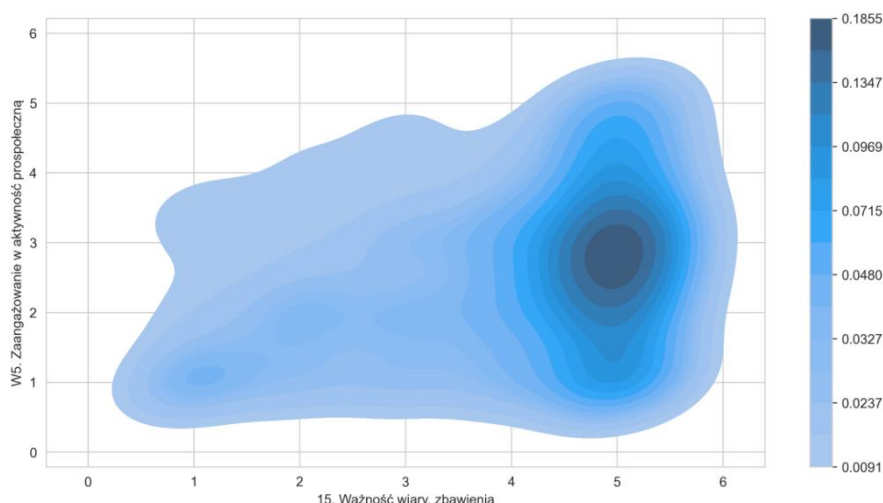
Zgodnie z omawianymi wynikami własnych badań tejże próby można dostrzec związek z obserwacjami socjologicznymi przywołanymi powyżej. Daje się dostrzec statystycznie istotny, lecz umiarkowany związek między oceną ważności wiary i zbawienia a zaangażowaniem w samorozwój. Wyniki wskazują, że wzrost w jednej zmiennej wiąże się ze wzrostem w drugiej, ale relacja ta nie jest na tyle silna, aby uznać ją za kluczowy czynnik działań na rzecz samorozwoju.

⁴⁰⁵ Por. J. Mariański, *Wartości życia codziennego a sens życia – zmienne relacje*, dz. cyt., s. 172–173.

Następnie w analizie zbadano związek pomiędzy oceną ważności wiary i zbawienia a zaangażowaniem w aktywność prospołeczną. W celu określenia siły tej relacji zastosowano korelację rangową Spearmana, ponieważ test Shapiro-Wilka wykazał brak normalności rozkładu dla obu badanych zmiennych. Wyniki testu Shapiro-Wilka dla zmiennej „ważność wiary i zbawienia” oraz „zaangażowanie w aktywność prospołeczną” wyniosły $p = 0.000$, co pozwoliło na odrzucenie hipotezy zerowej o normalności rozkładu danych. W związku z tym użycie nieparametrycznej analizy było zasadne.

Współczynnik korelacji rangowej Spearmana uzyskany w badaniu wyniósł 0,24, a wartość $p = 0.000$, co wskazuje na istotność statystyczną tej korelacji. Wyniki te sugerują, że istnieje słaby dodatni związek między oceną ważności wiary i zbawienia a zaangażowaniem w aktywność prospołeczną. Oznacza to, że osoby, które przywiązują większą wagę do wiary i zbawienia, nieco częściej angażują się w działania prospołeczne. Niemniej jednak siła tego związku jest niewielka, co oznacza, że jedynie 24% zmienności w zaangażowaniu w aktywność prospołeczną można tłumaczyć zmianami w ocenie ważności wiary i zbawienia. Podobne wnioski potwierdziły wywiady pogłębione, gdy zapytano badanych o ich zaangażowanie w działania prospołeczne czy akcje charytatywne.

Rysunek 28. Wykres workowy ważności wiary, zbawienia a zaangażowanie w aktywność prospołeczną

Graficzne przedstawienie wyników w postaci wykresu workowego pokazuje szeroki rozkład danych, co dodatkowo potwierdza słabą siłę związku. Rozkład wskazuje na znaczną różnorodność odpowiedzi wśród respondentów, co sugeruje, że wpływ wiary i zbawienia na aktywność prospołeczną może być moderowany przez inne czynniki, takie jak np. osobiste doświadczenia, kontekst kulturowy czy specyficzne cechy socjodemograficzne. Wyniki analizy

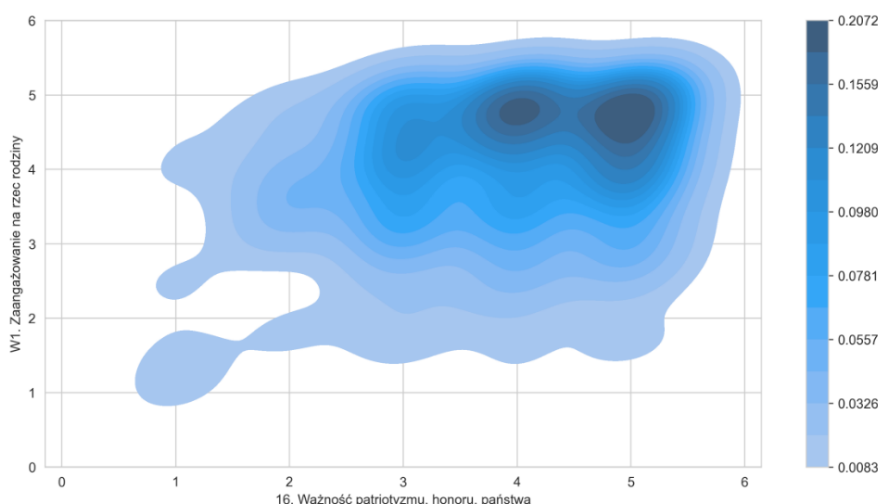
wskazują na statystycznie istotny, lecz bardzo słaby dodatni związek między oceną ważności wiary i zbawienia a zaangażowaniem w aktywność prospołeczną. Związek ten oznacza, że osoby o wyższej ocenie wiary i zbawienia są nieco bardziej skłonne do działań prospołecznych, jednak wpływ ten jest ograniczony i może wynikać z dodatkowych uwarunkowań. Wyniki sugerują potrzebę dalszych badań w tym zakresie, szczególnie takich, które uwzględnią czynniki moderujące i lepiej wyjaśnią mechanizmy tej zależności.

Kolejnymi czynnikami analizowanymi były korelacje między zaangażowaniem na rzecz rodziny, samorozwoju i aktywności prospołecznej, a wartościami świętymi świeckimi, a więc związanymi z patriotyzmem. Analiza zależności pomiędzy oceną ważności patriotyzmu, honoru i państwa, a zaangażowaniem na rzecz rodziny została przeprowadzona z wykorzystaniem korelacji rangowej Spearmana. Zastosowanie tej metody było uzasadnione, ponieważ test Shapiro-Wilka wskazał na brak normalności rozkładu dla obu zmiennych ($p = 0.000$ dla "ważności patriotyzmu, honoru i państwa" oraz $p = 0.000$ dla "zaangażowania na rzecz rodziny"), co pozwoliło na odrzucenie hipotezy zerowej o normalności rozkładu.

Współczynnik korelacji rangowej Spearmana wyniósł 0,22, a wartość $p = 0.000$ wskazuje na istotność statystyczną tej zależności. Wynik ten wskazuje na bardzo słaby dodatni związek między badanymi zmiennymi. Oznacza to, że osoby, które wyżej oceniają ważność patriotyzmu, honoru i państwa, nieznacznie częściej wykazują większe zaangażowanie na rzecz rodziny. Jednakże siła tej relacji jest niewielka, co oznacza, że tylko w 22% przypadków zmienność jednej zmiennej wiąże się ze zmiennością drugiej.

Wykres workowy, oddaje rozkład danych, wskazuje na szerokie rozmieszczenie wyników, co podkreśla różnorodność odpowiedzi respondentów. Zauważalna jest rozproszona zależność, co potwierdza słabość związku między zmiennymi. Wyniki mogą sugerować, że ocena ważności wartości takich jak patriotyzm, honor czy państwo wpływa na zaangażowanie na rzecz rodziny w sposób ograniczony, a na tę relację mogą oddziaływać inne czynniki, takie jak indywidualne priorytety, kontekst kulturowy czy sytuacja życiowa badanych. Także analizy badań jakościowych wskazały na nikłe zainteresowanie kwestiami patriotycznymi zarówno w rodzinach pochodzenia jak i w obecnych preferencjach czy działaniach badanych osób.

Rysunek 29. Wykres workowy oceny ważności patriotyzmu, honoru, państwa a zaangażowaniem na rzecz rodziny

Wyniki analizy wskazują na istnienie statystycznie istotnej, ale bardzo słabej korelacji pomiędzy oceną ważności patriotyzmu, honoru i państwa a zaangażowaniem na rzecz rodziny. Oznacza to, że wzrost w ocenie ważności tych wartości jest związany z nieznacznym wzrostem zaangażowania w sprawy rodzinne, jednakże relacja ta nie jest kluczowym czynnikiem determinującym poziom zaangażowania na rzecz rodziny. Wyniki mogą być punktem wyjścia do dalszych badań, które uwzględniają dodatkowe zmienne wpływające na ten związek.

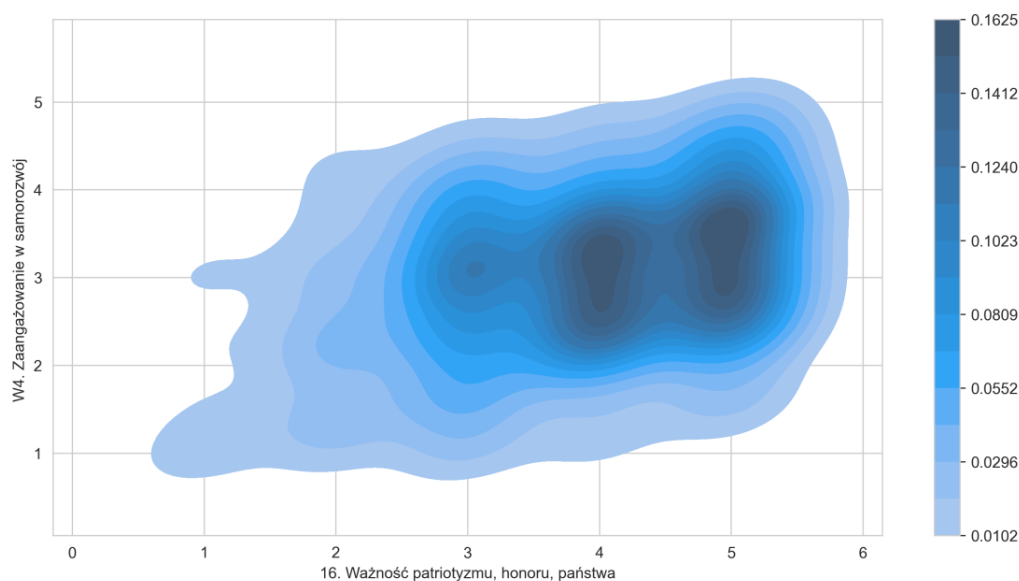
Kolejno wykonano badanie związku między oceną ważności patriotyzmu, honoru i państwa a zaangażowaniem w samorozwój, które zostało przeprowadzone za pomocą korelacji rangowej Spearmana. Decyzja o zastosowaniu tej metody wynikała z wyników testu Shapiro-Wilka, który dla obu zmiennych wykazał brak normalności rozkładu ($p = 0.000$ dla „ważności patriotyzmu, honoru i państwa” oraz $p = 0.000$ dla „zaangażowania w samorozwój”).

Współczynnik korelacji rangowej Spearmana wyniósł 0,27, a wartość $p = 0.000$ wskazuje na istotność statystyczną tej relacji. Wynik ten oznacza, że istnieje bardzo słaby dodatni związek między badanymi zmiennymi. Oznacza to, że osoby, które przywiązują większą wagę do patriotyzmu, honoru i państwa, częściej wykazują większe zaangażowanie w samorozwój. Jednak siła tej zależności jest niewielka, co sugeruje, że zmienność w poziomie zaangażowania w samorozwój jest tylko w około 27% powiązana z oceną ważności patriotyzmu, honoru i państwa.

Graficzna prezentacja wyników na wykresie workowym ukazuje szeroki rozkład danych, co potwierdza różnorodność odpowiedzi wśród respondentów. Wykres wskazuje, że choć zależność jest dodatnia, to jej siła jest ograniczona, a wyniki rozpraszają się w szerokim zakresie. To sugeruje, że na zaangażowanie w samorozwój wpływają również inne czynniki, takie jak cechy indywidualne, środowisko, udział w grupach, szkoleniach czy inne czynniki wartości kulturowe.

Zatem istnieje statystycznie istotny, choć bardzo słaby, pozytywny związek pomiędzy oceną ważności patriotyzmu, honoru i państwa a zaangażowaniem w samorozwój. Oznacza to, że osoby, które wyżej cenią te wartości, nieznacznie częściej są skłonne do podejmowania działań związanych z własnym rozwojem. Jednak wpływ tej zależności jest stosunkowo niewielki, co wskazuje na potrzebę dalszych badań uwzględniających dodatkowe czynniki, które mogą moderować tę relację.

Rysunek 30. Wykres workowy oceny ważności patriotyzmu, honoru, państwa a zaangażowaniem w samorozwój

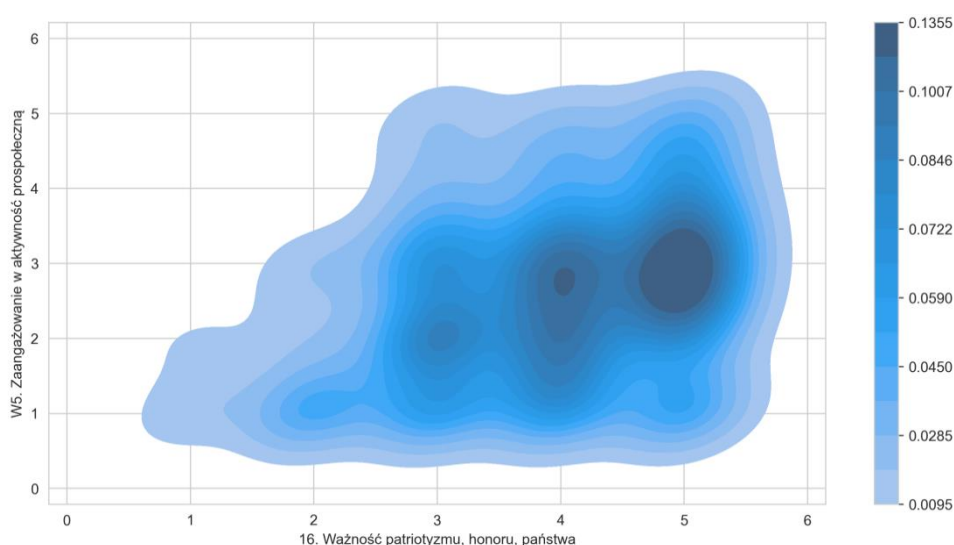
Jako ostatnia została dokonana analiza związku pomiędzy oceną ważności patriotyzmu, honoru i państwa a zaangażowaniem w aktywność prospołeczną, została przeprowadzona przy użyciu korelacji rangowej Spearmana. Zastosowanie tej metody wynikało z wyników testu Shapiro-Wilka, który wykazał brak normalności rozkładu dla obu zmiennych ($p = 0.000$ zarówno dla "ważności patriotyzmu, honoru i państwa", jak i dla "zaangażowania w aktywność

prospołeczną"). Odrzucenie hipotezy zerowej o normalności rozkładu uzasadniło zastosowanie analizy nieparametrycznej.

Współczynnik korelacji rangowej Spearmana wyniósł 0,27, a wartość $p = 0.000$ wskazuje na istotność statystyczną tego związku. Wynik ten świadczy o bardzo słabym dodatnim związku między badanymi zmiennymi. Oznacza to, że osoby, które wyżej oceniają ważność patriotyzmu, honoru i państwa, nieco częściej angażują się w działania o charakterze prospołecznym. Związek ten jest jednak stosunkowo słaby, co oznacza, że tylko 27% zmienności zaangażowania w aktywność prospołeczną może być wyjaśnione zmianami w ocenie ważności patriotyzmu, honoru i państwa.

Zamieszczone przedstawienie rezultatów badawczych na wykresie workowym obrazuje szeroki rozkład danych, co podkreśla różnorodność odpowiedzi respondentów. Rysunek wskazuje, że choć zależność między zmiennymi jest dodatnia, to nie jest ona zbyt silna. Rozkład danych wskazuje, że większość wyników koncentruje się w umiarkowanych wartościach ocen ważności patriotyzmu, honoru i państwa oraz na średnim poziomie zaangażowania w aktywność prospołeczną. Jednocześnie istnieje zauważalne rozproszenie, co może sugerować, że na zaangażowanie w aktywność prospołeczną mogą wpływać również inne czynniki.

Rysunek 31. Wykres workowy oceny ważności patriotyzmu, honoru, państwa a zaangażowaniem w aktywność prospołeczną

Zaprezentowane rezultaty badań wskazują na statystycznie istotny, lecz bardzo słaby pozytywny związek między oceną ważności patriotyzmu, honoru i państwa a zaangażowaniem w aktywność prospołeczną. Oznacza to, iż osoby, które wyżej cenią wartości święte świeckie czyli patriotyczne, honorowe i związane z państwem, nieco częściej uczestniczą w działaniach prospołecznych. Jednak wpływ tej zależności jest ograniczony, co wskazuje na potrzebę dalszych badań, które mogłyby wyjaśnić, jakie dodatkowe czynniki wpływają na aktywność prospołeczną i w jakim stopniu kontekst kulturowy lub demograficzny kształtuje te postawy.

Wartości deklarowane przez studentów jak wykazały wyniki badań korelacyjnych nie znajdują znacznego odbicia w codziennych decyzjach badanych. Podobnie bywa w innych przestrzeniach życia. Rozdźwięk pomiędzy tym co deklarowane, a rzeczywiście realizowane wynika nierzadko z norm danej kultury i kontekstu, w który ludzie danego czasu pragną się wpisać. Jednakże w ostatnich latach obserwuje się znaczną zmianę, przesunięcie akcentów z tego co wspólnotowe na to co indywidualne, z tego co religijne na to co świeckie, z tego co tradycyjne ku temu co nowoczesne. Jak zauważyła J. Smyła: „Do kluczowych zmian, które obserwujemy w wartościach cenionych przez młodzież, zaliczyć można: wzrost znaczenia wartości indywidualistycznych, rosnące znaczenie równości i sprawiedliwości społecznej, rosnącą świadomość ekologiczną, osłabienie znaczenia wartości religijnych, zwiększone znaczenie zdrowia i dobrostanu psychicznego młodzieży. Wachlarz przemian wartości jest otwarty i podlega ciągłym przeobrażeniom”⁴⁰⁶.

Choć badana próba studentów odznaczała się wysokim stopniem deklarowanej i realizowanej przynależności religijnej, co stanowi swoistą odmianę w stosunku do ogólnego trendu sekularyzacyjnego w pokoleniu Z, to jednak przełożenie na zaangażowanie na rzecz społeczeństwa czy państwa było dość niskie. Ma to znaczenie w kontekście katolickiej nauki społecznej, która zachęca do aktywnego działania politycznego i społecznego świeckich katolików. Można zaobserwować więc, że dążenie do wartości indywidualnych obecne jest także u studentów silnie związanych z przeżywaniem religijności, co może wskazywać na wpływ kulturowy i społeczny.

Obserwując preferencje i realizacje wartości w badanej próbie, można było dostrzec docenianie rodziny pochodzenia, środowisk religijnych, szkolnych czy studenckich. W świetle badań nie przekładało się to na wysoką chęć podejmowania działania na rzecz lokalnej

⁴⁰⁶ Por. J. Smyła, *Wartości polskiej młodzieży: przegląd badań*, w: *Młodzież wobec wartości*, P. Magier (red.), Warszawa 2024, s. 137.

społeczności czy angażowanie się w kwestie związane z krajem. Być może jest to powodowane wpływem współczesnych trendów kulturowych, które wśród pokolenia Z stanowią zachętę do indywidualizacji, samorealizacji i spełniania się, co jest raczej bliższe zwrotowi ku postmodernizmowi niż wierności tradycjom. Badani wskazywali także potrzebę większej swobody i wolności w przeżywaniu i realizowaniu swojego życia. Jednakże zwłaszcza w badaniach jakościowych dało się zaobserwować sympatię wobec tradycyjnych wartości i środowisk. Badani chcieliby kontynuować przekazane im tradycje i wartości jednakże zaznaczając, że będą to robić na swój sposób, bardziej otwarty i nowoczesny.

Tematyka wartości choć była już wielokrotnie przedmiotem licznych badań w obszarze nauk społecznych, stanowi istotny komponent zrozumienia wyborów i postaw młodego pokolenia. Jak wskazał M. Szymański, obserwowanie przemian wartości stanowi fascynujący przedmiot badawczy, a zarazem dostarcza istotnych informacji o wpływie przemian społecznych i tym, co się współcześnie liczy⁴⁰⁷. Z kolei A. Błasiak podkreśliła, że wysoka zgodność pomiędzy deklaratywnym a realizowanym stanem wartości świadczy o pozytywnym wpływie procesu wychowania, zaś niska zgodność skłania do głębszego namysłu i wprowadzania zmian, które będą służyć ulepszeniu procesów transmisji wartości zarówno w rodzinach, jak i środowiskach wychowawczych⁴⁰⁸.

⁴⁰⁷ Por. M. Szymański, *Przemiany wartości w zmieniającym się społeczeństwie*, „Deбата Edukacyjna” 2012, nr 5, s. 5-14.

⁴⁰⁸ Por. A. Błasiak, *Młodzież wobec wartości*, „Horyzonty Wychowania” 2017, t. 3, nr 6, s. 96–99.

Rozdział V. Dyskusja i wnioski końcowe

XXI wiek wykreował najszerszą ze znanych dotychczas paletę możliwości wyboru. Na rynkowej tacy współczesny konsument ma podane niemal wszystko, czego pragnie. Rozwój medycyny, techniki i kultury sprawia, że coraz łatwiej można wyciągnąć rękę po produkty i usługi poprawiające kondycję psychofizyczną, dobrostan, zapewniające szeroki wachlarz doznań i satysfakcjonujących doświadczeń. Jednakże każda opcja ma swoją cenę i dla większości ludzi stanowi konieczność wyboru jednego, na rzecz rezygnacji z innego, co jest spowodowane ograniczeniami materialnymi, czasowymi i normatywnymi. Tym co świadomie i podświadomie warunkuje wybory są motywacje, które łączą się nieodzownie z wartościami. To ich rozumienie pozwala oceniać pod kątem moralnym, pragmatycznym i codziennym oraz priorytetyzować, wybierać to, co jest ważne i dobre, odrzucając to co złe lub niekorzystne. Jak podkreślił M. Szymański: „W demokratycznym społeczeństwie wolność jest jedną z najważniejszych wartości. Oznacza to, że społeczeństwo nie narzuca jednostce wartości, akceptuje jej wybory, o ile nie wykraczają one poza ramy zapewniające bezpieczeństwo i wolność innych ludzi. W efekcie jednostki i grupy społeczne konstruują swe tożsamości poruszając się, dokonując wyborów na swoistej giełdzie wartości, ponosząc oczywiście wcześniej lub później koszty i skutki trafnych lub nietrafionych decyzji⁴⁰⁹.

Hierarchia wartości tworzy się na przestrzeni życia człowieka i ulega zmianom w toku gromadzenia przeżyć i doświadczeń. Jak wskazują badacze, niezwykle istotne są pierwsze wzorce i miejsca transmisji wartości. Spośród podmiotów transmisji aksjologicznej należy wyróżnić rodzinę pochodzenia jako wspólnotę wyjątkową przez czas, który jest spędzany z rodzicami, dziadkami, rodzeństwem czy krewnymi. To m.in. te obiekty pozwalają symbolizować i konceptualizować świat zewnętrzny oraz uczyć się funkcjonowania w tym, co przynosi codzienna rzeczywistość. Jak podkreślił W. Cichoń: „Analiza problematyki aksjologiczno-wychowawczej ukazuje, że człowiek jako podmiot wychowania posiada swoistą charakterystykę. Wszelki ideał czy model wychowawczy musi wyrastać ze zrozumienia aksjologicznej specyfiki natury ludzkiej. Wiedza o wychowaniu musi opierać się na wiedzy o wartościach i o człowieku”⁴¹⁰.

⁴⁰⁹ M. Szymański, *Przemiany wartości w zmieniającym się społeczeństwie*, dz. cyt., s. 9.

⁴¹⁰ W. Cichoń, *Aksjologiczne podstawy teorii wychowania*, Kraków 1980, s. 6.

Niniejsza dysertacja zmierza do uzyskania szerokiej wiedzy na temat transmisji wartości we współczesnych rodzinach. Stąd chciano się dowiedzieć, jak w opiniach osób studiujących są preferowane, hierarchizowane i realizowane wybrane wartości. Studenci, jako przedstawiciele pokolenia Z, dorastali w obliczu nieograniczonych możliwości internetowych i komunikacyjnych. Zmierzano do poznania, które grupy wartości wg podziału schelerowskiego są kluczowe dla młodego pokolenia. Chciano poznać także podmioty, które istotnie wpływają na formację aksjonormatywną młodego pokolenia. Fenomenologiczne ujęcie aksjologiczne Schelera umożliwia uchwycenie, dlaczego niektóre wartości są uznawane za ważniejsze w poszczególnych społecznościach lub grupach, co może tłumaczyć zróżnicowanie postaw wobec takich obszarów jak religia, rodzina, praca czy inne przestrzenie życia społecznego. Fenomenologiczna typologia wartości zakłada ich niezmiennosc i ontologiczną stałość. Analizowanie preferencji wartości z tej perspektywy umożliwia zrozumienie, w jaki sposób te bliższe duchowości, współistnieją z bliższymi materializmowi i pragmatyzmowi, silnie obecnymi w dzisiejszej kulturze.

Zgodnie z metodologią badań nauk społecznych postawiono pytania badawcze i hipotezy, które w wyniku badań własnych poddano weryfikacji. Główna hipoteza pracy zakładała, że osoby studiujące preferują przede wszystkim wartości poznawcze, hedonistyczne i witalne, a kluczowymi podmiotami dla transmisji wartości byli rodzice i osoby z najbliższego otoczenia badanych. Hipoteza ta została sfalsyfikowana w odniesieniu do preferencji wartości oraz pozytywnie zweryfikowana w kontekście podmiotów istotnych dla transmisji wartości. Pierwsza część hipotezy została sformułowana w oparciu o wyniki przeprowadzonych badań nad preferencjami wartości wśród młodego pokolenia⁴¹¹. Podobnie jak w innych badaniach⁴¹² religijność, region i wielkość miejsca zamieszkania rodziny pochodzenia okazały się mieć bardzo istotny wpływ na preferencję wartości moralnych poznawczych czy religijnych, które w badanej próbie osiągnęły odpowiednio średnie wyniki (4,69), (4,49) i (4,10). Warto zauważyć, że wartości hedonistyczne, związane z dobrobytem i komfortem życia, osiągnęły

⁴¹¹ Por. A. Dudkowski-Sadowska, *Aktywność fizyczna i zdrowie polskiej młodzieży jako wartości*, „Zeszyty naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2021, t. 64, nr 4, s. 33-44; J. Kajta, P. Pustułka, *Międzypokoleniowy przekaz wartości i wizji dobrego życia w rodzinie. Porównanie perspektyw młodych dorosłych i ich rodziców*, dz. cyt., s. 98-116; M. Marody, *Spółczesność na zakręcie*, dz. cyt., s. 279-282; R. Skrzypniak, *Interdyscyplinarne rozważania o wychowaniu, wartościach i rodzinie*, dz. cyt., s. 149-159; M. Szymański, *Młodzież wobec wartości*, dz. cyt., s. 5-14

⁴¹² Por. L. Dakowicz, *System wartości studentów*, w: *Etos nauczyciela w jednoczącej się Europie*, A. Kotusiewicz (red.), Białystok 2004, s. 214-227; J. Kędzior, *Wartości, którymi kierują się dzisiejsi studenci (na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego)*, dz. cyt., s. 219-227; M. Komorowska-Pudło, *System wartości Schelerowskich a postawy dorosłych wobec wybranych aspektów relacji w heteroseksualnych związkach intymnych* dz. cyt., s. 61-88.

dość wysoką średnią (4,05), co wskazuje, że dążenie do coraz lepszej jakości życia i posiadania, wcale nie jest przeciwstawne czy odległe osobom dość zaangażowanym w rozwój naukowy i religijny. W kontekście drugiej części hipotezy co do ważności podmiotów wychowawczych odnotowano, na podstawie badań mieszanych, pozytywną weryfikację. Dodatkowym potwierdzeniem hipotezy było akcentowanie roli rodziców, a zwłaszcza matki oraz dziadków i rodzeństwa podczas badań jakościowych. Respondenci wskazywali kluczowy wpływ najbliższych i wagę ich przykładu, a nie tylko przekazu ustnego. Jako kluczowe wartości respondenci wskazywali rodzinę, relacje z bliskimi i bycie dobrym człowiekiem, co podkreśla skuteczność i ważność formacji moralnej w rodzinach pochodzenia.

Odnosząc się do hipotez szczegółowych, pierwsza z nich zakładała, że kobiety częściej uznają za kluczowe wartości religijne i moralne, mężczyźni natomiast preferują wartości estetyczne⁴¹³. Wyniki analiz wykazały, że wśród badanych kobiet wartości moralne i religijne osiągnęły wyższe oceny niż w grupie mężczyzn, co potwierdza tę hipotezę. Wywiady jakościowe również ukazały tendencję kobiet do wskazywania wartości związanych z relacjami, empatią, pomocą innym i duchowością. W przypadku mężczyzn wartości witalne, takie jak siła fizyczna, zdrowie oraz autonomia, były nieco wyżej oceniane, jednak różnice nie były bardzo wyraźne. Podobnie było w kwestii wartości estetycznych. Tym samym postawione założenie znalazło potwierdzenie w badanej próbie.

Z kolei druga hipoteza zakładała, że osoby studiujące z obszarów wiejskich i małych miast, wyżej cenią wartości religijne i moralne niż osoby studiujące z dużych miast, które preferują wartości hedonistyczne⁴¹⁴. Wyniki badań potwierdzają tę hipotezę, gdyż studenci i studentki pochodzący z mniejszych miejscowości wyżej ocenili znaczenie wartości religijnych i moralnych niż respondenci pochodzący z dużych miast. Wywiady wskazały, że osoby z obszarów wiejskich i małych miast częściej wzrastały w rodzinach, w których wiara i religia były jednym z kluczowych elementów życia codziennego, co znajduje odzwierciedlenie w ich hierarchii wartości. Studenci z dużych miast również preferowali wartości moralne, jednak słabiej hierarchizowali wartości religijne i częściej wskazywali

⁴¹³ Por. D. Dykalska-Bieck, A. Zawadzka, *Wartości rodziców i tendencje materialistyczne dzieci*, dz. cyt., s. 235-254; R. Jasnos, *W kulturze wolności i konsumpcji. Rola współczesnego wychowania chrześcijańskiego w przezwyciężaniu kryzysu wartości*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2020, t. 23, nr 1, s. 71-93; M. Konieczny, *Wartości młodych Polaków i Polek*, dz. cyt., s. 139-149.

⁴¹⁴ Por. S. Bullivant, *Europe's Young Adults and Religion: Findings from the European Social Survey (2014-16) to inform the 2018 Synod of Bishops*, dz. cyt., s. 3-11; J. Mariański, *Wartości moralne w świadomości puławskich maturzystów*, dz. cyt., s. 279-291; J. Mariański, *Wartości życia codziennego a sens życia – zmienne relacje*, dz. cyt., s. 172-173.

na znaczenie wykształcenia, samorealizacji i komfortu życia, co koreluje z wyższą oceną wartości prawdy i hedonistycznych.

Trzecia hipoteza opierała się na założeniu, że osoby studiujące, uczestniczące w praktykach religijnych przynajmniej raz w miesiącu przypisują wyższe znaczenie wartościom moralnym oraz religijnym w porównaniu do osób praktykujących rzadziej i preferujących wartości hedonistyczne⁴¹⁵. Rezultaty badań ilościowych zdecydowanie potwierdzają tę hipotezę – studenci uczestniczący w praktykach religijnych co najmniej raz w miesiącu znacznie wyżej oceniali wartości moralne i religijne. W wywiadach wskazywali na ważność wiary, wdzięczność za przekazane im wartości moralne i religijne, nawet jeśli obecnie nie zawsze się nimi kierują. Respondenci wskazywali, że bycie dobrym człowiekiem, nieszkodzenie innym, pomoc, udzielanie wsparcia i szacunek to kluczowe zasady ich postępowania. Osoby rzadziej praktykujące w większym stopniu skłaniały się ku wartościom humanistycznym, co przejawiało się w priorytetach dotyczących jakości życia, przyjemności i samorealizacji, podobne wyniki opracowań naukowych innych badaczy, również wskazywały takie wnioski⁴¹⁶.

Czwarta hipoteza szczegółowa zakładała, że studenci kierunków humanistycznych i medycznych preferują wartości moralne i religijne jako istotne, natomiast studenci kierunków ekonomicznych i inżynierskich wykazują większą skłonność do wartości pragmatycznych i materialnych⁴¹⁷. Analiza wyników pozytywnie weryfikuje tę hipotezę – studenci tych kierunków w wyższym stopniu hierarchizowali wartości moralne i religijne, wskazując na znaczenie pomocy innym, empatii oraz szerszego rozumienia i ważności dobra wspólnego. Wśród studentów kierunków ekonomicznych i technicznych częściej pojawiały się preferencje związane z wartościami prawdy, samodzielnością i dążeniem do określonych celów. Co istotne, wartości moralne były także wysoko oceniane przez tę grupę, lecz postrzegane jako mniej kluczowe w ich hierarchii i codziennej realizacji.

⁴¹⁵ Por. H. Elżanowska, *Międzypokoleniowa transmisja wartości w rodzinie*, dz. cyt., s. 98-113; O. Mark, *Passing on Faith*, dz. cyt., s. 35-43; K. Tervo-Niemelä, *Religious upbringing and other religious influences among young adults and changes in faith in the transition to adulthood: a 10-year longitudinal study of young people*, dz. cyt., s. 443-457.

⁴¹⁶ Por. J. Kędzior, *Wartości, którymi kierują się dzisiejsi studenci (na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego)*, dz. cyt., s. 219-227; A. Ryk, *Pokolenie zmiany: studium porównawcze wartości i perspektyw życiowych młodzieży włoskiej i polskiej*, dz. cyt., s. 11-30; M. Szymański, *Młodzież wobec wartości*, dz. cyt., s. 5-14.

⁴¹⁷ Por. J. Kędzior, *Wartości, którymi kierują się dzisiejsi studenci (na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego)*, dz. cyt., s. 214-228; M. Kleszcz, *Postawa twórcza a hierarchia wartości młodego pokolenia*, dz. cyt., s. 103-111; C. Langier, M. Siembida, *Wychowanie dzieci do wartości we współczesnej rodzinie*, dz. cyt., s. 117-127.

Następna hipoteza wskazywała, że osoby studiujące w ramach studiów dziennych częściej realizują wartości moralne i prospołeczne, podczas gdy osoby studiujące w innej formie preferują wartości hedonistyczne i witalne⁴¹⁸. Hipoteza ta znalazła częściowe potwierdzenie w wynikach badań własnych. Studenci studiów dziennych istotnie oceniali wyżej wartości moralne, prawdy i prospołeczne. Podjęcie studiów dziennych wymaga opuszczenia rodziny pochodzenia lub przynajmniej dojeżdżania na uczelnię, co z jednej strony nie zawsze jest łatwe, zwłaszcza dla osób silnie związanych z rodzinnymi kontekstami, ale z drugiej strony sprzyja rozwojowi, stwarza okazję do budowania relacji i współpracy, co nie jest wcale oczywiste w dobie mediów społecznościowych i ofert zdalnej edukacji i pracy. Wybrzmiewało to także w kilku wywiadach pogłębionych, gdy respondenci podkreślali, że obecnie ich poglądy ulegają przemianom oraz wskazywali na wpływ środowiska i napotkanych ludzi. Natomiast studenci studiów niestacjonarnych i hybrydowych oraz online częściej wykazywali tendencję do stawiania na wartości prawdy i hedonistyczne, co było związane z ich większym zaangażowaniem w pracę i koniecznością godzenia wielu obowiązków ze studiami.

Szósta hipoteza opierała się na założeniu, że rodzice, rodzeństwo i dziadkowie mieli większy wpływ na transmisję wartości niż nauczyciele, osoby duchowne i osoby medialne⁴¹⁹. Rodzina była najczęściej wskazywanym źródłem kształtowania systemu wartości. Zarówno wysoki, uśredniony wynik oceny wpływu na transmisję wartości rodziców (4,60), dziadków (4,09) jak i rodzeństwa (3,94) potwierdza założenia tej hipotezy i koresponduje z wynikami innych badań⁴²⁰. Wpływ nauczycieli (3,51), duchownych i katechetów (3,57), trenerów i instruktorów zajęć pozalekcyjnych (3,17), celebrytów internetowych (2,59), jak i polityków czy osób publicznych (2,49) okazał się drugorzędny. Badani cenią wartość rodziny oraz relacji i często wskazywali, że brakowało im czasu na rozmowy a także wspólne realizowanie celów w przestrzeni rodzinnej, podobne wyniki uzyskano w badaniach studentów w innych ośrodkach akademickich⁴²¹. Przeprowadzone wywiady dostarczyły dodatkowych argumentów na

⁴¹⁸ Por. C. Langier, M. Siembida, *Wychowanie dzieci do wartości we współczesnej rodzinie*, dz. cyt., s. 117–127; A. Ryk, *Pokolenie zmiany*, dz. cyt., s. 11–30.

⁴¹⁹ Por. H. Elżanowska, *Międzypokoleniowa transmisja wartości w rodzinie*, dz. cyt., s. 98–113; *Vademecum skutecznej profilaktyki problemów młodzieży: przewodnik dla samorządowców i praktyków oparty na wynikach badań naukowych*, S. Grzelak (red.), Warszawa 2015, s. 102–111; E. Jezierska-Wiejak, *Rodzina jako międzypokoleniowa płaszczyzna transmisji wartości*, dz. cyt., s. 286–298.

⁴²⁰ Por. M. Konieczny, *Wartości młodych Polaków i Polek*, dz. cyt., s. 139–149; J. Mariański, *Religijność maturzystów puławskich w procesie przemian*, dz. cyt., s. 230–248; J. Mariański, *Przekaz wartości moralnych w rodzinie*; J. Smyła, *Wartości polskiej młodzieży przegląd badań w: Młodzież wobec wartości*, P. Magier (red.), Warszawa 2024, s. 138–145.

⁴²¹ Por. T. Myjak, *Wartości cenione przez pracodawców na rynku pracy w ocenie studentów studiów pierwszego stopnia*, „Horyzonty Wychowania” 2018, t. 17, nr 41, s. 195–199.

poparcie tej tezy. Respondenci podkreślali, że wartości moralne, prawdy i religijne były przekazywane przede wszystkim przez rodziców i dziadków, a postawy wyniesione z domu miały kluczowe znaczenie w ich późniejszym życiu. Ciekawym zjawiskiem jest marginalizowanie w tym kontekście wpływu mediów przy rosnącej ilości czasu spędzanego przed ekranami u młodego pokolenia⁴²². Jednakże jak zaobserwował W. Jarecki: „system wartości stopniowo konstytuuje się u każdego człowieka, w ciągu całego jego życia i następuje na skutek rozwoju, przebywania w określonym środowisku, edukacji czy przemian lub oddziaływań zachodzących w otoczeniu. Wyznawane wartości w następnych etapach życia stają się podstawą konkretnych postaw, a w efekcie – wyznaczania celów, funkcjonowania w przestrzeni pracy i podejmowania decyzji. Każdy człowiek, świadomie lub mniej świadomie, posiada określoną hierarchię wartości”⁴²³.

Pojawia się pytanie, czy media stanowią jedynie element współczesnego krajobrazu, który w kwestii wartości raczej nie ma większego znaczenia, czy też przeciwnie, użytkownicy mediów i portali społecznościowych nie zastanawiają się, jakie przełożenie na ich preferencje aksjologiczne i codzienne wybory mają treści płynące z komputera czy smartfona.

Ostatnia hipoteza zakładała, że osoby aktywnie zaangażowane w życie społeczności, wykazują wyższy poziom zgodności deklarowanych wartości z codziennymi działaniami w porównaniu do osób mniej zaangażowanych⁴²⁴. Hipoteza ta została potwierdzona – osoby deklarujące aktywne zaangażowanie w życie społeczne i organizacyjne rzeczywiście wykazywały wyższą zgodność między wyznawanymi wartościami a działaniami. Osoby zaangażowane w wolontariat, organizacje studenckie lub grupy religijne wykazywały większą spójność w obszarze moralności, etyki i postaw prospołecznych, choć ich liczba była niewielka zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Natomiast osoby mniej zaangażowane, częściej deklarowały wartości, które w mniejszym stopniu przekładały się na ich codzienne wybory. Warto dodać, że respondenci z małych miast czy wiosek byli silniej zaangażowani w działania prospołeczne, gdy byli młodszy, a obecnie w okresie studiów nie podejmują zbyt

⁴²² A. Andrzejewska, *Aktywność młodzieży w mediach społecznościowych: perspektywa osobowa, społeczna i kulturowa*, dz. cyt., s. 90; A. Ochman, *Ile czasu dziecko może spędzać przed ekranem?*, dz. cyt.; Y. Qi i in., *The relationship between family functioning and social media addiction among university students: a moderated mediation model of depressive symptoms and peer support*, nr 341.

⁴²³ W. Jarecki, *Wartości wyznawane przez osoby wchodzące na rynek pracy*, „Marketing i Rynek” 2016, nr 3, s. 263–271.

⁴²⁴ M. Kleszcz, *Postawa twórcza a hierarchia wartości młodego pokolenia*, dz. cyt., s. 103–111; G. Kosiba, M. Gacek, A. Bogacz-Walancik, A. Wojtowicz, *Zachowania prozdrowotne a satysfakcja z życia studentów kierunków nauczycielskich*, dz. cyt., s. 80–91; G. Kosiba, M. Gacek, A. Bogacz-Walancik, A. Wojtowicz, *Wartości witalne w hierarchii wartości a styl życia studentów kierunków nauczycielskich*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2017, t. 1, nr 24, s. 22–38.

wielu aktywności prospołecznych. Jak wykazały badania, respondenci z większych miast wykazywali raczej od zawsze niskie zainteresowanie sprawami społecznymi, jedynie dwie respondentki ujawniły, że angażują się aktywnie w koła studenckie lub działania samorządu, a kilka osób wskazało, że preferuje raczej zaangażowanie w rozwój duchowy i grupy religijne niż kwestie naukowe czy związane z zainteresowaniami.

Przedstawione w części teoretycznej oraz empirycznej badania nad transmisją wartości w rodzinach osób studiujących podkreśliły, że mimo wpływu zdobyczy techniki i ułatwiania procesów komunikacyjnych oraz otwarcia na świat przez procesy europeizacji i globalizacji, wciąż zasadniczą osią i miejscem transmisji wartości pozostaje rodzina. Zwłaszcza analiza badań jakościowych ukazała, jak silny wpływ i istotną rolę pełnią rodzice, gdyż ich pozytywny lub negatywny przykład zaprasza lub zniechęca do internalizowania transmitowanych wartości. Zarówno niespójność między tym co deklarowane, jak i zbytni nacisk czy pragnienie wiernego odtworzenia wartości preferowanych przez rodziców w pokoleniu ich dzieci, nie przyniosło rezultatów w postaci internalizacji przekazywanych wartości oraz ich realizacji w codziennych wyborach. Jak podkreślił R. Skrzypniak: „Wychowanie jest więc niejako pomocą w układaniu się człowieka, zwłaszcza młodych pokoleń ze światem, bądź też jako całokształt procesów i sposobów, które pomagają istocie ludzkiej urzeczywistnić w pełni jej człowieczeństwo. Tak więc dla wychowania centralną kategorią pojęciową staje się „pomoc” jako antynomia „urabiania” według przyjętego wzorca”⁴²⁵.

Wyzwanie dla rodzin studentów pokolenia Z stanowiła zmiana kulturowa, światopoglądowa i reorganizacja tradycyjnych modeli i ról społecznych. Dzisiejszy człowiek nie będzie przyjmował tego, co jest mu narzucane, ale z drugiej strony, nie zawsze świadomie bardzo łatwo oddaje mediom i mechanizmom sprzedaży swoją wolność, prywatność i samostanowienie. Rolą rodziny jest nie tylko ochrona przed zagrożeniami zewnętrznymi, ale również budowanie rezyliencji w obliczu życiowych trudności. Jedną ze składowych odporności psychicznej jest spójny system wartości, który zabezpiecza poczucie sensu i celu życia oraz pomaga wybierać to co dobre i słuszne, a odrzucać to co nieprzydatne lub zagrażające. Zdaniem K. Popielskiego: „wartości wiążą ludzką egzystencję z życiem, aktywizują przebieg relacji międzyludzkich i są przedmiotem odniesienia dla jednostki. przyciągają i otwierają jednostkę na rzeczywistość, zobowiązują ją i ukierunkowują”⁴²⁶.

⁴²⁵ R. Skrzypniak, *Transmisja międzypokoleniowa wartości wychowawczych w rodzinie*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2001, t. 13, s. 149.

⁴²⁶ K. Popielski, *Człowiek, wartości, sens*, Lublin 1996, s. 62.

Kolejną ważną kwestią w kontekście transmisji wartości w rodzinach jest potrzeba docenienia wartości bycia razem, codziennej rozmowy i gotowości do konfrontacji, z tym co trudne lub wymagające. Zarówno respondenci z rodzin doświadczających kryzysu rozwodowego lub rekonstrukcji systemu rodzinnego, jak i pochodzący z rodzin pełnych, ujawniali podczas wywiadów, że nie zabrakło im otwartej konfrontacji z rodzicami w obliczu różnych trudności. Jako powody takiego stanu badani wskazywali brak czasu, zbyt duże zaangażowanie w pracę lub też brak gotowości do rozmowy o rozwodzie, nałogach, śmierci kogoś bliskiego czy trudnym dla rodziny wydarzeniu. W obecnych czasach, nie kończą się kolejki do gabinetów psychologicznych i psychoterapeutycznych, gdyż gros trudności i zaburzeń funkcjonowania młodego pokolenia jest odbiciem jakości systemów rodzinnych⁴²⁷. Nie chodzi o szukanie winnych, ale dostrzeganie znamion czasu. Respondenci deklarowali, że chcą założyć własne rodziny na przestrzeni kilku lat i chcą, aby było w nich miejsce na uważność i rozmowę z dzieckiem, gdyż z ich perspektywy było tego zbyt mało. Z jednej strony należy docenić poświęcenie i pracowitość wielu rodziców, którzy zapewniaли byt materialny swoim rodzinom, jednakże warto podkreślić, że warunki materialne powinny służyć budowaniu relacji opartych na bliskości i empatii, a właśnie ich przede wszystkim potrzebowali badani. R. Skrzypniak podkreślił, że: „Czynnikiem w najwyższym stopniu wpływającym na wydolność wychowawczą rodzin, w tym szczególnie na jej system wartości wychowawczych jest pozytywna atmosfera wychowawcza rodzin, wykształcenie i tradycje wychowawcze - akceptowane, przekazywane i utrzymywane systemy wartości”⁴²⁸.

Klimat domu rodzinnego kształtujący style przywiązania, sposoby komunikacji i działania, może sprzyjać budowaniu stabilnej tożsamości osobowej dzieci i młodzieży oraz ułatwiać budowanie relacji i radzenie sobie z życiowymi trudnościami. Stąd wniosek wydaje się może prozaiczny, ale istnieje potrzeba docenienia codziennych rozmów i form komunikacji z dziećmi oraz bycia ze sobą blisko w rodzinie, nie tyle w wymiarze zewnętrznym co emocjonalnym.

Własne badania jakościowe podobnie jak analizy innych badaczy ujawniły, że wartością coraz istotniejszą dla respondentów jest zgoda i spokój. Badani wskazywali, że dążą do dobrych relacji, wzajemnego zrozumienia i szacunku. 12 respondentów wskazało, że wartości dobrych więzi, równowagi i spokoju w relacjach ceni wyżej niż dobrą pracę czy zarobki. Ocena wartości pracy zmieniła się w porównaniu z pokoleniem X czy Y, choć wartość ta malała w ocenach

⁴²⁷ J. Flis, *Co ze mna nie tak?*, dz. cyt., s. 18–24.

⁴²⁸ R. Skrzypniak, *Transmisja międzypokoleniowa wartości wychowawczych w rodzinie*, dz. cyt., s. 159.

badanych sukcesywnie od końca XX wieku, to jednak obecnie o wiele ważniejsze są rodzina, relacje i spokój. Obserwowane zmiany w kontekście oceny pracy mogą wynikać z kilku kwestii, po pierwsze obecnie ludzie mają coraz większą świadomość mechanizmów wpływających na zdrowie w wymiarze biologicznym i mentalnym, stąd starają się unikać nadmiernego stresu i podejmowania dużej odpowiedzialności, co bez odpowiedniego balansu i dobrych nawyków oraz stabilnych więzi łatwo prowadzi do wypalenia zawodowego⁴²⁹. Po drugie, istnieją dziś coraz elastyczniejsze formy pracy, opcje hybrydowe i zdalne pozwalają na łatwiejsze zbalansowanie życia zawodowego i prywatnego. A także zmieniające się warunki rynkowe i społeczne, w tym niepewność zatrudnienia i wzrost kosztów życia, powodują, że sukces zawodowy nie jest już tak jak kiedyś pewnikiem powodzenia i satysfakcji życiowej⁴³⁰.

Na koniec warto wspomnieć o religijności jako niezwykle często poruszanej temacie w kontekście przemian społecznych. O ile ogólny trend sekularyzacyjny zatacza coraz szersze kręgi, o tyle w badanej próbie religijność połączona z regularnym udziałem w praktykach wiary stanowiła istotny czynnik wpływający na formację hierarchii wartości i w mniejszym stopniu na ich realizację. Ponad połowa respondentów wskazała, że pochodzi z rodzin mocno związanych z Kościołem Katolickim, a ich rodzice byli lub są związani z jakąś wspólnotą religijną. Zaś 5 osób wskazało, że ich rodzinny w mniejszym lub większym stopniu praktykowały deklarowaną wiarę i byli związani ze zwyczajami i tradycjami religijnymi. Jedynie dwie respondentki zadeklarowały, że religijność w ich rodzinach miała marginalny charakter. W tym kontekście podkreślano rolę seniorów, krewnych czy osób duchownych, którzy byli przedstawiani w większości jako autorytety moralne i religijne i ci, którzy przekazali chrześcijańskie dziedzictwo. Jednakże większość badanych dostrzega słabości tradycyjnej religijności i poszukuje swojego sposobu jej praktykowania i przeżywania.

Transmisja wartości w rodzinach to zagadnienie, które okazuje się mieć istotny wpływ nie tylko na pojedyncze osoby czy sfery ich życia, ale stanowi kluczowy proces kształtujący szereg wzorców, postaw, decyzji i działań zarówno indywidualnych jak i społecznych. Jak wskazuje ostatni raport CBOS na temat wychowania dzieci „dla części młodych ludzi konieczność poświęcenia własnych pasji na rzecz wychowania dziecka może być zniechęcająca. Obserwując współczesne podejście do rodzicielstwa, niektórzy rezygnują

⁴²⁹ A. Grün, *Jak pokonać wypalenie zawodowe: odzyskaj radość z pracy i rozpal kreatywność*, Kraków 2021, s. 11-35; M. Schulte-Markwort, *Wypalone dzieci: o presji osiągnięć i pogoni za sukcesem*, Słupsk 2017, s. 79-90.

⁴³⁰ A.M. Molesztak, *Dynamika współczesnej rodziny*, „Horyzonty Wychowania” 2017, t. 16, nr 38, s. 84.

z decyzji o posiadaniu potomstwa. Z drugiej strony można przypuszczać, że wartości i postawy kształtowane dziś u dzieci zaprocentują w przyszłości, wpływając zarówno na jakość relacji rodzinnych, jak i funkcjonowanie na rynku pracy”⁴³¹.

Podjęte badania budzą nadzieję, że kolejne pokolenie wychowywane przez obecnych studentów, lepiej wyedukowanych w obszarze relacji i psychologii, będzie bardziej troszczyć się o jakość i klimat życia rodzinnego niż o kwestie materialne. Jednakże transmisja wartości nie ogranicza się jedynie do rodziny, ani nie można pozostawić rodziców samych wobec tak ważnego i wymagającego zadania. Jak wskazał J. Mariański: „Rodzina odgrywa najważniejszą rolę w procesie wychowania, jednak nie funkcjonuje w oderwaniu od innych instytucji, takich jak szkoła, Kościół, grupy rówieśnicze, organizacje społeczne czy media. Jeśli brakuje współpracy między tymi podmiotami, efektywność wychowania w rodzinie maleje, a w niektórych przypadkach może to prowadzić do zaburzeń w kształtowaniu osobowości dziecka”⁴³².

Podjęmowane badania, jak i przywołane refleksje badaczy przemian przekazu i preferencji wartości, ukazują potrzebę holistycznego postrzegania roli rodziny i integralnego wspierania jej członków w ich zadaniach. Przedłożony przegląd literatury oraz obraz z badań własnych wskazują także na potrzebę rozwijania współpracy pomiędzy podmiotami kształtującymi wartości i postawy młodego pokolenia, by kształtować społeczeństwo nie tylko lepiej wyedukowane i rozwinięte, ale także bardziej wrażliwe, sprawiedliwe i przyjazne. Stąd konieczne jest współdziałanie instytucji państwowych, edukacyjnych, organizacji pozarządowych, które dzięki połączeniu działań są w stanie ulepszać istniejące formy wsparcia rodzin i tworzyć nowe podmioty i strategie, które pozwolą rodzicom łatwiej i efektywniej kształtować postawy obywatelskie i przyczyniać się do pomnażania dobra wspólnego. Transmisja aksjologiczna jest procesem niezwykle istotnym, stąd potrzeba wspólnego trudu, wysiłku i zaangażowania w przekaz wartości, gdyż to one mogą stać się silnym fundamentem zabezpieczającym dobro wszystkich i każdego z osobna.

⁴³¹ Por. M. Bożewicz, *Polacy o wychowaniu dzieci*, dz. cyt., s. 13.

⁴³² Por. J. Mariański, *Rodzina - co się z nią dzieje?*, dz. cyt., s. 413.

Zakończenie

Proces transmisji wartości w rodzinach wydarza się z pokolenia na pokolenie już od początków historii ludzkości, jednakże ostatnie dekady cechują się nieznanym dotąd tempem zmian cywilizacyjnych, przez co wybieranie pomiędzy rozwojem zawodowym, osobistym a budowaniem relacji rodzinnych, zaczyna być konfliktujące. Redefinicji ulega zarówno samo rozumienie rodziny jak i metody czy formy transmisji aksjologicznej. Wartościami na szczycie hierarchii wartości badanej próby okazały się rodzina, pomoc innym, rozwój intelektualny, spokój, zgoda, wiara. Jednakże droga do ich realizacji wymaga współdziałania nie tylko rodziców i członków rodzin, ale także obecnych w społeczeństwie podmiotów, których celem jest edukacja, wspieranie rozwoju, kształtowanie wartości, przekonań i norm.

Rozdziały pierwszy i drugi, przedstawiły szczegółowo dynamikę zmian oddziałujących na współczesne rodziny takich jak m.in. globalizacja, rewolucja informacyjna oraz ukazały typy i formy rodzinnej koegzystencji, a także ich znaczenie dla transmisji wartości. Kolejno rozdział drugi zaprezentował koncepcje wartości w naukach społecznych, odnosząc się m.in. do teorii Rokeacha, Schwartza, Sprangera czy Hartmanna. Szczególne miejsce poświęcono fenomenologicznej koncepcji typologii wartości autorstwa Maxa Schelera, gdyż stała się ona podstawą dla badań własnych. Podejście fenomenologiczne zakłada, że wartości nie zmieniają się, lecz są stałe, co wyróżnia się na tle innych ujęć. Wydało się interesującym, zbadanie jak wybrana próba studentów z pokolenia Z odnosi się do kwestii rozumianych jako niezmiennie i istniejące obiektywnie. Kolejno rozdział trzeci przedstawiał szczegółowe założenia własnych badań w oparciu o mieszaną metodologię ilościowo-jakościową. Triangulacja metody sondażu diagnostycznego zastosowanej przy użyciu techniki ankiety oraz metody wywiadu prowadzonego techniką wywiadu pogłębionego (IDI) umożliwiło uzyskanie szerokiej wiedzy na temat transmisji wartości w rodzinach badanych. Na podstawie podjętego przeglądu literatury naukowej i badań własnych wykonanych w ramach niniejszej rozprawy doktorskiej można wyróżnić kilka istotnych wskazań dla praktyki wychowawczej i edukacyjnej.

Pierwszą istotną obserwacją poczynioną w odniesieniu do przedmiotu niniejszej pracy jest podkreślenie ważności i docenienie znaczenia jakości relacji kształtowanych w rodzinie pochodzenia. Jak wskazują wyniki badań przywoływanych w pierwszych dwóch rozdziałach, odniesienia do pierwotnych obiektów, rodziców i opiekunów oddziałują w kluczowy sposób

na późniejsze relacje. Klimat domu rodzinnego w znaczący sposób wpływa na rozwój poznawczy i emocjonalny człowieka dzięki czemu może służyć rozwojowi zasobów, ułatwianiu adaptacji do wyzwań rozwojowych, zawodowych i społecznych lub przeciwnie może utrudniać oraz powodować dystres czy regresję. Badani w czasie wywiadów wskazywali, że atmosfera rodziny pochodzenia była jednym z najistotniejszych czynników sprzyjających internalizacji lub dyskontynuacji w kontekście transmitowanych wartości. Jak wskazuje M. Czub: „badania potwierdzają, że jednymi z najważniejszych czynników przyczyniających się do kształtowania się wzorców przywiązania dających poczucie bezpieczeństwa jest harmonia w związku rodziców oraz niski poziom stresu u obojga”⁴³³.

Ważna wydaje się zatem osobista praca nad integracją i permanentnym rozwojem rodziców, doskonaleniem umiejętności w zakresie regulacji i ekspresji emocji oraz podnoszenie samoświadomości i zdolności mentalizacji. W zależności od postaw rodziców, sposobu przeżywania codzienności, jej wyzwań oraz stylu komunikacji między członkami rodziny, dzieci wytwarzają wewnętrzne koncepty, spostrzeżenia i skojarzenia, które wpływają na późniejsze kluczowe i codzienne decyzje. Sposoby radzenia sobie z wyzwaniami i trudnościami przed jakimi stają współcześnie młodzi dorośli, stanowią wypadkową zaobserwowanych i przejętych w procesie wychowania wartości, norm, strategii rozwiązywania problemów oraz własnych intuicji. Dlatego ważne z punktu widzenia oddziaływań wychowawczych w rodzinie, szkole i innych podmiotach życia społecznego są ukazywanie znaczenia dialogu i relacji w rodzinie. Może zawierać się to w promowaniu troski o codzienne rozmowy, stałego kontaktu i komunikacji między członkami rodziny, która zapewnia zrozumienie i wsparcie, a zarazem nie przestaje wymagać i wychowywać. Komunikacja oparta na empatii i uważności ułatwia budowanie głębokich więzi, a to dzięki nim można kształtować dzieci i młodzież we właściwym kierunku. Badania wykazały, że niedostateczny dialog w rodzinach prowadzi do osłabienia więzi emocjonalnych i braku wewnętrznej spójności aksjologicznej⁴³⁴. Jak wynika z obserwacji, instytucje edukacyjne mogą przeciwdziałać temu zjawisku poprzez organizację warsztatów i programów wspierających rozwój umiejętności komunikacyjnych. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że dialog sprzyja internalizacji wartości, zwłaszcza gdy opiera się na wzajemnym zrozumieniu i szacunku⁴³⁵. Wyniki badań wskazują, że brak gotowości rodziców do rozmowy o trudnych

⁴³³ M. Czub, *Specyfika relacji dziecka z ojcem w pierwszych latach życia z perspektywy teorii przywiązania*, dz. cyt., s. 80–81.

⁴³⁴ Por. M. Szymański, *Przemiany wartości w zmieniającym się społeczeństwie*, dz. cyt., s. 5-14.

⁴³⁵ Por. K. Popielski, *Człowiek, wartości, sens*, dz. cyt., s. 62; R. Skrzypniak, *Interdyscyplinarne rozważania o wychowaniu, wartościach i rodzinie*, dz. cyt., s. 149-159.

tematach, takich jak kryzysy rodzinne, śmierć bliskiej osoby czy rozwody, wpływa na obniżenie jakości relacji rodzinnych⁴³⁶, co wybrzmiało także podczas wywiadów pogłębionych. Z tego względu rekomenduje się, aby szkoły i uczelnie organizowały cykle warsztatów dla rodziców i studentów z zakresu komunikacji emocjonalnej oraz rozwiązywania konfliktów.

Kolejną kwestią istotną dla transmisji wartości jest spójność pomiędzy wskazywanymi w rodzinie wartościami, a ich codzienną implementacją. Badani wskazywali, że cenią rodziców za poświęcony czas i przykład jaki dali im swoimi postawami, bądź przeciwnie czują żal czy złość wobec niespójności postaw dorosłych i wymagań, jakie im stawiano. Wartość wspólnie spędzanego czasu ma nieocenioną siłę wychowawczą. Jak wskazuje H. Domański: „Międzypokoleniowa konwersja kapitału kulturowego zaczyna się od wczesnego dzieciństwa, od czytania dzieciom książek, chodzenia do filharmonii, oglądania kształcących programów w telewizji i spędzania razem wolnego czasu. Staje się jednym z wymiarów edukacji, szczególnie istotnej dla rozwoju poznawczego i gotowości szkolnej dziecka. Stąd wychowywanie dzieci w duchu „wysokiej” kultury związane jest z preferowaniem tych form aktywności przez samych rodziców”⁴³⁷.

Rodzice wskazywani byli jako kluczowe autorytety dla badanych, stąd być może na co dzień nie doceniana wartość wspólnego spędzania czasu i bycia autentycznym okazała się kluczowa dla młodych dorosłych. Coraz częściej obserwuje się przemianę rozumienia autorytetów w pokoleniu Z, na znaczeniu tracą instytucje czy osoby piastujące ważne funkcje. Kluczowy wpływ mają ci, którzy są obecni w codzienności badanych. Zadaniem rodziców i krewnych jest podjęcie roli autorytetów, nawet jeśli za takie się nie uważają. W obecnej dobie autorytet to osoba autentyczna i bliska, a zarazem budząca ufności i osiągająca pewne dobra czy pozycje. Instytucje edukacyjne powinny wspomagać wychowanie do autentycznych postaw obywatelskich i działań wartościowych moralnie. Pomocne w tym obszarze byłoby łączenie przekazu wiedzy ze spotkaniami z osobami stanowiącymi autorytet dzięki osiągnięciom naukowym, biznesowym czy działaniom na rzecz lokalnych społeczności. Młodzież potrzebuje inspirujących przykładów praktycznych działań i wzorców ich zastosowania. Sale szkolne i uniwersyteckie wydają się być adekwatną przestrzenią na tego typu oddziaływania wychowawcze i wymianę doświadczeń.

⁴³⁶ Por. D. Musiał, *Rola komunikacji w budowaniu relacji między dorastającymi a rodzicami*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2019, t. 38, nr 2, s. 18-44.

⁴³⁷ H. Domański, D. Przybysz, K.M. Wyrzykowska, K. Zawadzka, *Praktyki wychowawcze a transmisja wzorów kulturowych w rodzinie*, „Kultura i społeczeństwo” 2022, t. 66, nr 1, s. 126.

Istotne jest także ukazywanie potrzeby i roli relacji międzypokoleniowych. Dziadkowie i seniorzy w rodzinie mają do zaoferowania młodemu pokoleniu swój czas, wiedzę, doświadczenie życiowe, co może ubogacać i przyczyniać się do transmisji wartości, dziedzictwa rodzinnego i kulturowego. Ważne jest, aby promowano szacunek wobec seniorów i wartość osób starszych. Instytucje edukacyjne powinny zachęcać do troski o więzi międzypokoleniowe, sprzyjać integracji i aktywizacji seniorów oraz umożliwiać realizację inicjatyw na rzecz osób starszych oraz we współpracy z instytucjami służącymi seniorom wspomagać ich aktywne uczestnictwo w przestrzeni społecznej. Wartościowe jest także podejmowanie inicjatyw edukacyjnych ze strony podmiotów edukacyjnych wobec seniorów, realizowanych przez młodzież i osoby studiujące, takie działania mogą być praktycznym zastosowaniem postulatu zacieśniania więzi międzypokoleniowych⁴³⁸ i obopólnych korzyści z zastosowanie np. metody service-learning.

Dynamiczny rozwój technologii i mediów przeobraził świat analogowy znany rodzicom badanych w zupełnie nowy cyfrowy obszar. Media, portale społecznościowe i Internet są obecnie głównymi źródłami informacji, ale również miejscami promocji wartości, które mają różne kwalifikacje moralne. W literaturze pedagogicznej wskazuje się na konieczność rozwijania kompetencji cyfrowych oraz edukacji medialnej, aby młodzież mogła świadomie selekcjonować treści wartościowe i unikać tych, które mogą zniekształcać ich postawy⁴³⁹. Duże znaczenie w tym obszarze mają zarówno rodzice, którzy poprzez rozmowy i narzędzia kontroli rodzicielskiej powinni monitorować jakość treści przeglądanych przez dzieci i młodzież, ale także instytucje edukacyjne i NGO powinny wskazywać na to, co dobre i przestrzegać przed zagrożeniami. Mimo iż młodzież w szkołach średnich czy osoby studiujące są bardzo dobrze zaznajomione z możliwościami, jakie stwarza Internet, to jednak osiągają dojrzałość emocjonalną później, stąd warto rozmawiać i tworzyć przestrzenie wsparcia i pomocy wobec cyberuzależnień i zagrożeń. Propozycje działań mogą obejmować organizowanie warsztatów z zakresu edukacji medialnej, krytycznego myślenia oraz analizy treści cyfrowych. Działania te powinny obejmować zarówno analizę przekazów medialnych podczas zajęć akademickich jak i naukę rozpoznawania manipulacji oraz dezinformacji czy rozwój refleksji etycznej, co może umożliwić bezpieczniejsze korzystanie z nowych technologii. Nauczyciele,

⁴³⁸ Por. K. Białożyty, N.G. Piłkuła, *Education for the elderly in times of social change*, „Szkoła - Zawód - Praca” 2019, nr 18, s. 295–303; N. Piłkuła, *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*, dz. cyt., s. 169–181; T. Różański, *Współczesna rodzina jako środowisko życia i aktywności osób starszych. Wybrane kwestie*, „Teologia i Człowiek” 2017, t. 40, nr 4, s. 226–236.

⁴³⁹ Por. G. Cęcelek, M. Gogolewska-Tońska, *Rola edukacji medialnej w procesie przygotowania dzieci i młodzieży do racjonalnego korzystania z przestrzeni wirtualnej*, dz. cyt., s. 38–52.

wychowawcy i wykładowcy powinni być przygotowani do podejmowania rozmów na temat treści, z jakimi styka się młode pokolenie, co wymaga zadbania o szkolenie kadry pedagogicznej i edukacyjnej na każdym szczeblu.

Następnie pojawia się potrzeba poszerzenia działań edukacyjnych i wychowawczych w celu wdrażania edukacji aksjologicznej na każdym etapie kształcenia. Edukacja aksjologiczna powinna stanowić integralny element programu nauczania, gdyż młodzież coraz częściej doświadcza rozmycia wartości w świecie postmodernistycznym⁴⁴⁰. Wyniki badań wskazują, że studenci cenią wartości takie jak rodzina, relacje międzyludzkie oraz szacunek dla innych, ale napotykają trudności w ich realizacji na co dzień. Dlatego instytucje edukacyjne powinny tworzyć środowisko sprzyjające rozwijaniu wartości, m.in. poprzez zajęcia z etyki, filozofii czy retoryki klasycznej⁴⁴¹. Implementacja aksjologii powinna dokonywać się poprzez łączenie metod aktywizujących np. debaty oksfordzkie czy omówienia studiów przypadków z warsztatami prowadzonymi przez ekspertów z różnych dziedzin naukowych.

Rodzina jako podstawowe środowisko transmisji wartości nie może działać w oderwaniu od innych instytucji społecznych, takich jak szkoła, kościół czy organizacje pozarządowe⁴⁴². Ważna w tym kontekście wydaje się także katecheza szkolna i działania pastoralne, które dobrze przeprowadzone mogą sprzyjać promowaniu godności człowieka, dobra wspólnego, odpowiedzialności za życie społeczne, solidarności, pomocniczości czy integralnej ekologii. Działalność pastoralna kościoła ma spore znaczenie dla kształtowania wartości moralnych i religijnych, które uczą szacunku dla innych, prawdomówności, uczciwości i miłości do drugiego człowieka. Ważne wydaje się jednak podejście bardziej integralne i inkluzywne, które może pomóc przeżywać katolicyzm w sposób bardziej zinterioryzowany, a mniej zewnętrzny czy tradycyjny.

Potrzeba zatem wielowymiarowych i strategicznych działań na rzecz rodziców i rodzin ze strony instytucji państwowych, zwłaszcza oświatowych oraz organizacji pozarządowych. Wartości moralne i prospołeczne kształtują się skuteczniej, gdy młodzież może obserwować pozytywne wzorce w środowisku szkolnym⁴⁴³. Współpraca nauczycieli, rodziców i specjalistów z zakresu wychowania może znacząco zwiększyć skuteczność przekazu

⁴⁴⁰ Por. Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, dz. cyt., s. 6–9.

⁴⁴¹ Por. W. Cichoń, *Aksjologiczne podstawy teorii wychowania*, dz. cyt., s. 6.

⁴⁴² Por. G. Kosiba, M. Gacek, A. Bogacz-Walancik, A. Wojtowicz, *Zachowania prozdrowotne a satysfakcja z życia studentów kierunków nauczycielskich*, dz. cyt., s. 80-91.; J. Mariański, *Religijność maturzystów puławskich w procesie przemian*, dz. cyt., s. 230–248.

⁴⁴³ Por. J. Mariański, *Rodzina - co się z nią dzieje?*, dz. cyt., s. 379–410.

aksjologicznego. Działania te powinny obejmować promocję polityki prorodzinnej, utworzenie agend na szczeblach samorządowych i lokalnych służących rodzinom. Istnieją w Polsce centra pomocy rodzinie, ale wciąż potrzeba jeszcze lepszej strategii promocyjnej tego rodzaju instytucji oraz ułatwienia dostępu do bezpłatnej i integralnej pomocy psychologicznej, pedagogicznej a także wychowawczej. Ważne jest organizowanie inicjatyw mających za zadanie integrację rodzin i instytucji pozarządowych oraz podmiotów państwowych w celu zapewniania holistycznego wsparcia, przekazu wartości moralnych i prospołecznych, które są raczej powszechnie akceptowane niezależnie od wizji, misji czy afiliacji danej organizacji. Przykładem takich akcji mogą być działania charytatywne, wolontariaty, jak również działania na rzecz mniejszości. Mogą one stać się zarówno przestrzenią przekazu wartości moralnych i prospołecznych, jak i kooperacji poszczególnych podmiotów. Zaangażowanie w życie społeczności lokalnych sprzyja rozwijaniu wartości takich jak empatia, odpowiedzialność i solidarność, ponadto pobudza kreatywność⁴⁴⁴. Badania wykazały, że studenci, którzy uczestniczyli w działaniach prospołecznych, wykazywali wyższą zgodność między deklarowanymi wartościami a rzeczywistymi działaniami⁴⁴⁵.

Nie sposób wyróżnić wszystkich wskazań mających na celu wspomaganie i rozwój transmisji wartości w rodzinach. Jednakże zaprezentowane powyżej implikacje dla praktyki edukacyjnej mogą stać się inspiracją do przyszłych badań. Szczególnie interesujące wydaje się rozszerzenie obszaru badawczego o perspektywę przemian transmisji wartości na przestrzeni trzech pokoleń w rodzinach. Podjęcie takich badań umożliwiłoby uzyskanie szerszego obrazu zachodzących przemian i identyfikację nowych trendów w obrębie tych samych rodzin. Innym ciekawym kierunkiem badawczym byłoby zastosowanie badań panelowych nad preferencjami i realizacjami wartości przez młodych dorosłych na przestrzeni kolejnych lat. Wówczas można będzie jeszcze dokładniej określić wpływ transmisji wartości w rodzinach pochodzenia na to, co ważne dla kolejnego pokolenia Polaków.

⁴⁴⁴ J.M. Łukasik, K. Jagielska, A. Mróz, P. Koperna, *Kompetencja kreatywna młodzieży w perspektywie zrównoważonego rozwoju*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia” 2021, t. 34, nr 2, s. 66–79.

⁴⁴⁵ Por. J. Kędzior, *Wartości, którymi kierują się dzisiejsi studenci (na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego)*, dz. cyt., s. 215–229.

Bibliografia

- Aarelaid-Tart A., *Cultural Trauma and Life Stories*, Helsinki 2006.
- Adamczyk M., *Style przywiązania a psychospołeczne funkcjonowanie młodzieży w oparciu o studia przypadków*, „Psychoterapia” 2016, t. 178, nr 3.
- Adamek I., *Wychowanie do życia wartościowego w: Dziecko, rodzina, wychowanie: wybrane konteksty*, A. Błasiak, E. Dybowska, J. Karbowniczek (red.), seria „Wokół Rodziny”, Kraków 2015.
- Alexander B., *The Globalisation of Addiction*, New York 2008.
- Andrzejewska A., *Aktywność młodzieży w mediach społecznościowych: perspektywa osobowa, społeczna i kulturowa*, „Społeczeństwo, Edukacja, Język: zeszyty naukowe PWSZ w Płocku” 2021, t. 14, nr t. 2.
- Arnett J., *Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens Through the Twenties*, „The American psychologist” 2000, t. 55, nr 5.
- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2004.
- Babbie E., *Praktyka badań społecznych*, Wadsworth 2013.
- Banaszak S., *Jakość i ilość. O wzajemnym uzupełnianiu się i wykluczaniu podejść badawczych, w: Podejścia metodologiczne w pedagogice. Koncepcje – badania – wyniki*, A. Budniak, M. Mnich (red.), Katowice 2019.
- Barabas M., *Autorytety w życiu współczesnej młodzieży*, „Edukacja-Technika-Informatyka” 2019, t. 10, nr 3.
- Barni D., Zagrean I., Russo C., Danioni F., *Intergenerational Transmission of Values: From Parent–Child Value Similarity to Parent–Child Value Continuity*, „Journal of family issues” 2024, t. 45, nr 4.
- Bartkowski J., *Opinia publiczna a zmiana populistyczna w Polsce*, w: *Wartości w działaniu*, M. Marody (red.), Warszawa 2021.
- Bartocha-Galik *Współczesna rodzina - kryzys czy przemiana?*, w: *Współczesna rodzina - kryzys czy przemiana?*, J. Stala (red.), Kraków 2019.
- Basak A.M., *Zaspokajanie potrzeb i socjalizacja dziecka w rodzinie*, „Pedagogika rodziny” 2011, t. 1, nr 3 i 4.
- Bauman Z., *Płynna nowoczesność*, Kraków 2006.

- Bąk-Sosnowska M., Holecki T., *Overstimulation and its consequences as a new challenge for global healthcare in a socioeconomic context*, „Pomeranian Journal of Life Sciences” 2022, t. 68, nr 1.
- Beck U., *Spółeczeństwo ryzyka: w drodze do innej nowoczesności*, Warszawa 2002.
- Bek D., Sitarz O., Jaworska-Wieloch A., *Gdy azyl staje się więzieniem – przeciwdziałanie przemocy domowej w warunkach kwarantanny i izolacji*, „Forum Polityki Kryminalnej” 2021, nr 1.
- Bekemans L., Martin de la Torre V., *Robert Schuman’s Concept of “European Community”: What Lessons for Europe’s Future?*, „On-line journal modelling the new Europe” 2018, nr 28.
- Bereza B., Szymczuk D., *Psychologiczne uwarunkowania prawidłowych relacji w rodzinie*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2016, t. 28, nr 4.
- Bereźnicka M., *Wychowanie dziecka we współczesnej rodzinie*, Kraków 2014.
- Białożył K., Piłkuła N.G., *Education for the elderly in times of social change*, „Szkoła - Zawód - Praca” 2019, nr 18.
- Bikmetov E., Mustaeva F., Galimullina N., Sizonenko Z., *Family and Educational Institutions In The Formation Of Value Orientations Of Youth*, „European Proceedings of Social and Behavioural Sciences” 2020, t. Humanistic Practice in Education in a Postmodern Age.
- Blachnicka-Ciacek D., *Młodzi Polacy wobec zmian klimatycznych*, 1/2020, Warszawa 2020.
- Błasiak A., *Aksjologiczne aspekty procesu wychowania: wybrane zagadnienia*, Kraków 2009.
- Błasiak A., *Kultura pedagogiczna rodziców jako czynnik sprzyjający kształtowaniu i wzmocnianiu rezyliencji u dzieci*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2024, t. 19, nr 2 (73).
- Błasiak A., *Młodzież wobec wartości*, „Horyzonty Wychowania” 2017, t. 3, nr 6.
- Błasiak A., *Oddziaływania wychowawcze w rodzinie: zagadnienia wybrane*, Kraków 2012.
- Boguszewski R., *Aktualne problemy i wydarzenia zrealizowanych w latach 2005–2019*, Warszawa, 2020.
- Boguszewski R., *Alternatywne modele życia rodzinnego w ocenie społecznej*, Komunikat z badań CBOS, 42/2019, Warszawa 2019.
- Boguszewski R., *Co stanowi o udanym życiu?*, Komunikat z badań CBOS, 167/2014, Warszawa 2014.
- Boguszewski R., *Stosunek Polaków do rozwodów*, Komunikat z badań CBOS, 7/2019, Warszawa 2019.

- Boguszewski R., *Stosunek Polaków do wybranych zjawisk i zachowań kontrowersyjnych moralnie*, Komunikat z badań CBOS, 165/2021, Warszawa 2021.
- Borowska B., *Kształtowanie charakteru nastolatków w grupie rówieśniczej*, w: *Dziecko w przestrzeni życia społecznego*, J. Daszykowska, A. Łuczyński (red.), Stalowa Wola 2013.
- Bożewicz M., *Polacy o wychowaniu dzieci*, Komunikat z badań CBOS, 125/2022, Warszawa 2022.
- Bożewicz M., *Zmiany religijności Polaków po pandemii*, Komunikat z badań CBOS, 85/2022, Warszawa 2022.
- Brągiel J., Janke A., Kawula S., *Pedagogika rodziny: obszary i panorama problematyki*, Toruń 2006.
- Brejza K., *TikTok jako współczesne źródło wiedzy*, „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 2022, nr 2(62).
- Breś S.D.-, „*Nowe uzależnienia*” – wprowadzenie w tematykę uzależnień behawioralnych, „*Studia Paedagogica Ignatiana*” 2023, t. 26, nr 2.
- Brinkmann S., *Poczuj grunt pod nogami. Jak uciec z pułapki samorozwoju?*, Kraków 2019.
- Budzyńska E., *Międzypokoleniowe więzi w rodzinie: studium socjologiczne rodzin polskich i słowackich*, Katowice 2018.
- Budzyńska E., *Rodzina jako wartość? Dylematy socjologa*, w: *Rodzina jako wartość: wzory, modele, redefinicje*, Toruń 2015.
- Bullivant S., *Europe's Young Adults and Religion: Findings from the European Social Survey (2014-16) to inform the 2018 Synod of Bishops*, St Mary's University Twickenham London 2018.
- Bullivant S., Knowles C., Vaughan-Spruce H., Durcan B., *Why Catholics Leave, What They Miss, and How They Might Return*, New York 2019.
- Cęcelek G., Gogolewska-Tośka M., *Rola edukacji medialnej w procesie przygotowania dzieci i młodzieży do racjonalnego korzystania z przestrzeni wirtualnej*, „*Kultura i Wychowanie*” 2022, t. 21, nr 1.
- Chałas K., *Wychowanie ku wartościom: elementy teorii i praktyki. T. 1, Godność, wolność, odpowiedzialność, tolerancja*, Kielce 2003.
- Chałas K., Maj A., *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, Radom 2016.
- Charchuła J., *Socjalizacja adolescentów w rodzinie - perspektywa socjologiczna*, w: *Wokół rodziny i dziecka: wybrane zagadnienia z teorii i praktyki*, E. Dybowska, M. Prucnal-Wójcik (red.), Kraków 2017.

- Ciarcńska K., *Ontologizm miłości w filozofii Maxa Schelera*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2017, t. 26, nr 3.
- Cichoń W., *Aksjologiczne podstawy teorii wychowania*, Kraków 1980.
- Ciechowska M., *Wybrane metody jakościowe w badaniach pedagogicznych*, Kraków 2018.
- Cieciuch J., *Kształtowanie się systemu wartości: od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Stare Kościeliska 2013.
- Cnaan R.A. i in., *Student Values, Religiosity, and Pro-Social Behaviour: A Cross-National Perspective*, „Diaconia Göttingen, Germany” 2012, t. 3, nr 1.
- Coraz więcej studentów uczy się i pracuje jednocześnie - Forum Akademickie: <https://forumakademickie.pl/zycie-akademickie/coraz-wiecej-studentow-uczy-sie-i-pracuje-jednoczesnie/> [30 luty 2023].
- Creswell J., *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, Los Angeles 2013.
- Cudak H., *Rola matki w zaspokajaniu potrzeb emocjonalnych dzieci*, „Pedagogika Rodziny” 2012, t. 2, nr 1.
- Cudak S., *Znaczenie więzi emocjonalnych w rodzinie dla prawidłowego funkcjonowania dzieci*, „Pedagogika Rodziny” 2012, t. 2, nr 4.
- Czub M., *Specyfika relacji dziecka z ojcem w pierwszych latach życia z perspektywy teorii przywiązania*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2014, t. 13, nr 3.
- Dakowicz L., *Relacje z rodzicami w percepcji białostockiej młodzieży*, w: *Dylematy życia rodzinnego. Diagnoza i wsparcie*, M. Szyszka (red.), Lublin 2016.
- Dakowicz L., *System wartości studentów*, w: *Etos nauczyciela w jednoczącej się Europie*, A. Kotusiewicz (red.), Białystok 2004.
- Dakowicz L., Dakowicz A., *Postawy rodzicielskie małżonków o wyższym i niższym poziomie samoakceptacji*, „Pedagogika Społeczna” 2019, nr 1(71).
- Derdziuk A., *Formacja moralna a formacja sumienia* w: *Formacja moralna, formacja sumienia*, J. Nagórny, T. Zadykiewicz (red.), Lublin 2006.
- Derdziuk A., *Prawda, dobro, sumienie – u podstaw odpowiedzialności społecznej*, Lublin 2011.
- Dębski M., Bigaj M. (red.), *Granie na ekranie: młodzież w świecie gier cyfrowych*, Gdańsk 2020.
- Długi młodych Polaków - co wiemy o ich zadłużeniu?: <https://e-kruk.pl/blog/z-jak-zadluzony-o-dlugach-mlodych-polakow-z-pokolenia-z/#:~:text=Pod%20koniec%20lipca%202023%20r,pokolenia%20Z%20wynosi%207637%20z%C5%82.> [20 luty 2024].

- Długosz P., *Trauma transformacji w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2019, nr 1.
- Domański H., Przybysz D., Wyrzykowska K.M., Zawadzka K., *Praktyki wychowawcze a transmisja wzorów kulturowych w rodzinie*, „Kultura i społeczeństwo” 2022, t. 66, nr 1.
- Domaszk A., *Upbringing children for using new communication tools in catholic families*, „Annuario iuris canonici” 2016, nr 3.
- Doniec R., *Socjalizacja rodzinna w kontekście przemian współczesnej rodziny w Polsce*, w: *Współczesna rodzina polska – jej stan i perspektywy*, H. Cudak, H. Marzec (red.), Mysłowice 2005, t.6.
- Dubis M., *Style wychowania w rodzinie a preferowane przez młodzież cele życiowe i wartości*, „Wychowanie w Rodzinie” 2016, t. XIII, nr 1.
- Dubis M., *Współpraca: nauczyciel – uczeń – rodzic. Wymiary relacji wychowawczej i edukacyjnej*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2019, t. 22, nr 1.
- Dubis M., *Zmiany pokoleniowe w realizacji funkcji rodzinnych na podstawie badań studentów i ich rodziców*, „Wychowanie w Rodzinie” 2018, t. XVIII, nr 2.
- Dudkowski-Sadowska A., *Aktywność fizyczna i zdrowie polskiej młodzieży jako wartości*, „Zeszyty naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2021, t. 64, nr 4.
- Dušaníc S., Turjačanin V., *Socijalne identifikacije mladih u relaciji sa porodičnom afektivnom vezanošću i roditeljskim ponašanjima*, „Psihološka istraživanja” 2018, t. 21, nr 1.
- Dybowska E., *Socjalizacja w rodzinie i kultura konsumpcyjna*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2019, t. 22, nr 2.
- Dykalska-Bieck D., Zawadzka A., *Wartości rodziców i tendencje materialistyczne dzieci*, „Chowanna” 2013, nr 40 (1).
- Dziewiecki M., *Empatia i asertywność jako korelaty dojrzałości człowieka*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 2002, t. 6, nr 2.
- Elżanowska H., *Międzypokoleniowa transmisja wartości w rodzinie.*, „Studia z psychologii w KUL” 2012, t. 18.
- Erikson E.H., *Dopełniony cykl życia*, Gliwice 2012.
- Fal A., *Alkohol w Polsce. Kontekst społeczny, rynkowy i legislacyjny*, Warszawa 2020.
- Fihel A., Kielkowska M., Radziwinowiczówna A., Rosińska A., *Determinanty spadku płodności w Polsce – próba syntezy*, „Studia Demograficzne” 2017, nr 2(172).
- Flick U., *Jakość w badaniach jakościowych*, Warszawa 2011.
- Flick U., *Projektowanie badania jakościowego*, Warszawa 2010.

- Flis J., *Co ze mną nie tak? O życiu w dysfunkcyjnym domu, środowisku, w Polsce i o tym, jak sobie z tym (nie)radzimy*, Kraków 2023.
- Franciszek, *Adhortacja apostolska Amoris laetitia*, Rzym 2016.
- Franciszek, *Wymagania i pasja: o wychowaniu chrześcijańskim*, Kraków 2013.
- Frankl V., *Człowiek w poszukiwaniu sensu*, Warszawa 2009.
- Fromm E., *Mieć czy być?*, Poznań 1995.
- Furman M., *Immanuel Kant's Ethics versus Max Scheler's Ethics*, „Analiza i Egzystencja” 2019, t. 48.
- Gawda B., Czubak K., *Style przywiązania a cechy zaburzeń osobowości*, „Studia Psychologica: Theoria et praxis.” 2012, t. 12, nr 2.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość: „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2007.
- Glińska-Neweś A., Escher I., *Analiza treści w badaniach zjawisk społecznych w organizacji.*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2018, t. 6, nr 3.
- Gnitecki J., *Zarys metodologii badań w pedagogice empirycznej*, Zielona Góra 1993.
- Gołębiowski A., *Problem osamotnienia i opuszczenia dziecka w rodzinie wyzwaniem dla współczesnej praktyki edukacyjnej – perspektywa humanistyczna*, w: *Kultura pedagogiczna współczesnej rodziny*, J. Cichla, J. Herberger, B. Skwarek (red.), Głogów 2010.
- Gos A., *Znaczenie postaw wobec małżeństwa i rodziny w budowaniu relacji interpersonalnych*, „Fides et Ratio” 2014, t. 1, nr 17.
- Górecka J., *Inkarnacje tożsamości młodzieży w przestrzeni mediów społecznościowych*, „Kultura-Społeczeństwo-Edukacja” 2023, t. 24, nr 2.
- Górny Z., *Diagnoza problemów społecznych uczniów katowickich szkół – zagrożenia i szanse profilaktyki społecznej*, w: *Diagnoza problemów społecznych i monitoring polityki społecznej dla aktywizacji zasobów ludzkich w Katowicach*, A. Bartoszek, K. Czekaj, D. Głębocka (red.), Katowice 2012.
- Grabowska M., *Dlaczego Polacy odchodzą z Kościoła?*, Komunikat z badań CBOS, 105/2022, Warszawa 2022.
- Grabowska M., *Polski pejzaż religijny – z bliższego planu*, Komunikat z badań CBOS, 91/2022, Warszawa 2022.
- Grabowska M., *Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa*, Komunikat z badań CBOS, 144/2021, Warszawa 2021.

- Grewiński M., *Transformation of social policy in Poland in the background of europeization of social solutions*, „Social Policy Issues” 2020, nr 19.
- Grün A., *Jak pokonać wypalenie zawodowe: odzyskaj radość z pracy i rozpal kreatywność*, Kraków 2021.
- Grzelak S. (red.), *Vademecum skutecznej profilaktyki problemów młodzieży: przewodnik dla samorządowców i praktyków oparty na wynikach badań naukowych.*, Warszawa 2015.
- Gudkova S., *Wywiad w badaniach jakościowych*, w: *Badania jakościowe. T. 2. Metody i narzędzia*, D. Jemielniak (red.), seria „Metodologia”, Warszawa 2012.
- GUS Departament Rynku Pracy, *Stopa bezrobocia rejestrowanego*, Warszawa 2022.
- GUS i Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, *Kościół Katolicki w Polsce 1991-2011. Rocznik statystyczny*, Warszawa 2014.
- Gutowska-Wyka A., *Niewłaściwe nawyki żywieniowe przekazywane we współczesnej rodzinie*, w: *Rodzina w społeczeństwie konsumpcyjnym*, V. Tanaś, W. Welskop (red.), Łódź 2018.
- Harbatski A., *Socjalizacja jako mechanizm kształtowania tożsamości dziecka*, w: *Dziecko w historii - między godnością a zniewoleniem*, t. 2., E. Kryńska, Ł. Kalisz, A. Suplicka (red.), Białystok 2022.
- Harwas-Napierała B., Bakiera L. (red.), *Oblicza współczesnej rodziny: wybrane aspekty*, „Seria Psychologia UAM”, 2018, nr 17.
- Haynes N., Hickel J. (red.), *Introduction: Hierarchy and Value*, w: *Hierarchy and Value Comparative Perspectives on Moral Order*, New York 2018.
- Helffferich C., *Die Qualität qualitativer Daten: Manual für die Durchführung qualitativer Interviews*, Wiesbaden 2011.
- Helliwell J.F., Layard R., Sachs J.D. (red.), *World Happiness Report 2019*, New York 2019.
- Herrmann M., *CBOS: dorośli lekceważą picie alkoholu przez niepełnoletnich*, <https://pap-mediroom.pl/inne/cbos-dorosli-lekcewaza-picie-alkoholu-przez-niepelnoletnich> [24 marzec 2023 r.].
- Herudziński T., *Zmiany na obszarach wiejskich w Polsce – percepcja, wiedza I zaangażowanie „starych” I „nowych” mieszkańców wsi*, „Rocznik Lubuski” 2020, t. 46, nr 2.
- Hipsz N., *Wieś Polska–Stereotypy*, Komunikat z badań CBOS, 4/2014, Warszawa 2014.
- Hitlin S., Piliavin J.A., *Values: Reviving a Dormant Concept*, „Annual review of sociology” 2004, t. 30, nr 1.
- Hofman I., Kępa-Figura D., Dąbrowska I., *Badanie aktywności internautów w mediach społecznościowych*, w: *Problemy i metody badań nad mediami*, seria „Współczesne Media”, Lublin 2019, t.1.

- Hofstede G., *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, t. 41, Thousand Oaks (CA) 2001.
- Jagielska K., *Autorytet w rozumieniu przedstawicieli pokolenia Z*, „Szkoła - Zawód - Praca” 2023, nr 26.
- Jagielska K., *Autorytet zawodu nauczyciela w opinii studentów studiów nauczycielskich*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia” 2022, t. 34, nr 4.
- Jakuta M., *Zagubieni w tłumie – poczucie osamotnienia u współczesnej młodzieży*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3.
- Jałowiecka-Frania A., *Relacje społeczne uczniów w grupie rówieśniczej*, „Humanitas Pedagogika i Psychologia” 2022, t. 1, nr 25.
- Jarczyńska J., *Cyfrowe dzieci – nowe pokolenie*, <https://pierwszekroki.net/cyfrowe-dzieci-nowe-pokolenie/> [31 sierpień 2023 r.].
- Jarczyńska J., *Dzieci w świecie mediów elektronicznych – wybrane dane z badań „Zero to eight”*, <https://pierwszekroki.net/dzieci-w-swiecie-mediow-elektronicznych-wybrane-dane-z-badan/> [31 sierpień 2023 r.].
- Jarczyńska J., *Tożsamość młodzieży w świecie mediów cyfrowych*, Bydgoszcz 2021.
- Jarecki W., *Wartości wyznawane przez osoby wchodzące na rynek pracy*, „Marketing i Rynek” 2016, nr 3.
- Jarmoch E., *Postawy społeczno-religijne Polaków 1991–2012*, L. Adamczuk, E. Firlit, W. Zdaniewicz (red.), Warszawa 2013.
- Jas K., *Oddziaływania socjalizacyjno-wychowawcze dziadków w rodzinie i ich znaczenie w życiu młodych ludzi*, „Edukacja Międzykulturowa” 2015, t. 4, nr 1.
- Jas K., *Rodzina jako miejsce kontaktów międzypokoleniowych w opinii uczniów szkół ponadgimnazjalnych powiatu cieszyńskiego*, „Edukacja Międzykulturowa” 2019, t. 11, nr 2.
- Jasnos R., *W kulturze wolności i konsumpcji. Rola współczesnego wychowania chrześcijańskiego w przezwyciężaniu kryzysu wartości*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2020, t. 23, nr 1.
- Jezierska-Wiejak E., *Rodzina jako międzypokoleniowa płaszczyzna transmisji wartości*, „Wychowanie w Rodzinie” 2013, t. 8, nr 2.
- Jezierski K., *Edukacja wrażliwa na traumę z perspektywy teorii przywiązania*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2024, t. 19, nr 2 (73).

- Jia J. i in., *Longitudinal contributions of parent-child and teacher-student relationships to adolescent problematic internet use: The mediating role of self-esteem*, „Children and Youth Services Review” 2024, t. 163, nr 6.
- John T., *YouTube bans dangerous pranks and challenges* | CNN Business, <https://edition.cnn.com/2019/01/16/business/youtube-dangerous-pranks-ban-scli-intl/index.html> [4 listopad 2023 r.].
- Juszczyk S., *Badania ilościowe w naukach społecznych: szkice metodologiczne*, Katowice 2005.
- Juszczyk-Rygałło J., *Socjalizacja dziecka jako proces kształtowania tożsamości*, „Edukacja elementarna w teorii i praktyce” 2016, t. 11, nr 4(42).
- Kajta J., Pustulka P., *Międzypokoleniowy przekaz wartości i wizji dobrego życia w rodzinie. Porównanie perspektyw młodych dorosłych i ich rodziców*, „Studia BAS” 2023, nr 3.
- Kamiński A., *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*, w: *Metodologia pedagogiki społecznej: praca zbiorowa*, T. Pilch, R. Wroczyński (red.), Wrocław 1974.
- Kane P.P., *Stress causing psychosomatic illness among nurses*, „Indian Journal of Occupational & Environmental Medicine” 2009, t. 13, nr 1.
- Kantar, *Ogólnopolska diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie*, Raport Kantar Polska dla Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2019.
- Karkowska M., *Polska tożsamość narodowa w świetle badań społecznych*, „Infos: zagadnienia społeczno-gospodarcze” 2019, nr 3.
- Katra G., *Współczesne ujęcia i modele wychowania*, „Psychologia Wychowawcza” 2019, t. 16, nr 58.
- Kawula S., *Rodzina jako grupa i instytucja opiekuńczo-wychowawcza*, w: *Pedagogika rodziny: obszary i panorama problematyki*, J. Brągiel, A. Janke, S. Kawula (red.), Toruń 2006.
- Kawula S., *Rodzina jako grupa i instytucja opiekuńczo-wychowawcza*, w: *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, S. Kawula, J. Brągiel, A. Janke (red.), Toruń 2004.
- Kędzior J., *Wartości, którymi kierują się dzisiejsi studenci (na przykładzie Uniwersytetu Wrocławskiego)*, w: *Komunikacja a zmiana społeczna*, J. Kędzior, B. Krawiec, M. Biedroń, A. Mitręga (red.), Wrocław 2018.
- Kleszcz M., *Postawa twórcza a hierarchia wartości młodego pokolenia*, Katowice 2011.
- Kliś M., *Adaptacyjna rola empatii w różnych sytuacjach życiowych.*, „Horyzonty Psychologii” 2012, t. 2.
- Kokociński M., *Rola grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji młodzieży*, Poznań 2011.

- Komenda Główna Policji, *Przemoc w rodzinie - dane od 2012 roku*, <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/201373,Przemoc-w-rodzinie-dane-od-2012-roku.html> [12 marzec 2024 r.].
- Komitet Redakcyjny Głównego Urzędu Statystycznego, *Rocznik Demograficzny*, Rocznik Demograficzny, Warszawa 2023.
- Komitet Redakcyjny Głównego Urzędu Statystycznego, *Rocznik Demograficzny 2023*, Warszawa 2023.
- Komorowska-Pudło M., *System wartości Schelerowskich a postawy dorosłych wobec wybranych aspektów relacji w heteroseksualnych związkach intymnych*, „Fides et Ratio” 2014, t. 1, nr 17.
- Konieczny M., *Wartości młodych Polaków i Polek*, w: *Wybrane problemy współczesnego świata w ujęciu interdyscyplinarnym*, A. Decyk, B. Sitko, R. Stachyra (red.), Łódź 2021.
- Kornas-Biela D., *Macierzyństwo w nauczaniu Jana Pawła II*, w: *Oblicza macierzyństwa*, D. Kornas-Biela (red.), Lublin 1999.
- Kornaszewska-Polak M. i in., *Kondycja współczesnej rodziny - ujęcie interdyscyplinarne*, Katowice 2021.
- Korol E., *Wzorce funkcjonowania rodziny pochodzenia a inteligencja emocjonalna młodych dorosłych*, „Studia Psychologica: Theoria et praxis” 2015, t. 15, nr 1.
- Kosiba G., Gacek M., Bogacz-Walancik A., Wojtowicz A., *Wartości witalne w hierarchii wartości a styl życia studentów kierunków nauczycielskich*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2017, t. 1, nr 24.
- Kosiba G., Gacek M., Bogacz-Walancik A., Wojtowicz A., *Zachowania prozdrowotne a satysfakcja z życia studentów kierunków nauczycielskich*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2017, t. 20, nr 2(78).
- Kotarbiński T., *O pojęciu metody*, Warszawa 1957.
- Kowalczyk S., *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*, Wrocław 1995.
- Krajewski M., *Badania pedagogiczne*, Płock 2006.
- Kretek H.A., Dworak J., *Zmiany społeczne ku społeczeństwu popandemicznemu*, „Eunomia – Rozwój Zrównoważony – Sustainable Development” 2021, nr 1(100).
- Kriegelewicz O., *Zaburzenia równowagi sił emocjonalnych w rodzinach pochodzenia partnerów a dysfunkcja w ich relacjach partnerskich*, w: *Bliskość w rodzinie: więzi w dzieciństwie a zaburzenia w dorosłości*, S. Chrzastowski, B. Tryjarska (red.), Warszawa 2010.

- Krok D., *The Role of Meaning in Life Within the Relations of Religious Coping and Psychological Well-Being*, „Journal of Religion and Health” 2015, t. 54, nr 6.
- Królikiewicz R., *Wprowadzanie w świat wartości w czasach chaosu aksjonormatywnego*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2018, t. 21, nr 4.
- Krylova D., *The Impact of Social Media on Depression in 18-34-Year-Olds in the United States*, Florida Gulf Coast University, 2017.
- Kukołowicz T., *Jakim wartościom poświęca się współczesny stary człowiek*, w: *Starzenie się a satysfakcja z życia*, S. Steuden, M. Marczuk (red.), Lublin 2006.
- Kupczyk T., *Opinie studentów na temat zatrudnienia w Polsce i ich oczekiwań wobec pracy*, Wrocław 2018.
- Kvale S., *Prowadzenie wywiadów*, Warszawa 2010.
- Lang F., Fingerman K., *Growing Together: Personal Relationships Across the Life Span*, 2003.
- Langier C., Siembida M., *Wartości preferowane przez studentów edukacji wczesnoszkolnej i wychowania przedszkolnego*, „Journal of Education, Technology and Computer Science” 2018, t. 26, nr 4.
- Langier C., Siembida M., *Wychowanie dzieci do wartości we współczesnej rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie” 2019, t. 20, nr 1.
- Ledden L., Kalafatis S.P., Samouel P., *The relationship between personal values and perceived value of education*, „Journal of Business Research” 2007, t. 60, nr 9.
- Lewicka M., *Świat wartości młodzieży akademickiej*, Bydgoszcz 2015.
- Lichter D., Brown D., *Rural America in an Urban Society: Changing Spatial and Social Boundaries*, „Annual Review of Sociology” 2011, t. 37, nr 1.
- Livingstone S., Van Couvering E., Thumim N., *Converging Traditions of Research on Media and Information Literacies: Disciplinary, Critical and Methodological Issues*, w: *Handbook of Research on New Literacies*, J. Coiro, M. Knobel, C. Lankshear, D. J. Leu (red.), New York 2008.
- Lofland J., *Analiza układów społecznych: przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych*, Warszawa 2009.
- Lutyński J., *Ankieta i jej rodzaje na tle podziału technik otrzymywania materiałów*, w: *Analizy i próby technik badawczych w socjologii: praca zbiorowa. T. 2*, J. Lutyński, Z. Gostkowski (red.), Wrocław 1968.
- Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2006.
- Łobocki M., *Wychowanie moralne w zarysie*, Kraków 2002.

- Łukasik J.M., K. Jagielska, Mróz A., Koperna P., *Kompetencja kreatywna młodzieży w perspektywie zrównoważonego rozwoju*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia” 2021, t. 34, nr 2.
- Mach E., Jurkowicz B., *Edukacja europejska w polskiej szkole - Komisja Europejska*, https://poland.representation.ec.europa.eu/news/edukacja-europejska-w-polskiej-szkole-2020-05-22_pl [24 maj 2024 r.].
- Maćkiewicz J., *Budowanie pozytywnej samooceny jako wartość wychowawcza*, w: *Wybrane aspekty współczesnej aksjologii pedagogicznej*, M. Nowicka-Kozioł (red.), Kraków 2009.
- Mandes S., *Religijność i Kościół katolicki w życiu prywatnym i publicznym Polaków*, w: *Wartości w działaniu*, M. Marody (red.), Warszawa 2021.
- Marciniak M., *Konsumpcjonizm wśród młodzieży akademickiej – zagrożenie dla idei zrównoważonego rozwoju w warunkach polskich?*, „Podstawy Edukacji” 2016, t. 9.
- Margasiński A., *Kale Oceny Rodziny (SOR). Polska adaptacja FACES IV - Flexibility and Cohesion Evaluation Scales Davida H. Olsona. Podręcznik.*, Warszawa 2009.
- Mariański J., *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej - stabilność i zmiana*, Toruń 2012.
- Mariański J., *Młodzież między tradycją i ponowoczesnością: wartości moralne w świadomości maturzystów*, Lublin 1995.
- Mariański J., *O nowej duchowości – próba opisu zjawiska*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2021, t. 12, nr 1.
- Mariański J., *Przekaz wartości moralnych w rodzinie*, w: *Ateneum kapłańskie*, Włocławek 2021, t. 177.
- Mariański J., *Przemiany moralności polskich maturzystów: w latach 1994-2009: studium socjologiczne*, Lublin 2011.
- Mariański J., *Religijność maturzystów puławskich w procesie przemian*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017, t. 60, nr 2.
- Mariański J., *Rodzina - co się z nią dzieje? Opinie i poglądy polskiej młodzieży. Studium socjologiczne*, Lublin 2024.
- Mariański J., *Sekularyzacja, Desekularyzacja, Nowa duchowość. Studium socjologiczne*, Kraków 2013.
- Mariański J., *Sekularyzacja jako megatrend społeczno-kulturowy*, „Relacje Międzykulturowe” 2017, nr 1.
- Mariański J., *Wartości moralne w świadomości puławskich maturzystów*, Lublin 2022.

- Mariański J., *Wartości prospołeczne w świadomości Polaków*, „Górnśląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa” 2014, t. 12.
- Mariański J., *Wartości życia codziennego a sens życia – zmienne relacje*, „Zeszyty naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2021, t. 64, nr 1–2.
- Mariański J., Wargacki S., *Nowa duchowość jako megatrend społeczny i kulturowy*, „Przegląd Religioznawczy” 2011, t. 4, nr 1.
- Mark O., *Passing on Faith*, London 2016.
- Marody M., *Pojęcie wartości w badaniach i refleksji teoretycznej nauk społecznych*, w: *Wartości w działaniu*, M. Marody (red.), Warszawa 2021.
- Marody M., *Spółczesność na zakręcie. Zmiany postaw i wartości Polaków w latach 1990-2018*, Warszawa 2019.
- Marody M., *Wartości w dobie (globalnego) kryzysu*, w: *Wartości w działaniu*, M. Marody (red.), Warszawa.
- Marody M. (red.), *Wartości w działaniu*, Warszawa 2021.
- Marody M., *Wartości w świecie postspołecznym*, „Zarządzanie Publiczne” 2017, t. 1, nr 39.
- Maté G., *Bliskie spotkania z uzależnieniem. W świecie głodnych duchów*, Warszawa 2021.
- Maté G., Maté D., *Mit normalności. Trauma, choroba i zdrowienie w toksycznej kulturze*, Warszawa 2023.
- Matteo A., *Riportare i giovani a Messa. La trasmissione della fede in una società senza adulti*, Milano 2022.
- Matusiak R., *Edukacja medialna jako forma przekazywania wartości*, „Kultura i Wychowanie” 2022, t. 20, nr 2.
- Matysiak-Błaszczak A. i in., *Relacje dziecka z rodzicami*, w: *Pedagogika dziecka. Podręcznik akademicki*, H. M. Krauze-Sikorska, M. Klichowski (red.), Poznań 2020.
- Matysiak-Błaszczak A., Jankowiak B., *Znaczenie relacji przywiązania w cyklu życia człowieka. Analiza wybranych aspektów bliskich relacji*, „Studia Edukacyjne” 2017, nr 44.
- Matyskiewicz W., *Co z religijnością młodzieży?*, w: *Jaka jest współczesna młodzież?*, P. Nowakowski (red.), Warszawa 2023.
- Melosik Z., *Kultura popularna i tożsamość młodzieży: w niewoli władzy i wolności*, Kraków 2013.
- Michalski M., *Rozkład rodziny a upadek cywilizacji zachodniej*, w: *Małżeństwo, rodzina, rodzicielstwo: przemiany we współczesnej Polsce*, D. Gizicka (red.), Lublin 2016.

- Mikołajeko Z., *Jak zmieniła się religijność Europejczyków. Przypadek katolicyzmu*, w: *Polska - Europa: wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego 2002-2015*, P. Sztabiński (red.), Warszawa 2016.
- Ministerstwo Edukacji i Nauki, *Rekordowe wsparcie psychologiczno-pedagogiczne w 2022/2023*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/rekordowe-wsparcie-psychologiczno-pedagogiczne-w-20222023> [7 listopad 2023 r.].
- Ministerstwo Zdrowia, *Funkcjonowanie emocjonalne a uzależnienie od Facebooka oraz jego związku ze zdrowiem psychicznym*, Lublin 2017.
- Miśkowiec E., *Szkoła przestrzeni wdrażania ucznia do samowychowania*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2019, t. 22, nr 1.
- Mitchell S., Black M., *Freud i inni: historia współczesnej myśli psychoanalitycznej*, Kraków 2017.
- Mitchell T., *U.S. Teens Take After Their Parents Religiously, Attend Services Together and Enjoy Family Rituals*, <https://www.pewresearch.org/religion/2020/09/10/u-s-teens-take-after-their-parents-religiously-attend-services-together-and-enjoy-family-rituals/> [14 grudzień 2022 r.].
- Młyński J., *Społeczno-wychowawcza rola seniorów (dziadków) w rodzinie*, „Teologia i Moralność” 2019, t. 14, nr 2(26).
- Molesztak A.M., *Dynamika współczesnej rodziny*, „Horyzonty Wychowania” 2017, t. 16, nr 38.
- „Monopole” za każdym rogiem. Jak dostępność alkoholu wpływa na picie Polaków?, <https://stopuzaleznieniom.pl/artykuly/fakty-o-alkoholu/monopole-za-kazdym-rogiem-jak-dostepnosc-alkoholu-wplywa-na-picie-polakow/> [23 marzec 2023 r.].
- Montoneri B., *Plagiarism and Ethical Issues: A Literature Review on Academic Misconduct*, w: *Handbook of Research on Ethics, Entrepreneurship, and Governance in Higher Education*, J. M. S. Alvarez, S. R. Nair (red.), Hershey PA 2018.
- Moskal E., *Przyczyny rozwodów: statystyki i najczęstsze powody rozpadu małżeństwa*, <https://akademiarozstania.pl/przyczyny-rozwodow-statystyki-i-najczestsze-powody-rozpadu-malzenstwa/> [23 grudzień 2023 r.].
- Mróz A., *Znaczenie doświadczeń z okresu dzieciństwa i adolescencji dla rozwoju zawodowego w życiu dorosłym*, „Problemy Profesjologii” 2009, nr 2.
- Musiał D., *Rola komunikacji w budowaniu relacji między dorastającymi a rodzicami*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2019, t. 38, nr 2.

- Myjak T., *Wartości cenione przez pracodawców na rynku pracy w ocenie studentów studiów pierwszego stopnia*, „Horyzonty Wychowania” 2018, t. 17, nr 41.
- Namysłowska I., *Terapia rodzin*, Warszawa 2000.
- Napora E., *Relacje z dziadkami a subiektywna ocena jakości życia ich wnuków w rodzinach o różnej strukturze*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2016, t. 21, nr 1.
- NASK – Państwowy Instytut Badawczy Nastolatki 3.0, Raport z ogólnopolskiego badania uczniów i rodziców, Warszawa 2023.
- Nowak A., *Pojęcie autorytetu u współczesnej młodzieży*, „Horyzonty Wychowania” 2006, t. 5, nr 9.
- Nowak H., *Kształcenie akademickie jako etap konsolidacji kompetencji przedsiębiorczych*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” 2018, t. 48, nr 2.
- Nowak I., *Rola grupy rówieśniczej i pochodzenia społecznego w kształtowaniu wzorów kulturowych dwu środowisk studenckich*, „Przegląd Socjologiczny Sociological Review” 1966, nr 20.
- Nowak M., *Podstawy pedagogiki otwartej: ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Lublin 2001.
- Obłąkowska K.A., Bartoszewicz A., *Alkohol w społeczeństwie polskim i polska polityka publiczna wobec alkoholu na przestrzeni dziejów. Pomiędzy piwnym wolnym rynkiem a spirytusowym monopolem*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2022, nr 4.
- Ochman A., Ile czasu dziecko może spędzać przed ekranem?, <https://naukatolubie.pl/acr/dzieci-przed-komputerem/> [1 październik 2024 r.].
- Ogonowska A., *Uzależnienia medialne: uwarunkowania, leczenie, profilaktyka*, Kraków 2018.
- Olbrycht K., *Dylematy współczesnego wychowania w świetle refleksji personalistycznej*, w: *Wychowanie na rozdrożu. Personalistyczna filozofia wychowania*, F. Adamski (red.), Kraków 1999.
- Olbrycht K., *Edukacja kulturalna jako edukacja do wzrastania w człowieczeństwie*, Katowice 2019.
- Olbrycht K., *Wychowanie do wartości – w centrum aksjologicznych dylematów współczesnej edukacji*, „Paedagogia Christiana” 2012, t. 29, nr 1.
- Omyła-Rudzka M., *Oceny sytuacji finansowej gospodarstw domowych*, Komunikat z badań CBOS, 49/2023, Warszawa 2023.
- Omyła-Rudzka M., *Postawy prokreacyjne kobiet*, Komunikat z badań CBOS, 3/2023, Warszawa 2023.

- Omyła-Rudzka M., *Stosunek do innych narodów*, Komunikat z badań CBOS, 31/2020, Warszawa 2020.
- Omyła-Rudzka M., *Zaufanie społeczne*, Komunikat z badań CBOS, 37/2022, Warszawa 2022.
- Ossowski S., *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa 2000.
- Palka S., *Metodologia, badania, praktyka pedagogiczna*, Gdańsk 2006.
- Papieska Komisja Biblijna, *Biblia a moralność: biblijne korzenie postępowania chrześcijańskiego*, Kielce 2009.
- Paradysz J., Paradysz K., *Rozwój demograficzny wsi: trendy i perspektywy (1950–2030)*, „Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych” 2012, t. 13, nr 1.
- Parzonko A., *Wpływ mediów społecznościowych na zachowania konsumentów*, „Handel Wewnętrzny” 2015, nr 6 (359).
- Perz T., *Świat wartości w ujęciu Maxa Schelera – konsekwencje pedagogiczne*, „Edukacja Humanistyczna” 2020, nr 1.
- Pieńkos M., *Dziadkowie w wychowaniu wnuków na podstawie opinii osób młodych i starszych*, „Forum Pedagogiczne” 2015, nr 2.
- Pikuła N., *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*, Kraków 2016.
- Pilch T., *Metody i techniki badań w pedagogice*, w: *Pedagogika*, M. Godlewski (red.), Warszawa 1976.
- Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych: strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2010.
- Pokrywka M., *Człowiek i moralność w postmodernistycznym świecie*, „Roczniki teologii moralnej” 2011, nr 3(58).
- Pontifical Council of Justice and Peace, *Compendium of the Social Doctrine of the Church*, Roma 2006.
- Popielski K., *Człowiek, wartości, sens*, Lublin 1996.
- Postek S., *Motywy picia alkoholu i motywy abstynencji*, w: *Wzory konsumpcji alkoholu w Polsce Raport z badań kwestionariuszowych 2020 r.*, Warszawa 2021.
- Przybylska I.B., *Inteligencja emocjonalna a uzdolnienia twórcze i funkcjonowanie szkolne młodzieży*, Katowice 2007.
- Przygoda A., *Mechanizmy socjalizacji w rodzinie przygoda*, „Pedagogika Rodziny” 2011, t. 1, nr 1.
- Ptaszek G., *Edukacja medialna 3.0: krytyczne rozumienie mediów cyfrowych w dobie Big Data i algorytmizacji*, Kraków 2019.

- Pudelko W., Pulak I., *Użytkowanie mediów cyfrowych jako źródło konfliktów w rodzinie*, „Horyzonty Wychowania” 2023, t. 22, nr 64.
- Qi Y. i in., *The relationship between family functioning and social media addiction among university students: a moderated mediation model of depressive symptoms and peer support*, „BMC Psychology” 2024, t. 12, nr 341.
- Rąbińska B., Ciągła P., *Badania jakościowe – klasyczne metody FGI oraz IDI*, w: *Badanie rynku. Jak zrozumieć konsumenta?*, w: *Badanie rynku: jak zrozumieć konsumenta?*, M. J. Lutostański, A. Łebkowska, M. Protasiuk (red.), Warszawa 2021.
- Rembierz M., *O rozumieniu i roli wartości w teorii i praktyce wychowania*, w: *Młodzież wobec wartości*, P. Magier (red.), Warszawa 2024.
- Rembowski J., *Więzi uczuciowe w rodzinie: studium psychologiczne*, Warszawa 1972.
- Rogalska A., Syrkiewicz-Światała M., *COVID-19 and Mortality, Depression, and Suicide in the Polish Population*, „Frontiers in Public Health” 2022, t. 10, nr 854028.
- Roguska B., *O społecznym autorytecie Kościoła*, Komunikat z badań CBOS, 87/2022, Warszawa 2022.
- Roguska B., *Ważne kwestie społeczno-polityczne w opiniach młodych Polaków*, Komunikat z badań CBOS, 93/2021, Warszawa 2021.
- Ronald I., Welzel C., *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*, 2005.
- Rowicka M., Postek S., Zin-Sędek M., *Wzory konsumpcji alkoholu w Polsce Raport z badań kwestionariuszowych 2020 r.*, Warszawa 2021.
- Różański T., *Współczesna rodzina jako środowisko życia i aktywności osób starszych. Wybrane kwestie*, „Teologia i Człowiek” 2017, t. 40, nr 4.
- Rubacha K., *Metodologia badań nad edukacją*, Warszawa 2011.
- Rumiński A., *Aksjologiczne podobieństwa i różnice rodziców i dzieci*, w: *Edukacja prarodzinna*, M. Chymuk, D. Topa (red.), Kraków 2000.
- Ryk A., *Pokolenie zmiany: studium porównawcze wartości i perspektyw życiowych młodzieży włoskiej i polskiej*, Kraków 2004.
- Ryszawy S., *Rola rodziny w przekazywaniu wartości na przykładzie badań przeprowadzonych na terenie powiatu cieszyńskiego*, w: *Szkoła i rodzina w środowisku lokalnym: teoria i praktyka*, B. Chojnacka-Synaszko, A. Gancarz, A. Szczurek-Boruta (red.), Toruń 2016.
- Sadłoń W., Organek L., Kamiński K., *Annuario statisticum Ecclesiae in Polonia. Dane za rok 2020.*, Rocznik statystyczny Kościoła w Polsce, Warszawa 2021.

- Sadowska J., *Urodzeni w PRL. Wychowanie socjalistyczne i jego efekty*, w: *Dziedzictwo komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej*, pod red. Joanny Sadowskiej, Białystok 2008.
- M. Sajkowska, R. Szredzińska, *Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, Warszawa 2022.
- Salovey P., Sluyter D.J. (red.), *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna: problemy edukacyjne*, seria „Psychologia”, Poznań 1999.
- Sawicka M., Karlińska A., *To jest tylko moja praca. Paradoksy pracy we współczesnej Polsce*, w: *Wartości w działaniu*, M. Marody (red.), Warszawa 2021.
- Schulte-Markwort M., *Wypalone dzieci: o presji osiągnięć i pogoni za sukcesem*, Słupsk 2017.
- Schwartz S. i in., *Refining the Theory of Basic Individual Values*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2012, t. 103, nr 4.
- Schwartz S., *Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries*, w: *Advances in Experimental Social Psychology*, 1992, t. 25.
- Schwartz S., Rubel Lifschitz T., *Sex Differences in Value Priorities: Cross-Cultural and Multimethod Studies*, „Journal of personality and social psychology” 2006, t. 89, nr 6.
- Schwartz S.H., Struch N., Bilsky W., *Values and intergroup social motives: A study of Israeli and German students*, „Social Psychology Quarterly” 1990, t. 53, nr 3.
- Shin D.S., Jeong B.Y., *Relationship between Negative Work Situation, Work-Family Conflict, Sleep-Related Problems, and Job Dissatisfaction in the Truck Drivers*, „Sustainability” 2020, t. 12, nr 19.
- Sidebotham C., *Good enough is good enough!*, „The British Journal of General Practice: The Journal of the Royal College of General Practitioners” 2017, t. 67, nr 660.
- Sipowicz K., Pietras T., *Rozpad tradycyjnych wartości w rodzinie a problem uzależnienia od alkoholu wśród młodzieży*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2017, t. 31, nr 3.
- Skrzypniak R., *Interdyscyplinarne rozważania o wychowaniu, wartościach i rodzinie*, Politechnika Koszalińska 1999.
- Skrzypniak R., *Transmisja międzypokoleniowa wartości wychowawczych w rodzinie*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2001, t. 13.
- Slany K., *Małżeństwo i rodzina w zglobalizowanym świecie*, „Problemy rodziny” 2001, t. 4-6, nr 49.
- Smalej O., *Związki współczesne - kim są LAT i DINKs?*, w: *Małżeństwo, rodzina, rodzicielstwo: przemiany we współczesnej Polsce*, D. Gizicka (red.), Lublin 2016.

- Smyła J., *Wokół wartości współczesnej młodzieży*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2020, t. 39, nr 2.
- Sobczak S., *Epistemologia wartości Maxa Schelera jako podstawa myślenia pedagogicznego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia” 2017, t. 30, nr 3.
- Spielman R.M., Jenkins W.J., Lovett M.D., Czarnota-Bojarska J., *Psychologia*, Warszawa 2020.
- Stańdo J. i in., *Suicide and Attempted Suicide in Poland before and during the COVID-19 Pandemic between 2019 and 2021*, „International Journal of Environmental Research and Public Health” 2022, t. 19, nr 15.
- Strózik T., *System wartości a ocena jakości życia młodzieży akademickiej w świetle badań ankietowych studentów uczelni Poznania*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2014, t. 2, nr 2.
- Suchodolska J., *Postawy młodzieży wobec Innego*, Toruń 2017.
- Sujak E., *Rozważania o ludzkim rozwoju*, Kraków 1998.
- Sujak E., *Sprawy ludzkie*, Kraków 1972.
- Surowiec M., *Uzależnienie od mediów społecznościowych a depresja wśród młodzieży na przykładzie podkarpackich licealistów*, Rzeszów 2023.
- Suwada K., *Jak nazwać współczesność?: problem konceptualizacji płynnej nowoczesności Zygmunta Baumana, drugiej nowoczesności Ulricha Becka i późnej nowoczesności Anthony’ego Giddensa*, „Kultura i Edukacja” 2007, nr 3.
- Suwalska-Barancewicz D., Malina A., *Samoocena i styl przywiązania jako predyktory oceny zachowań komunikacyjnych własnych oraz partnera*, „Psychologia Rozwojowa” 2018, t. 23, nr 3.
- Swadźba U., *Wartości - pracy, rodziny i religii - ciągłość i zmiana: socjologiczne studium społeczności śląskich*, Katowice 2012.
- Szarfenberg R., *Dwa lata programu 500 plus a ubóstwo rodzin i dzieci*, w: *Rodzina w społeczeństwie - relacje i wyzwania*, E. Osewska, J. Stala (red.), Kraków 2019.
- Szlendak T., *Socjologia rodziny: ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2015.
- Szpunar M., *Narcystyczna kultura. O kondycji człowieka ponowoczesnego w kulturze zdominowanej przez narcyzm*, „Zarządzanie Mediami” 2020, t. 8, nr 3.
- Szpunar M., *Od narcyzmu jednostki do kultury narcyzmu*, „Kultura, Media, Teologia” 2014, nr 3(18).
- Sztompka P., *Socjologia: analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.

- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1995.
- Szukalski P., *Kohabitacja w Polsce*, w: *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim*, W. Warzywoda-Kruszyńska, P. Szukalski (red.), Łódź 2004.
- Szwarc K. i in., *Koszty rozpadu rodzin i małżeństw w Polsce*, Warszawa 2021.
- Szymaniak K., *Rola matki w integralnym rozwoju i wychowaniu dziecka*, „Paideia” 2021, nr 3.
- Szymańska A., Lisowska-Magdziarz M., Hess A. (red.), *Metody badań medioznawczych i ich zastosowanie*, Kraków 2018.
- Szymański M., *Młodzież wobec wartości: próba diagnozy*, Warszawa 2006.
- Szymański M., *Przemiany wartości w zmieniającym się społeczeństwie*, „Debata Edukacyjna” 2012, nr 5.
- Szymczak W., Adamczyk T., *Młodzież w kontekstach współczesnych: rodzina, czas, szkoła, Kościół i katecheza*, Lublin 2022.
- Szymczyk L., *Dziecko w kręgu wartości rodzinnych*, „Nauczyciel i Szkoła” 2009, nr 3.
- Szymczyk L., *Rola rodziny w rozwijaniu systemu wartości*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2017, t. 26, nr 1.
- Śliwerski B., *Program wychowawczy szkoły*, Warszawa 2001.
- Śmigiel W., *Nowa ewangelizacja wyzwaniem dla Kościoła w Polsce*, „Roczniki Teologiczne” 2014, t. 61, nr 6.
- Świda H., *Pojęcie wartości i jej znaczenie dla funkcjonowania osobowości*, w: *Młodzież a wartości*, H. Świda (red.), Warszawa 1979.
- Taylor C., *Zaburzenia przywiązania u dzieci i młodzieży: poradnik dla terapeutów, opiekunów i pedagogów*, Sopot 2017.
- Tchorzewski A.M. de, *O potrzebie redefinicji rodziny oraz jej miejscu w naukach pedagogicznych*, w: *Rodzina i dziecko w zmieniającym się świecie: perspektywa historyczna i pedagogiczna*, K. Jakubiak, R. Grzybowski (red.), Toruń 2020.
- Tchorzewski A.M. de, *Rodzina w czasach współczesnego chaosu aksjonormatywnego*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2019, t. 22, nr 2.
- Tervo-Niemelä K., *Religious upbringing and other religious influences among young adults and changes in faith in the transition to adulthood: a 10-year longitudinal study of young people in Finland*, „British Journal of Religious Education” 2021, t. 43, nr 4.
- Thomas S., *How Social Media Changes Our Perception of Reality*, <https://www.thechicagoschool.edu/insight/from-the-magazine/a-virtual-life/> [13 marzec 2024 r.].

- Thompson R.A., Meyer S., McGinley M., *Understanding Values in Relationships: The Development of Conscience*, w: *Handbook of Moral Development*, Psychology Press 2005.
- Tiwari S.C., *Loneliness: A disease?*, „Indian Journal of Psychiatry” 2013, t. 55, nr 4.
- Tłuściak-Deliowska A., *Profilaktyka bullyingu – w stronę społeczno-emocjonalnego uczenia się i pozytywnej dynamiki grupy rówieśniczej*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2018, t. 17, nr 1.
- Toffler A., *Szok przyszłości*, Przeźmierowo 2007.
- Trzęsowska-Greszta E., Domanowska G., Trębicka P., Dylewska A., *Filozofia życia, hierarchia wartości i postawy wartościujące u abstynentów i osób nadużywających alkoholu*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2017, t. 31, nr 3.
- Tyszką Z., *Rodzina w: Encyklopedia pedagogiczna*, W. Pomykało (red.), Warszawa 1993.
- Tyszką Z., *Socjologia rodziny w Polsce*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1990, t. 52, nr 3–4.
- Tyszką Z., *Z metodologii badań socjologicznych nad rodziną*, Poznań 1991.
- Valkenburg P.M., Piotrowski J.T., *Plugged in: how media attract and affect youth*, New Haven and London 2017.
- Wach K., *Wymiary europeizacji i jej kontekst*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie” 2011, nr 852.
- Wang Hairong, *A Wavering DINK Family*, „Beijing Review” 2009, t. 52, nr 8.
- Wańczyk-Welc A., Marmola M., *Relacje z matką i ojcem a poczucie sensu życia u adolescentów pochodzących z rodzin rozbitych*, „Edukacja-Technika-Informatyka” 2019, t. 10 Numer specjalny, nr 1.
- Waqas A., Khurshid Z., Ali M., Khaliq H., *Association Between Usage of Social Media and Depression Among Young Adults*, „Journal of Management Info” 2018, t. 5, nr 4.
- Wasilewska-Ostrowska K., *Samotność emocjonalna – jako jeden z czynników ryzyka uzależnień wśród młodzieży*, „Wychowanie na co Dzień” 2013, nr 10–11.
- Wasylewicz M., *Autorytety medialne – starcie czy wsparcie (?) autorytetów realnych współczesnej młodzieży*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2017, t. 35, nr 1.
- Wawrzonkiewicz-Słomska A., Cholewa E., *Oddziaływanie mediów na dzieci i młodzież*, „Problemy Współczesnej Pedagogiki” 2017, t. 3, nr 1.
- Wędzińska M., *Człowiek na drodze do wartości. Myśl etyczna Maxa Schelera – implikacje pedagogiczne*, „Przegląd Pedagogiczny” 2013, nr 1.

- Więclawska A., *Rodzice jako fundament rozwoju i wychowania dziecka ku dojrzałości*, „Przegląd Pedagogiczny” 2018, nr 1.
- Wimmer R., Dominick J., *Mass media: metody badań*, Kraków 2008.
- Wiśniewska-Drewniak M., *Badanie zarządzania dokumentacją z użyciem metod empirycznych badań jakościowych*, w: Toruń 2017.
- Wnuk M., Marcinkowski J., *Rola wartości dla poczucia sensu życia oraz satysfakcji z życia studentów*, „Problemy Higieny i Epidemiologii” 2010, t. 91, nr 3.
- Wojcieszek J., Wojcieszek M., *Pogłębiony wywiad indywidualny jako przestrzeń spotkania i dialogu*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2019, t. 38, nr 2.
- Wojcieszek K., *Jak dzieci rozumieją wartości mierzone przy pomocy obrazkowej metody PBVS-C?*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2017, t. 31, nr 3.
- World Health Organization, *To grow up healthy, children need to sit less and play more*, <https://www.who.int/news/item/24-04-2019-to-grow-up-healthy-children-need-to-sit-less-and-play-more> [1 październik 2024 r.].
- Woźniak K., *Istota badań społecznych w samorządzie terytorialnym w Polsce*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2019, nr 4.
- Wójcik S., *Zagrożenia dzieci i młodzieży związane z używaniem internetu*, w: *Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, M. Sajkowska, R. Szredzińska (red.), Warszawa 2022.
- Zaborowska A., *Współczesne wyzwania dla prorozwojowej polityki rodzinnej w Polsce*, w: J. Osiński, M. Nawrot, M. Ostrowska, M. Pachocka (red.), Warszawa 2016.
- Zalewska S.L., *Wartości we współczesnej rodzinie: pomiędzy deklaracją a czynem*, „Society Register” 2017, t. 1, nr 1.
- Zatońska K. i in., *Patterns of Alcohol Consumption in the PURE Poland Cohort Study and Their Relationship with Health Problems*, „International Journal of Environmental Research and Public Health” 2021, t. 18, nr 8.
- Zatoński W., Janik-Koncewicz K., Zatoński M., Wojtyła A., *Alkohol – ojciec polskich chorób*, „Menedżer Zdrowia” 2021, nr 1–2.
- Zawada P., *Uzależnienie od Internetu jako wyraz patologii społecznej*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2020, t. 41, nr 3.
- Zduniak A., Rubas K., *Uzależnienie młodzieży od Internetu: uwarunkowania społeczne, diagnostyka, profilaktyka*, Toruń 2021.
- Zemlina Y.V., *Moral education of younger students in the context of integrative pedagogy*, „Frontline Social Sciences and History Journal” 2024, t. 4, nr 1.

- Zgliczyński W.S., *Alkohol w Polsce*, „Infos: zagadnienia społeczno-gospodarcze” 2016, nr 11(215).
- Zubrzycka-Maciąg T., Parchomiuk M., *Pracujący studenci. Wybrane korelaty konfliktu i wzbogacenia*, „Forum Oświatowe” 2017, t. 1, nr 29.
- Żernik K., *Rola i znaczenie rodziców w życiu dziecka*, „Nauczyciel i Szkoła” 2018, t. 4, nr 68.
- Żłobicki W., *Parentyfikacja jako proces odwrócenia ról w rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie” 2018, t. XIX, nr 3.
- Żuk G., *Edukacja aksjologiczna. Zarys problematyki*, Lublin 2016.
- Żurek A., *Religijność polskich rodzin a proces modernizacji rodziny*, „Przegląd Religioznawczy – The Religious Studies Review” 2020, t. 275, nr 1.

Spis tabel

Tabela 1. Cechy charakteryzujące transmisję wartości.....	134
Tabela 2. Wyniki testu ANOVA Kruskala-Wallisa. Ważność wiary i zbawienia a miejsce zamieszkania.....	146
Tabela 3. Wyniki testu ANOVA Kruskala – Wallisa. Ważność dostatniego życia i posiadania a częstość uczestnictwa w praktykach religijnych.....	153
Tabela 4. Wyniki testu ANOVA Kruskala Wallisa. Ważność wiary, zbawienia a częstość uczestnictwa w praktykach religijnych.....	155
Tabela 5. Wyniki testu ważność miłości bliźniego, prawdomówności a częstość uczestnictwa w praktykach religijnych.....	159
Tabela 6. Wyniki testu ważność wiary, zbawienia a kierunek studiów [kategoria].....	168
Tabela 7. Wyniki testu ANOVA Kruskala Wallisa. Ważność miłości bliźniego, prawdomówności a kierunek studiów [kategoria].....	170
Tabela 8. Wyniki testu ANOVA Kruskala - Wallisa. Ważność wiary, zbawienia a stan cywilny	162
Tabela 9. Wyniki testu ANOVA Kruskala – Wallisa. Ważność wiary, zbawienia a status zatrudnienia.....	164
Tabela 10. Statystyki oceny ważności wiary, zbawienia w odniesieniu do rodzaju wyznania	166
Tabela 11. Zmienne i ich operacjonalizacja	101
Tabela 12. Szczegółowy harmonogram wywiadów.....	114
Tabela 13. Wykaz respondentów do badań jakościowych.....	117

Spis ilustracji i wykresów

Rysunek 1. Płeć.....	118
Rysunek 2. Wykres rama - wąs dla zmiennej Wiek.....	119
Rysunek 3. Miejsce zamieszkania.....	120
Rysunek 4. Status cywilny.....	121
Rysunek 5. Wykształcenie.....	122
Rysunek 6. Kierunek studiów.....	123
Rysunek 7. Forma studiów.....	124
Rysunek 8. Status zatrudnienia.....	125
Rysunek 9. Wyznanie.....	126
Rysunek 10. Częstość uczestnictwa w praktykach religijnych.....	127
Rysunek 11. Ważność poszczególnych wartości.....	130
Rysunek 12. Kierunek studiów [kategoria]	123
Rysunek 13. Cechy charakteryzujące transmisję wartości	137
Rysunek 14. Cechy charakteryzujące transmisję wartości – rozkład procentowy.....	138
Rysunek 15. Wybrane zmienne określające wpływ osób w kontekście przekazu wartości....	174
Rysunek 16. Wybrane zmienne określające wpływ osób w kontekście przekazu wartości – rozkład procentowy odpowiedzi.....	173
Rysunek 17. Realizacja wyznawanych wartości.....	187
Rysunek 18. Realizacja wyznawanych wartości – rozkład procentowy.....	186
Rysunek 19. Ważność miłości bliźniego, prawdomówności w podziale na płeć.....	144
Rysunek 20. Wykres ramkowy ważności estetyki, harmonii w podziale na płeć	145
Rysunek 21. Ważność wiary i zbawienia w podziale na miejsce zamieszkania.....	146
Rysunek 22. Wykres rama - wąs dla zmiennej: Ważność wiary, zbawienia w podziale na 10. Częstość uczestnictwa w praktykach religijnych.....	156
Rysunek 23. Ważność miłości bliźniego i prawdomówności w podziale na częstość uczestnictwa w praktykach religijnych.....	159
Rysunek 24. Wykres rama - wąs dla zmiennej: Ważność wiary, zbawienia w podziale na Kierunek studiów [kategoria].....	169
Rysunek 25. Ważność miłości bliźniego, prawdomówności w odniesieniu do kierunku studiów [kategoria]	171

Rysunek 26. Wykres workowy ważności siły fizycznej i sprawności a zaangażowania na rzecz troski o zdrowie.....	189
Rysunek 27. Wykres workowy ważności wiary, zbawienia a zaangażowanie w samorozwój	191
Rysunek 28. Wykres workowy ważności wiary, zbawienia a zaangażowanie w aktywność prospołeczną.....	192
Rysunek 29. Wykres workowy oceny ważności patriotyzmu, honoru, państwa a zaangażowaniem na rzecz rodziny.....	194
Rysunek 30. Wykres workowy oceny ważności patriotyzmu, honoru, państwa a zaangażowaniem w samorozwój.....	195
Rysunek 31. Wykres workowy oceny ważności patriotyzmu, honoru, państwa a zaangażowaniem w aktywność prospołeczną.....	196
Rysunek 32. Ważność wiary, zbawienia w podziale na stan cywilny.....	163
Rysunek 33. Ważność wiary, zbawienia w podziale a status zatrudnienia.....	165
Rysunek 34. Ważność wiary, zbawienia w podziale na rodzaj wyznania.....	167
Rysunek 35. Ocena poszczególnych grup wartości schelerowskich.....	129
Rysunek 36. Ważność poszczególnych podmiotów dla transmisji wartości.....	177
Rysunek 37. Wykres rama - wąs dla zmiennej: Ważność dostatniego życia, posiadania w podziale na częstość uczestnictwa w praktykach religijnych.....	153
Rysunek 38. Procentowy rozkład ważności poszczególnych wartości.....	132

Aneks

1. Formularz ankiety

Szanowni Państwo, zwracam się z uprzejmą prośbą do osób w wieku 19-25 lat o wypełnienie ankiety, której celem jest uzyskanie informacji na temat przekazu wartości w rodzinach. Badania mają charakter anonimowy i służą wyłącznie celom naukowym. Udział w badaniu jest dobrowolny i w każdej chwili można z niego zrezygnować. Wypełnienie ankiety może zająć do 10 minut. Biorąc/y udział w ankiecie wyraża zgodę na przetwarzanie danych osobowych w celach naukowych przy zachowaniu przepisów rozporządzenia o ochronie danych osobowych (RODO). Bardzo dziękuję za poświęcony czas.

Z wyrazami szacunku,
Michał Pierzchała

1. Jaka jest Pana/Pani płeć?
 - a) Mężczyzna
 - b) Kobieta
 - c) Inna odpowiedź
2. Jaki jest Pana/Pani rok urodzenia? (proszę wpisać)
3. Jakie jest Pana/Pani miejsce zamieszkania:
 - a) wieś
 - b) miasto do 50 tys.
 - c) miasto 50-200 tys.
 - d) miasto powyżej 200 tys.
4. Jaki jest Pana/Pani status cywilny?
 - a) kawaler/panna
 - b) w związku małżeńskim
 - c) w związku nieformalnym
 - d) rozwiedziony/a

- e) wdowiec/a
- f) inny (jaki?)

5. Jakie jest Pana/Pani wykształcenie:

- a) średnie
- b) wyższe (studia licencjackie)
- c) wyższe (studia magisterskie)

6. Na jakim kierunku studiów Pan/ Pani studiuje? (proszę wpisać nazwę kierunku)

7. W jakim trybie realizuje Pan/Pani kształcenie?

- a) stacjonarnie
- b) niestacjonarnie
- c) online lub hybrydowo

8. Jaki jest Pana/Pani status zatrudnienia?

- a) zatrudniony/a na pełny etat
- b) zatrudniony/a w niepełnym wymiarze godzin
- c) prowadzący/a własną działalność gospodarczą
- d) student (niepracujący)
- e) bezrobotny/a
- f) inny (proszę podać)

9. Jakie jest Pana/Pani wyznanie lub stosunek do religii?

- a) Katolicyzm
- b) Protestantyzm
- c) Prawosławie
- d) Ateizm
- e) Agnostycyzm
- f) Inne (jakie?)

10. Jak często uczestniczysz w praktykach religijnych?

- a) co tydzień
- b) raz lub dwa razy na miesiąc
- c) raz na kilka miesięcy
- d) dwa lub trzy razy w roku (np. w Święta Bożego Narodzenia)
- e) rzadziej
- f) wcale

Proszę wskazać jak ważne są dla Pana/Pani poniższe grupy wartości.

- 1 – Uważam za nieważne
- 2 – Uważam za mało ważne
- 3 – Uważam za średnio ważne
- 4 – Uważam za ważne
- 5 – Uważam za bardzo ważne

- 11. Jak ważne są dla Pana/Pani dostatnie życie, przyjemność, radość życia, wygoda, wypoczynek, posiadanie?
- 12. Jak ważne są dla Pana/Pani siła fizyczna, sprawność, sprężystość ciała, odporność na zmęczenie, umiejętność znoszenia chłodu i głodu?
- 13. Jak ważne są dla Pana/Pani elegancja, gustowność, harmonia, proporcjonalność kształtów, uporządkowanie?
- 14. Jak ważne są dla Pana/Pani rozwój intelektualny, wiedza, mądrość, inteligencja, zdobywanie informacji?
- 15. Jak ważne są dla Pana/Pani dobroć, miłość bliźniego, pomaganie innym, prawdomówność, uczciwość, uprzejmość, życzliwość?
- 16. Jak ważne są dla Pana/Pani Bóg, wiara, zbawienie, życie wieczne?
- 17. Jak ważne są dla Pana/Pani patriotyzm, niepodległość, ojczyzna, honor, państwo?

Proszę ocenić poniższe stwierdzenia odnoszące się do poszczególnych grup wartości, zaznaczając odpowiedź na skali 1-5, gdzie:

- 1 - Zdecydowanie się nie zgadzam
- 2 - Raczej się nie zgadzam

- 3 - Trudno powiedzieć
- 4 - Raczej się zgadzam
- 5 - Zdecydowanie się zgadzam

- 18) W moim domu ceniono chwile relaksu i wypoczynku jako ważny aspekt życia.
- 19) Wygoda i komfort były przedstawiane jako istotne elementy dobrego życia w naszej rodzinie.
- 20) Rodzice zachęcali mnie do dbania o zdrowie, utrzymywania dobrej kondycji fizycznej i uprawiania sportu.
- 21) W moim domu uczono mnie, że ważne jest radzenie sobie z trudami życia, zmęczeniem i stresem.
- 22) W mojej rodzinie zwracano uwagę na estetykę, harmonię w otoczeniu i dbałość o wygląd.
- 23) Piękno i uporządkowanie były podkreślane, jako ważny element wyglądu.
- 24) W mojej rodzinie kładziono szczególny nacisk na rozwój intelektualny i poszerzanie horyzontów umysłowych.
- 25) Zdobywanie wiedzy i edukacja były uznawane za fundament rozwoju i były wspierane w naszej rodzinie.
- 26) Rodzice zawsze podkreślali znaczenie prawdomówności i uczciwości w relacjach z innymi.
- 27) W moim domu pomoc potrzebującym i troska o słabszych były kluczowymi zasadami, które mi przekazywano.
- 28) W mojej rodzinie silnie podkreślano znaczenie patriotyzmu i miłości do ojczyzny.
- 29) Rodzice często przypominali mi o konieczności angażowania się w życie społeczne i dbania o przyszłość kraju.
- 30) Wartości religijne, takie jak miłość do Boga i bliźniego, były podstawowymi zasadami w naszej rodzinie.
- 31) Modlitwa i udział w praktykach religijnych były stałym elementem działań mojej rodziny.

Proszę ocenić poniższe stwierdzenia odnoszące się do poszczególnych grup wartości, zaznaczając odpowiedź na skali 1-5, gdzie:

- 1 – Uważam za nieważne
- 2 – Uważam za mało ważne
- 3 – Uważam za średnio ważne

- 4 – Uważam za ważne
5 – Uważam za bardzo ważne

Za jak ważne w kontekście wychowania młodego pokolenia uważa Pan/Pani poniższe osoby?

- 32) Rodzice
33) Dziadkowie
34) Rodzeństwo
35) Inni członkowie rodziny
36) Sąsiedzi
37) Nauczyciele
38) Osoby publiczne (np. politycy, dziennikarze)
39) Trenerzy sportowi lub instruktorzy zajęć pozalekcyjnych
40) Influencerzy lub celebryci w mediach społecznościowych
41) Katecheci i osoby duchowne

Proszę odpowiedzieć na poniższe pytania, zaznaczając odpowiedź na skali 1-5, gdzie:

- 1 – bardzo często (raz w tygodniu)
2 – często (1-2 w każdym miesiącu)
3 – czasami (co kilka miesięcy)
4 – rzadko (1-2 razy w roku)
5 – bardzo rzadko (rzadziej niż raz w roku)

	1	2	3	4	5
42. Jak często spędzasz czas wolny z najbliższymi?					

43. Jak często poświęcasz czas na rozmowy z rodziną?					
44. Jak często jesz posiłki wspólnie z rodziną?					
45. Jak często dbasz o zdrowe odżywianie?					
46. Jak często uprawiasz sport?					
47. Jak często wykonujesz badania kontrolne?					
48. Jak często przygotowujesz coś do pracy poza czasem pracy?					
49. Jak często czytasz książki?					
50. Jak często bierzesz udział w szkoleniach?					
51. Jak często angażujesz się w rozwój duchowy (np. modlitwa, medytacja)?					
52. Jak często uczestniczysz w działaniach na rzecz lokalnej społeczności?					
53. Jak często uczestniczysz w akcjach charytatywnych?					
54. Jak często poświęcasz czas na rozwijanie swoich zainteresowań?					
55. Jak często poświęcasz czas na odpoczynek?					

2. Scenariusz wywiadu pogłębionego

Pytania o strukturę i specyfikę rodziny:

1. Jakie osoby tworzyły twoją rodzinę, gdy byłeś dzieckiem, a jakie osoby tworzą ją obecnie?
2. Co zmieniło się w twojej rodzinie od czasu, gdy byłeś/byłaś dzieckiem?
3. Jaka jest twoja rodzina?
4. Opis miejsca, w którym dorastałeś.
5. Jak wyglądał status ekonomiczny, zaangażowanie w życie społeczne i religijność twojej rodziny?
6. Jakie ważne wydarzenia z życia swojej rodziny pamiętasz?
7. Czy nadal mieszkasz z rodzicem/rodzicami?
8. Jeśli nie, to jak często odwiedzasz dom rodzinny?

Cel I: Poznanie motywów preferencji i rozumienia wartości ważnych dla badanych.

9. Wymień wartości, które są dla Ciebie najważniejsze.
10. Jak rozumiesz wymienione wartości?
11. Dlaczego wskazane wartości są dla Ciebie najważniejsze?

Cel II: Zbadanie znaczenia jakie badani przypisują swoim rodzinom w kontekście transmisji wartości oraz znaczenia jakie przypisują wybranym, ważnym w swojej ocenie, podmiotom rodzinnym, wychowawczym i społecznym.

12. Jakie osoby z twojej rodziny przypominasz sobie, gdy rozmawiamy o przekazie wartości?
13. Kogo w dzieciństwie pytałeś o radę, mając podjąć jakąś decyzję, a kogo zapytałbyś dziś?
14. Skąd w dzieciństwie wiedziałeś, co jest dobre a co złe, a skąd wiesz o tym obecnie?
15. W jaki sposób rodzice wskazywali Ci, co jest dobre, a co złe?
16. Czym kierujesz się, podejmując ważne decyzje w życiu?
17. Jakie znaczenie miały dla Ciebie wartości twoich rodziców, gdy byłeś dzieckiem, a jakie mają obecnie?
18. Dlaczego miały takie znaczenie wtedy i obecnie?
19. Jakie inne osoby spoza rodziny miały wpływ na twoje wartości?
20. Dlaczego te osoby miały taki wpływ?

21. Kto z twojej rodziny lub spoza niej wpłynął najmocniej na twoją hierarchię wartości?
22. Dlaczego wskazana osoba jest lub wskazane osoby były tak ważne dla twoich wartości?
23. Kto z twojej rodziny był lub jest twoim autorytetem?
24. Dlaczego uważasz tę osobę za autorytet?
25. Jakie autorytety możesz wskazać spoza rodziny?
26. Dlaczego te?
27. Kogo najchętniej słuchasz lub oglądasz w internecie?
28. Kim chciałbyś zostać?
29. Co sprawia, że chcesz zostać taką osobą lub wykonywać taki zawód?
30. W jakie grupy lub działania się angażowałeś lub angażujesz?
31. Dlaczego w te grupy lub działania?

Cel III: Poznanie uwarunkowań, metod i okoliczność transmisji wartości w rodzinach pochodzenia.

32. Co było najważniejsze w twojej rodzinie?
33. O jakich tematach zazwyczaj rozmawialiście w domu?
34. Jakie kwestie były najważniejsze dla twoich rodziców a jakie dla Ciebie, gdy byłeś dzieckiem?
35. Jakie kwestie dziś są dla Ciebie najważniejsze?
36. Jakie zasady panowały w twoim domu?
37. Czego wymagali od Ciebie rodzice?
38. Czy i w jaki sposób nagradzano Cię za dobre postępowanie lub karano za złe?
39. W jaki sposób rodzice wskazywali Ci co jest ważne albo nieważne?
40. Kiedy i jak spędzaliście wspólnie czas?
41. Jakie podobieństwa i różnice możesz wskazać między twoimi wartościami, a wartościami twojej rodziny?
42. Za co cenisz swoją rodzinę?
43. Czego brakowało Ci w twojej rodzinie?

Cel IV: Zbadanie poglądów na temat wartości i sposobów ich przekazu, które badani zamierzaliby zastosować wobec swoich dzieci jeśli w przyszłości będą rodzicami.

44. Czy chciałbyś mieć własne dzieci?
45. Jeśli tak, to kiedy planujesz założyć rodzinę?
46. Jakim rodzicem chciałbyś być?
47. Jakie wartości chciałbyś przekazać swoim dzieciom?
48. Dlaczego wskazałeś te wartości?
49. W jaki sposób chciałbyś przekazać te wartości?
50. Jakie inne kwestie, o które nie zapytałem chciałbyś poruszyć?